

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ GƏNCƏVİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

ƏDƏBİ PROSES – 2016

IV

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Elmi Şurasının
11 iyul 2017-ci il tarixli qərarı ilə çap olunur.

“Hədəf” nəşrləri

BAKI-2017

Ədəbi proses–2016

Ədəbi proses–2016

Redaksiya heyəti:

İsa HƏBİBBƏYLİ
Məmməd ƏLİYEV
Əlizadə ƏSGƏRLİ
Vaqif YUSİFLİ (məsul redaktor)
Aygün BAĞIRLI
Elnarə AKİMOVA
Nərgiz CABBARLI

Kitabda 2016-cı ilin ədəbi prosesi aşağıdakı
istiqamətlər üzrə təhlil olunur.

Poeziya
Bədii nəsr
Dramaturgiya
Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq
Publisistika
Ədəbi əlaqələr
Bədii tərcümə
Uşaq ədəbiyyatı

ISBN: 9001020800176

© AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

BƏLƏDÇİ

Ədəbi prosesin bütövlüyü və elmi yetkinlik – akademik İsa Həbibbəyli	5
Ötən ilin ədəbi mənzərəsi: Gözləntilərimiz və reallıqlar – fil.ü.f.d. Elnarə Akimova	14
Ədəbi ilin yekunları. Poeziya–2016 – fil.e.d. Cavanşir Yusifli	34
Müasir roman texnologiyası, klassik roman strukturu- runda “dağılma” və keçmişə qayıdış (<i>2016-cı ildə çap olunan romanlar əsasında</i>) – fil.ü.f.d. Nərgiz Cabbarlı	51
Povest-2016: Gözləntilər, gerçəkliklər – fil.ü.f.d. Aynur Xəlilova	73
2016-cı ilin hekayəsi və problemləri – fil.ü.f.d. Nərmin Cahangirova	117
Dramaturgiya–2016 – fil.ü.f.d. Aynurə Mustafayeva	133
Bölgələrdə ədəbi həyat – fil.e.d. Vaqif Yusifli	141
2016-cı ilin ədəbi tənqidi bütün yönləri ilə – fil.ü.f.d. Qürbət Mirzəzadə	192
Ədəbiyyatşünaslığın ili–2016 – fil.ü.f.d. Maral Yaqubova	233
Elmi tədqiqatlar (2016) – fil.e.d. Səlidə Şərifova	270
Publisistika – hüduzsuz düşüncə imperiyası – fil.e.d., professor Asif Rüstəmli	278
Azərbaycanın rusdilli ədəbiyyatı–2016 – fil.ü.f.d. Lalə Həsənova	295

Ədəbi proses–2016

2016-cı ildə tərcümə məsələləri – Mərcan Sofiyeva .	319
Uşaq nəsrinə və dramaturgiyasına – fil.ü.f.d. Günay Qarayeva	333
Uşaq şeiri – fil.ü.f.d. Aygün Bağırılı	353
Cənubi Azərbaycanda ədəbi proses – fil.ü.f.d. Pərvanə Məmmədli	364
Ədəbi əlaqələr (<i>Azərbaycan–Qərb ədəbiyyatı–2016</i>) – fil.ü.f.d. Xanım Zairova	383
Azərbaycan ədəbiyyatının digər türk xalqları ədəbiyyatı ilə əlaqələri – fil.e.d., professor Nizami Tağısoy	392
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda ədəbi proses – fil.e.d. Vüqar Əhməd	433

İsa HƏBİBBƏYLİ
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik

ƏDƏBİ PROSESİN BÜTÖVLÜYÜ VƏ
ELMİ YETKİNLİK

Artıq Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda ilin ədəbi prosesinə həsr olunmuş yaradıcılıq müşavirələrinin keçirilməsi ənənəyə çevrilmişdir. XX əsrin yetmişinci illərindən, daha konkret desək, 1976-1984-cü illərdə keçirilən ədəbi prosesə dair yaradıcılıq müşavirələri böyük əks-səda doğurmuş, ədəbiyyatın və ədəbiyyat haqqında elmin inkişafına təsir imkanları ilə diqqəti cəlb etmişdir. Həmin yaradıcılıq müşavirələri materiallarının kitab halında illik nəşrləri sanballı ədəbi tənqid icmalları kimi qarşılanmışdır. O dövrün «Ədəbi proses» nəşrləri indi də ədəbi tənqidin səviyyəsini, simalarını və əsas yaradıcılıq problemlərini əks etdirən mötəbər mənbələr kimi qəbul olunur. Aradan keçən böyük zaman XX əsrin yetmiş-səksəninci illərinin «Ədəbi proses» məcmuələrini artıq ədəbiyyat tarixi materiallarına çevirmişdir. Bu gün həmin tarixi mərhələdə Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf proseslərini, tanınmış yaradıcılarını, mühüm sənətkarlıq meyillərini həmin «Ədəbi proses» toplularından hərtərəfli öyrənmək mümkündür.

Aradan təxminən 30 il keçdikdən sonra, 2014-cü ildən etibarən Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda ye-

nidən keçirilməyə başlanan «Ədəbi proses» yaradıcılıq müşavirələri Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafında özünəməxsus izlər buraxmış, əhəmiyyətli ənənə bərpa olunmuş və davam etdirilmiş, həm də yeni tarixi epoxanın ədəbiyyatı müstəqillik dövrünün işığında bütün yönləri ilə təhlil edilib qiymətləndirilmiş və mühüm bir xitabət kürsüsünə çevrilmişdir. Bu mənada 2014-2017-ci illərdə dörd dəfə ardıcıl keçirilmiş «Ədəbi proses» müşavirələri müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında sanballı, dərin və əhatəli elmi dialoq funksiyasını yerinə yetirir. Hər il Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda təşkil olunan «Ədəbi proses» yaradıcılıq müşavirəsində janrlar üzrə dinlənən məruzələr, keçirilən müzakirələr həmin ilin ədəbiyyat hadisələrini rentgendə olduğu kimi, bütün aydınlığı ilə görməyə və göstərməyə imkan verir. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşları ilə birlikdə Milli Elmlər Akademiyasının elmi-tədqiqat institutları, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi, ali məktəblərin filologiya fakültələri və ədəbi mətbuat təmsilçilərinin yaxından iştirak etməsi yaradıcılıq müşavirələrini ilin ədəbiyyat üzrə ən mühüm forumuna çevirmişdir. Bu, müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı və tənqidinin illik elmi hesabatı olmaqla bərabər, həm də ədəbi-elmi fikrin inkişafına təkan verən, bələdçilik edən ciddi müzakirə predmetidir.

Yeni tarixi mərhələdə keçirilən «Ədəbi proses» müşavirələrinin hər biri ədəbiyyat və tənqidin inkişafı ilə əlaqədar mühüm elmi vəzifələri həyata keçirmişdir. Böyük fasilədən sonra yenidən keçirilməsinə start verilmiş «Ədə-

bi proses-2013» yaradıcılıq müşavirəsi ilk növbədə mövcud ənənəni bərpa etmiş və müasir dövrdəki vəzifələri diqqət mərkəzinə çəkmişdir. «Ədəbi proses-2013» bu ədəbi hərəkətin yeni mərhələsinin konsepsiyasını müəyyən etmişdir. «Ədəbi proses-2013» həm də XX əsrin yetmiş-səksəninci illərində keçirilmiş yaradıcılıq müşavirələri ilə müstəqillik illərində yenidən başlanmasına start verilmiş bu elmi forum arasında körpü funksiyasını yerinə yetirmişdir. Diqqətlə nəzər salsaq, Azərbaycan ədəbiyyatının janrlar üzrə 2013-cü ildəki mənzərəsinə dair məruzələrdə həm əvvəlki «Ədəbi proses» müzakirələrinə, həm də keçid dövrünün ədəbiyyatı ilə müqayisələrə xeyli dərəcədə əhəmiyyət verilmişdir. Bu mənada «Ədəbi proses-2013» yaradıcılıq müşavirəsi ədəbi-elmi proseslərin böyük bir dövrünə yekun vurmuşdur.

«Ədəbi proses-2014» yaradıcılıq müşavirəsi Azərbaycan ədəbiyyatının mövcud vəziyyəti və vəzifələrinin geniş elmi tədqimatı ilə fərqlənir. Həm XX əsrin yetmiş-səksəninci illərində, həm də yenidən təşkil olunmuş «Ədəbi proses-2013» müzakirələrində Azərbaycan ədəbiyyatı əsasən ədəbi növlər: lirik, epik və dramatik yönlər üzrə elmi-tənqidi təhlildən keçirilib qiymətləndirilmişdir. Həmin müşavirədə publisistika və bədii tərcüməyə həsr olunmuş məruzələr «köməkçi» xarakter daşımışdır. Lakin 2014-cü ilin yaradıcılıq müşavirəsində ilk dəfə ədəbi növlər üzrə təhlillərdən janrlar üzrə təhlillərə keçid edilmişdir. İlin poeziya mənzərəsi şeir və poemalar üzrə ayrı-ayrılıqda müzakirəyə çıxarıldığı kimi, bədii nəsrə dair hekayə, povest və roman janrları da ayrı-ayrılıqda məruzəçilər tərə-

findən təqdim edilmişdir. Uşaq ədəbiyyatı və ədəbi gəncliyin yaradıcılıq imkanları da məruzələr sırasında özünə yer almışdır. Ədəbi tənqid isə 2014-cü ilin «Ədəbi proses»ində iki: «İlin ədəbi tənqidi» və «Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının əsas tədqiqat istiqamətləri» məruzələri ilə təmsil olunmuşdur. Beləliklə, «Ədəbi proses-2014» həm Azərbaycan ədəbiyyatı, həm də ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslığın geniş elmi təqdimatı ilə səciyyəvi olmuşdur.

Ədəbiyyatı növlər üzrə təhlildən janrlar üzrə analizlərə doğru yönləndirmək yeni mərhələdə «Ədəbi proses» müşavirələrinin strategiyası olmuşdur. Bu tip yanaşma ədəbiyyatda yaşanan bütün prosesləri incəliklərinə qədər müşahidə etməyə, elmi-nəzəri təhlildən keçirməyə və proqnozlaşdırmaya geniş imkan yaradır. Ona görə də «Ədəbi proses-2014»-də başlanan həmin istiqamət sonrakı illərdə daha da genişlənmiş və problem xarakterli məruzələrin meydana çıxmasına zəmin yaratmışdır. Məhz bunun nəticəsidir ki, «Ədəbi proses-2015» yaradıcılıq müşavirəsində ilin ədəbi mənzərəsi 16 məruzədə elmi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə canlandırılmışdır. Bu, 2015-ci ildə yaranmış ədəbiyyatın Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığındakı güzgüsüdür. Qeyd olunduğu kimi, «Ədəbi proses-2015» yaradıcılıq müşavirəsində janrlar üzrə qiymətləndirmə problemlərinin qoyuluşu və həlli üçün əsas olmuşdur. «Səni axtarıram, poeziya» (Elnarə Akimova), «Çağdaş dövrün roman bumu və nəticələri» (Nərgiz Cabbarlı), «Tarixi janrın (romanın) həqiqətləri» (Tehran Əlişanoğlu), «Hekayənin indiki zamanı» (Mətanət Vahid), «2015-ci ilin ədəbi mənzərəsində gənclik faktoru» (Lalə

Həsənova) «Satira, yoxsa satirasızlıq» (Səadət Vahidova), «Ədəbiyyatşünaslıq-2015 (Nəzəri problemlər)», «Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi dilin inkişaf özəllikləri və problemləri» (Salidə Şərifova), “Uşaq ədəbiyyatının problemləri” (Aygün Bağırılı, Günay Qarayeva) kimi məruzələrin hər birində janrın real mənzərəsi və inkişaf dinamikası ilə bərabər, həm də onun axtarış və problemləri öz əksini tapmışdır. Etiraf etmək lazımdır ki, sadalanan problemlərdən bir çoxu nəinki sanballı bir məruzənin, hətta elmi cəhətdən yeni və əhəmiyyətli olan ayrıca bir monoqrafiyanın, yaxud dissertasiyanın mövzusu ola bilər. Yaxşı cəhətlərdən biri də budur ki, məruzəçilər müəyyən etdikləri problemi dərinlən öyrənmiş və elmi baxımdan yüksək səviyyədə işıqlandırmağı bacarmışlar. Hər bir janr üzrə ayrıca məruzələr il ərzində həmin janrlarda ölkə daxilində nə qədər bədii əsər çap olunmuşsa, demək olar ki, hamısının oxunmasına və mətndən çıxış edərək təhlillərin aparılmasına meydan açmışdır. Bu isə öz növbəsində ədəbi prosesin ritmini izləməklə bərabər, həm də ədəbiyyat haqqında konkret və yeni elmi əsaslı fikir deməyə, tədqiqatlar aparmağa yol açmışdır.

«Ədəbi proses-2015» – bütün dövrlərin ədəbi prosesindən fərqli olaraq Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin gənc qüvvələri tərəfindən ilk dəfə təqdim olunmuşdur. 2016-cı ilin dinlənən məruzələri, müzakirə olunan problem-məruzələri də əsasən yeni nəsillə ədəbiyyatşünaslar tərəfindən hazırlanıb elmi ictimaiyyətə çatdırılmışdır. Bu, artıq milli ədəbiyyatşünaslıq elminin ədəbi-elmi mühitdə istedadlı qələm sahibləri kimi qəbul edilən gənc qvardiya-

sıdır. Bu, ölkəmizdə dövlət səviyyəsində aparılan və Milli Elmlər Akademiyasında uğurla həyata keçirilən gənclər siyasətinin ədəbiyyatşünaslıq sahəsində yeni təzahürüdür. «Ədəbi proses-2016» yaradıcılıq müşavirəsində də Azərbaycan ədəbiyyatının mənzərəsini portret və problemləri, səciyyəvi inkişaf meyilləri ilə birlikdə əsasən yeni elmi nəsil canlandırmışdır. Yaradıcılıq müşavirəsində Azərbaycan ədəbiyyatını başlıca janrlar: poeziya, hekayə, povest, roman, dramaturgiya, uşaq şeiri, ədəbiyyatşünaslıq, qarşılıqlı milli əlaqə və rusdilli ədəbi materiallar üzrə *gənc qvardiya* araşdırıb yüksək səviyyədə təqdim etmişdir. Ədəbiyyatşünaslıq elminin gənc qvardiyası ilin ümumi mənzərəsini reallıqlar və gözləntilər səviyyəsində ədəbi ictimaiyyətdə çatdırmaq vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilmişdir.

«Ədəbi proses-2016»-da ilin ədəbiyyat mənzərəsi bütün palitrası ilə göstərilmiş, hərtərəfli təhlil olunmuş, dəyərləndirilmiş və proqnozlaşdırılmışdır. Burada ədəbiyyatın janrları ilə yanaşı, ədəbiyyatşünaslıq elminin yönələrinə dair əhəmiyyətli tədqiqatlar aparılmışdır. Ədəbi əlaqələr və publisistika haqqındakı məruzələr, məqalələr də həmin sahələr üzrə dolğun elmi təsəvvür yaratmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin ayrı-ayrı nəsil-lərindən olan nümayəndələri 2016-cı ilin ədəbi prosesini yüksək elmi-nəzəri səviyyədə təqdim etməyi bacarmışdır.

«Ədəbi proses» yaradıcılıq müşavirələrinin təşkili və keçirilməsində Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun «Ədəbi tənqid» şöbəsinin zəhmətini ayrıca qeyd etməyi lazım bilirəm. Doğrudur, «Ədəbi proses» müşa-

virələrində institutun demək olar ki, əksər şöbələrinin əməkdaşları məruzəçi qismində yaxından iştirak etmişlər. Lakin «Ədəbi tənqid» şöbəsi «Ədəbi proses» hərəkatının baş qərargahı funksiyasını yerinə yetirir. «Ədəbi tənqid» şöbəsinin müdiri, müasir ədəbi tənqidin ən aparıcı simalarından olan filologiya üzrə elmlər doktoru Vaqif Yusifli və onun komandası «Ədəbi proses» müşavirələrinin keçirilməsi, materialların çapa hazırlanması və mətbuatda işıqlandırılmasına böyük zəhmət sərf edir. Vaqif Yusiflinin ilin ümumi ədəbi mənzərəsinə həsr olunmuş məruzələri ilə yanaşı, onun 2015-ci ildəki «Bölgələrdə ədəbi həyat» seriyasından olan “təqdimatları” da böyük maraq doğurmuş, onların həcmi genişləndirilmiş və monoqrafiya həddinə çatdırılmışdır.

Bir maraqlı məqamı da nəzərə çatdırmaq lazımdır. «Ədəbi proses» hərəkatında ilk dəfə olaraq 2016-cı ilin yaradıcılıq müşavirəsində «Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda ədəbi proses» mövzusu da müzakirəyə çıxarılmışdır. Bu, bizim təşəbbüsümüzlə Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun 29 yanvar 2016-cı il tarixli qərarı ilə elm ocağında yaradılmış «Ədəbiyyatşünaslıq, plus» Yaradıcılıq Birliyinin qısa müddətdə apardığı səmərəli işin nəticəsidir. İnstitutda əsas işi fundamental tədqiqatlar aparmaq olan bir çox ədəbiyyatşünas-alim həm də bədii yaradıcılıqla məşğul olur ki, bu da müşavirə iştirakçıları arasında ciddi maraq doğurmuşdur. Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Vüqar Əhmədinin rəhbərlik etdiyi «Ədəbiyyatşünaslıq, plus» Yaradıcılıq Birliyinin təşkilati işi və üzvlərinin bədii fəaliyyəti ədəbi dəyərlən-

dirmə baxımından «Ədəbi proses-2016» üçün əlavə göstəricidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ümumən Milli Elmlər Akademiyasında, o cümlədən, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda bədii yaradıcılıqla, təsviri sənətlə məşğul olan elmi işçilərin fəaliyyəti və təbliği nəticə etibarilə elmin və ədəbiyyatın uğurudur. «Akademiya ədəbiyyatı» və təsviri sənətində həyatı və insanı vəsfdən çox, dərk etmək, cəmiyyətdə gedən prosesləri qiymətləndirmək meyilləri, təbii ki, intellektual yanaşmalarla bərabər, fərqli səciyyəvi xüsusiyyətlər kimi diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan «Biz də varıq» və «Plyus bədii yaradıcılıq» almanaxlarında toplanmış bədii nümunələr Azərbaycanın akademiya həyatında mövcud olan bədii reallıqlarını meydana qoyur. Eyni zamanda Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun bazasında səkkiz dəfə təşkil olunmuş «Akademiya rəssamlarının» rəsm sərgisi də elm adamlarının rəngkarlıq sahəsindəki fərqli yanaşmalarını da müşahidə etməyə imkan yaradır.

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun təşkilatçılığı ilə 2014-cü ildən etibarən, artıq 3 dəfə keçirilmiş «Fizika və lirika» konfransları da elmlə ədəbiyyatın qoşa qanad kimi qarşılıqlı sintezinin xüsusi göstəricisi, mühüm elmi uğurların əldə olunmasının faydalı nəticəsidir. Milli Elmlər Akademiyasının Dendralogiya İnstitutunda 14 iyul 2017-ci il tarixdə keçirilmiş üçüncü «Fizika və lirika» konfransında Akademiya əməkdaşlarının bədii əsərlərindən ibarət olan «Biz də varıq», «Plyus bədii yaradıcılıq» ədəbi antologiyalarının təqdimat mərasimləri, elm adamlarının rəsm əsərləri və oyma sənəti nümunələ-

rinin sərgisi elmi-bədii yaradıcılığın qiymətli örnəkləri kimi geniş ictimaiyyətin nəzərinə çatdırılmışdır. Şübhəsiz, ilk dəfə «Ədəbi proses-2016»-nın təqdim etdiyi bu formatlayihə təkcə humanitar elmlərin deyil, bütün sahələr üzrə (dəqiq və təbiət elmləri) yaradıcı əməkdaşların diqqətini yaxından cəlb edəcək və elmdə yeni istiqamətə çevriləcəkdir.

Artıq «Ədəbi proses» yaradıcılıq müşavirəsi materiallarının 2016-cı ilə aid olan dördüncü kitabı qarşımızdadır. Bütünlükdə «Ədəbi proses» kitabları çoxillik ədəbi proses hərəkatının bütöv mənzərəsini əks etdirən elmi salnamə, ədəbi-nəzəri tədqiqatlar üçün əhəmiyyətli mənbədir. «Ədəbi proses» materialları Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi bir dövrünün faydalı dərsləridir. Bu kitablar ədəbi prosesin bütövlüyünü əks etdirməklə bərabər, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin keçdiyi illəri və yolları, elmimizin müxtəlif nəsillərinin baxışlar sistemini, ədəbi tənqidin səviyyəsini, təkamül proseslərini, ayrı-ayrı dövrlərin «gənc qvardiyası»nın potensial imkanlarını diqqətə çatdıran mühüm göstəricidir.

«Ədəbi proses»in bu əhəmiyyətli nəşrləri bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq elminin gələcək inkişaf yollarını düzgün müəyyən etməyə, böyük elmə və ciddi ədəbiyyata doğru inkişafda yaradıcı qüvvələrə ən etibarlı bələdçidir. Bu isə bədiyyat və elmimizə qiymətli örnək olmaqla bərabər, müstəqil dövlətin vətəndaşları üçün şərəfli xidmət və tarixi missiyadır.

Elnarə AKİMOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

**ÖTƏN İLİN ƏDƏBİ MƏNZƏRƏSİ:
GÖZLƏNTİLƏRİMİZ VƏ REALLIQLAR***

İlin ədəbi mənzərəsi haqda düşünərkən belə bir çətinlik qarşısında qaldım. Hansı kriteriyalar əsasında yanaşım faktlara? Axı ötüb keçən, yaşanmış zamanın bizə ötürdüyü fakt və gerçəklər sırasından başqa, bir də bizim zamandan, ədəbiyyatdan gözləntilərimizin məsuliyyəti olur, biz də həmin meyarların səviyyəsindən nəzər yetiririk prosesə. Deyək ki, ərsəyə gələn hansısa gözəl əsər, özəl bir yaradıcı görüş, oxuduğumuz dəyərli bir mətn parçası fakt göstərisi olmaqdan çıxıb sonsuzluğa qarışa, zamanın sonrakı axarına daxil ola bilirmi?! Məqsəd həm də bu olsun gərək. Təbii... Ədəbiyyat bir ilin sərhədlərinə sığmır, o illik hadisə deyil. Həm də indi yalnız o yolu tutsaq ki, hər şeyə Nobel mükafatının hüdudları nisbətindən yanaşırıq və hər şeyə məhz həmin prizmadan nəzər yetiririk, o zaman gərək bir Molla Nəsrəddin cızığı çəkək özümüzə: heç nə deməyə və heç nə yazmayaq. Amma burda da qarşı duran fikri özümdən aralamağa çalışmayacam: illərin əl-ələ verib özünün mübariz zəfər himnini oxumağa çalışacaq günü gözləmək niyə suç sayılsın ki? Hələliklə, o prizmadan yanaşacağıq ki, şair demiş, "deyilən söz yadigardır"... Nə yazılırsa, bizim milli ədəbiyyatın ümumi səviyyəsinin göstə-

* Müşavirədə oxunmuş məruzənin mətnidir – Red.

ricisidir. Yaradılanın "il" çevrəsini yarıb zamanlara qarışması da qoy elə əlahəzrət zamana qalsın. Odur ki, bir gün gözlənilən Mətnin hansına ilin faktı olacağına inanmaq ümidi ilə yola çıxırıq.

2016-cı ildə bir çox dəyərli ziyalılarımızı itirdik. Zəlimxan Yaqub, İmamverdi Əbilov, Məmməd Aslan, Söhrab Tahir, Fikrət Sadıq, İlyas Tapdıq, istedadlı gənc yazar Anar Həbiboğlunun dünyadan gedişləri ağrıdan, sarsıdan ölümlərdən oldu. Bu ölümlərə yaxınlarda professor Aydın Dadaşovun, şair Sabir Sarvanın və istedadlı gənc yazar Mövlud Mövludun ölümləri də qarışdı. Dünyadan nakam gedənlər də ağrıdır bizləri, möhlətli ömür yaşayıb haqq dünyasına qovuşanlar da. İkincilər ona görə ağrıdır ki, illərin, onillərin yaddaş məxəzi rolunu oynayırlar, itirilən yalnız fərd yox, millətin mənəvi-ruhsal potensiyası olur. Cavan yazarlarımızın itkisi isə düşündürür, yaşanmamış ömürlər, deyilməmiş fikirlər, yazılmamış əsərlərin boşluğu bu ölümlərlə barışmağa qoymur.

Ötən il hansı önəmli proseslərlə yadda qaldı? İlk növbədə, Nobelçi yazarların adı ilə. Nobelçi yazar Orxan Pamuk ötən il "Tolstoy" mükafatını aldı, ilin yeni Nobelçisi isə rok ifaçısı Bob Dilan oldu. Qalibin adını çəkər-çəkməz ədəbi mühitdə bir çaşqınlıq yarandı. Kimi bunu mədəniyyətin böhranı kimi, "ən gözlənilməz olayı" (Ə.Cahangir) kimi qiymətləndirdi. Başlıca heyrət nidası da bu: Bob Dilan yazdı mı? Kifayət qədər ciddi imzaların təqdim olunduğu nüfuzlu mükafat niyə məhz rok ifaçısına verildi? Amma deyəsən, ən çox çaşan Bob Dilanın özü oldu. Əks təqdirdə, çıxış nitqində təəccüblə: "Mahnılarım

ədəbiyyatdırımı?" – deyə sual edib onsuz da çaşqın qalan dünya insanının həyəcanını bir az da dərinləşdirməzdi. Burada həyəcan sözünü başqa situasiyanın üzərinə keçirmək istəyi baş qaldırır ürəyimdə. Nə zamansa Nobelin ölkəmizə gətiriləcəyi günü görmək istəyi ("İstəyim, bunca böyükmüdür, Mefistofel?")... Əlbəttə, bütöv ədəbiyyat kontekstindən baxanda bu mükafatı hansı ölkənin nümayəndəsinin almasının o qədər də əhəmiyyəti yoxdur. Çünki harda yaranmasından asılı olmayaraq bütün ədəbiyyatları eyni hiss, duyğu birləşdirir, əsl ədəbiyyat həmişə bəşəridir, ümumi maraqların, ortaq mədəniyyət və mənəviyyatların kəsişdiyi yerdədir. Amma meyar həm də Nobel mükafatını qazanmaq niyə olmasın ki? Meydanda kiçik ölkə Sent Lüsüyadan Derek Uolkot, Nigeriyadan Vole Şoyinka, Belarusiydan Svetlana Aleksiyeviç, eləcə də Banqladeşdən iqtisadçı Məhəmməd Yunus faktı varsa, bizdə niyə olmasın, – deyə düşünməyimiz də təbiidir. Dayandığımız məqamdan çıxış edəndə bu, bizə dünyanın səkkizinci möcüzəsi kimi görünsə belə...

Nobeldən söz düşmüşkən, bu arada qeyd etməyə ehtiyac var. Ötən il Nobelçi yazar Vole Şoyinka, Nobel mükafatçısı olmasa da, yaradıcılığı bütün türk dünyasının qururu olan Oljas Süleymenov Azərbaycana, o cümlədən Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutuna təşrif buyurdu.

Dilindən, dinindən, irqindən, təmsil elədiyi ictimai qurumdan asılı olmayaraq hamını bir yerə toplayan bir ünvan var: Ədəbiyyat! Maraqlı bir qanunauyğunluğa həmişə diqqət kəsilmişəm: ayrı-ayrılıqda biz hamımız ədəbiyyat yönündə üzərimizə düşən irili-xırdalı missiyanı

realizə etməklə məşğuluq, amma ədəbiyyatın da öz növ-bəsində onu yaradanlar qarşısında öz öhdəliyi var sanki... Lazım olan məqamlarda o da bizləri bir yerə toplamağı bacarır. Və o şeyi ki, yazarlar əsrlər boyu mənəviyyat məsələsi kimi ədəbiyyatda daim önə çəkir, yəni insanların Nazim Hikmət demiş, "bir orman gibi kardeşcesine" yaşamasını, çalışmasını təməl prinsip kimi qabardır, ədəbiyyat bu işi səssizcəsinə yerinə yetirir. Uzaqdan-uzağa sözə simsarlıq edənləri başına cəm edib onlara Vətən olmağı bacarır. Bu mənada Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda iki nüfuzlu şəxslə görüşün reallaşması ölkənin birinci ədəbi-bədii fikir məbədi üçün böyük uğur sayılmalıdır. Oljas Süleymenov və Vole Şoyinka. Nə olsun ki, ayrı dillərdə baş tutdu bu təmas. Əsas olan ruhların orta q müstəvidə kəşişməsi, bir-birindən ilham alması idi.

Türk dünyasının fəxri olan Olyas Süleymenovu Ədəbiyyat İnstitutunda görmək və dinləmək gözlənilməz olmaqla bəhəm, həm də taleyin bizim üçün ayırdığı bir şans idi. Akademik İsa Həbibbəyli O.Süleymenova AMEA Ədəbiyyat İnstitutunun fəxri doktoru adını təqdim etdi. Qeyd etdi ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi ideyalarının müdafiə olunmasında, Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılmasında, Azərbaycanla Qazaxıstan və Türk dünyası arasında beynəlxalq aləmdə çoxcəhətli elmi-ədəbi və mədəni əlaqələrin inkişafındakı xidmətlərinə görə O.Süleymenova Ədəbiyyat İnstitutunun fəxri doktoru adını vermək haqqında qərar institutun 22 aprel 2016-cı il tarixli Elmi Şurasının iclasında qəbul edilmişdir. Yazıçıya həmçinin, AMEA-nın 70 illiyi münasibətilə hazırlanmış

medal və "Akademiya simalarda" kitabı təqdim edildi.

Müxtəlif elm və sənət adamları ilə görüşlər, konfranslar, kitab təqdimatları... Hər biri Ədəbiyyat İnstitutunun ötən il sərgilədiyi işlər sırasındadır. Kamal Talıbzadənin seçilmiş məqalələrinin və onun təqdimatı, Yaşar Qarayevin beşcildliyinin təqdimatı elm xadimlərinə, yaradıcı şəxsiyyətlərə ali diqqət və qayğının göstərisi olmaqla yanaşı, həm də nikbin olmağa ruhlandırır: heç nə itmir, unudulmur. Dəyərli olana zamanında dəyər vermək – bu elm məbədinin bir missiyası da budur, zənnimcə. Belə bir missiya "Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı" ikicildliyinin meydana qoyulması ilə daha geniş şəkildə gerçəkləşdi. Ötən il milli müstəqilliyimizin 25 illiyi bütün sahələrdə qeyd edildi. AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu da bu yubileyə öz töhfəsi ilə qatıldı. Üzərində 45 müəllifin çalışdığı, elmi redaktoru İsa Həbibbəyli, məsul redaktoru Tehran Əlişanoğlu olan bu ikicildlik aylardır müzakirə predmeti olaraq qalır. İnkər etmirik, təbii, bu yöndə ilk sistemli iş olduğuna görə müəyyən qüsurların da olması nəzərdən qaçmır. Bəzi yaradıcı şəxsiyyətlərin ayrıca oçerklə dəyərləndirilməsinin labüdlüyü kimi, məsələ. Ümumi yanaşmada sanki bir qədər görünməz qalan bəzi imzalara daha geniş rəkursdan nəzər yetirilə bilər, zənnimcə. Fəqət bir şey faktdır. Bu kitab müstəqillik dönmindən sonra ədəbiyyata ilk sistemli nüfuzun göstəricisidir və estetik siqlətinə görə yalnız 25 ili deyil, o dalğanı gətirən, özündə daşıyan daha əvvəlki onilliklərin ədəbiyyatını da ehtiva etmək, çevrələmək baxımından təqdirə layiq bir nümunədir. Bu hamımızın içindən keçdiyimiz,

yaşadığımız, proseslərinə daha yaxşı vaqif olduğumuz bir dönmədir. Bu kitablar 25 illik bir zamanın ədəbiyyatını ərsəyə gətirən proses, sənətkar və zaman haqqında antologiyadır. Bütünlükdə, ayrıca onilliklər, ayrılıqda isə cari ədəbiyyatı yaradanların hamısı bu kitabda yaradıcılığının bütün tərcümeyi-halları, ədəbi bibliografiyasının bütün çarları ilə burada görünə bilirlər. Bunu deyərkən yadıma, hardasa 3-4 il əvvəl yazılmış bir məqalə düşdü. Məqalə belə adlanırdı: “Səssiz ədəbiyyat institutu”. Müəllif Ədəbiyyat İnstitutunda çalışan alimlərin heç bir iş görməməsinə, dəhlizdəki sükuta profancasına münasibət bildirdi. Əslində onda da indi olduğu kimi ədəbiyyat sevdalıları başını aşağı salıb işlərini görürdülər. Tənqidçi çağdaş ədəbiyyatla məşğul idi, tədqiqatçı araşdırmalarını edirdi, konfransa gedənlər bir yol tapıb xarici ölkələrlə təmas qururdular. Amma bir məsələ var ki, yazılan, tədqiq olunanlar bir toplu, kitab halında meydana çıxmırsa, eləcə tədqiq olunan məkanlardaca unudulub gedir. Bu kitabın birinci məziyyəti budur: həmən o itmiş, unudulmuş, görməzdən gəlinən tədqiqatları bir yerə cəm edib dövrün polifonik mənzərəsini cızır. Geridə qalan 25 illik bir dövrün ədəbiyyatını bütün detalları ilə təsvir edir. Ayrı-ayrı fraqmentlər, yaradıcılıqlar, ömürlər, keçilən, yaxud yarıda qalıb qırılan yollar və sair ilə müxtəlif ədəbi talelərin simasında bizə tanış keçmişin yenidən qaralıb görünməsinə nail olur. Bunu hardasa okeanda gözdən itmiş aysberqlərin yenidən görünməsi ilə müqayisə etmək olar.

İndi isə keçək əsərlərə, cari ədəbi prosesə. Bu gün ədəbiyyat müstəvisi deyə üz tutduğumuz bir neçə ünvan

var: "Ədəbiyyat qəzeti", "Azərbaycan", "Ulduz", "Yazı" və "Ustad" jurnalları, eləcə də "525-ci qəzet" və "Kaspi" qəzetlərinin ədəbiyyata yer ayırdığı şənbə sayları və müxtəlif saytlar. Bunların hər birinin ədəbiyyat müstəvisində fəaliyyətini görməzdən gəlməyərək qeyd etməyi borc bilirəm ki, ötən il ədəbiyyat sahəsində ən ciddi mövqeyi "Ədəbiyyat qəzeti" sərgiləməyə müvəffəq oldu. Qəzet son iki ildə ədəbiyyatla bağlı müxtəlif rakurslu layihələr yerinə yetirdi: müzakirə saati, mütaliəni dəbə çevirmək üçün kitabların təbliği, cari ədəbi proseslə bağlı təhlillərə start vermək üçün hekayə müzakirələri, şeirlə bağlı oxucuda estetik zövqün aşılınması üçün təqdim olunan "Bir şeir, iki rakurs" layihəsi və s. Təbii ki, görülən işləri daha çox uzatmaq olar. Amma bir həqiqət var ki, Azər Turanın baş redaktor olduğu dövrdən etibarən "Ədəbiyyat qəzeti" ölkənin bir nömrəli ədəbiyyat qəzeti olduğunu yalnız status səviyyəsində deyil, həm də əməl göstəricisində isbatlamadadır. Onu da qeyd etməyi vacib bilirəm ki, ötən il qəzetin illik "Ədəbiyyat" jurnalı əlavəsi təqdim olundu, həm də doqquz seçilən imzaya Ə.Hüseynzadə mükafatları verildi.

Ötən il hekayə, povest və roman janrının inkişafı istiqamətində ədəbi hadisə baş verməsə də, bir neçə baxımdan əhəmiyyətli oldu. Hekayə janrı istiqamətində Elçinin "Qəbiristanlıqda məhəbbət əhvalatı", Kamal Abdullanın "Uçuş", "Hacı Mir Həsən ağa Səyyah", Kamran Nəzirinin "Əkizlər", Cavid Zeynallının "Coğrafiya müəlliminin penceyi", Mirmehdi Ağaoğlunun "85-ci gün", Günel Eyvazlının "Katarsis", İkinci Mahmudun "Tanımal", Ömər Xəyyamın "Havalandırma sistemi", Azər Qismətin "Vəzifə

gözləntisi" hekayələri seçilə bildilər. Qeyd edək ki, iki hekayə – Mirmehdi Ağaoğlunun "85-ci gün", Günel Eyvazlının "Katarsis"i Quran motivləri əsasında yazılan ən yaxşı hekayə nominasiyasında yer qazandılar.

Daha bir önəmli faktı qeyd etməyin yeri var: Kamran Nəzirinin "Ölən uşağın xatirələri" hekayəsi 2016-cı ildə 9 ölkənin nüfuzlu ədəbi jurnalların baş redaktorlarının və Yazıçılar Birlikləri katiblərinin daxil olduğu Jüri tərəfindən MDB üzrə 271 əsər arasından seçilib 1-ci yerə layiq hesab edildi. Kamran Nəzirli ötən il həmçinin tərtib etdiyi "Müasir Azərbaycan şeiri" antologiyasında müxtəlif nəsil-dən olan 55 Azərbaycan şairinin 101 şeirini ingilis dilinə tərcümə etmiş, kitabın əvvəlcə Londonun Mədəniyyət mərkəzində Azərbaycan səfirliyinin və Mədəniyyət Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə, daha sonra isə Serbiya, Çexiya, Macarıstan, Makedoniya, Almaniya, Albaniya, Belarus, Polşa, Xorvatiyada təqdimatı keçirilmişdir.

Ədəbi hadisə anlayışı daha çox roman janrına aiddir. Çünki roman dövrün epoxal gerçəklərinə nüfuzdur və özündə daha sistemli, monumental baxışı ehtiva edir. Roman janrında da ötən il maraqlı nümunələrə rastladıq: Elçinin "Baş" romanı, M.Orucun "Qara güzgü", Z.Sarıtorpağın "Kül", Hüseynbala Mirələmovun "Od və büt", Sona Vəliyevanın "İşığa gedən yol", Kamran Nəzirinin "Dördüncü möhür", Ş.Ağayarın "Gülüstan", Qan Turalının "Fələk qırmancı", E.Hüseynbəylinin "Yenə iki od arasında" (səkkizinci "Qarabağnamə") və s. romanları. Qeyd edək ki, Elçinin "Baş" romanı 2015-ci ilin noyabrında çap olunsa da, əsərin prosesə yeriməsi, ədəbi dairələrdə müza-

kirəsi məhz 2016-cı ilin payına düşdü. Belə ki, haqqında müxtəlif məqalələr yazıldı, "Azərbaycan" jurnalı ilə Ədəbiyyat İnstitutunun birgə iştirakı ilə romanın müzakirəsi baş tutdu, professor Tehran Əlişanoğlu ötən ilin ədəbi yekunlarında tarixi romanlarla bağlı məruzəsində romandan ətraflı bəhs etdi, kulis.az saytında C.Yusifli ilə Qan Turalının əsərlə bağlı fikirləri yer aldı, Ə.Cahangirin "13-cü gecə" kitabında romanla bağlı silsilə məqalələri verildi və s.

Ötən ilin romanlarında tarixi qata nüfuz işləkliyi ilə seçildi. Elçinin "Baş" romanı, Hüseynbala Mirələmovun "Od və büt", E.Hüseynbəylinin "Yenə iki od arasında", Sona Vəliyevanın "İşığa gedən yol" romanlarında tarix konsepti qabarıqdır. Elçində bu, XIX əsrin birinci yarısına, Sona Vəliyevada XIX əsrin sonlarına edilən nüfuzla, H.Mirələmovda Lut peyğəmbərin dövrünə ekskursla gerçəkləşirsə, K.Nəzirli və E.Hüseynbəyliyidə bədii təcəssümün predmeti yaxın keçmişimizdir.

Digər romanlarımızda – Ş.Ağayarı "Gülüstan" romanında əsas predmet yaxın keçmişimiz olan Qarabağ problemləri və onun insan həyatlarına çökən ağırsıdır. Əsərdə də elə "məhv olmuş arzular Gülüstanı"ndan (S.Əşrəf) söhbət gedir. Şərif müxtəlif taleli, bəlkə talesiz insanları bir məkana – Gülüstan qəsəbəsinə yığmaqla yeni insanlıq mənzərələrinin mənəvi məkanını yaradır. Mühəribənin əlacsız qoyduğu, müxtəlif əzablara sürüklədiyi insanların pərən-pərən olmuş həyatı. Bu qat özlüyündə düşündürür, itirilən ömürlər, yarıda qırılan arzular haqda çoxqatlı material verir. Romanda qəhrəmanlar psixoloji obraz kimi, yəni insan içinin təcəssümü olaraq güclü alınıblar. Amma

Şərifin həmin çoxqatlı həyat "materiallar"ından sadəcə inqilabi roman hasilə gətirmək cəhdi əsəri iflasa uğradır.

Qan Turalının "Fələk qırmancı" romanı da il boyu müəyyən məqalələlərin müzakirə predmeti oldu. Romanda hadisələr daha çox iki zaman qatında cərəyan etsə də, ümumən çağdaş insanın mənəvi-ruhsal durumunu qabartmaq, onu nəsrə gətirmək baxımından maraq doğurur. Bütün hallarda tək, tənha olan insan, onun çıxılmazlıqlar önündə fiaskosu, həyatın bozluğundan sıyrılib çıxma bilməyən qəhrəman. Orta əsrlərin sufi həyatı, bu həyatın demək olar ki, bütün qatlarına dərinlən yiyələnmək səriştəsi, ruhsal azadlıq təşnəsi, bunun uğrunda gedən daxili qovğa, müxtəlif düşüncə labirentlərindən adlayan qəhrəmanın sonda yenə təklilik məqamına köklənməsi və s. Roman daha çox təklilik detalını uğurla simvollaşdırmaqla yeni çağın obrazını nəsrə daşıya bilir.

Poeziya sahəsində ötən il Vaqif Səmədoğlunun "Sandıq şeirləri" çap olundu. Qeyd edək ki, V.Səmədoğlunun heç vaxt çap olunmayan pritiçalarının yer aldığı "Gürzəçöl yazıları" adlı kitabı da ötən ilin nəşrləri sırasındadır. Daha sonra Afaq Məsudun tərcüməsində gənc şair Leyla Əliyevanın "Dünya yuxutək əriyir..." kitabı işıq üzü gördü. Bu, Leyla Əliyevanın Azərbaycan dilində nəşr olunan ilk şeirlər toplusudur. Şair Qulu Ağsəsin də ötən il ingilis dilində şeirlər kitabı çapdan çıxdı. "Mütərcim" nəşriyyatı tərəfindən "Contemporary Azerbaijani Poetry" ("Müasir Azərbaycan şeiri") seriyası ilə buraxılan bu kitab "Dawn" (Dan yeri) adlanır. Bundan başqa Xaqanı Həssin "Minor", Fərid Hüseynin "Bir də heç vaxt", Səhər Əhmədin "Həyatın

təkrar nəşri", Orxan Bahadırsoyun "Şeir adam", İntiqam Yaşarın "... Və susarsan", Saqif Zeynalın "Nənəmin kürdüləri" və s. kitabları işıq üzü görüb. Ötən il də poeziyada müxtəlif yaş senzələrini təmsil edən şairlər də davamlı və yetərinə poetik uğurları ilə görünə bildilər. M.Yaqub, M.İsmayıl, S.Rüstəmxanlı, V.Bəhmənli, Ç.Əlioğlu, Ə.Nuri, A.Cəmil, S.Hüseynoğlu, Q.Nəcəfzadə, cavan nəsildən Hədiyyə Şəfaqət, Könül Arif, Şəhriyar del Gerani, Günel Şəmilqızı, Fəridə Məmmədova, Orxan Bahadırsoy, Emin Piri, Ulucay Akif, Xatirə Nurgül, Nuranə Nur və b.

Poeziya ilə bağlı ötən ilki məruzəmdə və onun əsasında hazırladığım "Səni axtarıram, poeziya" silsilə yazılarımda ətraflı bəhs etmişəm. Bu qeydlərə yenilik baxımından heç bir əlavəm yoxdur. Şeirimizə yeni duyum, yeni rakurs gətirilib. Amma bir kiçik zolaq hələ də araya girib böyük şairin doğuluşuna imkan vermir. Nədir o zolaq? Şeirlər ya hədsiz hissiyyatla yoğrulur, ya da ifrat rasionalılıqla. Bilgini ortaya qoymaq, prozaik detallara meyillərin qabarıqlığı daha aparıcıdır. Şeirin yolu isə bunların qovuşuğunda gerçəkləşir.

Məsələn, Fəridə Məmmədovanın şeirinə nəzər yetirək:

*Məndən ayrılıb gedən hər kəs
Anamdan rahatlıq apardı özüylə.
Hər şeydən uzaqlaşıb, hamıya yadlaşdıqca
Bir Allah bildi anamın nələr çəkdiyini...
Lütfən, bu dəfə sevəcəyim kəs,
Ya gedərkən məni də apar*

Ya da

Elə ayrılıb get ki, anamın xəbəri olmasın.

Tənqidçi Əsəd Cahangir Fəridə Məmmədovanın şeirlərini sərt diksiyanın mövcudluğuna görə fərqli sayır. İş burasındadır ki, yeni minilliyin poeziyası elə bu sərt diksiyanın üzərində gəlişir. Sərt, revanşist ədada bulunmaq, üçüncü şəxsə müraciət, rasionallığa, söz oyununa meyil və sair. Poeziyanın yeni, coşqun dalğası yaranmır. Ayrı-ayrılıqda uğurlu bir bənd, bir şeir parçası davamlı şair yaşamının stixiyasına çevrilə bilmir. Müəyyən istisnalar var əlbəttə. Məsələn, gənc nəsildən Günel Şəmilqızı, Şəhriyar del Gerani, Orxan Bahadursoy, Ulucay Akifin şeirləri fərqli intonasiya və düşüncə konteksti ilə seçilir. Amma bu gün şeirimizdə hakim olunan çatışmazlıq nədir? Üslub özəlliyi hiss olunmur. Bu gün eyni üslublu, eyni lada söykənən onlarla şeiri seçib yan-yana qoymaq olar. Bu dəstxətt kimə məxsusdur? Onu ayırd etmək çətindir. Şairlər forma baxımından prozaik naturallığı yarıb keçə bilmirlər, məzmun baxımından darıxmaq hissini, depresssiya ovqatını. Gənc nəsli bürüyən pessimizm, depresssiya halları onların bütün yaradıcılığını çevrələyib. Bu gün istər poeziyada, istərsə də nəsrimizdə baş qəhrəman darıxan, əzab çəkən obrazdır. İçinə yığılan, çökdükə çökən, son problematikası yaşayan, ölümü seçən insanlar... Poeziyada bu, daha kəskin notlar əsasında bəyan edilir. Məsələn, gənc şair Ulucay Akifin bu şeiri (“Depresssiya qurbanı”) ümumən, gənc nəslin həyata baxışını, içlərində "son" başlanğıcını, düşkünlüyü, ümitsizliyi ehtiva eləyir:

*Kaş
37-də yaşayardım.
Müsfiq kimi
qurban olardım
repressiyaya...
Təki görməzdim
Üçüncü minilliyi,
Düşməzdim depressiyaya.
Kaş
Qandallayıb qollarımı,
Çatmamış
Otuz yaşıma,
Bir güllə sıxardılar başıma,
"Ataş!" əmrindən sonra,
Nargin adasında.*

Bəli, insan darıxır. Bu darıxmanın səbəbini Sokrat Tanrıdan ayrı düşməkdə görürdü. Sokrata görə, ruh Tanrıdan ayrılmazdan öncə çox rahat imiş, heç bir ehtiyacı yoxmuş. Ona görədir ki, insanlar bu dünyada özləri üçün bir rahatlıq dairəsi yaradırlar və bu dairə müvəqqəti də olsa, Tanrı dərğahını əvəz edir. İnsanın öz evi üçün darıxmasının səbəbi də elə budur. Bəs ədəbiyyatın, ədəbi qəhrəmanların darıxdığı ünvan haradır? Hansı zaman və məkan koordinatından keçib içini yüngülləşdirməyə qabildir bu qəhrəman? Orta əsrlərmi? Yeni dövrümü? İslamın yenicə pərvəriş tapdığı, peyğəmbərlər dövrünün insanlara təsir gücünü axtarib tapmağa çalışdığı zaman kəsimplərini? Bəlkə ən yeni tarix? Yanımızdan ötüb keçən yeni fikir cərəyanlarının oluşduğu zamanlar? Qədim romalılar deyir-

dilər ki, "Aydın altında yeni heç nə yoxdur" və ya "Hər bir yeni – yaxşıca unudulmuş köhnədir". Bizim bütün nəzəriyyələrimiz və "neo"larımız da belədir. Əgər haradasa yeni fikir demək mümkünsə, bu, yəqin ki, təkraredilməz olan hər hansı bir canlı şəxsiyyət üzərində sağlam müshahidələrin nəticəsi kimi meydana çıxıb bilər. Ona görə "sağlam" deyirəm ki, zənnimcə, bir çox ədəbiyyat və fəlsəfə "inciləri" xəstə təxəyyüllü insanların əyri təfəkkür güzgüsünün məhsulu olur. Buradan da obyektiv ədəbi tənqidimizin müasir durumu üzərinə fokuslamaq istəyirəm.

Zənnimcə, ötən il müəyyən canlanma məhz ədəbi tənqid sahəsində nəzərə çarpdı. Uzun zamandır tənqidin yoxluğundan şikayətlənirik. Amma yaranmış boşluğun nələrdən zəmin aldığı unuduruq. Geridə adlatdığımız proseslərə baxanda bu suala daha aydın cavab vermək olur: məsələn, dağılan sistem və onunla birgə laxlayan dəyərlər sistemi, tənqidçilərdən böyük əksəriyyətinin başqa sahələrə yön alması, ondan da böyük əksəriyyətinin tənqidlə deyil, ədəbiyyat tarixçiliyi problemləri ilə məşğul olması, uğurlu bir ədəbiyyat mətninin yaranmaması və s. Bəli, həm yazıçılar, həm də tənqidçilər yeni yaradıcılıq istiqamətində irəliləmək üçün sualtı axına ehtiyac duyurdular. Bu gün artıq daxili tərpeniş bir çox sahələrdə hiss olunmaqdadır. Xüsusilə, ədəbi tənqidin cari prosesə fəal müdaxilə etmək əzminə, yeni potensial, bədii fakta, əsərlərə yanaşmada intellektual-elmi həssaslıq, dərin nəzəri mühakimə səriştəsinə şahid olmağa başlayırıq. Bu qənaəti məndə doğuran elə yalnız ötən il tənqidçilərin ədəbi prosesdə sərgilədikləri müxtəlif məzmunlu yazılardır. Məsələn, tənqid-

dən söz düşəndə daim aktual olan və haqlı olaraq tez-tez təkrarlanan dördlüyə – V.Yusifli, C.Yusifli, T.Əlişanoğlu və Ə.Cahangir dördlüyünə bu il funksionallığı ilə özünə diqqət cəlb edən digər imzalar qatıldı. Rüstəm Kamal, Məti Osmanoglu, Azər Turan, İradə Musayeva, Nərgiz Cabbarlı və Mətanət Vahid. Bu imzaların əksəriyyətinin sistəmli və daha yaradıcı tənqidçi yanaşması son iki ildə daha aydın parladi və bunun üçün əsas "sağ ol", etiraf edək ki, "Ədəbiyyat qəzeti"nin payına düşür. Ədəbi susqunlar artıq prosesə qayıdır, çağın ədəbi mənzərəsinin bütövləşməsi naminə meydana qatılırlar. Təbii ki, ötən il çap olunan tənqid kitablarında ədəbiyyatımızla bağlı müxtəlif rakurslu yanaşmalar yer alır: Məsələn, Kamal Abdullanın "Dümdan Coysa qədər", Əsəd Cahangirin Elçin yaradıcılığında bəhs edən, ədəbiyyata, fakta yanaşmada yeni düşüncə çevrəsi cızan "13-cü gecə" kitabı, Təyyar Salamoğlunun "Azərbaycan ədəbiyyatı: mübahisələr, həqiqətlər", Ülvi Babasoyun "Ədəbiyyatla cənnəti tapmaq" kitabları. Amma bu kitablardan heç də az estetik siqlət daşımayan məqamlar var ki, diqqət yönəltməyə və təqdir etməyə dəyər, zənnindəyəm. "Sim-sim.az" saytında Cavanşir Yusifli ilə Qismətün dünya və milli ədəbiyyatın aparıcı yazarlarının tanınması yönündə ədəbi söhbətləri düşünürəm, təfəkkürün sınırlarının genişlənməsi baxımından pozitiv qidadır. Azər Turanın "Modernizm dalğası" silsiləsindən yazdığı məqalələr, onlardakı qlobal ahəng – türk və Avropa yazarlarının mətnlərinin müqayisəsi əsasında gerçəkləşən təhlil və estetik səviyyə bizə bir kitabın ötürə biləcəyi zövq və informasiya, bilgi daşıyıcısı kimi qiymətli məxəz rolunu oy-

nayır. Rüstəm Kamalın dünya filoloji fikrinin aparıcı tendensiyası əsasında milli ədəbiyyata dönüşü, bu müstəvidən müəyyən oxşar və paralelləri xüsusi həssaslıq və fəhmlə seçərək vahid ədəbi çevrədə, müstəvidə görüşdürməsi yeni və zəruridir. Məti Osmanoglunun hekayə və şeirlə bağlı meydana qoyduğu təhlil yazıları milli düşüncəmizin təcürübə imkanlarının yenidən dövriyyəyə gətirilməsi baxımından önəmlidir. İradə Musayevanın ədəbiyyatın bir çox sahələri ilə bağlı məsələləri daha çox problematik rakursdan təhlilə çəkməsi, ilk növbədə meydana dinamik abhavanın bərpa olunması baxımından əhəmiyyətlidir. Nərgiz Cabbarlının romanların təhlili ilə bağlı təşkil etdiyi müzakirələr yazılan əsərlərə operativ reaksiya verilməsi baxımından təqdirolunandır. Mətanət Vahidin il boyu çap olunan esseləri ədəbiyyat və zaman, sənət və həyat problemi ətrafında müasir tənqidin yeni janr və forma axtarışlarını əks etdirir. Q.Nəcəfzadənin "Ulduz" jurnalında çap olunan esseləri müəllifin ədəbiyyat, mətn, yazıçı obrazına fərqli münasibətinin təzahürü olaraq maraq doğurur. "Ədəbiyyat qəzeti"ndə, Sim-sim.az, Kulis.az saytında təşkil olunan müxtəlif kitab və hekayələrin müzakirələri kimi layihələr tənqid və ədəbi prosesi sinxron müstəvidə izləməyə material verir. Eləcə də N.Cəfərov, T.Salamoğlu, V.Sultanlı və digərlərinin ədəbi irsi dəyərləndirmədə nümayiş etdirdiyi pozitiv mövqe, müxtəlif ədəbi münasibətlərin durulması istiqamətində göstərdikləri obyektiv elmi-metodoloji üsullar milli bədii arsenalımızı yeni nəfəslə süzgəcdən keçirmək baxımından gərəkli missiyadır. Bu gün tənqid yeni dövrə, onun çağdaş ədəbi prosesinə özü-

nün həm baza dəyərləri, həm də dünya estetik fikrindən bəhrələndiyi elmi-nəzəri düşüncə ilə yanaşa bilər. Amma danmaq da olmur, ədəbiyyatla bağlı əksər sayt və qəzet səhifələri boz ədəbiyyatın təbliği, tərifi ilə doludur. Bəzən bu tərifnamələri yazanlar arasında elə imzalara rast gəlinir ki, heyrət etmədən ötmək olmur. Çünki bir kitab o yana, bu şəxsin ədəbiyyat meyarlarının qorunması ilə bahəm çıxışına qulaq asmış, yazılarını oxuyub təsirlənmişik. Bu gün bədii mətni, prosesi dəyərləndirmədə qərəz, şəxsi münasibətlərin məhək daşına çevrilməsi faktı təəssüf doğurur. Ədəbiyyata, ədəbi mətnə münasibətdə meyar yalnız obyektivlik və mətnin öz özəllikləri olmalıykən tənqidçi ədəbi fakta, ədəbi prosesə yanaşmada ədəbiyyatın maraqlarına xidmət etmək əvəzinə, nəinki xırda hisslərin əlində əsir olub qalır, özlüyündə istedadlı olan qələmini lazımsız məsələlərə bulaşdırmaqdan da yan keçə bilmir. Bir var istedadsızın ədəbiyyata kortəbii baxışı, profan yanaşması, bir də var, istedadlı birinin ədəbiyyatın yüksək dəyərlərinə xələl gətirməsi, ucuz münasibətlərə giriftar oluban heç vəchlə dairədən çıxma bilməməsi. Bu, daha böyük problemdir, çünki birinci halda itki yalnız özündən gedir, öz için, mənəvi dünyanın üçün ədəbiyyatı itirirsən, ikinci halda da itirirsən, amma bu zaman həm də ədəbiyyatın itkisinə çevrilirsən.

Yaxud digər rakursa baxaq. Əlbəttə, ədəbiyyatı fərdlər yaradır, o enerji və yaradıcılıq istedadı dövrün hansısa məqamında təzühür edəcəksə, zaman özü öz qəhrəmanını seçməyə qərar verəcəkdir. Tez-tez eşitdiyimiz fikir ki, "guya bu gün fərdi baxışlar, fərqli nöqtəyi-nəzərlər, oxu-

cunu diksindirən bədii rakurs, düşündürücü tənqidçi mövqeyi az qala yox kimidir". Amma olanda belə buna dözümlülük nə qədərdir? Tənqidin yoxluğundan, zəifliyindən bəhs edənlər bilməlidirlər ki, onun bu günə düşməsində suç həm də ədəbiyyatın, yazıçı mövqeyinin özündədir. Bu gün yazıçının vuruşu, qovğası, dartışması özü ilə Mətni, lap elə deyək, içinin ədəbiyyat etalonu (əgər varsa) ilə olmalıykən, o, yenə qəzəbini tənqiddə tuşlayır. Yaxud əksinə, tənqid bəzən üzünü mətnə yönəltməli olduğu halda, yazıçıya tutur. Biz də üzümüzü onlara tutub deyək o zaman. Reallıqları keçib bir az da gözləntilərimizdən çıxış edək: bu gün gözəlim ədəbiyyat bir ayağı sosializm qayığında, bir ayağı kapitalizm sahilində olan insana bənzəyir. Ümid edək ki, yaxın zamanlarda hər iki ayağını sahilə basıb müvazinətini bərpa edəcək. Ancaq bu, onun qarşıya qoyduğu məqsədləri gerçəkləşdirməsi üçün kifayət edəcəkmi? Axı adından da göründüyü kimi, bədii mətnin, ədəbi fikrin başlıca qayəsi insana xidmət, insana məhəbbət olmalıdır. Ancaq indi daha çox kapitalla xidmət qayəsi ön plana çıxıb. Doğrudan da, insanın yaddaşı çox unutqan imiş. Elə buna görədir ki, yaxın keçmişdə cani-dildən sevdiiyimiz "zəhmətkeş kütlələr" birdən-birə yadımızdan çıxdı və Mirzə Cəlilin savaşıları, Sabirin bu misrası yenə actualıq kəsb etdi: "Canın bəcəhənnəm ki, ölürsən deməyindən!" Sosialist realizminin tənqid atəşinə tutduğu "obıvatel" tiplər səmimi sevginin obyektı oldular. Çağdaş ədəbiyyat sosial ədalətin bərpası naminə bütün bunların bədii təcəssümünü verə bilirmi? "Bacarana can qurban" şüarı hər yerdə həyat devizinə çevrilib. Hamı nədən istəsə

yaza bilər. Üstəgəl, haqqında tərifli yazılar da yazdırar. Amma və lakin... Bir körpənin göz yaşlarını belə silməyə qadir olmayan əsərlər, onlara yağdırılan məzmunuz təriflər kimə və nəyə lazımdır?! Bu gün çağın ədəbi təsərrüfatını ələkdən keçirmək, zaman və insanın zamanda yeri barədə ideyanı ehtiva edən bədii əsəri oxucuya, ədəbiyyata tanıtmmaq missiyasında bulunurkən zəif əsərlərin və imzaların təbliğinə zaman və ömür sərf etməklə ədəbiyyatı inkişafdan geri salanlar dəf edilməsi gərəkən naqis tendensiyanın ön sıralarında qərarlandığını unudurlar.

Ədəbi portallarda, mətbuatın ədəbiyyata ayrılan səhifələrində sənətin mənafeyi nəinki güdülmür, hətta mövzuların şouya çevrilməsi, başlıqlara çıxarılan kontekstsiz adlar dəyərləri üstələməkdədir. Yaxud əksinə, çözülməsi gərəkən predmet eləcə sərlövhlərin cəlbədicə başlığı olaraq qalır. Halbuki indiki informasiya və çap bolluğu şəraitində yaradıcılıq problemlərinin çözümü hədsiz gərəkli-dir. Ədəbiyyat nədir ki?! İnsanın dünya, zaman, Tanrı və təbiətlə bağlı düşüncəsinin sınırlarını böyütməsi üçün üz tutduğu müqəddəs məhrab! Axı insan pisliklərdən, yaramazlıqlardan sığortalanmayıb, o, əzabların pandora qutusu-dur, ədəbiyyatda həmişə əzabları yenməsində ona yol göstərən olub. Sovet sistemi dağılandıqdan sonra biz bu fikri də tarixin qalıqları altından çıxarıb, bir az da postmodernist dalğanın ardınca gətirdiyi revanşist ədanın təsirinə düşərək ona özgə məzmun, mündəricə verməyə çalışdıq: Ədəbiyyat insan tərbiyə eləmir! O zaman ədəbiyyat nəyə xidmət edir? Hansı amala, hansı məfkurəyə, hansı düşün-cəyə? Əgər çağın insanı onu gündəlik sarmış olan hər cür

mənəvi-ruhsal-psixoloji deqradasiyadan, maddi-sosial anomaliyalardan qurtuluş üçün ədəbiyyata sığınmayacağına, orda öz huzurunu tapa bilməyəcəksə, o zaman bədii sənətin qayəsi hardan başlanıb harda bitir? Əgər durmadan artan kitablar, yazılan əsərlər sonucda insana yönəlik söz deməyə hasilə gəlmirsə, o zaman bəşəriyyət niyə hər zamanın qəhrəmanını yaratmağa çalışır, onunla öz dilində, düşüncəsində danışmağa çəba göstərir. Demək istədiyim budur ki, ədəbiyyatın uğuru ilk növbədə, bədii əsərlərdir və ilk növbədə bu, nəsr sahəsi ilə bağlıdır. Çağın ötəri maraqlarından uca, dünya yazarlarının kitablarının yer aldığı müstəvidə qərar tutmağa bədii istedadı çatan əsəri gözləyirik müasir yazarlarımızdan. Ədəbi tənqidimizi də onunla müvazi addımlayan görmək istəyirik. Dəbin meydan suladığı, gündəmə işləmək mexanizminin funksionallığı dövründə meyarları qoruya bilməyənlər heç olmasa olanları yaralamasınlar.

Məruzəmə ötən il dünyasını dəyişən ünlü yazar Umberto Ekonun gözəl bir fikri ilə son qoymaq istəyirəm. Eko yazırdı: "Bütün dünya mədəniyyəti bir şeyi istəyir – sonsuzluğu əlçatan etmək". Biz də vahid dünya mədəniyyətinin bir parçası olduğumuzdan missiyamızın həm də bundan ibarət olduğunu unutmamalıyıq. Bəlkə onda sonsuzluq adlanan əlçatmazlığı mümkün qədər əlçatan etməyə müvəffəq olaq.

Cavanşir YUSİFLİ
Filologiya üzrə elmlər doktoru

ƏDƏBİ İLİN YEKUNLARI

Poeziya–2016

2016-cı ildə müxtəlif nəşrlərdə, məsələn, “Azərbaycan” və “Ulduz” jurnallarında, o cümlədən “Ədəbiyyat qəzeti”, “Kaspi” və digər qəzetlərdə, portallarda (<http://artkaspi.az/>) Musa Yaqubun (“İkinci nəfəs”, “Zoğal ağacı”, “Payız üşüyür”, “Özümə oxşatma”, “Bir topa bulud”, “Yaşamalıyıq”), Ağasəfanın (“Qarabulaqda səhər duası”, “Eynəyimdə görünüş”, “Qızıl qəfəs” və sair), Cavi Danın (“Hava həm buludlu...”, “Sərgərdan ruhlartək”, “Dünya başına dolana”, “Köhnə qəzet kimi qadın” və sair), Qardaşxanın, Nisə Bəyimnin, Fazil Aydının, Balayar Sadiqin, Emin Pirinin, Əbülfət Mədətoğlunun, Qədir Tərtərli, Əvəz Qurbanlı, Ruslan Dost Əli, Elman Səmədoğlunun, Naibə Yusif, İnkilab İsaq, Aybəniz Əliyər, Sabir Sarvan, Murad Qoçuoğlu, Zirəddin Qafarlı, Zahid Afşar Eloğlu, Səyyarə Məmmədli, Dilsuz Musayev, Etibar Vəliyev, Gülnarə Cəmaləddin, İntiqam Mehdizadə, Bilal Alarlı, Mina Rəşid, Eldar Səfa, Mənsurə Qaçayqızı, Ağacəfər Həsənli, Aqşin Evrən, Adil Cəmil, Kəmaləddin Qədim, İbrahim İlyaslı, Məmməd İsmayıl, Barat Vüsal, Tərən Əbilov, Vahid Aslan, Ramiz Qusarçaylı, Vaqif Bəhmənli, Orxan Paşa, Qəşəm Nəcəfzadə, Fəxrəddin Əsəd, İsmayıl İmanzadə, Şəmsi Qoca, Tapdıq Yolçu, Firuzə Məmmədli, Əlizadə

Nuri, Qulu Ağsəs, Elxan Zal Qaraxanlı, Salam, Afaq Şıxlı, Avdı Qoşqar, Balayar Sadiq, Qəşəm Nəcəfzadə, Nuranə Nurun şeirləri və Anar Aminin “Bağban” lirik-fəlsəfi poeması çap edilib. 2016-cı ilin poeziya mətnləri şübhəsiz ki, bunlarla məhdudlaşmır, ancaq bir həqiqət də var ki, onların hamısından danışmaq, hətta adlarını tam sadalamaq belə imkan xaricindədir, ona görə də biz bu nümunələri fərqli rakurslardan göstərən *əsas tendensiyalar* haqqında danışmaq istərdik.

2016 – poeziya ilinin materiallarını küll halında nəzərdən keçirdikdə, yəni ayrı-ayrı kitabları, “Azərbaycan”, “Ulduz” jurnalları, “Ədəbiyyat qəzeti”, “Kaspi” qəzeti, “Sim-sim” (<http://sim-sim.az/>), “Kulis” (<http://kulis.az/>) və digər portallarda çap edilən poeziya nümunələrini oxuduqda ümumi təəssüratı formalaşdırmağın çətin olduğunu dərk edirsən, çünki poeziya ilə, aya, günə və təqvimə sığan bir nəsnə deyil, əksinə, təqvimdən daşdanan, ona qarşı duran, onu arxada buraxan bir kateqoriyadır. Biz materialları diqqətlə nəzərdən keçirdikdə iki tip nümunəylə rastlaşdıq: 1) təqvimlə və təqvimdə yaşayan şeirlər 2) minillik poeziyanın ümumi axarında nəzərə çarpan şeirlər.

İkinci qabartmaq istədiyim cəhətsə budur; bizim poeziyada ilin, günün bu vaxtında sadəcə şeir olan yazılar, bir də konseptual mətnlər, yəni onları yaradan mənbələrlə estetik dialoqda və oppozisiyada olan şeirlər. Dialoq, ünsiyyət daxili oppozisiyanı istisna etmir, edə də bilməz, ona görə də son dövrlər poetik nəsilər arasındakı qarşıdurmadan bəhs edən yazılar bizə süni təsir bağışlayır; heç bir ədəbi nəsil bütün ədəbiyyatı və ya ədəbi prosesi əvəz edə

bilməz, gələcəyi qurub-yaradan yeniliklərə, yeni estetik əsaslara yön verə bilər ki, bu da ənənə ilə dilləşmədən keçir (oxu: dialoq-!). İllər keçir, əsrlər ötür, bu bəhsləşmə bədii keyfiyyətə çevrilir və nə zamansa mübahisəli görünən bədii fiqur həmin dövrdə *bir deyimə* çevrilir. Bu deyim bu və ya digər poetik üslubun tipini çox dəqiqliklə bəlləyir. Məsələn, Saib Təbrizini oxuyun və onu Füzulinin deyimi ilə müqayisə edin. Çox fərqli şeylərdir. Yəni fərq deyilən nəsnə bir ədəbi nəsil çərçivəsində görünməyə də bilər. Azərbaycan şeirində bir epoxa olan Rəsul Rzanın ədəbi prosesin indiki şəkildən görünüşüylə 1960-80-ci illərdəki görünüşü eynidirmi?

.... Qeyd edim ki, bu ikinci cəhət (konseptuallıq-!) bizim poeziyada qəti olaraq bir kateqoriya kimi 1990-cı illərdən başlanır (Həmid Herisçi, Səlim Babullaoğlu, Rasim Qaraca, Azad Yaşar, Qismət və sair). Əvvəllər poeziya haqqında tənqid və ədəbiyyatşünaslıqda “məktəb”, “mərhələ” kimi keyfiyyəti yox, daha çox ümumi tendensiyaları bildirən, ədəbi faktı daxili qanunauyğunluq qismində ifadə etmək vurğusu daha güclü səslənirdi. Zaman keçdikcə bu ümumi tendensiyalar poeziyanın daxili-immanent xüsusiyyətlərinin qabardılması ilə əvəzləndi. Belədə, dünya və gerçəkliyi ötür keçmək, onları başqa, tam fərqli rakurslardan işarələmək keyfiyyəti gücləndi.

Poeziya haqqında qədimlərdən gələn və bu gün də unudulmayan, daha doğrusu dövr və zamandan asılı olmayan yaraq göz önündə duran bir həqiqət var. Vaxtilə Şəms Təbrizi “Divan”ında yazırdı:

**Şeirdə sözün meydanı dar,
Mənanın meydanı geniş olmalıdır...**

Bildiyiniz kimi, bu fikir günümüzdə qədər ən müxtəlif ədib və tənqidçilər tərəfindən deyilib, köhnəlməyib, köhnəlməyəcək də...

Başqa bir köhnəlməyən həqiqəti də səsləndirmək istədik, dahi Nizami Gəncəvidən. Ancaq bunu sona saxlayaq.

Yuxarıdakı bölgünü və bu sonuncu köhnəlməyən fikri nəzərə alsaq, bizdə 2016-cı ildə daha çox sözün meydanının geniş olmasını müşahidə edirik. Bu da təbiidir. Poeziya hər deyəndə ələ gəlməyən, tapılmayan bir nəsnədir. Hətta ən qüdrətli şairlərin yaradıcılığı da bu uğursuzluqdan yan keçmir, keçə bilmir. Poeziya hər şeydə var, o, hər şeydir, ancaq hər şey poeziya deyildir.

Bu məruzədə biz ən müxtəlif nəsillərə mənsub şairlərin mətnlərindən bəhs edəcəyik. Ən cavan nəsildən başlamaq istədim.

*Səhərlər durub tanımadığımız
Bir şəhərin dar küçələrini süpürürük,
zibilini daşıyıyıq
Gecələr
Oyanıb dərisini gün yandırmış
Qıvrım cod saçlı yetim uşaqlara
Ən xoşbəxt şahzadənin nağılını danışırıq...*

Alik Əlioğlunun şeiridir. Adi “əhvalat”dan bəhs edir. Gözləyirsən, amma heç kəs gəlmir. Sən o qədər belə “adiliklərə” qarışıbsan ki, ömrünü çarpaz kəsən məqamdan ayrı düşübsən. Ancaq səni öldürən şey səni yaşadır. Şeirin

semantikasını bunu deyir. Şeir, poeziya nümunəsi heç vaxt “bildirən” olmur, çox nəsnəyə, əşyaya işarə edir, ancaq onların hamısından vaz keçib gizlənir. Əşyanın emosional, yaxud mücərrəd keyfiyyətlərinin (konnotativ işarələr) bir yerə yığılmağa meyil etməsi zahiri səciyyəyə daşır, əsas məqam gizləndə onların həqiqətən ayrılığa düşməsidir. Belə ki, bu şeirdə ilk gözə dəyən semantika yox, məhz “ikinci işarə” (konnotasiya) funksionaldır. Yəni “mətndə hər bir konkret mənə semantik sistemin onun fərqləndiyi və qarşı-qarşıya durduğu digər işarələri ilə bağlılıqda nəzərdən keçirilməlidir” (U.Eko). Mətndə ən müxtəlif işarələrin və dillərin dərin savaşıq içində olması onun qurulma mexanizmidir.

*...Geriyə baxmaq dəhşətlidir.
Görürsən ki,
İllər öncə qulağını qatar relsinə dirəyib
Qatarın səsinə dinləməklə
Uzaqlar arzusunda yaşadığın üçün
Səni gətirib uzaqlara atıblar...
Görürsən ki, yiyəsizsən...
Görürsən ki, bu amansız məhəllədə
Günbəgün itlər də yoxa çıxır,
Pişiklər də...
Bilmirsən öldürürlər, ya azdırırlar...
Və sən
Bilmirsən hönkürüb ağlayasan
Ya sadəcə kədərlənəsən...
Elə bir doğma adam gəlməlidir ki,
Onu öpmək yox, qoxlamaq istəyəsən.*

*Yanında olduğuna əmin olmaq üçün
əlini üzünə qoyub yoxlamaq istəyəsən...
Günlər uzanır, heç kəs gəlmir...
Və sən bir-bir ölürsən...*

Bu şeirə də baxın. Fəridə Məmmədovanın şeiri:

*Divardan asılan köhnə ov tüfəngi kimi
unudulacaq bədənimin bir küncündə döşlərim...
Sənin də
əllərin düşüb itəcək cırıq ciblərindən haçansa...
əl-ələ tutduğumuz küçədən keçəcəm bir gün
əlimdə zibil torbası.
İndi
qoy gəlim, qısılim sənə,
Abort qədər cinayətdi
içində hansısa hissi öldürməyə çalışmaq.
Qoy gəlim, qısılim sənə
bəlkə bir ilğımdı qorxub qaçdıqlarımız,
bəlkə yaxınlaşsaq yox olacaq?...*

Dilin öyrəşdiyi sözlər. Dilin altında qalan və deyilməyən sözlər. Dərin bir qüssə sətirdən-sətrə keçir. Kommunikativ kontekstdə dünya obrazı ayrı-ayrı əşyalardan, onların məkanda unudulduğu, evin, məkanın bir küncündə saxlandığı və ancaq zamanda görüntülənən obrazı aparıcı keyfiyyət qazanır. Keçmişə qayıdış ordan adlamaq cəhdidir. Ancaq sən buna var qüvvəni sərf edincə o, səni nümayiş etdirir, göstərir və tutub saxlayır. Bu, elə bir məqamdır ki, anidən sözlərin semantikasını dəyişir və lüğəvi

məna yoxa çıxır. Mətndəki “qüssə” sözü darmadağın olub “tələ”, “qədər” sözünə çevrilir. Şeirin özünü fəth edir.

Seyid Aynur. Onun bir silsiləsi var: “Kaskad şeirlər”.

Biz şeirləri bəzən necə gəldi (yəni ürəyimizdən necə keçsə, necə istəsək) oxuyuruq, tipinə, xarakterinə fikir vermədən. Dalınca gedilən şeirlər var. Və səni ilğıma aparır, indicə oxuduqların da ilğıma dönür. Bərkdən oxunan şeirlər var, daha doğrusu, bərkdən oxunmayanda bilinməyən, suyla yazılan sətirlərə bənzəyən parçalar. Həm də: formanın, poetik fiqurların əzdiyi, ayaq altına alıb xıncımını çıxardığı şeirlər. Ucadan oxuyurlar, deyirlər, bu, filankəsin şeiridir. Xub, amma baş aldatmaq üçündür. Çünki sözlər başına, qulağına, dodaqlarına düşür. Sözlər axışmır, sadəcə buna bənzər effekt yaradılır. Və sair və ilaxır.

Bir də kaskad şeirlər. Sözlərin gücünü “sovurub”, onlardakı enerjini bir nöqtəyə cəmləyib axıdan, sözlərin aldığı nəfəsi başqa bir nəsnəyə çevirmək istəyən parçalar. Bu kimi, məsələn:

*Gözlərinin dibi mavi, yoxsa yaşılmıydı bilmədim,
Gecənin gündüzə toxunduğu o al qırmızı sabah,
Dil açdı bətnimdə azadlıq,
Gileyləndi olanlardan,
Bakının havası düşmədi – qocalar qırıldı bir-bir.
Dizin-dizin alçaldı ucaboy, enlikürək cavanlar,
Ay da kədər dolu baxışlarla son dəfə oxşar kimi.
Daradı o gur, buruq-buruq saçlarını Həkərinin,
Gözlərinin dibi mavi, yoxsa yaşılmıydı bilmədim.*

Bədii mətn onsuz da kritik situasiyalardan hörülür,

burada adi, normal, gərginliksiz bir “həyat” yoxdur. Ən adi səs, səs qırığı, heca, qafiyə, misra – hər şey bir-birinin dalınca bəlkə də xəyali gərginlik sahəsini artırmaqla, hər hansı hissənə semantik sərhəddinin lap qurtaracaq nöqtəsində “ləngər vurmaqla” həyatı, gerçəkliyi inkar edir, adi həyat mənzərəsində dərhal qəza törədir. Ona görə də, yəni bəlkə ona görə də, burda hər qarışda aldanışın olması mümkündür, belə deyək: səsin var gücüylə çıxmasını istəyən situasiyada sükut, susmağın qızıl olduğu anlarda qışqırıq, həyatın, yaşamın, yaşamağın qaçılmaz olduğu məqamda ölümün verilməsi bədii mətnin strukturunda olmanın dinamika yaradır.

*Əlil arabasına bənzəyir məhəbbətin,
sənə çatım deyə,
maşınları saxlayıb,
qarşıdakı yolu keçmək lazımdır.
Alınası iş deyil-
bu şəhərdə maşınlar sürətlə gedir.*

Bu şeirlər bir az da qarşısında dayanan, susan qadına baxıb yüz kilometrərlə uzaqda, üzüm bağında ona toxunacaq barmaqları gözləyən ağ şanıni çəkən rəssamın xəyalına bənzədi.

*Ötən yaz,
Yağışlar yolunu kəsmədimi,
küləklər əlindən almadımı heç,
sənə yazdığım sevgi dolu şeirləri?.
Sevgimiz ayağında,*

Ədəbi proses–2016

*xatirələr boz çamadanında gedəndən bəri,
Üzüm tinglərdə,
Günah alma ağaclarında qalmadımı?
Bizsə payızda tutduq ayrılığın yasını,
əlvida, ey yaz,
ayrılığın günahı almaların,
səndən sonra kədər dolu üzüm,
ağ şanının.*

2016-cı ildə Səlim Babullaoğlunun qrafik şeirlər kitabı çap edildi və sərgi keçirildi. Səlimin bu il “İlyas Göçmənin şəkil dəftəri” adlı kitabı təkrar nəşr edildi. Yənə də bu şeirlərin içinə aldığı fotolardan ibarət sərgi keçirildi. 40 fotoya yazılmış şeirlərdən on ikisi ingilis dilinə çevrildi və nəşr edildi.

2016-cı ildə başqa bir gənc şairin – Fərid Hüseynin “Bir də heç vaxt” adlı kitabı çıxdı. Bu mətnlər modern poeziyanı dəyərləndirmək, onun əzəli xassəsini bəirləmək mənasında xarakterikdir.

Bir şairdən danışmaq üçün, xüsusən əgər indi bu şairin kitabı nəşr edilibsə, yəni biz onu küll halında oxumaq fürsəti bulmuşuqsa, onun metaforasının keyfiyyətini və obrazlarının hərəkətini bəlləməliyik.

Fərid fikrində tutduğu böyük, hələ bəlkə özünün də sona qədər kəşf edə bilmədiyi bir aləmə ani toxunur, təmas yaradır, bu “yumşaq sürtünmə” qaribə hisslər yaradır, yəni şairin xəyalı obraz və epitetləri ard-arda düzüb “məsələni” bu şəkildə həll etmir, o, aləmi, belə demək mümkünsə, xanalara bölür, həm də bir-birindən şəffaf xətlərlə təcrid edilmiş xanalara, baxışını onların arasından keçirib ilk ba-

xışdan fərqli anımlara yol açır, nəticədə, bir “semiotik xəritə” yaranır, dərđini danışan yox, gizlətməyə çalışan bir ürəyin ağrıları işıqlar kimi yanıb-sönür, uzaqdan baxırsan – bu bir şəhərdir, yaxına gəlirsən, bu – xaraba qalmış, ağır döyüşlərdən sonra kimsənin sağ qalmadığı bir yerdir. Bu iki bir-birinə əks görüntünü qoruyub saxlayan metafora açılır, pardaqlanır, həm də bütöv qalır. Bu xanaların arasından keçən “xatırladıcı” detallar (məsələn, “Vardı” şeirində “xaraba taleyin uçuq qalası”) sevgi, tale, qədər zamanının üstündə şırım açdığı məkanı nişan verir, bununla da qalmır, bu detal bütün şeirin arxitektonikasını bəlləyir.

Fəridin şeirlərində iki əsas anlayış var: tarix və tale. Adi, keçici hadisələrdən yazanda mətnin dibindən tarixin dərsləri görünür, yaxud hansısa kitabın içinə gömülən tarixdən yazanda taleyinin “tarix kitabını” vərəqləyir. Və bu iki şeir, söyləm tipi arasında da əlaqə var, çünki onun obrazları çox fərqli detallar işığında eyni həsrətin müxtəlif yönlərdən görünüşünü verir. Onun mətninin bir özəlliyi də elə burdan doğur – düşüncə, poetik an tarixin sarsıntısından, oxuduğu kitablardan arasından keçməsə, tam şəkildə doğulmur və işıqlanmır. Yəni bu şeirlərdən hansısa kitab qəhrəmanlarının adlarını pozmaq da olar, onların yerinə ixtiyari, ancaq şeirin mayası ilə səsləşən misraları da qoymaq olar. Ancaq bu halda həmin mətn çox mühüm bir özəlliyini itirər.

Söhbət Fəridin mətnindəki detallardan gedir, bu detallar diqqətlə baxıldıqda keçici, təsadüfi, müvəqqətilik hissi aşılayır. Sanki bir azdan bu detallar çəkilib gedəcək, mətn, yalnız hissələrdən hörülmüş mətn efirdə yaşayacaq. Yəqin

Ədəbi proses–2016

ki, bütün bədii mətnlərdə bu, ümumi xassədir, ancaq Fəridin mətnlərində bu, qabarıq nəzərə çarpır.

Fəridin obrazının bir xassəsini də burada vurğulamaq istərdim. Janr duyğusu. Təkrardan qaçmaq. Keçmiş və gələcəyi birləşdirmək.

*Qadınını öldürmüşdü –
Oğlunun anasını, qızının sirdaşını,
Düşündükə günahı çoxalırdı...*

Yaxud:

*Məhkəmədən qayıdan məhkum
İçində
Hakimin çəkil səsini də gətirib.*

Fikri bu şəkildə ifadə etmək, mənanı bu şəkildə “döndərmək” yalnız Fəridin ağına gələ bilər.

Yaxud:

*Qızının saçlarını oxşayıb görüşdə
əl verib salamlamaq istəmir
heç kəslə.*

Fəridin metaforası və obrazı getdikcə, həm də zaman keçdikcə açılan, paradaqlanan bir biçimdə dünyaya gəlib. Belə də demək olar, şəklə, fotoya baxırsan, o qədər tamaşa edirsən ki, keçmişdə onun arxasında yazılanları oxuyub gələcəyin addım səslərini eşitmək istəyirsən. Yəni bu bir yoldur, şeirin arxitektikasının, qurulma üsulunun guşə

daşdır. Zahirən oxucuya elə gələ bilər ki, şair “qısa dalğada” dediklərini ona görə bizə ünvanlayır ki, heyrətlənək, bu adi faktın nələr doğura biləcəyindən xəbərdar olaq. Ancaq əsas məsələ hisslərin hər hansı hadisənin təsiri və təzyiqi altında tez-tələsik mətnə çevrilməsinin qarşısını almaqdır; şübhəsiz ki, Fəridin bu kitabında o tipli şeirlər də var, yəni güclü təzyiq altında dışarı çıxan, zühur edən, yalnız effekt doğuran mətnlər. Ancaq əsas kütlə belə deyildir. Şair ən müxtəlif “sitatları”, keçmişdə olanları, indi baş verənləri və gələcək illüziyasını bir girdabın içində ataraq hisslərin maksimum gərginliklə mətnə çevrilməsinə nail olmaq istəyir.

Məhz buna görədir ki, onun bu mənada ən uğurlu şeirlərində poetik tarixin müxtəlif mərhələlərində – həm səsimizin çatmadığı keçmişdə, həm də “müasir” keçmişdə donub qalmış artefaktlar mətnin sınırları daxilində hərəkət edir, ən müxtəlif mətnlər arasındakı virtual əlaqələri aşkarlayır.

İşığımı

İmam Hüseyin Kərbala çölündə çırağını

Söndürən kimi keçirirəm...

Demək, bu mətnlərdə, onun formalaşmasında iki istiqamət var: 1) bütün mümkün vasitələrdən istifadə edib hissləri əlbəəl şeirə çevirmək, poetikləşdirmək, – bu tendensiya Fəridin birinci kitabında da var idi və zənnimizcə, gələcəkdə də davam edəcəkdir, çünki bu, onun şair naturasını bəlləyən xüsusiyyətlərdən biridir. 2) Mətni ən müx-

təlif zamanların artefaktlarından hörmək, mətni bu kimi artefaktlarla doldurmaqla onun daxilini keçici hissərdən təmizləmək, bədii effekti mətnin dərinliklərinə atmaq. Hər iki istiqamət arasında, daha doğrusu, onları birləşdirmək mənasında bir əsas keyfiyyət də var – şeirin qəsdən bitməməsi, yəni oxucuya tema vermək məqsədini daşması. Oxucu bu “əntiq dşları” əvvəlcə olsun ki, eqzotika kimi qəbul edir, onunla təmasa girir, ona öz hissələrini qatır və mətn onun üçün fərqli şəkildə doğulur. Qeyd edək ki, müasir şeirdə bu, aparıcı xətlərdən biridir. Bu keyfiyyəti termin şəkildə də adlandırma bilərik: bütün gücü sərf edib minimallaşmağa meyil.

Modern şeir, doğru fikirdir ki, özündən əvvəlki nümunələrin içindən keçir, amma onun artıq hökm işarələrinə dönmüş sərhədlərini dağıtmaqla! Ancaq bu qəsd deyil, yeni şeirin inkişaf, yol getmək stixiyasıdır. Bu mətnlərdə “dilən aradan qaldırılması” prosesi alt qatda gedir və belə olduğu üçündür ki, mənalar ən müxtəlif variasiyalarda çarpazlaşır, o vaxta qədər ki, sözlərin yox olduğu, aradan qalxdığı yerlərdə “ışıq yansın”. Bu şeirlərdə ekspozisiya hissəsi (yəni nağıllama...) həmişə reduksiyaya uğrayır. Mətləb ənənəvi şeirdən fərqli olaraq, fərqli biçimdə və konstruksiyalarda meydana gəlir. Qismətin şeirinə diqqət edin:

Zaman haqqında efiyə getməyənlər

İstəsəniz, montajda kəsərsiniz.

Keçmiş yaddaşımızda olan qədərdir,

*bundan artığı...
Üzümüzü həmişə keçmişə tutduq deyə,
gələcəyə arxamızı çevirdik.
Amma sonraya saxlamasaydıq,
ışığı dirəklərinə qonan göyərçinlərin səsini,
körpələrin gülüşünə inansaydıq birinci gündən,
Bu Günü elə Bu gün yaşasaydıq,
onda Zaman axsaq addımlarla
yanımızdan ötüb keçməzdi...*

*Yağış yağdı, yağmadı,
günəş doğdu, doğmadı,
çay evlərinə tərəf ambulans tələskənliyi ilə
qaçır adamlar, dillərində eyni cümlə:
“Gedək vaxt öldürək”.
Cəmi bircə şəkli olan qocanın dediyi kimi,
“sözlər də ikiüzlüdürsə...”
və həm də “insan öz dilinin altında gizlidirsə...”
demək,
hamımız qatilik bir az, ən azı dildə.
(Mikrofonunuz işləmirdi, lütfən təkrar...)*

İlk görünən bəlierti ən müxtəlif poetik komponentlərin bətnindən müəllifin, şeiri yazan adamın daxili təcrübəsinin ifadəsidir. Bu daxili təcrübə gənc bir adamın gerçəkliyə uzaqdan baxışını (zəndlə-!) bildirir, quru mühakimələr, üslubun “təhkiyə axarında”, söyləmə aktında realla irreal olanı qəribə bucaq altında birləşdirir. Daha doğrusu nümayiş etdirir. Qismətdə belə bir “səhnə mizanı” poetik sistemin aparıcı xəttidir.

Yaxud:

Tanış küçələrdə

*Axşamüstü saat beş radələrində,
sənədsevər dövlət idarələrində
içindəki şeiri qanunsuz silah kimi
hamıdan gizlədən bir adam
tez-tez saatına baxmağa başlayır;
bir pişik miyoldayır divardakı kölgəsinə,
qalstukunu boşaldır,
dünəndənqalma bir ümid tapıb başını qatır...*

*Öz adı başqa olan qadınlar küçəsindən keçib düşünür:
çoxdandır yorğun təbəssümlər ayıdır,
ödənli səadətlər həftəsi.*

*İndi onun fikrincə,
dostların yarısı xərçəngdən gedib,
yarısı təkəbbürdən...*

*İndi o bilir ki,
mövsümlərin dəyişməsinə çiçək dükənləri,
yolların uzunluğunu siqaret qullabları ilə ölçdiyü adam
meşələrin birində ağaclara qonşudu.*

*Axşamüstü saat beş radələrində,
bir adam mövsümləri masasındakı
təqvim yarpaqlarından cırıb atmağa başlayır.
Bir azdan tanış küçələrdən birində,
əlləri ciblərinin,
gözləri eynəyinin dərinliyində çürpünarkən,
başını qaldırıb buludlara baxacaq və gülümsəyəcək.*

Əgər fikir verdinizsə, bu mətnlərdə nəzəri ilk cəlb eləyən xassə “birnəfəslikdir”, yəni dərinlik, gerçəkliyi fəhm etmənin iztirabı, insanın, aqlın və duyğunun dərinliklərindən silkinib göy üzünə baxması prosesi heç bir qırılma, yaxud belə deyək, nəfəs dərmə olmadan ötürülür. Burada allüziyalar (məhz allüziyalar-!) mətnin daxilinə gömülüb, assosiativ sel içəridən, mətnin dərinliklərindən baş alıb axır. Dil bu sürəkli axının proyeksiyasına dönür. Birinci şeirdə // İstəsəniz, montajda kəsərsiniz // Keçmiş yaddaşı-mızda olan qədərdir // bundan artığı... üç nöqtə kar qafiyənin də yeri ola bilər, hisslərin dalana dirənməsindən boylanan çıxılmazlıq ovqatı da...

Qismətin yaşadı olan elə şair var ki, bu prosesi fraqmentlərlə ötürməyin ustasıdır, yəni orada, üfün hansısa nöqtəsində qərar tutarkən qəfildən çəkisizliyə düşmək, mətnin dərinliyindən təkan alıb davam etmək onun üslubi keyfiyyətidir. Hər dəfə dərinliyə baş vurmaq və geri qayıtmaq, assosiasiyaları üzə çıxarmadan onların bir-iki ştrixlə ötürülməsi... Qismət isə, yuxarıda dediyimiz kimi, prosesi heç bir qırılma məqamına yer qoymadan, deyək ki, onun şeir mətnində vacib element olan ironiyı üzə çıxarmadan gizlətmək və münasibətini bu şəkildə bildirməyi xoşlayır.

Günəl Şamilqızı son illər gənc şeirdə tapıntıdır. Bəli, “... bura qanadların sınaq yeridir”. Günəl içində qıvrıldığı-mız gerçəkliyi belə qavrayır. Onun “Ədəbiyyat qəzeti”ndə gedən şeirləri bunun əyani nümunəsidir. Günəlin “art-kaspi” portalında serb poeziyasından etdiyi tərcümələr də ustalığı ilə seçilir. Bizdə, xüsusən poeziya nümunələri di-

Ədəbi proses–2016

limizə bu gözəllikdə az tərcümə edilir.

Bu tendensiyalar Nuranə Nurda da müşahidə edilir.

Hara baxsaq,

Gözlərimiz biz doldura biləcəyimiz yerləri axtarır.

Yaxud:

Hara getdim, qabağıma sirr çıxdı,

Bir sirr açdım, milyon dənə hürr çıxdı,

Bir sevdam var, yatur, üstü açıqdı,

ürəyimin üstə sərrib gəlirəm.

Bu isə Qəşəm Nəcəfzadədir.

Sonda Nizami Gəncəvinin misralarını xatırlatmaq istərdik:

Söz demək dürr deşmək kimidir,

Hər kəs də söz deməyə layiq deyil.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 29 aprel 2017-ci il.

Nərgiz CABBARLI
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

**MÜASİR ROMAN TEXNOLOGİYASI,
KLASSİK ROMAN STRUKTURUNDA
“DAĞILMA” VƏ KEÇMİŞƏ QAYIDIŞ**
(2016-cı ildə çap olunan romanlar əsasında)

Roman bir janr olaraq müəllifdən haqqında yazdığı zamana, yaratdığı xarakter(lər)ə, qaldırdığı problemlərə, araşdırdığı (təfəkkür, zaman, psixoloji, mənəvi və s.) qatlara çoxrakurslu yanaşma, uzaqdan görmə, müşahidə və təsvir qabiliyyəti, hadisələri, faktları, obrazları, hissələri, düşüncələri (bəzən hətta eyni zaman daxilində və sürətlə) yaxınlaşdırma və uzaqlaşdırma məharəti, zaman, hiss, hadisə, düşüncə sıçrayışlarını, keçidlərini təmin edə bilmək bacarığı, izləmək və izlətmək istedadı tələb edir. Roman öz strukturu etibarilə birqatlı və sadə də ola bilər, lakin təsvir edilən(lər)ə (hər nədirsə!) uzaqdan və çoxrakurslu baxış, “qapsamlı” yanaşma mütləqdir. Son illərdə Azərbaycan ədəbiyyatında yeni yaradılan romanları izlədikcə və ümumiləşdirmə apardıqca daha çox bunun əksi müşahidə olunur və biz bir neçə maraqlı tendensiyanın ortaya çıxdığını müəyyən edirik. İlk növbədə romanın bir janr olaraq dağılması, həcmə kiçilməsi, struktur etibarilə sadələşməsi, problemə, qəhrəmana, süjetə, situasiyaya və s. yanaşmada qloballıqdan lokallığa eniş, süjet çoxşaxəliliyindən, xarakter zənginliyindən və çoxqatlılığından qurtulma, dil qatında bəsitliyə “qayıdış” və poetik ifadə texnika-

sından uzaqlaşma diqqəti çəkir. Mövzu olaraq keçmiş dönmə, tarixdən problemlərin dərk, təsviri üçün fon və əsas baza kimi istifadə, fəlsəfi qənaətin hadisədən, prosesdən, düşüncədən (qəhrəmanın!) doğması deyil, birbaşa və yalın şəkildə mətnin üst qatına ötürülməsi (həm də müəllif təhkiyəsi ilə), fəlsəfi cərəyanların, məktəblərin, dinlərin, təriqətlərin bədii mətn daxilində tədqiqinə meyil (əsasən elmi, yaxud informativ səviyyədə!), çoxqatlı süjet xətlərinin iki, ən mürəkkəb halda üç süjet xətti ilə əvəzlənməsi, süjet kəsişmələrinin öz yerini süjet paralellərinə verməsi, heç bir halda kəsişmə faktının maddi anlamda baş verməməsi (əvəzində metafizik düşüncə, hiss anlamında kəsişmələrlə əvəzlənməsi), müasir cəmiyyət, müasir insan, müasir dünya kontekstinin romandan kənarda qalması və ya məişət səviyyəsində önə keçməsi, kollaj texnikasından yararlanma, intertekstuallıq və s. də müşahidə edilən xüsusiyyətlərdəndir.

Tarixə dönüş müasir roman üçün o qədər aktuallaşıb ki, hətta hansısa müasir bir problemin qaldırıldığı, müasir insandan bəhs edən, müasir həyatla, cəmiyyətlə bağlı olan romanlarda belə hadisələr, proseslər hansısa konkret bir tarixi dövrlə – keçmişlə paralel təqdim edilir. Bu günün insan probleminin kökü, çözümü, səbəbləri keçmişdə, dündə yaşanan hadisələrdə, özü də bəzən zaman etibarilə çox-çox uzaqlarda aranır. Bu günü (müasir insanı – əsərin qəhrəmanını) anlamaq üçün keçmişə qayıdış, zaman sıçrayışları mütləqləşdirilir. Və o da maraqlıdır ki, bu, yazılan əsərin tarixi roman olub-olmamasından asılı deyil. Mətn tarixi roman kontekstindən uzaq görünsə belə, tarixi ro-

man xüsusiyyətlərini bütünlüklə daşımasa belə, zaman etibarilə tarixə yönəlir, tarixi faktlarla, hadisələrlə zənginləşdirilir. Məsələn, Qarabağ problemi, erməni məsələsi romanda sonuncu dəfə başladığı illərdən daha çox Qarabağ xanlığının tarixinin araşdırılması, bu problemin kökünün, qaynağının hansı yanlışlar və səhvlərlə bağlı olduğunun göstərilməsi ilə görünməkdədir. Əlbəttə, “ölü nöqtədə” qalan bir problemə belə bir münasibət təbii və qanunauyğun qəbul edilə bilər. Çox güman ki, elə bu səbəbdən də bu məsələ romanda daha çox Azərbaycan torpaqlarının müxtəlif zamanlarda məruz qaldığı istilalar, erməni məsələsinin mahiyyəti və yaranma tarixi, həmçinin inkişaf istiqaməti aspektindən araşdırılır. Məsələn, 2015-ci ildə Elçinin “Baş” romanında belə bir qayıdış müşahidə olunurdusa, 2016-cı ildə Məmməd Orucun “Qara güzgü”, Elçin Hüseynbəylinin “Yenə də iki od arasında” romanlarında eyni xüsusiyyətlər müşahidə edilir. “Qara güzgü”də erməni məsələsi ADR-in zamanında qəbul edilmiş yanlış bir qərara diqqət çəkməklə, Vedibasarda 1917-1920-ci illərdə baş verən hadisələrin təsviri ilə qaldırılırsa, “Yenə də iki od arasında” romanında Qarabağın Şah Qacar tərəfindən istila edildiyi dövrə qayıdılır, Rusiyanın Qafazda maraqları məsələsinə toxunulur və bu günün probleminin kökləri və səbəbləri üçqatlı zaman adlayışları ilə əsasən o tarixi keçmişdə araşdırılır. Yəni yenə də torpaqlarımızın itirilməsi problemi romanda aktualdır, sadəcə, ona müasirlik rakursundan deyil, tarixdən baxış ön plana keçib.

Daha bir xarakterik xüsusiyyət kimi tarixi hadisələrin hansısa bir tarixi şəxsiyyət fonunda qabardılmasını bir

vasitətək qeyd etmək olar. Bu proses romanda hələ də davam etməkdədir. 2015-ci ildə Sabir Rüstəmxanlının “Şair və şər” romanında Hadinin həyatı, yaradıcılığı araşdırılır və dövrün hadisələri bu tale fonunda təqdim olunurdusa, ötən il Elçin Hüseynbəylinin “Yenə də iki od arasında” romanında Yusif Vəzir Cəmənzməminli taleyi, şəxsiyyəti ön planda idi və romanın ikinci süjet xətti – yəni Qarabağın tarixi məhz bu yazıçının yazmaq istədikləri kimi meydana çıxarıldı. Bu, hər iki müəllif üçün maraqlı olan, araşdırmaq istədikləri dövrün təqdimi baxımından istifadə edilmiş eyni metod kimi də diqqəti cəlb edir.

Son illər, məsələn, sovet dövründə qadağan olunmuş, toxunulmamış mövzulara dönüş, bir xalq, dövlət, millət olaraq formalaşmamızda əhəmiyyətli rol oynayan tarixi mərhələlərə, ideoloji-məfkurəvi məktəblərin, cərəyanların təhlilinə yönəlmiş romanların yazılmasına marağ çoxalıb. Tutaq ki, dini-mənəvi məsələlər, ideoloji-dini cərəyanlar – İslam, buddizm, büt-pərəstlik, şamanlıq, şəriət, təriqət, onların yaranması, müxtəlif təriqətlərin, xüsusilə də sufiliyin, hürufiliyin mahiyyətinin araşdırılmasına istiqamətlənmiş, onların bir millət olaraq formalaşmağımızda oynadığı rolun müəyyən edilməsinə hesablanmış romanlar yenə də yarandı. Əvvəlki illərdə bu cür romanlardan İsa Muğanın “Türfə”, Vüsal Nurunun “Dorantağ” romanı haqqında danışmışdıq ki, bu əsərlərdə İslam dininin mahiyyəti, ona keçid məsələsi müzakirə predmeti, İnsan və din məsələsi əsərin əsas süjet istiqamətini müəyyən edən başlıca problem kimi qaldırılırdı. İnsan və təbiət münasibəti, dinlərdə mövcud mübahisəli məqamlar mətnin publisistik

qatına çevrilir, müəllif təhkiyəsinə, obrazını ön plana çəkirdi. Bu istiqamət bu il də davam etdi. Məsələn, Qan Turalının “Fələk qırmançı” romanında. İnsan və din münasibətlərində “İnsanın dindən, təriqətdən azad olmasının lazımlığı” kimi bir nəticə qeyd etdiyimiz istiqməti davam etdirirdi. Amma eyni zamanda da bu romanda, məsələn, Orxan Fikrətoğlunun əvvəlki illərə aid olan “Ölü mətn”ində, Aydın Talıbzadənin “Əbuhübb” romanında sufiliklə bağlı görünən istiqamət də mövcud idi. Və müqayisə aparıldıqda görürük ki, gəlinən məntiqi nəticələr, aparılan təhlillər baxımından “insanın dindən azad olmalı olduğu” qənaəti Muğannada, Vüsal Nuruda, daha sonra Qan Turalıda oxşar şəkillərdə və oxşar formullarla davam etdirilir. Həmçinin sufiliyin, təkkənin, insanın özünə qapılmaqla həqiqətə – Tanrıya çatmaq istəyinin reallaşması məsələsi Orxan Fikrətoğludan, Aydın Talıbzadədən sonra Qan Turalıda xarakterin açılması üçün oxşar vasitə şəklində meydana çıxır və araşdırılan predmetin – sufiliyin mahiyyətinə etmə eyni dərəcədə olmasa da, yaxın şəkillərdə baş verir. Sadəcə, Aydın Talıbzadənin müasir qəhrəmanının dərvişliyi, sufiliyi nə qədər üzəndirsə və bu, tam anlamında dərvişlik kimi dəyərləndirilə bilmirsə, Qan Turalının romanındakı təkkə, sufilik və dərvişlik xətti bir o qədər dərin, bir o qədər də detallı şəkildə araşdırılmış və təqdim olunmuşdur. Eyni dərinlik Aydın Talıbzadənin romanındakı buddist türklərlə bağlı süjetdədir. O dövrün – yəni uyğur türklərinin məişəti, həyatı, düşüncələri, yaşadıkları, dinə xidmətləri və s. yüksək dərəcədə dəqiqliklə araşdırılıbdır. Və bu məqamda yazıçılarımızın tarixə münasibətdə

həssaslığı, araşdırıcılığı müsbət bir xüsusiyyət kimi xüsusi olaraq dəyərləndirilməlidir. Çünki haqqında yazılan tər-iqətə, zamana, tarixə bələdlilik roman üçün çox əhəmiyyətli göstəricidir. Amma o da vurğulanmalıdır ki, Aydın Talıbzadənin “Əbuhübb”ündə buddizmin mahiyyəti, qanunları, insan düşüncəsinə və rəftarına təsiri bədii mətnə nə qədər dərindən hopdurulmuşdusa, buddist türklərin obraz, hadisə, təsvir, situasiya baxımından canlı təqdimi təmin olunmuşdusa, Qan Turalının romanında sufiliklə bağlı araşdırmanın dərinliyinə baxmayaraq, informativlik daha artıq müşahidə edilir. Məlumat, bilgi bədii mətnin üst qatında qalaraq bədii mahiyyətə sözün tam anlamında işləyə bilmir (daha dəqiq desək, müəyyən məqamlarda işləsə də, hər zaman bu “qarışma” baş vermir. İnformasiya ağırlığı bədii həqiqəti üstələyir).

Onu da qeyd edim ki, Qan Turalının romanı ilə, məsələn, Aydın Talıbzadənin “Əbuhübb” romanı arasında oxşarlıq yalnız bu günün yaradıcı adamı ilə hansısa tarixi mərhələnin qəhrəmanı arasında məhz təriqət, həqiqətə çatma, özünü dərk etmə və tapma baxımından yaradılan paralellikdə deyil. Halbuki diqqəti çəkən ilk xüsusiyyət məhz budur. Amma “daha”sı da var: bu günün qəhrəmanının hər iki əsərdə xarakter olaraq az qala, eyni görünür. Müəyyən fərdi cizgilər nəzərə alınmazsa, hər ikisi bu günün yaradıcı adamının, həm də həyatdan, məişətdən bezmiş yaradıcı adamının ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Hər ikisi “dərvişlik” eşqinə düşür və bunu bütün məsuliyyətlərdən, cəmiyyətdən, insandan və onlarla münasibətdən uzaqlaşmada, az qala, azad (avara) həyat tərzində görür.

Qan Turalının qəhrəmanı öz azadlığını yazıçılıqdan imtina etməkdə, içməkdə, müxtəlif qadınlarla və əsl sevgisini xatırlamadan münasibətlərdə tapır. Aydın Talıbzadənin də qəhrəmanı həmçinin... İçkidə, qadında, işsizlikdə və s. Amma yenə də “daha”sı var. Bu əsərlərdə eyni zamanda roman texnologiyası baxımından da oxşar təmayüllənmə müşahidə olunur. Məsələn, əsərdə iki süjetin seçilməsi və süjetlər arasında konkret maddi təmas nöqtəsinin mövcud olmaması. Bu, ənənəvi romançılıqda süjetlərin qovuşması, hansısa bir nöqtədə birləşməsi xüsusiyyətinə ziddir. Amma müasir romançılıq üçün aktual bir xüsusiyyətdir. Belə bir oxşar dağılma Kamal Abdullanın “Yarımqıç əlyazma”, Anarın “Ağ qoç, qara qoç” romanları üçün də xarakterik idi. Məsələn, əgər Aydın Talıbzadənin romanında təmas nöqtəsi təxəyyüldürsə – yəni qəhrəmanların, keçmiş dövrün Toltı bəyi ilə müasir dövrün Tuncalı arasında hansı məsələ ilə bağlı düşüncələrdə, hisslərdə, fikirlərdə təmas baş verir, eyniyyət müşahidə olunur və bu təması oxucu hiss edir, yaxud yaradırdısa, Qan Turalıda bu, metafizik anlamda reallaşır. Keçid yuxu ilə baş verir. Mehdi yuxuda keçmişin “qəhrəmanı” dərvişlə görüşür. Və bu görüş aydın, dəqiq, detallı deyil. Olub-olmaması ilə bağlı heç qəhrəmanın (müəllifin də həmçinin) özü belə sona qədər əmin ola bilmir.

Müasir romanda magik realizmə meyil yenə də ötən il üçün aktual idi. Məsələn, əvvəlki illərə aid romanlardan Vüsal Nurunun “Dorantağ”ında da bu var idi və ötən il Zahid Sarıtorpağın “Kül” romanı da məhz belə bir əsər kimi meydana çıxdı. Sadəcə, Vüsal Nuru – çox güman ki,

gəncliyi ilə əlaqədardır – magik realizmlə mistikanı bir arada təqdim edirdisə, “Kül” romanı bu təmayülün əsl nümunəsi kimi meydana çıxmışdır. Onu da qeyd edirəm ki, bu əsərlər ənənəvi roman texnologiyası ilə yazılıbdır. Romanda 16 il komada olan və o dünya ilə bu dünya arasında qalmış qəhrəmanın özü kimi iki dünya arasında çarpışan insanlarla görüşündən bəhs edilir. Və müasir insanın, müasir cəmiyyətimizin, xüsusilə də keçid dövrünün problemləri, həyatı, XXI əsrin qayğıları və naqislikləri bu dəfə, necə deyərlər, iki dünya arası “kontakt”da araşdırılır. Və bu məqamda belə, müasirliyin probleminin təqdimi, təhlili üçün “zamandan qaçış”ın mövcudluğu özünü qabarıq şəkildə hiss etdirir. Müasir roman üçün xarakterik olan bu xüsusiyyətin daha bir daşıyıcısı Nisə Bəyimmin “Təkbüynüzlü” fantastik romanıdır. Burada yadplanetlilərlə əlaqə məsələsi əsərin əsas xəttidir. Eyni zamanda əsrin bəlası olan xərçəngin müalicəsi üçün aparılan elmi tədqiqatlardan, hansısa virusun yayılmasından bəhs edən süjet ikinci bir ideya xətti kimi görünür. Və burada da müasir dünyanın, müasir cəmiyyətin və müasir insanın həyatı, problemləri fantastik dünyanın yaradılması, qalaktikalararası əlaqənin qurulması vasitəsi ilə qaldırılır.

Roman texnologiyası baxımından da, qeyd etdiyimiz kimi, iki istiqamət diqqəti çəkir. Ənənəvi romançılıq, ənənəvi roman texnologiyasından yararlanma və bu üslubu dağıdaraq meydana çıxan yeni tendensiya. Ənənəvi roman texnologiyasından yararlanma ilə meydana çıxan əsərlərdə, təəssüf ki, son illər daha çox süjet arxasınca getmə (hadisələrin nəqli) daha çox müşahidə edilirdi. Dil, üslubi

özünəməxsusluq, xarakter, konflikt və onların yaradılması zamanı fəlsəfi-psixoloji dərinliklərə baş vurma və s. nəzərdən qaçırılırdı.

Yeni tendensiya isə romanda istifadə olunan süjetlər arasında üzdə olan və görünən təmasın mövcud olmaması, bu təmas məqamlarının yalnız oxucu tərəfindən müəyyənləşdirilməsi, zamanlar arasında ani sıçrayışlar, keçidlər, intertekstuallığın ön planda olması və s. kimi xüsusiyyətləri ilə meydana çıxır. Bu cəhətlər ötən il Qan Turalının “Fələk qırmançı” romanında da müşahidə edildi. Məsələn, qəhrəmanlardan birinin – dərvişin Abbas adlandırılması, Gülgəzə vurulması avtomatik olaraq “Abbas və Gülgəz” dastanının mətni ilə, “Dədə Qorqud”la, “Quran”la və bir çox orta əsrlərə aid dini, fəlsəfi təzkirələrlə mətnlərarası əlaqələrin yaradılması həm zamanlararası, həm də mətnlərarası keçidləri təmin edirdi.

Bu məqamda apardığımız ümumiləşdirmələrdən sonra əsas etibarilə bir nəticə hasil olur ki, müasir dövr, müasir dövrün sosial və siyasi ziddiyyətləri, müasir dünya və müasir insan romanda nisbətən arxa plana keçib, əvəzində tarix, tarixi hadisələr, tarixən mövcud olmuş ideoloji, məfkurəvi və dini cərəyanların araşdırılması ön planda dayanır. Zamanın, dövrün həqiqətini zaman daxilində ifadə edə bilməmək (və ya istəməmək! Və ya bundan ehtiyatlanmaq!) müasir romanda əsas nəzəri cəlb edən xüsusiyyət kimi görünür. Halbuki istər müasir cəmiyyət, istərsə də müasir insan və onun taleyi, problemləri, yaşadıkları çox rahatlıqla müasir romanın predmetinə çevrilə bilər. Və nəticədə də, adətən olduğu kimi, tarix, tarixi hadisələr

müasir qəhrəmanın gözü və vasitəsilə deyil, əksər hallarda müasir insan, onun problemləri və demək istədikləri tarixi hadisələr, qəhrəmanlar, situasiyalar (və ya magik hadisələr, fantastik hadisələr və s.) vasitəsilə romana gətirildiyi müəyyən olur. Deyəsən, hələlik müasir roman müasir problemlərin təqdimi üçün məhz bu vasitədən yararlanmağa üstünlük verir.

Yuxarıda sadalanan xüsusiyyətlərə detallı şəkildə qayıtmaq üçün hələlik iki roman üzərində dayanmaq istərdik. 2016-cı ilin ilk təqdim olunan və bir çox xüsusiyyətləri ilə müsbət anlamda diqqəti çəkən romanlarından biri “Kül” romanıdır. Əsər çoxsüjetliliyi ilə fərqlənsə də, bu mürəkkəbliyinə, xırda süjet çıxıntılarına baxmayaraq, bütün xətlərin, hətta ən kiçiklərinin belə əsas süjetlə uğurlu şəkildə bağlanması oxucunu dolaşdırmadan, çaşdırmadan öz ardı ilə apara bilir.

Müasir roman üçün aktual olan “süjet üzərində qurulma” burada da mövcuddur, lakin psixoloji dərinlik, hər xarakterin bir neçə ştrixlə olsa belə mahircəsinə yaradılması, poetik ifadə və dil qatının zənginliyi, folklor və xalq deyimi ilə uğurlu və orijinal “bağlantı”, süjetə daxil edilən süjetlərin, təsvir edilən hadisələrin əsas müəllif qayəsinə xidməti və s. mətnin uğurunu təmin edir. Həm poetik, həm oxunaqlı, həm də müəllif özünəməxsusluğu ilə zəngin olan əsər insan ruhunun iki dünya arasında “azmasından” (bu azma fiziki ölüm baş vermədən də mövcud idi, çünki sev-

diyi qızı itirən qəhrəman, onsuz da, yaşayan, nəfəs alan ölü kimi idi. Nəfəs alsa da, əslində, ruhən mövcud deyildi. Nəticə etibarilə də, sonra bu ölü ruh elə metafizik anlamda da iki dünya arasına “yollanır”) bəhs edir. “Elə sanırdım dünyada əl uzadıb xilas ola biləcəyim bütün budaqlar budanıb, təşnəmi yatıracaq bütün bulaqlar quruyub... O dağ ki mənim ürəyimə çəkilməmişdi, ərşə-gürşə qarşı ağır bir qazavat başlamalıydı içimdə, cəngi qiyamətə qədər sürəcəkdir bir dava, savaş başlamalıydı. Amma hələ ki canımda bir tərpaniş yoxuydu. Hələ ki çökürdüm”.

Əsərin əvvəlində verilmiş bu “çöküş” stixiyası öz başlanğıcını fiziki “qəza”dan əvvəl – mənəvi qəzadan başlamışdı. “Qaxılıb öz içinə ölümünü gözləyən” qəhrəmanın sevdiyi Kəbirənin toy çadırının gözlərinin önündə qurulması əsərə bir “nakam sevgi hekayəti” başlanğıcı verir və ilk mərhələdə oxucunu aldadır. Realist bir başlanğıc öz mənəvi dünyasındakı çöküşlə real dünya arasında özünü “poçt qutusuna atılmış zərf” kimi hiss edən qəhrəmanın realist planda növbəti addımlarını öz ardınca gətirməli idi: “Hərdən fikirləşirdim, yəqin, bu dünyaya adi bir insan kimi deyil, poçt qutusuna salınmış bir zərf kimi düşmüşəm, hələ uzun zaman bu qutunun zülməti içərisində gözləməyə məhkumam və bəlkə də, gözəl günlərin birində nəhayət, kimsə bu mübhəm qutunun qapağını açacaq, mənə buradan çıxarıb öz ünvanıma çatdıracaq”.

Müəllifin bilərəkdən, məqsədli, yaxud da bilməyərək-dən belə bir başlanğıca baş vurması məntiqi olaraq da, hissi olaraq da “o qutunun qapısını açacaq canlı bir insan əli, canlı bir hadisə” tələb edir. Və o hadisə gözlənilən ha-

disə (kimsə!) şəklində deyil, maşın qəzası şəklində meydana çıxır. Lakin bu “fiziki hadisə” ruhun qurtuluşunu deyil, daha “qəzalılıq vəziyyətə” adlayışını təmin edir. Tağı qəza nəticəsində Qülyabanının məkanına düşür.

Lakin bir məsələ maraqlıdır ki, iki dünya arasındakı “keçid”də ilişib qalmış qəhrəman da, “el madamı” Məliş də, Səy Usub da, el mamaçası Rübabə də, çoban Qardaşxan da, tamahkar molla da, bürəyib atından yıxılaraq axirət dünyasına düşən Dədə Qorqud da, Qulyabanı da, Daun adlandırılan qoca həkim də, əslində, təkcə iki dünya arasında qalmış insan ruhunu deyil, həm də iki quruluş arasında (əsərin sonrakı gedişatı və sosial, siyasi problemlərə vurulan vurğu da bunu sübut edir) qalmış insanların, özünü bu keçiddən çıxara, qurtula, adlaya və qalıb uyğunlaşa bilməyənlərin ümumiləşdirilmiş obrazları kimi görünür. Bircə elə Qulyabanının sözlərini xatırlamaq yetərlidir: “Sənin kimilərin iyirmi birinci xromosomu şikəst olur, Allahın XXI əsri kimi – çarəsiz, şikəst... Nə sənin çarən var, nə də XXI əsrin”. Eyni zamanda bir çox sosial problemlərin qaldırılması da bu aksenti bir qədər də dərinləşdirir və nəzərəçarpan edir.

Qeyd etdiyim kimi, realist başlanğıc ilk anda anlaşılmazlığı yalnız oxucu üçün deyil, elə qəhrəman üçün də təmin etmiş olur (müəllifin uğuru!). Onun Davudla görüşü, “Ox, can-can”, – deməsi, “sən də gəldin, Tağı?” sualı, keçmiş əsgərlik yoldaşı Davudun sözləri, onunla bağlı “elə yıxıldığı yerdəcə qalmışdı” xatırlatması belə ilk təəssüratda (“şok təəssüratı”) onu özünə gətirmir (oxucuda isə ilk və zəif şübhələr oyadır). Gəldiyi yerin hara olduğu,

burada nə etdiyi, başqa bir “mərhələni” adlamaqda olduğu ilə bağlı, hələ ki onda heç bir şübhə yaranmır. Özünü yuxu görmüş, gördüyü yuxunun təsirindən hələ də ayıla bilməyən insan kimi hiss edir. Və müəllif bu situasiyanı elə məharətlə yaradır ki, eyni “yuxulu çaşqınlıq” oxucuya da ötürülür. Onda da bu təəssürat asanlıqla formalaşdırır.

Lakin bir qədər sonra “Qəşəng bir el adamı olacağı” hələ uşaqlıqda deyilmiş Mələhətin “Gərək bura gəlməyəydin”, – deməsi həqiqətin ilk işartısı olur. Dədə Qorquddan seçilməyən, boylu-buxunlu adamın: “Hə, bu da mən... Davud usta, vaxtın varsa, vaxtın xeyir”, – sözlərinin mistik təsirindən sonra qəhrəmanın özünü toplayıb: “Səhər açılısın, çıxıb gedirəm” – sözünə Qulyabanının: “Yəni açılacaq deyirsən səhər?” – sualı da növbəti “açar söz”, növbəti “açar” təəssürat olur. Və bundan sonra deyilənlər də, yaşananlar da artıq “keçid məntəqəsi”nin hara olduğunu oxucuya başa salır: “Sonra üzümə çox qəribə baxdı. Mən bu baxışların mənasını min il yaşasam da, çözə bilməzdim, buna gücüm çatmazdı. Onun baxışlarında ölməyə də, dirilməyə də şans yoxuydu. Onun gözlərinin içinə sovrulurdum elə bil. Nə ölü kimi ölüydüm, nə diri kimi diri...”

Beləliklə, fiziki olaraq koma vəziyyətinə düşdüyü zaman ruhən zamanını iki dünya arasında gediş-gəlişdə “keçirən”, “Ruhən bir qaranlıq içindəyəm”, – deyən Tağı “daim işıq sarıdan səksəkədə” olsa da, tam qaranlıqda dayanmır. Başının üstündən asılmış lampa da (gözünü açarkən ilk onu görür və bu, onun daima orada olduğu, daima geri çağırdığı təəssüratını şüuraltı da olsa, ötürür), düşdüyü otaqdakı işıq da bu gediş-gəlişin “qayıdış” simvoluna,

onu bəlkə də, tutub saxlayan bir detala, çəkim qüvvəsinə çevrilir.

On altı il bir ay on iki gün komada qalan Tağı “gediş-qayıdış” zamanı kəndin bütün ölmüş, bu dünya ilə çəkilməmiş haqq-hesabları, ödənməmiş və ya alınmamış borcları qalan adamlarını görür. Onlarla təmasda olur. Məlişin sözləri: “Tağı, bax da, noolar... deyirlər axı ölənün gözündə öldürənin şəkli qalır. Bəlkə qalıb hə?” deməsi iki dünya arasında qalan narahat ruhların narahatlıq səbəblərinin açılmasına xidmət edir və bu “qalmaların” səbəbsiz olmadığını vurğulayır. “Haqq-hesab” zamanının mütləqliyini yada salır. Gözdə “qorunan” həqiqətlərin varlığına əksent vurur.

Dünyasını dəyişmiş belə adamlarla görüşlərin bir çoxu süjetdəki “çıxıntılar”ın təqdim edilməsi, əsas xəttə əlavə və “axınların” qatılması üçün vasitədir. Həm də hər biri maraqlı, xarakterik, özünəməxsus koloriti, fərqliliyi, yaddaqalan, mənalandırma yükü olan süjetlərin yaradılmasına şərait yaradır. Məsələn, Mamaça Rübabə nənə (cinlər aparən və oğlu öldüyü üçün ömrünün sonuna kimi evində çırağ yandırmayan), adını yaza bilməyən və onun bu səhvini tutan qəbul imtahanı müəlliminə: “Day adımı yaza bilsəydim, dədəm saa o iyirmi mini niyə verirdi” – deyib bozaran Cavad və s. ilə bağlı süjetlər əsərə xüsusi rəng verir. Və o da əhəmiyyətlidir ki, bu mətnlərin hər biri “əsər içində əsər” kimi öz azad ömürlərini yaşayırlar.

“Kül” romanı struktur etibarilə çoxqatlı olması ilə bərabər, dünyaların metafizik anlamda da çoxqatlılığını göstərir. Şüur – şüuraltı, bu dünya – o dünya, daha başqa bir

dünya – mənəviyyat... Bunlar arasında əlaqənin yaranması hər zaman mümkün olmasa da, müəyyən məqamlarda o əlaqə vardır və bunu insanlara hansısa ştrixlər (məsələn, yuxu!), hansısa anlar (sirli, müəmmalı hadisələr) xəbər verir. Xəbərdarlıq edir. Müəllif yozumunda izahını tapa bilmədiyimiz hadisələrin, faktların məhz belə bir izahının olduğu xatırladılır. Məsələn, Tağının ayılında “Skeyt-bord” deməsi kimi... Həmin məqamda dostu Camal və onun atasının ölümünə on gün qalmış “Şeytan meşədedir” deməsi ilə özünün bu sözü deməsini müqayisə etməsi kimi... “Kül” təkcə dünyalar, şüur və şüuraltılar arası əlaqənin mövcudluğunu deyil, fərqli şüurlar və şüuraltılar arasında da əlaqənin varlığını təqdim etməyə hesablanır.

Tağı tipik bir obrazdır, sadə, ailəcanlı. Anasının “Xınamı Tağı qoyanda canım rahat olur”, qardaşı Xanoğlanla bağlı “Bircə tabutumun altına verəcəyi çiyindənən başqa, ondan heç bir umacağım yoxdur”, – deməsi, Xanoğlanın atadan qalma kababxananı qumara qoyması kimi faktlar onu müsbət anlamda ortaya çıxarır. Eyni zamanda da bu, müəllifin magik biçim verdiyi hadisələri sosiallaşdıraraq cəmiyyətdə mövcud “düz insanların fırldaq insanlardan asılı qalması”, “müasir cəmiyyətin düz və vicdanlı deyil, fırldaqçı və insanla “oyun oynayan” vətəndaşın tərəfində olması”, “kapitalist cəmiyyətinin tələblərinə uymanın çətinlikləri” və s. meydana çıxarır. Bu, istər-istəməz dövrün xaotik mənzərəsini də insanın gözü qarşısında canlandırır. Əslində, maraqlıdır ki, əsərdə dövrün mənzərəsinin bir-baş (publisistik!) təsviri yoxdur, amma daxili təlatümlər, XXI əsrlə bağlı xırda ştrixlər verilir ki, bu da Tağının

yaşadığı dövrlə bağlı konkret təəssürat doğurur. Ötürmə baş verir və hadisələr daha çox təəssüratlar vasitəsilə xatırlanır, aydınlığa qovuşur, sonra da mütləq aparıb o dövrə, o dövrün baş verən hadisələrinə çıxarır.

Əsərdə maraqlı fikir ötürmələrindən biri də o zaman baş verir ki, müəllif qəhrəmanını fiziki olan komadan çıxarsa da, əslində çıxma tam reallaşmır, çünki o, o dünyada rastlaşdığı insanlarla burada da rastlaşır. Komadan ayılıbsa, görməməli idi. Amma görür. Bu da əsərə daha bir çoxplanlılıq xüsusiyyəti bağışlayır. Mahiyyət etibarilə bu, o deməkdir ki, biz özümüz də hər zaman dünyalararası keçidlərdə yaşayırıq. Müxtəlif dünyalar... (yuxu, xəyal, xətirə və s.)

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, müasir roman üçün aktual olan intertekstuallıq burada da müşahidə edilir. Xüsusilə də, Dədə Qorqud obrazının verilməsi, dilinin, məna, intonasiya qatının mətnə gətirilməsi ilə. “İntihar edib ölə bilməyən” Tağı Əzrayıldan qurtulur və bu zaman da Dədə Qorqud intonasiyasında səslənən alqış eşidilir: “Qamən axan görklü suyun qurumasın... Çapırkən ağ-boz atın bürüməsən...” Bürüməsən, doktor, bürüməsən! Bürüməsə, qorxuram yenə yıxılırsan, saqqızlığında bir deşik əmələ gələr, dünyanı bürüyən o qoxu ikiqat artar, insanlar pərənpərən düşər...” Yaxud, “Bu mən idim, adı bəlli Qoç Koroglu” kimi ifadələrin verilməsi... Bunu postmodern bir yanaşma adlandırmaq mümkün deyil, çünki ironik çalar-dan məhrumdur.

“Kül”də hadisələrin, qəhrəmanların təqdim trayektoriyası bir kənd çərçivəsində verilsə də, əslində, bu, bir dün-

ya modeli təsəvvürünü yarada bilir. Çoxqatlılıq, müxtəlif talelər fonunda yaradılmış çoxsüjetlilik elə dünyəvi mürəkkəbliyi təqdim etməyə hesablanıb. Məsələn, fil.ü.f.d. Lalə Həsənovanın yazısında da eyni xüsusiyyət qabardılır və bu məqamda fikirlərimiz üst-üstə düşür: “Zənnimizcə, əsərin uğuru müəllifin, Tağının xatirində canlanan hissələrdə ayrı-ayrı kənd sakinlərinin əhvalatlarını bir-biri ilə əlaqələndirərək dünyanın arxetipik modelini yarada bilməsidir. Tağının artıq komadan ayıldığı hissələrdə isə müəllif, bəzi müasir mətləblərə toxunsa belə (klonlaşdırma ilə bağlı iki həkimin söhbəti), daha çox sxematik təsvirə üstünlük verir. Məsələn, arxetipik modeldə ümumi ahəngə, ailəyə yad olan, “lax yumurta” olaraq qiymətləndirilən böyük qardaş Xanoğlan daha dolğun işlənsə də (atasının özü üçün sifariş etdiyi başdaşından mənfəət güdməsi və peşmançılığı, kababxananı, ailənin dolanışığını təmin edən məkanı qumarda uduzması, kriminal aləmə mənsub olması, dayısı ilə münasibətlərinin sərtliyi), ikinci hissədəki təsvirlər canlı deyil”.

Əsərin dili, ifadələri, təsvirləri müasir romanda bu gün o qədər də müşahidə edilməyən poetik canlılığı ilə, müəllifin semantik mənalandırmalarla işləyərək yeni qatlar yarada bilməsi, hissələrin dəqiq və rəngarəng ifadəsini təmin etməsi, bu zaman xalq deyimlərindən yararlanma və interpretasiya, alqışlara müraciət, kənd leksikonunun, həyat tərzinin, münasibətlərinin, hətta ayama səviyyəsində təqdimatı ilə maraqlı təsir bağışlayır.

Əsərin “Kül” adlandırılması sevgidən yanib kül olan və o küldən yenidən doğulan bir insanın simvolik təqdimatı

tına hesablanıb. Və ad da, mahiyyət də, obrazlar da birbirini dolğun bir şəkildə tamamlayaraq bir poetik bütövlük yarada bilir.

Yuxarıda müasir romanlarda problemlərə tarixi rəkursdan yanaşma məsələsinə toxunmuşduq. Belə romanlardan biri də Məmməd Orucun “Qara güzgü” romanıdır. Əsər simvolik olaraq belə adlandırılıb. “Qara güzgü” dedikdə qəhrəmanın saxladığı atın gözü nəzərdə tutulur və orada özünü görən qəhrəman əslində, xalqının taleyini də məhz bu qara güzgüdə görür və təsvir edir.

Romanda Vedibasar xalqının başına gələn hadisələrdən danışılır. Kazım adlı yeniyetmə oğlanın roman boyu Qaragözü ram etməyə çalışması, onun yabı kimi arabaya qoşulmasına imkan vermək istəməməsi əsərin aparıcı ideya xəttini təşkil edir. Lakin bu mümkün olmur. Kazımın dilindən təsvir edilən hadisələr məlum erməni məsələsinin baş qaldırdığı zamanı, ermənilərin Vedibasara, Naxçıvana hücumunu, xalqın Abbasqulu bəy Şadlinskiyə başçılığı ilə silaha sarılmasını əks etdirir. Və bütün bunlar Qaragözün ram edilməsi hadisəsinin arxa fonu kimi təqdim edilir. Əslində isə istər Qaragözün ram edilməsi, istərsə də xalqın ruslar vasitəsilə erməni “boyunduruğu” altına verilmək istəməsi bir proses olaraq eyni mahiyyəti daşıyır. Yadullanın dilindən səslənən “Bu yaxşı əlamətdir, atı ram etmək, minmək daha asan məsələdir” fikri bir çox anlamda hər iki xətt arasında uyğunluğu, eyniyyəti diqqətə çat-

dırır. Çünki erməni mühasirəsində qalan Vedibasarlılar da həmin ərəfədə məhz ram edilməyə çalışan Qaragözün çılgınlığını, etirazını və mübarizəsini yaşayırdılar.

Nizami Cəfərovun romana yazdığı ön sözdə deyildiyi kimi, “Roman Vədi mahalının timsalında xalqımızın başına gətirilən faciələrin metafizikasını bütün genişliyi və dərinliyi ilə təqdim edir”. Hərçənd ki hadisələr bir mahalın sərhədlərindən çıxarılmır (Naxçıvan istisnadır).

Romanda çox əhəmiyyətli bir fakt – ADR-in 1920-ci ilə aid məşhur xəritəsinə “neytral zona” kimi daxil edilmiş ərazinin əhalisinin 1917-1920-ci illərdə torpaqlarını mühafizə etməyə çalışması, erməni işğalına qarşı dayanmaq istəməsi çox detallı təsvir edilir. Mübarizənin təsviri fonunda yaradılan xarakterlər, obrazlar çox canlıdır. Hətta bu mübarizədə uşaqların, qadınların belə aktiv iştirakını çox maraqlı bir şəkildə təsvir edir: “Vedibasar erməni mühasirəsində qalan gündən o, Vedibasar qadınlarının belə bir addım atdıqlarını – qoftalarının yaxasında zəhər tuluğu gəzdirməyə başladıklarını bilirdi, bilirdi ki, kənddə əmisindən başqa da qadınların bu addımına zidd gedən kişilər var və o kişilərə məhz onun əmisi qandırır ki, intihar hünər deyil, hünər vuruşmaqdı”.

Əlbəttə, oğlanların hələ uşaqlıqdan silaha sarılmasına qarşı mətndə ikili münasibət də hiss olunur: “Yadında idi, rəhmətlik atası, əmisindən fərqli olaraq onun silaha əl vurmamasına belə izn vermirdi, gününü ibadətlə keçirən əmisi “tüfəng şeytan əməlidir” – deyirdi”. Amma bununla belə, əsərdəki yeniyetmələr də, gənclər də, qadınlar da, elin bəşirəyə bəşirəyə da daima tətikdə, daima silah əldə torpağın

keşiyindədirlər. Və bu, tək-cə torpağı deyil, ailənin, şərafət, namusun və vətənin qorunmasıdır (eynilə Qaragözün mənalandırılması kimi).

Romanda dövrün bir çox siyasi hadisələri, ictimai prosesləri həm təqdim edilir, həm də dəyərləndirilir. Konkret və öləri verilən detallar vasitəsilə bir çox mətləblər asanlıqla açılır, aydınlaşır. Hətta ucqar bir kənddəki vəziyyət belə məhz bu konkretlikdən qaynaqlanan anlaşılıqlıq qazanır: “Nikolay padşahı devirdilər, onun yerinə keçən Krenski isə öz başının hayında idi. Ona görə də Vedibasər Özünümüdafiə dəstəsinin başçısı Abbasqulu bəy Şadlinski boş qalmış məktəbi çevirib qərargaha”. Bu cür ştrixlər tək-cə ümumi ictimai-siyasi proseslərin deyil, mühitin də təsvirini verir. Həmçinin Vedibasər Milli Komitəsinin tərkibində olanların (Hacı Təhmasib Şadlinski, Əli Eyvazov, Seyfulla Süleymanov, İlyas Abıyev, Mirzə Nəsrulla Şadlinski, İlyas bəy Mahmudbəyov...) adlarının sadalanması, konkretliyə müraciət fakt və sənədlilik baxımından da mətnə müsbət mənada maraqlılıq gətirir.

Romanın ən maraqlı konfliktini erməni qızı Nazdarın (Nazlının) Kazımın əmisi tərəfindən ailəyə gətirilməsi, qorunması və saxlanmasıdır. Hətta ailə kəndi tərkdə belə bu qızın (erməni olmasına rəğmən!) etibar edilərək ermənilərə verilməməsi ailəyə də, onun üzvlərinə də böyük qazandırır. Lakin bu, eyni zamanda da erməni-türk məsələsində klassik və mübahisə doğuran sevgi münasibəti şəklində də ortaya çıxır. Ekizləri ilə ailəyə daxil olan Zeynəb, Minəxanım ananın onu ərə vermək istəməsi, türk əsgərinin ona vurulması, bu məhəbbətin nakam qalması da

əsərin maraqlı süjet xətlərindəndir.

Erməni probleminin Vedibasarı nümunəsində təhlili bir çox həssas məqamları, həlledici məqamları da ortaya çıxarır. Məsələn, Celonun oğlu Əlinin öz qəhrəmanlığı və dəliqanlılığı ilə üzdə olması əksər hallarda ağılla deyil, güclə hərəkət etməyimizin, əmisi oğlu Həsənalı ilə Naxçıvana kömək dalınca getsələr də, Kəlbali xanın onları qəbul etməməsi və kömək göstərməməsi bir ola bilməməyimizin, rus meyli ilə türk meyli arasında ikitirəliyin yaranması isə atılan səhv addımın səbəblərini meydana çıxarır, yanlışlığımıza dəqiq və güclü aksent edir.

“Qara güzgü” əsində, Məmməd Orucun əvvəl yazdığı romanların əvvəli kimi qələmə alınıb və əsərin dili rəvan, poetik, qaldırdığı problemlər nə qədər aktual olsa da, maraqlı və təsirli səhnələrlə diqqəti çəksə də, xarakter etibarilə maraqlı xarakterlər yaradılsa da, hadisələrin, xüsusilə də, döyüş səhnələrinin, ermənidən müdafiə olunmanı əks etdirən hissələrin təsvirində olan təkrarçılıq mətnə ağırlıq gətirir.

Amma əsərin əsas məziyyətlərindən biri kimi onu qeyd edə bilərik ki, hər zaman erməni məsələsi və Qarabağ probleminə bəhs edən əsərlərdə qüsur kimi dəyərləndirdiyimiz bir xüsusiyyət burada öz müsbət həllini tapıb. Tarixi faktın, hansısa vacib informasiyanın mətnə ağırlıq gətirmədən daxil edilməsi, əsərin materialına çevrilməsi bu əsərdə uğurla reallaşdırılıb. Çünki hansısa tarixi fakt – məsələn elə ADR-in ermənilərlə bağlı yanlış qərarı – ADR-in 1920-ci ilə aid məşhur xəritəsinə “neytral zona” kimi daxil edilməsi hər zaman əlində qəzet gəzən müəllim

Əli Əfəndinin dili ilə, söhbət əsnasında təqdim edilir. Mətnə heç bir ağırlıq gətirmədən, heç bir publisistik ton əlavə etmədən – təbii yolla. Əli Əfəndinin əmisinin söylədiyi “Müsavət hökuməti tərəfindən İrəvan şəhərinin ermənilərə verilməsi olduqca yanlış addımdır, irəvanlılar və eləcə də biz bunun acısını yüz illərlə çəkəcəyik” şəklində sözüne edilmiş etiraz da həmçinin təbii qarşılanır: “Səni başa düşürəm, Abbas, amma bu addım müharibəni dayandırmaq üçün atılıb. Barışığ ona görə lazımdır ki, Müsavat özünə gəlsin, beşiyində boğulmasın”.

Həmçinin “Qara güzgü” həqiqətən də o dövrün hadisələrini, xalqın qəhrəmanına çevrilən Abbasqulu bəy Şadlinski kimi insanları, Kazım kimi, Abbas kimi insanları çox dolğun təqdim edə bilir.

Ötən ilin maraqlı romanlarından olan Qan Turalının “Fələk qırmancı” və Elçin Hüseynbəylinin “İki od arasında” romanlarının da adları xüsusi olaraq vurğulanmalıdır. Onlar haqqında isə ayrıca söhbət açacağıq.

Aynur XƏLİLOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

**POVEST–2016: GÖZLƏNTİLƏR,
GERÇƏKLİKLƏR**

Ədəbiyyat hər şeydən əvvəl mənsub olduğu millətə xidmət etməli, bütün dövrlər üçün aktual olan bəşəri mövzularla yanaşı, yarandığı zamanın doğurduğu vacib mövzuları, gerçəklikləri əsaslandırılmış şəkildə əks etdirməlidir. *Xüsusilə, millətin həyatında hansısa ciddi proseslərin yaşandığı vacib və həssas dövrlərdə zamanın tələblərindən dolayı ədəbiyyatın təsiredici səciyyəsi nəzərə alınmalı, onun həm də ideoloji amil olması prinsipi önə keçməli, cəmiyyətdə baş verən hadisələrə çevik və əsaslı münasibət sərgilənməli, “nədən yazmalı” sualı ədəbiyyat adamlarını düşündürən başlıca amil olmalıdır.* Bəs artıq geridə qoyduğumuz 2016-cı ildə ədəbiyyatımız belə bir təsvir yarada bildimi? Yazıçılar yaşadıkları dövrün “nədən yazmalı” – sualına cavab verə bildilərimi? Son illərin intriqa həddinə çatan nəsillərarası ziddiyyətlik, laqeydlik, kəskin tənqid və bəzi hallarda inkarçılıq mövqeyini kənara qoyub sərbəllik ədəbi əsər ortaya çıxara bildilərimi? Mövzumuz povest janrı ilə bağlı olduğundan, bu suallara da ilin ədəbi mənzərəsində konkret olaraq sözügedən janr üzrə cavab axtarmağa çalışacağıq.

Əvvəlcə onu qeyd edək ki, fikrimizcə, ədəbi tənqid heç də əsər adı ilə nəşr olunan bütün mətnləri təhlil-araşdırma predmetinə çevirməyə borclu deyil. Əks halda,

ədəbi tənqid yalnız çap faktı olan çoxlu sayda mətnlərin və müəlliflərinin təbliğinə xidmət etmiş olar. Axı çap faktı hələ ədəbiyyat faktı demək deyil. Ədəbiyyat adına nəşr olunmuş elə “əsərlər” var ki, onlar, ümumiyyətlə, təhlilə gəlmir və ən yaxşı halda uğursuz bir mətn hesab oluna bilər (təbii ki, mətn geniş bir anlayışdır və burada sözügedən məna-mahiyyətdən söhbət gedə bilməz). Bu kontekstdə ədəbi tənqid seçim etməli və ədəbiyyat faktı olan materialı təhlil-tədqiq predmeti kimi almalıdır. Bu prinsipi əsas götürərək diqqəti daha çox nisbətən uğurlu əsərlərə yönəldəcək, gəldiyimiz yekun nəticələri isə ümumiləşdirmə yolu ilə tezis şəklində təqdim edəcəyik.

Onu da qeyd edək ki, povest janrı ilə bağlı iki il ardıcıl olaraq araşdırma aparmaq müqayisəli-tipoloji metodla mövzuya daha ətraflı və müxtəlif aspektlərdə nəzər salmağa və bu kontekstdə müəyyən nəticələr əldə etməyə imkan yaratdı.

Əldə etdiyimiz statistik göstəriciyə əsasən, 2016-cı ildə, təxminən, 10-dan çox yeni povest nəşr olunmuşdur. Ötən illə müqayisədə bir qədər azlıq təşkil etsə də, hər halda bir il üçün bu rəqəmi kafi saymaq olar.

2016-cı ildə çap olunmuş povestlər bunlardır: Anarın “Parisdə höcət”, Ramiz Rövşənin “Xəyanət”, Murad İbrahimbəyovun “Şəbəkə”, Qan Turalının “Samir, Samiri...”, Firuz Mustafanın “Payız süvarisi”, İkinci Mahmudun “Bataqlıq donuzu”, Pərviz Seyidlinin “Şokalad paylayan”, Şəmil Sadıqın “Yuxu maşını”, Qafar Cəfərlinin “Kimsə... Sizlər”, Şiringül Musayevanın “Depressiya” povestləri və s.

2016-cı ildə yazıçılar, əsasən, mühacirət mövzusunə, tarixi, mənəvi-əxlaqi, mənəvi-psixoloji və sosial mövzulara üz tutmuşlar.

Xalq yazıçısı Anarın “Parisdə höcət” kinopovesti Fransada yaşamış azərbaycanlı mühacir yazıçı Baninin “Qafqaz günləri”, “Paris günləri” və rusiyalı mühacir yazıçı İvan Buninin “Qaranlıq xiyabanlar”, “Lənətə gəlmiş” əsərlərindən istifadə yolu ilə yazılmışdır. Lakin daha çox Baninin avtobioqrafik səciyyəli “İvan Buninin son höcəti” bestsellerinin motivləri əsas götürülmüşdür. Bu kontekstdə “Parisdə höcət” daha çox sənədli-avtobioqrafik səciyyə daşıyır. Əsərdə Bakının məşhur neft milyonçuları olmuş Şəmsi Əsədullayev və Musa Nağıyevin nəvəsi, Azərbaycan Demokratik Respublikasının ticarət və sənaye naziri vəzifəsində işləmiş Mirzə Əsədullayevin qızı, Banin təxəllüslü Ümmülbanu (1905-1992) ilə ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatçısı olmuş ilk rus yazıçısı, zadəgan əsilli İvan Buninin (1870-1953) münasibətlərindən bəhs edilir. Sovet-bolşevik diktatura rejiminin vətənlərindən dərbədər saldığı, oxşar talelərin doğmalaşdırdığı bu insanların timsalında xatirələr, vətən nisgili, nostalji və qarıblik hissələrinin əhatəsində keçən mühacirlik həyatı təsvir olunmuş, hər şeyə rəğmən əqidəyə sadıqlıq əsas məqam kimi diqqətə çatdırılmışdır. SSRİ tərəfindən olunan dəvətlərə, vətən xiffətilə yaşamağına baxmayaraq, İvan Bunin özünə və öz əqidəsinə xəyanət etmir, “...yalnız ədəbiyyatın, incəsənətin deyil, hər şeyin, o cümlədən, insanların vicdanlarının da Stalinin nəzarətində olduğu bir ölkədə” yaşamaqdan imtina edir. Hər iki yazıçı elə mühacirlikdə də həyatlarını

baş vurmuşdur. Bu kontekstdə “Parisdə höcət”, yaxud “Parisdə qarşিদurma – bu yalnız iki inadçıl şiltaq adamın qarşিদurması deyil, həm də onların Parislə, talelərilə, tənhalıqlarıyla; Yaşanmış və bir də geri dönməyəcək həyatları haqqında xatirələrilə qarşিদurmalarıdır”.

Əsərdə Ümmülbanugilə məxsus mülkün 1920-ci ildə qırmızılar-bolşeviklər tərəfindən ələ keçirilib qərgaha çevrilməsi, komissarın Ümmülbanu ilə sevgi əhvalatı və başqa bu kimi məqamlar İlyas Əfəndiyevin “Mahnı dağlarda qaldı” pyesinin qəhrəmanı Şahnazın həyatının uyğun məqamlarını xatırladır.

Süjet boyu bir-birini əvəz edən, dəyişən ağ-qara rəngli xatirə kadrlar ömrün vətəndə yaşanmış unudulmaz məqamlarını əks etdirməklə yanaşı, eyni zamanda, informativ-bioqrafik bilgi daşması, keçmişə həsrət və nostalji hisslərlə boylanan obrazın xarakterinin və daxili-psixoloji vəziyyətinin açılması və əsərin ümumi ovqatının çatdırılması üçün maraqlı manera kimi düşünülmüşdür. Çox gənc yaşlarında vətəndən mühacirət etmək məcburiyyətində qalmış Banin hər nə qədər özünü laqeyd və soyuqqanlı aparsa da, bu, yalnız zahiri bir görüntüdür. Əslində isə vətənlə, ailəsi ilə bağlı kövrək və doğma hisslərlə əhatələnmiş xatirələri onu daxilən hər zaman müşayiət edir:

“Banin qapını açır, özünü Gülnarın üstünə atıb, onu qucaqlayır, hönkür-hönkür ağlayır və tir-tir titrəyir.

– Yadındadır? – hiçqıra-hiçqıra soruşur, – jasmin sarmaşılıqlı eyvanımız yadındadır? Bizim qayalıqlar, qum təpələri?!

Axı biz də nənələrimiz kimi çadra salsaydıq, daha xoşbəxt olardıq... Nə işlə bağlı, nə kişilərlə heç bir problemimiz olmazdı, heç bir azadlıq-zad da lazım deyildi.”

Nə olursa-olsun, öz kökünə, doğma yurduna bağlılıq yaddaşda oturuşmuş impulslar vasitəsilə genetik və şüuraltı olaraq insanı daim müşayiət edir. Xatirələr – keçmişdəki yaşantıların insan beynində, qəlbində və ruhunda özünə yer eləmiş, yaddaşda oturuşmuş, ruha hopmuş təzahürüdür. O, qəribliyin doğurduğu nisgil və həsrət dolu ruhipsixoloji və daxili-mənəvi yaşantılardan dolayı mühacir həyatını qavsayaraq ona keçmişini xatırlatmaqla, həmçinin özünü və kimliyini unutmağa da imkan vermir.

“Parisdə höcət” əsəri ümumi ovqatına uyğun şəkildə də tamamlanır:

“Bunin əl ağacına söykənərək yavaş-yavaş küçəni keçir, tədricən uzaqlaşır və nəhayət, gözdən itir.

Banın onun portretini rəfdə komissarın portreti ilə yanaşı qoyur, sonra, adətən, Buninin oturduğu kresloya əyləşir və xeyli müddət onun portretinə baxır.

...Banın yenə həmin kreslodə əyləşib, amma başqa yaşda. Bu, fotoların dəyişməsi deyil; qrim ustasının sayəsində biz onu hər dəfə canlı olaraq eyni kreslodə, eyni vəziyyətdə, amma müxtəlif yaşlarda, ta 87 yaşına qədər oturan görürük. Ən nəhayət, o, Buninin qara çərçivəli şəklinə baxır... Və...

Və yazı:

Bunin 1953-cü ildə Parisdə vəfat edib. Banin də elə orda, 1992-ci ildə dünyasını dəyişib. O, İvan Alekseyeviç Buninin ölümündən sonra 39 il yaşayıb.”

Mühacirət mövzusunə həsrlunmuş sənədli-avtobioqrafik səciyyəli “Parisdə höcət” bədiilik keyfiyyəti, hissələrin inandırıcılığı, ideyalılıq və başqa xüsusiyyətlərilə diqqəti çəkir. Əsərdə janrın bu tipinin – kinopovestın struktural imkanlarına uyğun təsvir-təqdim elementləri də maraq doğurur.

2016-cı ildə çap olunmuş povestlər içərisində mövzu, təhkiyə, yazı manerası və digər xüsusiyyətlərilə Murad İbrahimbəyovun postmodern yanaşma ilə tarixi mövzuda qələmə aldığı “Şəbəkə” povesti diqqəti çəkir. Əsas xətt kimi ənənəvi ornamentlərlə şəbəkə üslubundan istifadə ilə Şəki Xan Sarayının tikilməsi hadisəsi alınsa da, süjet sözügedən xəttə bu və ya digər dərəcədə bağlı və böyük əksəriyyətlə tarixi olmaqla maraqlı hekayətlər formasında verilmiş bir sıra hadisə-əhvalatları əhatə edir. Bu hekayətlər kompleks şəkildə əsərin mövzu və ideya-məzmun bütövlüyünə xidmət etmişdir. Ayrı-ayrı şəxslərə aid olub əksər hallarda elə onların özləri tərəfindən də lakonik və mətnə özəllik qatan təhkiyə ilə nəql edilən bu kiçik hekayətlər strukturda bir-birinə elə sanki şəbəkəvari şəkildə də bənd olunmuşdur. Burada hər hekayətin sonluğu növbəti hekayətə başlamaq üçün zəmin yaradır. Başqa sözlə desək, hər hekayət özündən əvvəlkinin məzmununu bu və ya digər dərəcədə davam etdirir. Bu cür hekayətlərarası keçid manerası süjetdə ardıcılıq və möhkəm bağlantı yaratmaqla yanaşı, əsərin üslubi baxımdan daha maraqlı alınmasını da təmin etmişdir. Məsələn: “Abbas Qulu çox yerinə düşən təbii hadisələr haqda” və “Hüseyn xan insan vəziyyətinin dəyişkənliyi haqda” hekayətlərində sözüge-

dən keçid manerası və bununla bağlı diqqətə çatdırılan məsələlər aydın şəkildə müşahidə olunur:

1. “Ağam təzə evinin ikinci mərtəbəsində durmuşdu və yağışın bircə damcısı da üstünə düşmədi. Bu leysan lap yerində yağırdı – dörd ay idi ki, torpaq bir damcı da su görmürdü və hökmdar məni şərəfləndirib inşaata baş çəkmək qərarı ilə yarımçıq binaya girəndə, göylərin bağı yarıldı. Əlbəttə, canıma qorxu doldu, titrətməyə düşdüm ki, birdən, Allah eləməmiş, üstədən damıb-eləyər, evim yıxılar. Amma çox şükür, ötüşdü...”

Hökmdar əlini pəncərə üçün qoyduğum aralıqdan çölə çıxardı, iri yağış damlaları düz ovcuna düşdü.

– Mən səndən razı qaldım, Abbas Qulu, – dedi.

İnşaatın birinci mərhələsi artıq başa çatmışdı.”

2. “Usta Abbas Qulu məni peşman etmədi – təzə evimin divarlarını yay ayları ərzində səliqəylə, qəti tələskənlik göstərmədən ucaldılar. Və Ramazan ayının bitməsindən dörd gün sonra, bizim yerlərə payızı gətirən ilk leysan tökəndə evin damı artıq hazır idi.

Bu kələkbaz öz işindən aşkar razı qalmışdı, hərçənd ki, ona zarafatla belə, “kələkbaz” demək ədalətsizlikdir – Abbas Qulu əsl ustadır!..”

Sözügedən manera “Məşədi insanın hadisələrdən necə tez xəbər tuta bilməsi haqda” və “Hüseyn xan heyvan və quş ovunun ənənəvi üsulları haqda” hekayətlərində də maraq doğurur:

1. “Xəbəri başqalarından tez əldə etmək mühüm məsələdir, amma bu xəbərdən necə istifadə edəcəyinin barədə qərara gəlmək daha mühümdür. Axı bu qərar səni ya ucal-

dacaq, daha güclü edəcək, ya da məhvinə səbəb olacaq. Belə taleyüklü qərara gəlmək üçün də vaxt lazım idi, mənim isə indi məhz vaxtım yox idi. Dünyasını bivaxt dəyişən hökmdarın qayınatası Məhəmmədin dəstələri sahibsiz şəhərə girib yiyəsiz taxt-tacın davasına girişənə kimi altıca saatım, bəlkə ondan da az zamanım qalmışdı. Həkimiyət uğrunda belə gözlənilməz dava başlananda gərək namizədləri bir-bir, səltənətin gələcəyini nəzərə almaqla çıxdaş edəsən. İnsanpərvərliklə alınmasa da, heç olmasa, ağıllı üsullardan istifadə edib aradan qaldırasan.

Bu vəziyyətdə Çələbi xanın böyük nəvəsi cavan Hüseynin taxta çıxmaq ehtimalı yox idi. O, çox güman ki, həyatına əlvida deməli olacaqdı. Bax, mən onda Hüseyn xanın hüzuruna gedib ondan soruşdum ki, ova çıxmaq həvəsi varmı.”

2. “Məşədinin təklifinə çox təəccübləndim, çünki maraqları arasında ovçuluğun da olduğu heç ağılıma gəlməzdi. O zamanlar mən bu müdrik adamı indiki qədər yaxşı tanıyırdım. Odur ki, əmimə müşavirlik edən, düz-əməlli tanımadığım bir yadellinin öz təklifində bu dərəcədə ısrar etməsi məni məəttəl qoydu.”

Bəzən bir hadisə ayrı-ayrı obrazların təhkiyəsində və bu obrazların subyektiv mülahizələri əsasında bir neçə variantda təqdim olunur. Məsələn, Şəki xanı Hüseyn xana edilən sui-qəsd hadisəsi “Kərim idman qaydaları barədə” hekayətində onun 7 yaşlı oğlu Kərimin, “Hüseyn xan ehtiyat haqqında” hekayətində isə Hüseyn xanın təhkiyəsində özünəməxsus şəkildə nəql olunur. “Məşədi bəy məhrəm

şeylər barədə” hekayətində isə sözügedən hadisə Məşədi bəyin nöqtəyi-nəzərindən şərh edilir.

Povestdə hadisələr, əsasən iki istiqamətdə cərəyan edir. Bir tərəfdə milləti, ölkəni hər cəhətdən geri salan hakimiyyət uğrunda qanlı savaqlar, saray çəkişmələri, sui-qəsdlər, amansız qətlər, xəyanətlər, digər tərəfdə isə inkişafa aparan, millətin mənəvi kamilliyinə xidmət edən elm, mədəniyyət, xalq sənətkarlığı... Yazıçı povestdə bu iki məqamı eyni vaxtda təsvir etməklə onları sanki bir-birilə qarşılaşdırır və bu “qarşılaşma”da qalib tərəf kimi üstünlüyü milli-mənəvi, tarixi-mədəni kontekstə verir. “O vaxtdan neçə illər keçib, çox şeylər dəyişib, çox şeylər isə necə vardsa, eləcə də qalıb.” Təsvirlərində şan-şöhrət və hakimiyyət hərisliyindən dolayı baş vermiş sözügedən qanlı mübarizələrə, xəyanətlərə yer olmayan, dünya abidələri siyahısına daxil edilmiş XVIII əsrə aid maddi-mədəni abidəmiz, tarixi sənət əsərimiz olan Şəki Xan Sarayı da bu sıradadır.

Povest şəbəkəçilik adlı xalq sənətinə dərin heyranlıq və məhəbbət hissilə qələmə alınmışdır. Burada sənətin incəliklərinin sadə və anlaşqlı təsviri həm şəbəkənin özünü, həm də onun yaradıcılıq prosesini vizual olaraq göz önündə canlandırır: “Biri vardı, biri yoxdu, bir şəhərdə Usta adlı bir dülgər vardı. O, ağacdan məişətdə, təsərrüfatda kara gələn cürbəcür şeylər düzəldir, onları bazara çıxarıb satmaqla dolanırdı. Bizim Usta ən çox ağacdan quraşdırdığı, adına şəbəkə deyilən pəncərə barmaqlıqları düzəltməkdə ad çıxarmışdı. Asan iş deyildi, məxsusi bacarıq tələb edirdi bu sənət. Sənətkar əvvəlcə ağac parçalarından

şəbəkənin müxtəlif quruluşlu hissələrini yonurdu. Bu hissələrin ən irisi bir uşağın ovcuna rahatca yerləşirdi və hər belə parçanın başında birini digərinə bərkitmək üçün qəribə bir çökək olurdu – qıfıl deyirdilər adına, – sonra da həmin parçaları bir-birinə mismarsız, yapışqansız, qatransız birləşdirir, naxış yaradırdılar. Hər şəbəkənin özünəməxsus, bər-bəzəkli bir naxışı olurdu. Sənətkar bu naxışları ulduzlardan, cürbəcür dördkünc, çoxüzlü parçalardan yığırdı. Usta yaşayan yerlərdə şəbəkənin həvəskarları yaman çox idi.

Adam elə ki, pəncərəsinə şəbəkə taxdı, otağın içinə qəribə kölgələr düşürdü. Gün işığı bu naxışlardan keçəndə isə hər şey tamam fərqli işıqlanır, evə bənzərsiz gözəllik gətirirdi. Qışda bu pəncərələrin xarab olmaması üçün keçə ilə örtürdülər...

Adamlar deyirdilər ki, pəncərədəki naxışlar evi bədnəzərdən qoruyur, guya dülgər Ustanın naxışlarında, bütün o ulduzlarda-filanda bir tilsim var.”

Povestdə şəbəkəçilik sənətinə maraq və sevginin əsas mənbələrindən biri bu sənətdən istifadə yolu ilə yaradılmış, dünyada öz orijinallığı ilə diqqət çəkən Şəki Xan Sarayıdır.

Yazıçı povestdə bəzi tarixi qaynaqlarla yanaşı, Kərim ağa Fatehin “Şəki xanlarının müxtəsər tarixi” əsərindən də bəhrələnmişdir. Povestdə sözügedən obrazın dilindən söylənilən “Mənim çox şey yadımdadır – nələrisə oxumuşam, nələrisə soruşub öyrənmişəm. İndi “Şəki xanlarının tarixi” adlandırdığım əsərin üzərində tələsmədən, əsaslı şəkildə işləyirəm” sözləri də bunu təsdiq edir. Onu da qeyd edək

ki, Peterburqda nəşr olunmuş topluda Hacı Əbdüllətif Əfəndinin adına çap edilmiş sözügedən əsərin müəllifliyinin Kərim ağaya məxsusluğunu ilk dəfə görkəmli ədəbiyyatşünas-alim Salman Mümtaz aydınlaşdırmışdır.

Nadir şah, Hacı Çələbi xan, Hüseyn xan, Ağakışi xan, Fətəli xan və digər tarixi şəxsiyyətlərin həyatlarının bir sıra vacib və maraqlı məqamlarını və kifayət qədər ciddi hadisələri əks etdirən povestin tarixi mövzuda yazılmış əsərlər üçün adət etdiyimiz təhkiyədən fərqli, özünəməxsus bir tərzdə qələmə alınması müəllifdən ustalıq tələb edir. Əsərdə yazıçı mövqeyi də alt qatda və elə bu səpkidə ifadə olunmuşdur. Maraqlı struktura malik “Şəbəkə” povestində, həmçinin, klassik hekayə və povestlərimizə məxsus təhkiyə ilə nağıl təhkiyəsinin sintezi, sözügedən şifahi epik janra aid xüsusi qəlib-formulların uyarlı şəkildə mət-nə daxil edilməsi amili də burada diqqəti çəkir. Bir sıra məsələlərin qoyulduğu əsərin əsas qayəsi bundan ibarətdir ki, kimliyindən asılı olmayaraq bütün insanlar fanidir, hər bir şey gəldi-gedərdi, dünyada qalan, gərəkli və yaşarı olan isə yaxşı əməllər, milli-mənəvi-mədəni dəyərlərdir.

Povest Azərbaycanın, xüsusilə də, Şəki xanlığının tarixi, şəbəkəçilik sənətinin sirləri, mahiyyəti, Şəki Xan Sarayının orijinal sənətkarlıq xüsusiyyətləri və s. haqqında müəyyən bilgi daşıyır. Tarixiliklə bədiiliyin sintezi əsasında qələmə alınmış əsərdə bir sıra mübahisə doğuran məqamlar da mövcuddur. Povestdə sarayın memarı “mürəkkəb bir ornamentin içində adını şifrələmiş” ərdbilli Abbas Quludur. Lakin təxminən, XVIII əsrdə yaşamış və həqiqətən də sarayın ikinci mərtəbəsinin tavanındakı təs-

virlərdə adını həkk etmiş Abbas Qulunun sarayın memarı, yoxsa nəqqaş (yaxud nəqqaşlarından biri) olması isə mübahisəlidir. Şəki Xan Sarayının memarının, adətən, şirazlı Hacı Zeynalabdin (yaxud Zeynal Abdulla) olduğu deyilir. Şahzadə Kərim povestdə Hüseyn xanın (III Şəki xanı Məhəmməd Hüseyn xan Müştəq) oğludur, tarixi mənbələrdə isə onun Hüseyn xanın nəvəsi, yəni oğlu Fətəli xanın övladı olduğu qeyd edilir. Mükəmməl təhsil almış Kərim ağa (Kərim ağa Şəkixanov-Fateh (1788-1858)), həmçinin babası Hüseyn xan kimi poeziya həvəskarı olmuş və “Fateh” təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır. Hüseyn xanın atasının adı da əsərdə göstərildiyi kimi Hüseyn ağa deyil, Həsən ağa olmuşdur və s.

2016-cı ilin ədəbi mənzərəsində povest janrında daha çox mənəvi-əxlaqi mövzulara, xüsusilə də, xəyanət mövzusunə üstünlük verilmişdir. Bu baxımdan çağdaş ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrindən olan Ramiz Rövşənin “Xəyanət” kinopovesti (yazılış tarixi 2007-ci ilə aiddir) sözügedən mövzunu müxtəlif kontekstlərdə əks etdirməsilə, xüsusilə, diqqəti çəkir. Yiğcam həcmə malik “Xəyanət”də bəşər övladının mövcudluğu bütün zamanlar üçün öz aktuallığını saxlayacaq qadın-kişi münasibətlərilə yanaşı, əsərin əhatə etdiyi zaman kəsimi üçün xarakterik olan bir sıra ciddi problemlər əks olunmuş, həmçinin bu günümüz üçün də aktual olan bəzi məsələlərdən bəhs edilmişdir.

Əsər yaxın keçmişimizin – 1991-ci ilin sonları, 1992-ci ilin əvvəlləri Azərbaycan reallığının bir sıra vacib məqamlarını, cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi, mənəvi-

əxlaqi və sosial problemləri, bunların insan həyatına və psixologiyasına təsiri məsələlərini əks etdirir.

Povestdə xəyanət qadın-kişi münasibətləri kontekstində başlayıb digər fərqli müstəvilərdə davam etdirilir. Yazıçı İsmayıl müəllim artıq neçə illərdir ki, vaxtilə oğlu Ceyhunun bağça müəlliməsi olmuş Suqra ilə görüşür. Onun aktrisa arvadı isə bunu bilər-bilməz oğlunu da atıb rejissora ərə gedib. Bəlkə də, bu ailədə xəyanət elə əvvəlcədən heç birtərəfli deyil, qarşılıqlı olmuşdur. Suqranın əri Teymur isə “arvad söyüşü” üstündə birini bıçaqladığına görə səkkiz illik həbs cəzası almışdır. Bu müddət ərzində Teymura xəyanət edən Suqra hətta əri həbsdən qayıtdıqdan sonra da İsmayıl müəllimlə onun bağ evində görüşür. “...İsmayıl müəllimin qısqanmağa haqqı yoxuydu. Çünki o Teymur hər nə körpəyoğluydusa, hər halda, Suqranın əriydi. Bir də ki, o Teymur lap şir, pələng, cin, şeytan olub indən belə yüz oyundan çıxsaydı da, yenə bu oyunda İsmayıl müəllimə uduzmuşdu; çünki Teymur Suqranın əriydi...”

Əsərdə obrazların, demək olar ki, əksəriyyətinin xislətində və əməllərində bu və ya digər dərəcədə xəyanət və fitnəkarlıq mövcuddur: “şələ-küləsini yığıdırıb” Kremillə vidalaşan Qorbaçovun da, 1990-cı il 20 yanvar faciəsindən sonra əri Mahmud kişini atıb Moskvaya gedən Mariyanın da, evinə yiyələnmək üçün səbirsizliklə Mahmud kişinin ölümünü gözləyən qonşu oğlanın da, bağlara “axranniklik” edib işi-gücü həmin bağ sahiblərini və kəndə gəlib-gedənləri aşkar və gizli şəkildə izləyib məlumat toplamaq olan, xəbər dağarcığı, “keqebeşnik” Göyüş kişinin də, təs-

vir olunan bağ sahiblərinin də, bilet satan qadının da, rejissorun da, rejissorun mənəvi-əxlaqi qüsurlu aktrisa qızının da...

Kinopovestdə obrazlar maraqlı ştrixlərlə təsvir edilmişdir və bu kontekstdə Göyüş kişi, xüsusilə, diqqəti çəkir. Təsadüfi deyil ki, əsər müəllif təhkiyəsində elə məhz Göyüş kişinin təsvir-təqdimi ilə başlayır:

“Zalım oğlunun özü də, iti də elə bil, iy bilirdi.

Hər il bağ mövsümü sovulandıqdan sonra, payızda, qışda, yazda, haçan olur-olsun, İsmayıl müəllim hər dəfə öz bağına baş çəkəndə, il boyu bu ətrafdakı bağlara keşikçilik eləyən Göyüş kişinin konslager ovçarkasına oxşayan zəhmli iti qəflətən hardansa peyda olub hürə-hürə maşının üstünə cumurdu, o dəqiqə də Göyüş kişinin gurultulu səsi gəlirdi:

– Molçat!.. Smirna!..

Və it səsini xırp kəsib dal ayaqları üstə mil dayanırdı.

...Bu gün də belə oldu.

İsmayıl müəllim maşını sürüb itin böyründən keçdi, öz bağının qabağında, darvazanın ağzında maşını saxlayıb düşdü.

Göyüş kişi Ərəbzəngi kimi darvazanın ağzını kəsdirib durmuşdu.”

Bu kiçik tanıtım kifayətdir ki, “köhnə keqebeşnik”in mahiyyəti haqqında təsəvvürümüz olsun. Süjetin sonrakı məqamlarında onun mənəvi-əxlaqi baxımdan nə qədər qüsurlu biri olduğu daha aydın görünür. Fikrimizcə, yazıçının az sözlə, lakin ustalıqla təsvir etdiyi Göyüş kişi sıradan bir obraz olmayıb, həm də konkret funksiyanın daşıyıcısı

kimi çıxış edir. Mövzu ilə bağlı elə ilk sətirlərdəncə oxucuda müəyyən təəssürat yaradan, müvafiq ovqata köklənən bu obraz, eyni zamanda, lazım olan məqamlarda hadisələrin gedişatına istiqamətverici təsir göstərərək süjetin gəlişməsində konkret rol oynayır.

Qeyd etdiyimiz kimi, əsərdə hadisələr, əsasən, 1991-ci ilin dekabr, 1992-ci ilin yanvar aylarını əhatə edir: İctimai-siyasi vəziyyət yenə də kəskin olaraq qalır, ölkədə xaos, anarxiya hökm sürür. Qarabağda şiddətli müharibə səngimək bilmir, paytaxt Bakıda isə mitinqlər davam edir. Lakin artıq əvvəlki mahiyyətində olmayan bu mitinqlərə münasibət birmənalı deyil:

“Televizorda “Vremya” xəbərlər proqramının axşam buraxılışı gedirdi və əslində, bu dəqiqə ekranda görünən adamın da qaşqabağı yer süpürürdü; Moskvada, 1991-ci ilin bu soyuq dekabr günündə SSRİ-nin birinci və axırıncı prezidenti Mixail Qorbaçov Kremlə vidalaşırdı.

İsmayıl müəllim:

– Bu da belə getdi, – dedi. – Hamını zibilə salıb özü aradan çıxdı.

Sonra soruşdu:

– Bu gün mənə zəng eləyən olmamışdı?

Ceyhun gözünü ekrandan çəkmədən:

– Eləmişdilər, – dedi.

– Hardan?

– Xalq cəbhəsindən.

– Nə deyirdilər?

– Deyirlər, iki gündən sonra mitinqdi. Gəlsin nitq eləsin.

İsmayıl müəllim əliylə televizoru göstərdi:

– Balam, day SSRİ dağıldı da. İndən belə nə mitinq?”

Əsərin adı “Xəyanət” olsa da, mətn içərisində (epiloq istisnadır) bu sözə rast gəlmirik. Burada xəyanət haqqında danışılmır, onun bilavasitə konkret və lakonik təsviri verilir. Maraqlıdır ki, povestdə xəyanətin bir neçə növünü müşahidə edirik. İnsan xislətinin ən çirkin təzahür forması olan xəyanət, burada, məhdud çərçivə ilə kifayətlənmir. O, qadın-kişi münasibətləri kontekstindən çıxıb şəxsi mənafe naminə vətənə, millətə, torpağa xəyanət kontekstində davam etdirilir. Bu, edənlə edilən müstəvisindən çıxıb edənlər və edilənlər müstəvisində gerçəkləşən, saysız-hesabsız günahsız insanların məhvinə, torpaq, yurd itkisinə hesablanmış miqyasca müqayisə olunmaz və daha dəhşətli bir xəyanətdir. Və əsəri oxuduqca birincinin, tədricən, kölgədə qaldığının, ön plana isə sözügedən faktorun keçdiyinə şahidi oluruq. Təəssüf ki, mənəvi deqradasiya sözügedən dövr üçün xarakterik olan xaosun tərkib hissəsi kimi bir sıra faciələrin yaşanmasına da bu və ya digər dərəcədə öz təsirini göstərmişdir. Üstündən kifayət qədər zaman – 25 il ötməsinə baxmayaraq, hələ də bir sıra qaranlıq məqamları açılmamış qalan, yada düşdükcə itkilərimizin miqyası ilə ürək dağlayan Daşaltı faciəsi də məhz bu sıradandır.

“ŞUŞA. DAŞALTI. YANVAR. 1992-Cİ İL.

1992-ci ilin o qarlı yanvar gecəsində ağacların arasıyla bir dəstə əli silahlı döyüşçü gedirdi.

Ceyhun da onların arasındaydı...

Döyüşçülər ağacların arasından açıqlığa çıxdılar. Qaranlıqda dizəcən qara bata-bata getdilər, getdilər... amma meşəliyə rast gəlmədilər.

Qəflətən dörd bir yandan göyə fişənglər atıldı. Göyün üzü süd kimi işıqlandı və o işıqda döyüşçülər özlərini bir ağappaq, bomboş çölün ortasında gördülər. Ağac-zad nə gəzirdi?!.

Bələdçi onları azdırmışdı.

Elə o dəqiqə də, bu qarlı gecədə üstlərinə yağış kimi güllə yağmağa başladı.

– Xəyanət! Xəyanət!.. Alçaqlar! Əclaf!..

Döyüşçülər qışqıra-qışqıra, söyə-söyə, canlarına güllə dəyə-dəyə, qan içində çabalayıb ölə-ölə dörd tərəfdəki boşluğa güllə atırdılar.

Düşmən onları görürdü, onlar düşməni yox...

Ceyhunu lap axırda vurdular.

Sağa-sola güllə ata-ata əlindəki avtomatın darağını boşaltdı, amma ürəyindəki hirsini, acığı soyumadı ki, soyumadı.

Onu öldürən güllə də düz ürəyinin başından dəydi.

Üzüqoylu yığıldı. Ürəyinin isti qanı soyuq qarı əridə-əridə axıb getdi. Sönən gözləriylə qana bulaşmış qızaran qara baxdı, baxdı. Sonra əlini uzadıb tərtemiz, ağappaq qardan bir az götürdü. O, qarı güclə ağzına sarı apardı. Bəlkə, son nəfəsində ürəyinin hirsini, acığını o qarla soyutmaq istədi.

Amma əli açıldı və qar yerə səpələndi...”

Burada tariximizə qanla yazılmış Daşaltı faciəsinin yalnız bir hissəsindən, əməliyyatda iştirak etmiş dəstələr-

dən yalnız birinin acı taleyindən bəhs olunur. 25-26 yanvar 1992-ci ildə Şuşanın strateji əhəmiyyətə malik Daşaltı kəndinin erməni quldurlarından azad edilməsi üçün həyata keçirilən Daşaltı əməliyyatı sözügedən dövrdə vahid mütəşəkkil ordumuzun olmaması, hərbi texnika və döyüş ləvazimatı baxımından düşmənin üstünlüyü, əhəmiyyətli faktor olan informasiya mübadiləsinin zəif təşkili, köhnə hərbi rabitə vasitələrinin, demək olar ki, yararsız vəziyyətdə olması və bütün bunların müqabilində yaranan çətinliklər və s. nəticəsində uğursuzluqla sonuçlandı. Və təkcə uğursuzluq deyil, böyük bir faciə yaşandı. Onlarla əsgərimiz şəhid oldu, itkin düşdü, yaralandı... Daşaltı faciəsi mənəvi-psixoloji olaraq döyüş əzmimizə, ruhumuza təsir etdi. Strateji üstünlük düşmənin əlinə keçdi. Və nəticədə daha yeni-yeni itkilərə, faciələrə yol açdı. Hələ qarşıda bizi nə qədər faciələr, itkilər gözləyirdi... Üstündən düz bir ay keçəndən sonra, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni vəhşiləri bəşəriyyət tarixində amansızlığına, işgəncələrin, qətlərin növünə görə, bəlkə də, ən dəhşətli faciə olan Xocalı faciəsini törədəcəkdi... Daha sonra bəy, xan yurdu olan Şuşa və digər torpaqlarımız işğal olunacaqdı... İtirilmiş, talan edilmiş yurd yerləri, saysız-hesabsız şəhidlər, itkinlər, əlillər... Müharibənin minlərlə günahsız qurbanları... Daha nələr, nələr yaşanacaqdı...

Nə yazıq ki, Daşaltı faciəsini araşdıranların və şahidlərin söylədiklərinə görə bu faciənin bir səbəbi də var idi: Xəyanət! Ramiz Rövşən eyni adlı kinopovestində faciənin məhz bu tərəfinə diqqət yetirmişdir. Haqqında neçə-neçə tarixi, bədii əsərlər, araşdırmalar tələb edən bu faciə barə-

sində epiloqda yarım səhifədə bəhs olunması onun miqyasına xələl gətirmir. Sanki yazıçı bu ağrının qarşısında artıq söz işlətməklə xəta edəcəyindən çəkinmişdir. Buradakı hər bir cümlə vizual olaraq sadə görünsə də, məzmun-mahiyyət etibarilə mürəkkəb və düşündürücü olub sanki sözügedən hadisənin ağırlığına və kədərinə bələnməmişdir. Bu kiçik epiloqda müəllifin az qala hər bir cümləni ayrıca abzasda verməsi və təhkiyədə fikri xüsusi intonasiya yaradan müəyyən üslubi çalarlıqla (Döyüşçülər... Qaranlıqda dizəcən qara bata-bata getdilər, getdilər... amma meşəliyə rast gəlmədilər) ifadə etməsi də, məhz buna hesablanmışdır. Bəzi cümlələr isə bir neçə anlamda olub, həm də mətnaltı məna ifadə edir: “Bələdçi onları azdırmışdı”, “– Xəyanət! Xəyanət!.. Alçaqlar! Əclaflar!..”, “Düşmən onları görürdü, onlar düşməni yox...”, “Onu öldürən güllə də düz ürəyinin başından dəydi” və s.

Əsərdə sözügedən dövrdə ərazisində müharibə gedən ölkədə paytaxt və cəbhə bölgəsi arasındakı fərq də aydın şəkildə görünür. Ceyhun müharibəyə, bəlkə də, daha çox ətrafında baş verən xəyanətlərdən, haqsızlıqlardan qaçıb qurtulmaq, gördüklərinə, yaşadıklarına bir etiraz əlaməti kimi gedir, lakin burada onu və onun kimi yüzlərlə, minlərlə günahsız insanı daha dəhşətli xəyanətin gözlədiyindən xəbərsiz olur. Burada mənəvi deqradasiya və onun insan xislətindəki ən çirkin təzahür forması olan xəyanətin ən dəhşətli formasını görürük. Bəs bu xəyanət haradan qaynaqlanmışdır? Necə və kimin tərəfindən düzənlənmişdir? Doğrudanmı bu, hansısa sadə bir bələdçinin satqınlığı idi?

Əsərdə cəmiyyətdə mövcud olan mənəvi-psixoloji problemə – intihar faktoruna da diqqət yetirilmiş, xəyanət burada intihara gətirən əsas səbəblərdən biri kimi ön plana çəkilmişdir. Arvadının xəyanəti ilə qarşı-qarşıya qalan və affekt halında olan Teymur çıxış yolunu intiharda görmüşdü, yoxsa içkili olduğundan eyvandan yıxılmışdı? Əgər intihar etmişdisə, bəs ayıq başla necə, özünə qəsd edərdimi? Yazıçı oxucunu bu suallarla təkbətək qoymaqla onu düşünməyə vadar edir, eyni zamanda insan beynini dumanlandıraraq psixologiyaya təsir edib onu qeyri-adekvat hərəkətlərə, o cümlədən, intihara sövq edən digər bir faktoru da diqqətə çatdırır. “Quş qanad çala-çala lap yuxarı qalxdı, qanadlarıyla gah təzə çıxan ayı, gah da ulduzları gizləyə-gizləyə göyün üzündə dövrə vurub uçdu, sonra yerə enib beşinci mərtəbədəki o tanış eyvanın məhəccərinə qondu.

Amma Teymur o eyvanda yox idi.

Teymur indi aşağıda, qollarını bir cüt qanad kimi açıb üzüqoylu torpağa sərilmişdi.

...Teymur o eyvandan özünü atmışdımı?! Yıxılmışdı-mı?!..

Bunu bir Allah bilirdi.

Bəlkə də, Teymur qollarını bir cüt iri qanad kimi açıb bir güclü, acıqlı və bədbəxt quş kimi bu dünyadan uçub getmək istəmişdi...”

2016-cı ildə çap edilən povestlərdə teatr sahəsində mövcud olan mənəvi-əxlaqi, sosial problemlərin bu və ya digər dərəcədə əks olunması maraqlı məqam kimi diqqəti çəkir. Bir qədər sonra haqqında danışacağımız Qanturalı-

nın “Samir... Samiri...”, Pərviz Seyidlinin “Şokalad paylayan” povestləri buna misaldır. Problemə R.Rövşənin “Xəyanət” kinopovestində də bu əsərin ümumi prinsipinə uyğun olaraq yığcam şəkildə nəzər yetirilmişdir. Müəllif burada kiçik təqdimatla sözügedən mühitdə mövcud olan bəzi arzuolunmaz məqamlarla bağlı aydın təsəvvür yarada bilmişdir.

Kinopovestdə bəzi məqamlarda təsvir elementlərinə xəsisliklə yanaşılması əsərin təsirlilik keyfiyyətinə xələl gətirmir. Hadisələrin real və inandırıcı təsvir-təqdimi bu keyfiyyəti öz-özlüyündə təmin etmişdir. R.Rövşənin az sözlə dərin mətləbləri və aktual problemləri süjetə gətirmək bacarığından və onu narahat edən məsələləri bədiî təsvir yolu ilə oxucuya çatdırmaq istəyindəndir ki, bu kiçik mətdə bir neçə mövzu və problemi paralel şəkildə müşahidə edə bilirik: Qarabağ problemi, intihar, xəyanət, cəmiyyətdə mövcud olan mənəvi-əxlaqi aşınmalar, sosial problemlər və sair... Lakin bütün hallarda yenə də süjetdə əsas aparıcı xətt nəfsə hakim ola bilməməyin, mənəvi-əxlaqi deqradasiyanın təzahürü kimi ortaya çıxan xəyanətdir. Başqa sözlə desək, xəyanət burada həm mənəyaradıcı, həm də süjetyaradıcı komponent kimi çıxış edir. Povestdə təsvir olunan hadisələrin, hətta, epizodların belə aşkar və gizli qatlarında xəyanəti, yaxud xəyanət motivlərini görmək mümkün deyildir. Müəllifin fikrincə, əslində bütün problemlərin kökündə xəyanət dayanır. Nə olursa-olsun, əsas qurtuluş yolu vicdanlılıq, mənəvi-əxlaqi saflaşma və dürüstlükdür. Əsərin əsas ideyası da məhz bundan ibarətdir.

“83. “Ey Musa, səni nə məcbur elədi qövmündən ayrılaraq tez buraya gələsən?” dedik... 85. “Qövmün səndən ayrılalı Biz sınadıq onları. Səpdürmüş onları, Samiri doğru yoldan” dedi Allah. 86. Musa əsəbi-əsəbi, qəmgin-qəmgin döndü qövmünün yanına. Dedi: “Ey qövmüm, gözəl bir vəd vermədimi sizə Rəbbiniz? Vaxtmı sizə uzun gəldi? Rəbbinizin qəzəbinə düşməyimi dilədiniz? Sözüünüzdən niyə döndünüz?..” 87. “Sözümüzdən özbaşına dönmədik. O qövmün (misirlilərin) zər-ziynət şeylərindən bizə yükləmişdilər. Onları oda atdıq. Samiri də belə elədi” dedilər. 88. Böyürən bir buzov heykəli düzəltdi onlara Samiri. O və onun dostları dedilər: “ Bu, sizin də, Musanın da tanrısıdır. Amma bunu unutmuş Musa.”... 95. “Ey Samiri, nədir bu elədiyiniz” dedi Musa. 96. “Onların görmədiyini mən gördüm. O elçinin ayaq basdığı yerdən bir ovuc torpaq götürdüm. Bunu ziynət şeylərini əridən oda atdım. Nəfsim belə buyurdu mənə” dedi Samiri. 97. “Get! Bütün həyatın boyu “Mənə dəyməyin” deyəcəksən. Qaçılmaz bir cəza da gözləyir səni, alacaqsan bu cəzanı vaxtı gələndə...” (Qurani-Kərim. Ta-Ha surəsi. Bax:83-98-ci ayələr (Nəriman Qasımoğlunun tərcüməsində).

2016-cı ildə çap olunmuş povestlərin içərisində Qanturalının “Samir, Samiri...” əsəri janrın struktural tələblərinə cavab verməsi, mövzunun aktuallığı, intertekstuallıq və dekonstruktiv üsuldən istifadə və başqa bu kimi xüsusiyyətlərlə yanaşı və daha çox “Qurani-Kərim”in “Ta-Ha” surəsinin yuxarıda sözügedən ayələrindən, “Quran” motivlərindən mənəyaradıcı komponent kimi maneralı şəkildə yararlanması ilə diqqəti çəkir.

Əsərdə bu günün mənəvi-sosial problemləri, fərdin digərlərinin, hətta, sevdiklərinin, cavabdeh olduqlarının və ən əsası öz vicdanı qarşısında mənəvi-əxlaqi məsuliyyətsizliyi təsvir olunmuşdur.

Samir vaxtilə Kamera teatrının istedadlı aktyoru olmuş, sonralar maddi qazanc və populyarlıq naminə teatrı tərک etmiş, həqiqi sənətdən uzaqlaşaraq kommersiya səciyyəli serial aktyoruna və ucuz tok-şou iştirakçılarında birinə çevrilmişdir. O, ulduzsayağı görüntü yaratmaq üçün sonuna “i” hissəciyi artırmaqla adında da müəyyən dəyişiklik etmişdir. Nəticədə Samir – Samiriyə çevrilmiş, lənətlənmiş birinin adı ilə eyniləşmişdir. Bu kontekstdə süjetin uyğun məqamlarında yuxarıda sözügedən Quran motivlərindən – lənətlənmiş Samiri ilə bağlı hadisə-əhvalatdan dekonstruktiv üsulla istifadə olunması təsadüfi deyil. O Samiri kimi bu Samiri də lənətlənmişdir. Məzmun başqa olsa da, nəticə eynidir – günah və bu günahın müqabilində lənətlənmək. Samiri də Aynaya etdiyi xəyanətlərdən, Aynanın ölümündən və işlədiyi digər günahlardan dolayı lənətlənmişdir.

Samirin məhz mənəvi-əxlaqi məsuliyyətsizliyi və meşşan həyat tərzi Aynanı dözülməz həddə çatdıraraq intihara məcbur etmişdir.

R.Rövşənin “Xəyanət” kinopovestində olduğu kimi burada da xəyanət və intihar mövzusu səbəb və nəticə olaraq vəhdətdə alınmışdır. Xəyanət = Onun doğurduğu ruhi-psixoloji durum = İntihar. Əsas diqqət isə nəticəyə deyil, səbəbə – xəyanət faktoruna yönəldilmişdir. “– ...Onu sənin laqeydliyin öldürdü... Min dəfə xəyanət edirdin. Ən pisi

bilirsənmi nə idi?.. Sənin o əclaf yalanların. Sən Ayna kimi mələyi məhv elədin... Sənin üzərində Aynanın lənəti var, ay axmaq. Sən heç vaxt xoşbəxt ola bilməyəcəksən...”

“Samir, Samiri...” povestində də xəyanət amili geniş müstəvidə götürülmüşdür.

Özünü şöhrətli aktyor, ulduz hesab edən Samir, əslində, sənət baxımından da tükənməyə doğru gedir. O, bunu italyan rejissoru Paolo Kroçenin çəkəcəyi film üçün təşkil olunmuş kastinqdən keçə bilmədiyi və rejissor dostu Həbibin dəvətilə teatr səhnəsinə qayıdıb illər öncə məharətlə canlandığı Biləgənli Elxan obrazını daha əvvəlki kimi oynaya bilmədiyi zaman anlayır, məğlubiyyətini qəbul etmək istəməsə də, onun acısını yaşayır, hətta, intihara cəhd etmək həddinə qədər çatır. İndi onun oynadığı rollar da bir-birinə əks qütbədir. Teatrda Biləgənli Elxan, serialda isə ona əks cəbhədə dayanan Aqşin adlı sıradan bir obraz! Bu kontekstdə Samirin xəyanəti təkcə bununla kifayətlənmir. Ayna ilə birlikdə sənətin, daşdığı adın da lənəti onun üzərindədir:

“– Sən yalan deyirsən. Mən böyük aktyoram. Mən çox zirvələr fəth edəcəm. Görəcəksən. Sən isə bu çürümüş teatrın küncündə öləcəksən. Tənha, yazıq bir adam kimi...”

...Yadına gəlir, televiziya da nə demişdin? Demişdin ki, sənətin lənəti üzərində olan iki-üç istedadlı aktyor tanıyıram. Guya bilmədim ki, mənə deyirsən?... Nə axmaq şeylər fikirləşirsən sən... Yalan danışırısan... Bu, sənin qarşıdır, sənin lənətidir...”

Burada obrazın daxili drammatizmi təsvir olunur, bədii sözün vasitəsilə məğlub olmuş insanın psixoloji portreti cızılır.

“Həbib aramla danışsa da, ağzından od tökülürdü:

– ...Sən Samir deyilsən, Samirisən. Bəli, lənətlisən sən. O ad lənətli addı. Samiri bilirsən kimdir? Əqidəsinə xəyanət edən adam. Elə bilirsən, o sarsaq serialından sonra gəlib burda Elxan ola biləcəksən? Ay bədbəxt, sən çoxdan Aqşın olmusan. Sən çoxdan satılmışsan. Oynadığın o Biləgənli Elxanı, o Babəki bilirsən harda asıblar? Samirə şəhərində asıblar, ay bədbəxt. Sən Babəkin qatili olan şəhərin adını daşıyırsan. Samiri... Samiri... Ay yazıq, indi Babək çıxar səndən?”

Povestdə müəyyən mənada dram elementlərindən, xüsusilə də, Cəfər Cabbarlının “Od gəlini” pyesindən bəhrələnmələr aydın şəkildə müşahidə olunur.

Peşəkarlığın arxa, məşhurluq iddiasının ön plana keçdiyi dövrdə maddiyyət məsələləri bir çox hallarda mənəvi dəyərləri üstələmişdir. Kimlərinsə, nələrisə etmək istəyi hələ ki arzu olaraq qalmaqdadır. “Yüz il sonra da baxılacaq” filmlər, ölməz sənət əsərləri yaratmaq əvəzinə, tele-məkanı zəbt edən seriallarla kifayətlənilir. Rafiq 10 ildir ki, gecələr yuxusunda film çəkir, reallıqda isə yalnız serial rejissoru olmağa məcburdur. Qeyri-peşəkarlar gündəmi zəbt edib, istedadlı gənc aktyor isə Şaxta Baba kimi fəaliyyət göstərməyə, ofisiyant işləməyə məcburdur... Həqiqi sənətlə məşğul olmaq sənətkara çox vaxt məhrumiyyətlər və fədakarlıqlar bahasına başa gəlir. Povestdə bu məqam Rafiqin dilindən ifadə olunmuşdur: “Soruşursan ki, biz bu

axmaq serialı niyə çəkirik... Ona görə çəkirik ki, yaxşı evdə yaşayaq, yaxşı maşın sürək, uşaqlarımız yaxşı yerlərdə oxusunlar... Biz bunu düşünürük. Sənəti yox... Pulun arxasınca gedib böyük sənəti düşünmək olmaz... Sən pulu seçmişən. Sənətin lənəti üstündədir. Məndə də eyni şeydi. Ona görə də rahat ol. Gəl, sənə bir əhvalat danışım... Musa peyğəmbər gedir Tur dağına – Allahla danışmağa. Qayıdanda görür ki, bir adam büt düzəldib, sarı buzov şəklində bir büt. Özü də qızıldan düzəldib. Onu lənətləyib qəbilədən qovur. Deyir ki, heç kim ona toxunmasın, heç kim onunla ünsiyyətə girməsin. Buna müxtəlif cür yozum verirlər. Amma mənim fikrim budur ki, Musa peyğəmbərin həmin o adamı qovmağının bircə səbəbi var. O da budur ki, həm Allaha, həm də bütə ibadət etmək olmaz. Ya odu, ya da budu... O adam da elə-belə adam olmur a. Rahib olur. Yəhudi rahibi. Amma büt düzəldibmiş. Belə...

– Bilirəm, müəllim. Samiridi adı.

Rejissor ayağa dura-dura dedi:

– Adını mən də bilirdim. Xətrinə dəyməməkçün demədim.”

Bu əhvalat “Qurani-Kərim”in “Ta-Ha” surəsindən götürülmüşdür.

Gördüyümüz kimi, povestdə yuxarıda təqdim etdiyimiz ayələr, “Quran” motivi süjetin sözügedən məqamına uyğun şəkildə yozumlanaraq nəql edilmişdir. Ümumiyyətlə, yazıcının bu hadisə-əhvalata, mövzuya uyarlı olaraq və sözügedən mətnin öz daxili məzmununa müvafiq şəkildə fərqli rakurslardan yanaşması və bir neçə kontekstdə mənalandırma, yozum verməsi maraqlı məqam kimi diq-

qəti çəkir. Mətnin dekonstruktiv istifadəsində də bu amillər əsas götürülmüşdür.

Lənətlənmiş rahib Samiri ilə bağlı hadisə-əhvalat əsərdə daha çox mənəyaradıcı komponent kimi çıxış etmişdir. Əsərin başlıca ideyasının və yazıçı fikrinin catdırılmasında da əsas ağırlıq məhz bu mətnin üzərində cəmlənmişdir.

“Samir, Samiri...” Qanturalının incəsənətin konkret sahəsində yaşanan mənəvi-əxlaqi, sosial problemləri əks etdirən ilk əsəri deyil. Onun “Şaxta Babanın qətli” hekayəsində sözügedən məsələyə diqqət çəkilmişdir:

“İncəsənət Universitetində oxuyanda ən böyük arzum Aydını oynamaq idi. Təyinatımı M. şəhərindəki teatra verəndə belə kefim pozulmadı. O qədər böyük aktyor sənətə əyalətdə başlayıb, sonra parlayıb ki...

... Cəmi 150 manat maaş alır, yarıac dolanırdım. Toya tamada getməyə ürəyim gəlmirdi. Bütün boş vaxtımda kitab oxuyurdum...

Baş rejissor hamımıza Şaxta Baba paltarını aldı. Bundan sonra evlərə gedib Şaxta Babalıq etməyə başladıq... Pulun da yarısı teatrın idi. Yarım saata 10 manat qazanırdım.

Sonra məni göndərdilər parkdakı yolkanın yanına. Günə 30-40 manat pul qazanırdım...

Bir gün iki qızla anası gəldi: qızın biri balaca idi, o birisi ondan bir az böyük. Şeir dedilər, onlara konfet verdim. Anaları mənə gizləncə iki bağlama verdi. Onları da uşaqlara verdim. Sonra şəkil çəkdirdik. Sağollaşib getdilər. Balacanın üzü elə gülürdü ki, səhərki dilxorçuluğum da keçdi.

Dörd-beş gündən sonra bir cavan oğlan gəldi. Əlində də bir şəkil. Soruşdu ki, bu sənən? Qızların anaları ilə çəkirdiyim şəkil idi. Dedim ki, hə, mənəm. Cibindən çıxartdığı bıçağı ürəyimə soxdu. “Sən kimsən ki, əlini mənim arvadımın çiyinə qoyursan? – bu, eşitdiyim son söz oldu. Yerə yıxıldım, ayılında isə artıq xəstəxanada idim. Bir ay xəstəxanada qaldım.” (Qanturalının “Şaxta Babanın qətli” hekayəsindən)

“Samir, Samiri...”də yazıçı maraqlı struktura malik “Şaxta Babanın qətli” hekayəsinə, daha dəqiq desək, hekayədə yer alan Şaxta Babanın əhvalatına yenidən qayıtmağı lazım bilmiş və bunu intertekstual üsulla gerçəkləşdirmişdir. Lakin hekayədən fərqli olaraq intertekstual variantda ölümdən qurtulmuş “Şaxta Babanın” – bu hadisədən sonra Bakıya qayıdıb restoranda ofisiant işləyən gənc aktyorun bəxti gətirir. O, Kroçenin kastinqindən keçib filmdə çəkiləcək baş rol ifaçısı kimi təsdiq olunur.

Əsəri oxuduqca görürük ki, əsl səhnə, tamaşa elə həyatın, gerçəkliyin özüdür. Bütün struktur mərhələləri və detalları, faciəsi və drammatizmi ilə birlikdə. Həyat adlanan bu böyük və mücərrəd səhnədə hər bir insan öz rolunu oynayır. Bu zaman o, qeyri-iradi olaraq ən təbii, bənzərsiz və təkrarsız aktyordur. Bu kontekstdə Samirin də oynadığı ən yaxşı rol əsərin sonunda qəfildən pərdələri çəkib zəlin işiqlərini yandıraraq Həbibin əlindən tutub dəlisov bir qışqırıqla “Qalx ayağa, öz rolumuzu oynayacaq, bircə dəfə də özümüz olaq. Qorxma, boş salona oynayacağıq. Bizi heç kim eşitməyəcək. Gəl...”, – deyib elə məhz özünü oynadığı rol olur. “Samirin nə səsi, nə də mimikası özünə ox-

şamırdı, gözlərində qorxunc bir ifadə vardı. Sanki o yox, onun bədəninə girmiş bir cin danışırdı. Səhnədə var-gəl edirdi, sanki bir azdan monoloq deyəcəkdi...” Burada obrazın psixoloji drammatizmi daha qabarıq şəkildə müşahidə olunur.

“Samir, Samiri...” povestini mənəvi-əxlaqi məsuliyyətətsizliyi ilə sevdiyi qızın intiharına səbəb olan, peşəkar aktyorluqdan ucuz şoumen səviyyəsinə enən lənətlənmiş Samirinin faciəsi də adlandırmaq olar.

Əsərin sonunda Samiri yüngül əyləncə şoularından biri olan “Samiri Şou”nun eyni səviyyəli və tamada təsiri yaradan aparıcısı kimi təqdim olunur. Bu isə oxucuya televiziya ekranlarından yaxşı tanış olan bəzi şou verilişlərini və onların aparıcılarını xatırladır.

“Samir, Samiri...”nin müəllifi, ümumilikdə, oxucunu düşündürə bilmişdir. Yazıçı cəmiyyətdə mövcud olan bir sıra problemləri təkrarçılığa yol vermədən bədii təsvir predmetinə çevirməyə nail olmuş, bu kontekstdə demək istədiklərini, fikir və düşüncələrini bədii sözün vasitəsilə oxucuya çatdırma bilmişdir. AMEA-nın müxbir üzvü Tehran Əlişanoğlu povest haqqında fikrini qısaca belə ifadə etmişdir: “Samir, Samiri...” Qan Turalı yenə təəccübləndirir. Prokuror kimi prokuror ola bilir, aktyor kimi aktyor. Realist kimi realistdir, postmodernist soyuqluqla postmodernist. Həm belletristdir, həm ciddi. Seçim etmək qalır bir... Samir, ya Samiri?” (Tehran Əlişanoğlu. Perpetuum-mobile. FB düşüncələri silsiləsindən. (<http://kulis.lent.az/news/>)) Yazıcının seçimi Samirdir, lakin o, Samirilərin və Samirləri Samiriyə çevirən amillərin mövcudluğunu da inkar

etmir. Və bu kontekstdə yazıçı və oxucu qənaəti üst-üstə düşür. Ümumilikdə çağdaş ədəbiyyatın və oxucunun tələblərinə cavab verən, fikri müxtəlif bədii maneralarla ifadə edən “Samir, Samiri...” povestini 2016-cı ildə çap olunmuş maraqlı əsərlər sırasında hesab etmək olar.

Pərviz Seyidlinin xəyanət mövzusunda yazdığı, teatrla bağlı konkret peşə sahiblərinin həyatından bəhs edən “Şokalad paylayan” povestində əsas diqqət mühit və onu formalaşdıran insan probleminə yönəldilmişdir.

Zamin Nərminin xəyanəti ilə məhz teatr səhnəsində qarşı-qarşıya qalır. Və nə yazıq ki, bu zaman həmin səhnədə hər hansı bir səhnələşdirilmiş pyes deyil, ikrah doğuran gerçəkliyin özü oynanırdı. Zamin isə yeddi il masqakanıb özünü tərbiyəli bir qız kimi göstərən sevgilisi – kiçik “Akvarium” teatrının aktrisası Nərminlə həmin teatrın rejissorunun oynadığı bu “tamaşa”nın sadəcə izləyicisi idi. Təəssüf ki, Zaminin indi qarşılaşdığı situasiya bu mühit üçün heç də yeni deyil. Eyni hadisə illər öncə Nəsinin də başına gəlmişdir. Lakin Zamin mənəvi-əxlaqi baxımdan pozğun birinə görə Nəsin kimi miskin həyat tərzini seçmir, həyatını qaldığı yerdən davam etdirir, eyni zamanda, onu aldadanlardan intiqamını da alır. Lakin Zaminin bu intiqamı eyni xəyanəti iyirmi il əvvəl Nəsinə etmiş və elə bu yollarla da akvarium-mühitlərdə özünə yer eləmiş Züleyxa vasitəsilə alması elə onun özünün də mənəvi boşluğundan xəbər verir. Ümumiyyətlə, povestdə, sözügedən obrazların əksəriyyəti mənəvi-əxlaqi dəyərlərdən uzaq tiplərdir. Əsərin sonunda Zaminin – bumeranqsayağı üsulla

intiqaq yolu seçən bu şokalad paylayanın da düşündüyümüzdə qədər saf və aciz biri olmadığını görürük.

Cibində şokalad olanda özünü inam hissi artan, “insanlara şokalad verəndə özünü xoşbəxt hiss edən” Zamin bu adətindən həm də öz kiçik məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə edir. Lakin Nərminlə Faiq onun özünü aldadıb axmaq yerinə qoyurlar.

Əsərdə yeganə müsbət obraz, postmodern cərəyanından dəm vursa da, bu akvarium-mühitdə qismətinə hələ ki, postmodern yanaşma ilə yazdığı “Tıq-tıq xanımın macərələri” pyesinin səhnələşdirilməsi sevinci düşən, illərdir kirayələrdə yaşayan gənc dramaturq Fərhadır. Əsl postmodern isə elə həyatın özüdür, bütövü, tamlığı inkar edib onun hissələrindən, kaosundan yapışan həyat. Təəssüf ki, həyatı eybəcərləşdirən insanların və onların formalaşdırdıqları mənəvi-əxlaqi aşınmalara məruz qalmış bu akvarium-mühitlərin isə hələ yaxın zamanlarda özünütərbiyəsi gözlənilmir.

Şəmil Sadıqın fantastik səpkidə yazdığı “Yuxu maşını” povestində süjet xəyanət və cəza xətti üzrə inkişaf etdirilir.

Başqalarından fərqli olaraq yuxu görməməyi (əslində, o da hamı kimi yuxu görürdü, amma yuxusunu xatırlamadığı üçün ona belə gəlirdi) və bu sirlə aləmə marağı Bilgəni yuxu maşını icad etməyə sövq edir. Beyin hüceyrələrinə qoşulan bu cihaz vasitəsilə Bilgənin yuxuları lentə köçürülür və rəhbəri olduğu “Ərgənəkon” pradaşın”da film şəklində hazırlanır. Elə onun məhvinə səbəb də bu yuxu maşını olur.

Başqa bir ərli qadınla görüşən Bilgədə öz həyat yoldaşına qarşı onun da beləcə xəyanət edə biləcəyi şübhələrindən dolayı inamsızlıq yaranır və bəlkə də bu fikirlərin – xəyanətin doğurduğu psixoloji halın təsiri ilə elə bu məzmununda da yuxu görür. Beləliklə, bir vaxtlar arzularını yuxuya, yuxularını isə arzuya çevirən Bilgənin indi həyat yoldaşı ilə bağlı şübhələri yuxuya, yuxusu isə cihaza daşır. Lentə köçürülmüş bu yuxunun gizli və məqsədli şəkildə elektron poçtuna göndərilmiş variantına baxdıqda gördüklərini gerçək hesab edən Bilgə hər şeyi atıb Meksikanın sivilizasiyadan kənar ucqar bir kəndinə gedir. Bir neçə ildən sonra isə Mexikoda yerləşən “Tanrı evi”ndə dünyasını dəyişir.

Yuxu ilahi aləmlə bağlı olub insanın ruhi-psixoloji yaşantıları ilə əlaqəli şəkildə təzahür edir. “Yuxu maşını” povestində də məsələyə bu müstəvidən yanaşılmışdır.

Əsərdə təsvir olunan yuxu maşını daha çox şəxsi məqsədlər üçün istifadə olunan bir vasitə təsiri bağışlayır. Yuxularının görüntüsünü gizli şəkildə hazırlayıb film adı ilə təqdim etməklə (?) Bilgə, əslində, öz intim və ruhsal dünyasına xəyanət edir. Həm də təkcə özünün yox, digərlərinin də. Nəzərə alaq ki, insan yuxuda özü ilə yanaşı, başqa insanları da müxtəlif hadisə-əhvalatlar zəminində görür. Bu kontekstdə obrazın məhvinə səbəb olan xəyanət faktoru, burada, təkcə fiziki-cismani səciyyəli olub qadın-kişi münasibətləri çərçivəsi ilə məhdudlaşmır. O, həm də və daha çox sözügedən amillə bağlı olub mənəvi-əxlaqi, ruhi məzmun daşıyır.

2050-ci ilə nəzərən qələmə alınmış povestdə müəllifin o taylı-bu taylı bütöv və güclü Azərbaycan, Turan birliyinin hökmranlığı, dini münafişələrin, ayrışeçkiliyin son qoyulduğu multikultural dünya və başqa bu kimi arzuları və bəzi utopik məqamlar da öz əksini tapmışdır. Povestdə müəllifin din, Tanrı anlayışlarına subyektiv və bəzən ziddiyyətli şəkildə ifadə olunmuş münasibətində bəzi mübahisə doğuran məqamlar da mövcuddur.

İkinci Mahmudun “Bataqlıq donuzu” povesti yuxu və psixoloji pozğunluqdan dolayı ortaya çıxan şüüraltı görüntülərlə real maddi həyat arasında çırpınan, öz həqiqətini arayan bir gəncin həyat hekayətindən bəhs edir.

Mənəvi-psixoloji mövzuda yazılmış əsər gənc fotoqraf Seyhunun başına gələn qeyri-adi hadisələrlə başlayır və bu xətt süjet boyu davam etdirilir. “... gözümü açanda ağappaq boşluqdan başqa bir şey görmək mümkün deyildi... Ətrafda elə bir dəhşətli səssizlik hökm sürürdü ki, mən ürəyimin necə döyündüyünü, qanın damarlarımda necə aramla axdığını aydınca eşidirdim. Bir də başımın içindəki o həzin xışıltı...

Bir az sonra uzaqdan qulağıma insan səsləri gəlməyə başladı... Qorxu və həyəcan dolu qarmaqarışıq səslər!.. Onlar dayanmadan qışqırırdılar:

– Batırıq!.. Ba-tı-rırıq!

Yavaş-yavaş duman çəkilir, ətrafı görmək asanlaşdı... Bataqlığın tən ortasında idim... Yalnız indi ayağımın altındaki torpağın yavaş-yavaş yumşaldığının fərqi var-dım... Hörümçəyin toruna düşmüş milçək kimi yerimdəcə çabalamağa başladım... Bir az sonra duman tamamilə çə-

kilib yoxa çıxdı. Gözümün önündə dəhşətli bir mənzərə açıldı: böyük bir bataqlıq... Onlarla, bəlkə də, yüzlərlə insan... Dayanmadan “batırıq, batırıq!” deyər qışqıran insan...”

Yüzlərlə insanı dibinə çəkən bu müəmmalı bataqlıqdan elə müəmmalı şəkildə də xilas olan Seyhun indi də ucuz-bucaqsız, ins-cins olmayan bir çöllüyə düşür. Qarşısına çıxan cəsədin çantasından tapdığı dəftərçədəki yazıya əsasən, o, bu müəmmalı çöllükdən qurtulmaq üçün üzv Şərqə tərəf yol alır və lap nağıllarda təsvir edildiyi kimi hündür qala divarları ilə əhatələnmiş, küçələri, eyvanları güllü-çiçəkli gözəl bir şəhərə gedib çıxır. Lakin bu şəhərdə mahiyyət etibarilə heç nə görüldüyü kimi deyil, hər bir şey yalnız vizual görüntüyə hesablanıb. Ətirsiz gül-çiçəklər, ayağı şikəst hökmdarlarına yarımaq üçün axsayaaraq yeriyən axmaq əhali, “mənim üçün heç bir fərqi yoxdur” prinsipilə yaşayan, bir-birinə və ətrafda baş verən hadisələrə laqeyd və məsuliyyətsiz insanlar, mənəvi deqradasiyaya uğramış cəmiyyət və sair. Kitab oxumağın yasaqlandığı, bütün kitabların və kitabxanaların məhv edildiyi bu şəhərdə fotoqrafiq da qadağan olunmuşdur. Axı rəsm əsərindən fərqli olaraq kameranın obyektinə həm zahiri, həm də mənəvi baxımdan eybəcər Qaramat atanı subyektivizmdən kənar, olduğu kimi əks etdirəcəkdi. Qaydalardan xəbərsiz olan Seyhun Qaramat atanın şəklini çəkdiyi üçün həbs edilir. Hara gedəcəyini, qarşıda onu nələrin gözlədiyini bilməsə də, Seyhun burdan da qaçıb qurtulmaq qərarına gəlir. Qurtulur və gözlərini açıqda isə özünü psixoloji dispanserdə görür.

“Görəsən, bütün bunların, yəni həmin gün və o gündən əvvəl, ümumiyyətlə, həyatım boyu yaşadığım şeylərin bu bataqlığa düşməyimlə bir əlaqəsi var idimi? Axı bütün bu başıma gələnlər sadəcə təsadüf ola bilməzdi...” Maddi həyatla qeyri-maddi həyatı, onların kəsişdiyi müstəvini müəyyənləşdirməyə çalışan Seyhun bu cavabsız sualları ilə təkbətək qalır.

Seyhunun ruhi-psixoloji pozuntusu təsadüfi olmayıb uşaq vaxtı ailədə aldığı travmaların nəticəsidir. “Mən özümü biləndən atamı bu cür tanımışam. Nə olubsa, orda olub – müharibədə. Gicgahındakı qəlpə izini indi də xatırlayıram. Yanında mərmə açılıbmış. Adi vaxtlarda sakit adam idi atam. Birdən, necə olurdusa, iki əli ilə başını tutub başlayırdı bağırmağa. Onda anam qaçırdı Minas əminin üstünə. Kənddə hamı bilirdi ki, Qaranın tutması tutub. Hə, hamı beləcə də deyirdi: “Yenə Qaranın tutması tutub.” Atamın tutması tutanda hamı bilirdi ki, neyləmək lazımdı. Anam bir çappa araq gətirib qoyurdu qabağına. Çəkirdi arağı başına, deyəsən, ağrıları azalırdı. Sonra düşürdü üstümüzə. Sonralar ağrıları olmayanda da içirdi. Həmişə içirdi... Anamı da döyürdü, məni də. Birinci anamdan başlayırdı həmişə. Onda mən tez qaçıb şkafın içində gizlənirdim... Anam ayaqlarına düşüb yalvarırdı ki, dəymə uşağa, məni vur. O, daha da qızışırı. Ürəyi soyumasa, əl çəkmirdi məndən... Bilirsiniz, bütün bunlar sizə qərribə görünə bilər, amma mən heç vaxt atama nifrət etməmişəm... Həmin gecə Minas əmi papirosunu külqabıya basıb durdu ayağa, dedi ki, gözlə, gedib baxım, görüm, Qara sakitləşibmi? Sonra tez geri qayıdıb Qumru xalanı çağırdı. Bir

az sonra Qumru xalanın qışqırıq səsinə eşitdim... Elə bil, hər şey dünən baş verib. Getmir o səhnə gözümün önündən. Qumru xala qapının ağzında dayanıb ağlayırdı. Qoymadı məni içəri keçməyə, mən başımı onun böyründən uzadıb heç vaxt unuda bilməyəcəyim o mənzərəni gördüm... Anam divanda oturmuşdu. Həmişəki kimi. Boğazından axan qan yaxasını qıpqırmızı rəngə boyamışdı. Atam isə çöməlib oturmuşdu divarın dibində. Gözünü əlindəki qanlı bıçağa zilləyib eləcəyə dayanmışdı. Yaş süzülürdü gözlərindən. Yox, ağlamırdı, sadəcə, yaş süzülürdü gözlərindən...

O gecədən sonra bir də atamı görmədim. Onu da anamın yanında dəfn elədilər. Heç məhkəməsi də olmadı. Asmışdı özünü. Saçları bir gecənin içində dümağ ağarıbmış. Minas əmi demişdi bunu mənə...”

Budur, cəmiyyətdə mövcud olan intihar problemini doğuran daha bir faktor. Bu dəfə spirtli içkinin təsiri altında özünənəzarəti itirib doğmasını qətlə yetirmək və törətdiyi cinayətin ağırlığını, dəhşətini dərk edincə isə keçirdiyi dərin ruhi-psixoloji sarsıntı nəticəsində insanın özünün özünə kəsdiyi cəza növü, nifrəti, özündən, vicdan əzabı ilə yaşamaqdan qurtulmağın “çarəsi” kimi ortaya çıxan intihar. Bu məqama bir qədər əvvəl R.Rövşənin “Xəyanət” kinopovestində də sözügedən mətnə müvafiq şəkildə rast gəlinmişdir.

Müharibədə aldığı kantuziya səbəbindən içkiyə qurşanan, sərxoş olub hər gün arvadını və körpə oğlunu döyən Qara günlərin birində arvadını elə döyərək də qətlə yetirir, özünü isə asıb öldürür. Bütün bunlar altı-yeddi yaşlı uşa-

ğın şüuraltında, psixologiyasında, təbii ki, silinməsi qeyri-mümkün olan dərin bir iz qoyur. Mühəribə faktoru əsərdə kiçik bir ştrix kimi keçsə də, həlledici mövqedə olur. O, bir ailəni, beləcə, öz qurbanına çevirir, ruhi-psixoloji sarsıntı keçirən Seyhun isə bu ailənin sonuncu qurbanı olur.

Həqiqət budur ki, ruhi-psixoloji yaşantılarla maddi aləm arasında insanın idrakından kənar, gözlə görünməyəcək daxili bir bağlılıq var. Bu kontekstdə həyatda heç bir şey təsadüfi deyildir. Və bəzən reallıq ən qorxunc görüntülərdən daha kədərli və dəhşətli olur.

Sonralar həyatın axınına qarışa bilməməsi isə təkcə Seyhunun yox, həm də onu əhatə edən cəmiyyətin günahıdır. “Fotoqraflıq çətin sənətdir: sən adamlara 500 meqapiksellik gözlərilə görə bilmədikləri həqiqəti 50 meqapiksellik fotokamera ilə çətdirməlisən.” Lakin Seyhun unudur ki, bu dünyada hər kəsin öz həqiqəti var. Bəzilərinin görmədiyi, ya da görmək istəmədiyi həyatın astar üzünü onlar üçün maraqsızdır. Bu isə insan və onu əhatə edən cəmiyyət arasında uçuruma səbəb olur. Seyhunun insanlarla uyğunlaşa bilməməsinin əsas səbəbi də məhz bu amildir. Cəmiyyət tərəfindən dışlanmaq, anlaşılmaq, biganəlik Seyhunu getdikcə daha çox özünə qapanmağa, tənhalığa sürükləyir. Həqiqət axtarışı, yaşadığı ikili həyatın hansına aid olduğunu müəyyənləşdirmək çabası ilə çırpınan qəhrəman sonda elə bu qeyri-müəyyənlikdə də müəmmalı şəkildə qeyb olur. Həqiqət axtarışı isə davam edir.

Povest mövzu və problematika baxımından maraqlıdır. Müəllifin əsəri uzun hekayə adı ilə təqdimi isə məqbul deyil. Ədəbi terminologiyamızda sözügedən janrı ifadə

edən və oturmuş “povest” sözü olduğu halda filoloji fikirdə dolaşlıq yaradan bu cür variativliyə, yaxud dəyişikliyə ehtiyac yoxdur. Fikrimizcə, əsərin adı da mövzu və ideya-məzmunu ehtiva etməkdən daha çox, oxucunu cəlb etməyə hesablanmışdır.

Firuz Mustafanın “Payız süvarisi” kinopovestində fransız Jüsten türk dostu ilə izlədiyi Azərbaycan telekanalında gördüyü qadını bir neçə il öncə təyyarə qəzasında həlak olmuş, lakin cəsədi tapılmamış həyat yoldaşı Sabina zənn edib Bakıya gəlir. Lakin o, burada başqa sürprizlərlə qarşılaşır. Məlum olur ki, həmin qadın vaxtilə Fransa partizan hərəkatının iştirakçısı olmuş Rəhman Əsgərovun qızıdır. Lakin bu oxşarlıq təsadüfi deyildir. 1941-1945-ci illər müharibəsində Ukraynada faşistlər tərəfindən əsir alınmış Fransaya göndərilən və burada əsirlikdən qaçaraq müqavimət hərəkatına qoşulan Rəhman Əsgərov əsir düşənlərə qarşı SSRİ-nin hakim dairələrində olan düşmən münasibətə görə müharibə bitdikdən sonra da bir müddət Fransada qalmalı olmuşdur. Bu zaman o, hələ müharibə illərindən tanıdığı İrma Sati ilə evlənmiş və Sabina adlı qızı olmuşdur. SSRİ-də siyasi ab-hava bir qədər səngidikdən sonra o, vətənə qayıtmışdır, İrma ilə qızı isə Fransada qalmışlar.

Kinopovestdə hadisələrin cərəyan etdiyi ərazilər Paris-İstanbul-Bakı olsa da, əsas məkan Bakıdır. Təsadüfi deyil ki, Jüstenin Sabina ilə bağlı yuxu və xəyali görüntüləri də Bakı ilə əlaqəli verilmişdir.

“Payız süvarisi” maraqlı bədii lövhələr, peyzaj nümunələri, təbiətin obrazın əhvalı ilə həmahəng təsviri və

daxili-psixoloji assosiasiyası, hisslərin inandırıcı ifadəsi ilə diqqəti çəkir.

Qafar Cəfərlinin detektiv səpkidə qələmə aldığı “Kimsə... Sizlər” povestində valideyn himayəsindən məhrum olan kimsəsiz uşaqların acı taleləri, yaşamaq uğrunda çabaları, cinayətkarların varlanmaq ehtirası ilə onlardan vasitə kimi istifadə etmələri, uşaq alveri, amansızlıqla törədilmiş uşaq qətləri və hüquq-mühafizə orqanlarının bu istiqamətdə apardıqları mübarizə öz əksini tapmışdır. Povest mövzu və problematika baxımından aktual olsa da, bədiilik məziyyətləri baxımından zəifdir. Müəllif hadisələrin bədii təsvirindən daha çox, ardıcılıqla izlənilməsinə və xronoloji təqdiminə üstünlük vermişdir. Bir çox hallarda təsvirlərdə detallığa varma, təhkiyədə müşahidə olunan təkrarçılıq və s. nəticəsində isə povest gərəyindən daha həcmli alınmışdır.

Şiringül Musayevanın “Depressiya” povestində ərli (əvvəlcə ərli, sonra ailəsindən ayrılan) qadınla evli kişinin mənəvi-əxlaqi, ailə dəyərlərimizə yad olan münasibətlərinin uğursuzluğa məhkum sonluğundan bəhs edilir.

Povestdə bir sıra məqamlar natamam işlənmiş, yetərinə əsaslandırılmamışdır. “Depressiya” zamanın tələblərinə o qədər də cavab vermir. Xüsusilə, bugünkü Azərbaycan reallığı yazıçılardan mövzu, ideya-məzmun, ictimai mündəricə baxımından daha ciddi əsərlər tələb edir.

2016-cı ildə çap olunmuş povestlərin hər birində müsibət nələrisə görməyə çalışdıq. Konkret faktik bədii material əsasında gəldiyimiz yekun qənaətlərimiz isə bunlardır:

2016-cı ildə povest janrı ədəbi mənzərədə janr tipologiyasının müxtəlifliyi və çoxcəhətliliyi ilə diqqəti çəkdi. Janrın normativləşən nümunələri ilə yanaşı, kinopovest, fantastik və detektiv səpkidə yazılmış povestlər də nəşr olundu, bir sıra əsərlər isə mövzu və problematikaya müəyyən yeni yanaşmalarla yadda qaldı.

2016-cı ildə müxtəlif nəsillərin və fərqli ədəbi təməllərin nümayəndələrinin povest janrına müraciət etmələri ənənəviliklə yanaşı, janrın məzmununda müasir ədəbi cərəyan və meyillərin, xüsusilə də, postmodernist xüsusiyyətlərin yer almasını təmin etdi.

İntertekstuallıq və dekonstruksiya, Quran motivlərindən dekonstruktiv yararlanma mətn strukturunda müəyyən funksionallığa hesablanmış maraqlı bədii manera kimi diqqəti çəkdi.

Bir sıra nümunələrdə postmodernist yanaşma və müəyyən eksperimentlər müşahidə edilsə də, 2016-cı ildə başlıca yaradıcılıq metodu realizm oldu. İstisnaları çıxmaq şərtilə, gerçəkliklər, əsasən, realist üslubda bədii əsərə gətirildi.

Oxucu ilə bədii mətn arasında baryer yaradan sözcüklük, yorucu və darıxdırıcı təsvirçilik, bezdirici təkrarçılıq halları, bir-iki istisna ilə əksərən müşahidə olunmadı.

2016-cı ildə povest janrında, əsasən, mənəvi-əxlaqi, mənəvi-psixoloji və sosial problemlərə yer verildi və bu kontekstdə daha çox xəyanət mövzusu aparıcı oldu. İl boyu üstünlük təşkil etmiş və müxtəlif rakurslardan yanaşılmış bu mövzuya ilin sonunda problemi fərqli müstəvilərdə və mahiyyət etibarilə daha miqyaslı və ciddi mündəricədə

bədii təsvir predmetinə çevirən Ramiz Rövşənin “Xəyanət” əsərilə yekun vuruldu.

Ədəbiyyat həyatın güzgüsüdür. O, bədii təxəyyülə, tarixi mövzulara, folklor materiallarına və klassik irsə müraciətlə yanaşı və daha çox müasir gerçəkliyə, müşahidələr və yaşananlara əsaslanır. Bəlkə də, cəmiyyətdə bu arzu olunmaz faktorun sovet dövrü ilə müqayisədə daha çox müşahidə edilməsi xəyanət mövzusunə müraciəti bu qədər aktuallaşdırmışdır.

2016-cı ildə yaşadığımız zamanın ən aktual problemlərindən biri olan və cəmiyyətdə, o cümlədən ədəbi cəmiyyətdə, daha çox sosial şəbəkə və internet saytlarında geniş müzakirə predmetinə çevrilən intihar problemi də diqqətdən kənar qalmadı. Təəssüf ki, bu, o qədər də geniş müstəvidə bədii əksini və həllini tapa bilmədi. Bəzi müəlliflər sadəcə təsvir-təqdimlə kifayətlənmiş, bədii əsərin, həm də tərbiyəedici təsir vasitəsi olması prinsipindən yararlanmamışlar. Təəssüf ki, cəmiyyətdə mövcud olan bu mənəvi-psixoloji problemin qarşısını alacaq təsir mexanizmi yox dərəcəsidir. Bununla belə, yazıçılar ədəbiyyatın güclü mənəvi-ideoloji səciyyəsinə, daxili-psixoloji təsir effektini nəzərə alaraq problemin həlli istiqamətində, insanları düzgün yola yönəldən və bu günahdan çəkindirən konkret fəaliyyət ortaya qoymalıdılar. Yaş məhdudiyyəti tanımayan bu özünəqəsd faktoru yazıçılar tərəfindən ciddi işlənilməli, problemə təkə xəyanət = mənəvi-psixoloji sarsıntı = intihar müstəvisində deyil, daha geniş kontekstdə və fərqli aspektlərdən yanaşılmalı, intiharı doğuran səbəblər və ondan qurtulmağın yolları araşdırılmalı, intiharın

çarə deyil, çarəsizlik və zəiflik əlaməti olması və s. göstərilməlidir. İntihar və intihardan sonrakı həyat mənəvi-ruhi və fiziki-cismani, maddi-dünyavi kontekstdə əsaslı şəkildə bədii təsvir predmetinə çevrilməlidir. Bu kontekstdə intiharı İslam dinində ən böyük və bağışlanmaz günahlardan biri kimi təsvir edən metafizik səpkili əsərlər, fikrimizcə, effektiv təsir baxımından daha məqsədəuyğun ola bilər.

2015-ci ildə olduğu kimi, 2016-cı ildə də povestlərimizdə müasir qəhrəman problemi, demək olar ki, öz həllini tapmadı. Bu gün sözün həqiqi mənasında “əsrin qəhrəmanı” deyiləcək obrazlar, demək olar ki, yox dərəcəsindədir. Qəhrəmansızlıq problemi isə birbaşa mətnin effektivliyinə təsir edib onu sönükləşdirir, məzmun-mündəriçəyə, ideyalılığa müəyyən mənada xələl gətirir.

Obrazların xarakter səviyyəsinə yüksələ bilməmələri 2016-cı ildə çap olunmuş povestlərdə müşahidə edilən əsas faktorlardan biri oldu. Obrazın təqdimində mənəvi-əxlaqi təkamülə cəhd göstərilməməsi, ya da çox az cəhd göstərilməsi, obrazın mənəvi-əxlaqi tənəzzülü isə, xüsusilə, diqqəti çəkdi.

Digər müşahidə edilən məqam bəzi nümunələrdə mövzunun təqdimində bədii tədqiq və bədii analizin zəifliyi oldu. Halbuki, bu, bədii əsəri şərtləndirən və müəllifi yazıçı kimi xarakterizə edən əsas keyfiyyətlərdəndir.

Həmçinin, üslub və sənətkarlıq problemləri, dilin ədəbi-bədii-üslubi imkanlarından lazımincə yararlanmaq. Bir sıra mətnlərdə məlum olanı başqa tərzdə çatdırmaq, fikri daha mürəkkəb və sanki orijinal şəkildə ifadə etmək istəyi və s. nəticəsində yaranan məntiqi anlaşılmaz-

lıq və bədii-üslubi qüsurluluq. Düşüncədə məntiqsizlik, dilin qayda-qanunlarına zəif bələdlilik belə halların yaranmasında əsas amillərdir.

Və nəhayət, ən vacib məqam. Təəssüf ki, 2016-cı ildə “Xəyanət” və qismən də “Bataqlıq donuzu” povestləri istisna olmaqla Qarabağ mövzusu diqqətdən kənar qaldı. (Bu əsərlərdə də Qarabağ problemi əsas mövzu kimi alınmamışdır. Xüsusilə, “Bataqlıq donuzu”nda bu, bir ştrix kimi keçmişdir.) 2015-ci ildə Qarabağ mövzusu janrın ədəbi mənzərəsində prioritet mövzu olmasa da, hər halda sözügedən problemə həsr edilmiş və süjetdə müəyyən dərəcədə yer verilmiş bir neçə povest çap olunmuşdu. Bu kontekstdə daha sambalı əsərlər gözlədiyimiz halda, vəziyyət gözləntilərimizin daha da əksinə oldu. Sanki ərəzi-sində müharibə gedən, sərhədləri hər gün ən müxtəlif silahlardan atəşə məruz qalan biz deyilik. Millətin bu boyda problemi olduğu halda primitiv məzmunla malik mətnlər, müəllifin doğru-dürüst əsaslandırma bilmədiyi, bəzən də mənəvi-əxlaqi dəyərlərimizə o qədər də uyğun olmayan “eşq” əhvalatı və bununla bağlı səthi “müləhizələr” bizə nə qədər gərəklidir? Ədəbiyyatda dəfələrlə işlənmiş sözügedən mövzuya bu gün və bu şəkildə qayıtmağa nə ehtiyac vardır? Bu gün zamanın yazıçı qarşısında qoyduğu tələblər başqadır. Elə çağdaş ədəbiyyatın da.

Beləliklə, povest janrını bir illik müvafiq bədii material əsasında araşdırmağa çalışdıq. Gördüyümüz kimi, bəzi inkarçı və ziddiyyətli fikirlərə baxmayaraq, Mirzə Fətəli Axundzadə, Cəlil Məmmədquluzadə və başqa sənətkarların əsərlərilə ənənəvilik qazanmış povest janrı, yuxa-

Ədəbi proses–2016

rıda sadalanan çatışmazlıqlara rəğmən 2016-cı ildə də bir sıra yeni nümunələrlə ədəbi mənzərədə var olmaqda davam etdi. Lakin bəzi istisnalara çıxmaq şərtilə, ümumilikdə “nədən yazmalı” sualı ilə “nədən yazıldı”nın cavabları Zaman, Məkan və Tarixi şərait amillərindən dolayı bir-birilə, demək olar ki, bir o qədər də uyuşmadı. Bununla belə, məzmun-mündəricə, sənətkarlıq xüsusiyyətləri və s. baxımından maraqlı nümunələrin yarandığını inkar etmək də ədalətsizlik olardı.

Nərmin CAHANGİROVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

2016-CI İLİN HEKAYƏSİ VƏ PROBLEMLƏRİ

İnkaredilməzdir ki, bir neçə il əvvəl roman bumu yaşanan müasir ədəbiyyatımızda son illər güclü bir hekayə axını yaşanmaqdadır. Janrın çərçivələrinin geniş, sərhədsiz olması, müasir dövrün yaratdığı sərbəstlik baxımından son illərdə hekayəyə maraq daha da artmışdır. Təbii ki, 2013-cü ildə kanadalı hekayə yazarı Elis Manroya ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatının verilməsi də janrın inkişafına təsirsiz ötüşmədi. Bu səbəbdən də çağdaş zamanımızda bir janr kimi hekayənin obrazını yaratmaq olduqca təqdirəlayiq bir hadisə hesab edilməlidir.

Adətən “romandan qoparılmış səhifə” adlandırılan hekayə həyatımızın mərkəzində olan, dövrümüzün, cəmiyyətimizin rənglərini bütün çalarları ilə əks etdirən, insani halların ən kiçik məqamlarını üzə çıxarmaq qüdrətinə sahib bir janrdır. Bununla belə, 2016-cı ilin hekayə kollajına baxanda, sadaladığımız xüsusiyyətlərə tam mənası ilə cavab verə bilən əsərlərin çox da geniş sayə malik olmadığını deyə bilərik.

Hər şeydən əvvəl qeyd etmək istərdim ki, ilin hekayə mənzərəsində sırf hekayə kitablarının çox da geniş sayda olmaması diqqəti cəlb edir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan ədəbiyyatında hekayə kitabı çıxarmaq ənənəsi geniş yayılmayıb, bizim milli ədəbiyyatımızda ya şeir kitabları, ya da romanlar daha aktual hesab edilir. Halbuki, məhz hekayə

janrı daşdığı öncəliklər ilə oxucunu asanlıqla öz aurasına alıb onun şüuruna təsir etmək imkanına malikdir. Öncəki illərə nisbətən hekayə kitablarının sayında azalma özünü göstərir. İlin əsas hekayə kitabları Nəringülün “Qar çiçəyi”, Seymur Baycanın “Gecikmiş hekayələr”i, Şəhriyyə Qəzənfərqızının “Sən gecikmə” toplularından ibarətdir. Lakin digər janrlarla qarışıq şəkildə hazırlanmış Mustafa Çəmənlinin “Üç yaşlı əsir”, Günel Eyvazlının “Cadugər”, Həmid Piriyevin “Şanapipik haqqında mahnı”, Səyyad Aranın “Sazaq” toplularında daha çox öncəki illərin hekayələri, müsabiqələrə təqdim olunmuş əsərlər yer almaktadır. Yeni hekayələr isə, əsasən, qəzet və jurnallarda, internet portallarında daha çox çap olunur. Təbii ki, hekayənin əlçatanlığı baxımından beləsi daha əlverişlidir. Yəqin ki, çox az adam sadaladığımız kitablara göz gəzdirib, lakin Cavid Zeynallının “Coğrafiya müəlliminin pencəyi”, Elçinin “Qəbiristanlıqda məhəbbət əhvalatı”, Vüsal Nuru-nun “Tüklü sabun” və Çinarə Ömrayın “Çinar tərəzi” hekayələri qəzet və jurnal səhifələrindən oxuculara daha tez çatır. Bu məsələdə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə keçirilən hekayə müzakirələri də əhəmiyyətli rol oynamış, janra həm yazıçıların, həm də tənqidçilərin diqqətini yönəltməyə müvəffəq olmuşdur. Eləcə də internet portallarından birində, 1905.az saytında yazarların iştirakı ilə keçirilən Azərbaycan hekayəsi adlı silsilə müzakirələr maraqlı detalları ilə diqqəti cəlb edir.

Müasir hekayələrimiz çağdaş dövrün nəbzini tuta bilmirmi? – sualı hazırda bir çoxumuzu maraqlandırır. İlin mənzərəsindən baxsaq, nə böyük həvəslə müsbət, nə də

kəskin yox deyə biləcəyimiz hekayə nümunələri ilə qarşılaşırıq. Düzdür, il ərzində istər jurnallarda, istərsə də internet portallarında yaxşı hekayələrə təsadüf edirik. Sadəcə olaraq yaxşı hekayələr. Lakin istərdik ki, yaxşıdan da daha artıq, insan düşüncəsinə təsir edə bilən, oxucunu arxasınca apara biləcək hekayələr də çox olsun.

Hekayə janrına marağın artma səbəblərindən biri də keçirilən müsabiqələrlə bağlıdır. Ötən il dördüncüsü keçirilən Beynəlxalq Mahmud Kaşğari hekayə müsabiqəsinin Azərbaycan üzrə seçmələrində Təranə Vahidin “Mən toz dənəsiyəm” hekayəsi birincilik qazanmış, əsas seçim mərhələsində isə bu hekayə həvəsləndirici mükafata layiq görülmüşdü. Cavid Zeynallının “Düşərgəyə adam gəlib”, Rəşid Bərgüşadlının “Qara buludlar” hekayələri isə növbəti yerləri bölüşmüşdür. Kamran Nəzirinin bir neçə il əvvəl qələmə aldığı “Ölən uşağın xatirələri” hekayəsi 2016-cı ildə Belarusda keçirilən Beynəlxalq “Rodnoy dom” (“Doğma ev”) ədəbi müsabiqəsinin qalibi olmuşdur.

Bizim ədəbiyyatda hekayə müsabiqələri az keçirilir, lakin əsas ədəbi portallardan olan Kulis.az-ın sosial şəbəkədə elan etdiyi “bu mənim hekayəm” qısa hekayə müsabiqəsi böyük maraqla qarşılanmış, müsabiqəyə göndərilən 600-dən artıq hekayə içərisində Kəramət Böyükçölün “Qəpik” hekayəsi ən çox bəyənilərək lider olmuşdur. Kiçik bir məişət detalı üzərində qurulan bu hekayənin bədiilik və ya texnika baxımından qalib hesab edib-etməmək isə kifayət qədər mübahisəlidir. Ümumiyyətlə, bu kimi müsabiqələr ciddi qəbul edilməsə də, janrın inkişafına təkan olması baxımından diqqətəlayiqdir.

Son dövr ədəbiyyatında yazarların qısa hekayəyə xüsusi diqqət yetirməsi də maraq doğurur. Müəyyən bir anı, hər hansı bir hissi, həyat fraqmentini ehtiva edən qısa hekayələrdə böyük problemlər, xarakterlər axtarmaq absurdur. Bununla belə, müəllifindən istedad və bədii təfəkkür tələb edən bir janr kimi maraqlı sənət təcrübələri hesab edilməlidir. Dünya ədəbiyyatında kifayət qədər diqqətdə saxlanılan qısa hekayə məsələsinə Üiliam Peden, Stiven Heller və s. kimi araşdırmaçı yazıçılar tərəfindən münasibət bildirilmişdir. Peden subyektiv olaraq qısa hekayələri bir anda beyində yanıb-sönən işığa və ya pəncərənin açılıb bağlanması anına bənzədir. Nəzər yetirdiyimiz ildə bu sahədə yaxşı qələm təcrübəsi olan İlqar Rəsulun qısa hekayələri diqqəti cəlb edir. Müəllifin bədii təfəkkürü və modern dünyagörüşü maraqlı hekayələrin ərsəyə gəlməsinə rəvac vermişdir. İlqar Rəsulun materialist düşüncə üzərində qurulan “Yol” hekayəsi maraqlı məzmun və kompozisiyası ilə diqqəti cəlb edir. Maddi maraqlar üzərində qurulan münasibətləri, inamı, əqidəni, dolayısı ilə sevgini, həyata baxışı ehtiva edən hekayədə Allahın yolu insan xislətindəki işığı, şeytan isə zülməti təmsil edir. Dilemmalar qarşısında qalan insanın nəfsinə uyaraq inandığı, tapındığı əqidədən dönməsinin, zülməti seçməsi uzunuzadı fikirlər, söz oyunu ilə deyil, qısa, lakonik fikirlərlə əks etdirilməsi maraqlı eksperiment kimi əhəmiyyət daşıyır. Müəllifin “Həmişəki zəng” hekayəsi isə həmişə hər şeydən narahat olan insanlarımızın həyatından götürülmüş bir fraqment üzərində qurulmuşdur. Hekayəni insanın öz-özüyə hesabı da adlandırmaq olar.

“– Doğuluruq, ayağımız yer tutunca ürəyimiz atanamızda qalır, bir az da bacı-qardaşımızda. Böyüyürük, əvvəl ürəyimiz sevdiyimizdə qalır, sonra da evləndiyimizdə. Yaşlanırıq ürəyimiz uşaqlarımızda qalır, bir az da işdə-gücdə. Yalnız sonumuzda ürəyimiz yerinə gəlir. O da döyünməyə yox, dayanmağa. Biz bu illər ərzində ürəyimizi yerində tapırıq ki, hələ bir qoruyaq da?! Sən də hər dəfə kiminsə ürək tutmasından öldüyünü eşitdiyində, tələsik zəng edib deyirsən ki, ürəyini qoru..”

Bədii ədəbiyyatımızda aktual problemlərdən olan – cəmiyyətimizin deqradasiyaya uğramış əxlaq qaydalarına, mənəvi aşınmalara daha çox hekayə müstəvisinə çıxarılaraq münasibət bildirilmişdir. Düzdür, müasir dövrümüzün çətinlikləri, yaşanılan hadisələr, televiziya ekranlarında, saytlarda verilən sarsıdıcı xəbərlər baxımından yanaşsaq, belə bir meyil normal hesab olunmalıdır və Meyxoş Abdullahın “Günah”, Vaqif Nəsinin “Qırmızı zəhər”, Qəni Camalzadənin “Müdrək buqələmun”, Aqşin Babayevin “Doktorant”, Qərib Mehdinin “Əlavə sağlıq”, Vüsal Qasimovun “Tənhəliğin göz yaşları”, Kamran Nəzirinin “Qaranlıq oğruları” hekayələri daha çox hadisəçilik, təsvirçilik üzərində qurulsada, müəlliflərinin çatdırmaq istədiyi fikirlərin əhəmiyyəti baxımından maraqlıdır.

Simvolik çalarlarla zəngin, metaforik üslubda yazılmış Ülvyyə Heydərovanın “İşərişəhərli”, “Külək” hekayələri isə sanki bu mənəvi çöküntünün qarşısını almağa cəhd kimi dəyərləndirilə bilər. Ruhun müxtəlif formalarda insanlar arasında gəzişməsi, onların həyatına yön vermək məsələləri ədəbiyyat və kino sahəsində uğurlu priyom

kimi dəyərləndirilir. “İçərişəhərli” hekayəsində dilemma var: İnsanlara yardım etmək üçün dünyaya göndərilən xeyirxah mələk və atanın canını almağa göndərilmiş əzrayıl. Müxtəlif məkanlarda qarşımıza çıxan Mələyin insanlara yardım etməyə çalışaraq Natəvanı intihardan xilas etməsi, oğlunu və özünü öldürməyə çalışan qadının fikrini yayındırması həyatın, yaşamağın dəyərini anladır, həyat və ölüm haqqında düşünməyə təhrik edir, yaşantımıza göz gəzdirməyi labüdləşdirir.

Bu silsilədən olan Zeynəb Əliqızının “Ən yaxşı it” və Təranə Vahidin “Mən toz dənəsiyəm” hekayələri də şüur axını forması, metaforik çalarları ilə diqqəti cəlb edir. Nədənə son zamanlar çağdaş ədəbiyyatımızın yazarları özünü ifadə vasitəsi kimi kafkavari addım atmağa cəhd edirlər. Daha çox imitasiya xarakteri daşıyan bu hekayələrdə insan kimi bacarmadığı, münasibət göstərə bilmədiyi, çəkindiği bütün məsələlərə toz zərrəsi kimi, küçə iti kimi reaksiya vermək mümkün olsa da, aydın görünür ki, başqa bir varlığa çevrilən insan oğlunun əzabları, daxilindəki çaxnaşmalar heç də azalmır, əksinə, daha da dərinləşir, fəci bir hala çevrilir.

Hekayələrimizdə özünü göstərən başqa bir cəhət xarici ədəbiyyatın təsirindən doğan-xarici obrazlar yaratmaq meyli ilə bağlıdır. Tendensiya daha çox gənc yazarlarda özünü göstərir. Yadigar Ələkbərovanın “Dilənçinin bir günü”, Elçin Toranın “Ölü kəpənək”, Günel Eyvazlının “Mona Liza” hekayələri bu cəhətdən maraqlı doğurur. Xaç yürüşləri dövrünə gedib çıxan “Dilənçinin bir günü” hekayəsində ailə başçısının gedişi ilə yoxsulluq, səfalət içində

olan, uşaqlarının aclığı ilə imtahana çəkilən qadının iztirabları, daxilindəki təbəddülatları, inamını şübhə altına alması, Allahına üsyanı çox real təsvir edilmişdir. “Sən ədalətsizsən, Tanrı. Hardadı sənin rəhmin? Ərimi əlimdən almaqdamı, yoxsa uşaqlarımı ac qoymaqda?” Əslində isə burada əzilənlərin, yoxsulların heç də sahibsiz olmaması, dinindən asılı olmadan bir xeyirxahının varlığı diqqətə çatdırılır. Səyyah İliya isə sanki müsəlman dünyasındakı Xızırın imitasiya edilmiş variantıdır. Burada bir sual yaranır: bizim müəlliflər hərtərəfli, koloritli, misal üçün Novruzəli, Xudayar bəy kimi mükəmməl milli obrazlar yaratmağa müvəffəq olublarmı ki, xarici xarakterlər yaratmağa cəhd edirlər? Fikrimizcə yox. Çünki ötən il keçirilmiş sorguda aydın oldu ki, hələ də ən yaxşı hekayə “Poçt qutusu” hesab edilir!

Müasir hekayəmizdə ən ümdə məqamlardan biri gender problemi və ona münasibət məsələsidir. Xüsusən də, ən qəribəsi odur ki, bu problem daha çox qadın ədəbiyyatında işlənməkdədir. Sevgi əzabları, qadınların arzu və istəkləri, ailə həyatında qarşılaşdığı çətinliklər kimi məsələlər Naringül Nadirin “Qar çiçəyi”, Şəhriyyə Qəzənfər-qızının “Sən gecikmə” toplularında ön plandadır. Həmçinin Günel Eyvazlının “Qunut”, “Daltonik”, Çinarə Ömrəyın “Çinar tərəzi”, Nüşabə Məmmədlinin “Alatoranlıq”, İradə Aytelin “Virtual sevgi”, Nilufər Şıxlı “Ölümsüz” kimi hekayələrində qadın həmişə əzilən, hüquqları tapdanan, şiddətə, istismara məruz qalan, sevgiyə möhtac fərd kimi göstərilir. Təəssüf ki, keçən əsrdən bəri eyni şəkildə təqdim olunan qadın obrazları hələ də eyni formada hekayə-

lərimizdə yer almaqdadır. Ailəsindən şiddət görən, yaşadığı evdə söz deməyə belə haqqı olmayan qadınlar daha fərqli formada təqdim edilirdisə, daha məqbul sayılırdı. Tarixən türklərdə qadının mövqeyi yüksək olmuş, ailədə, verilən qərarlarda fikri ilə hesablaşmışlar. Təəssüf ki, son dövrlərdə biz bunu nə həyatda, nə də ədəbiyyatda görə bilmirik. Bu səbəbdən də, əsərlərdə sabahına inamla baxan, həyatın sınaqları qarşısında əyilməyən, mənliliyini, şərəfini qoruya bilən xarakterlər yaradılması inkişaf edən, yenilənən dünyamızda bizim toplumun da irəliyə doğru daha bir addım atmasına imkan yaradardı.

Vəfa Mürsəliqızının “Kabus”, Şəhriyyə Qəzənfərqızının “Sərçə sevgisi” və “Şəhra çiçəyi” hekayələrində isə intihar və ölümdən sonrakı həyat, düşüncələr seli qələmə alınır. Müəlliflərin uğuru ondadır ki, bu detallı o qədər real təsvir edirlər ki, reallıqla ruhun düşüncələri arasındakı sərhəddi itirirsən, sanki hər iki aləm bir-birilə vəhdət təşkil edir.

İlin hekayə mənzərəsində diqqət çəkən məqamlardan biri də nisbətən ironik çalarlarla zəngin, ideyanın alt qatda sıxışdırıldığı əsərlərin yazılmasıdır. Qərib Mehdinin “Rentabelli toy”, “Əlavə sağlıq” hekayələrində vaxtı keçmiş toy rituellərindən, yerli-yersiz təriflər üzərində qurulan sağlıqlardan, Əlövsət Bəşirlinin “Tərif” hekayəsində haqqı olmayan adamların yüksək dəyər görmələri və zamanı gəldikdə qaldırıldıqları yeddinci qatdan yerə çırpılmalarının məqbul olduğundan, Qəni Camalzadənin “Müdrək buqələmun” hekayəsində Həşim Güllünün simasında müasir insanın bitməyən mal-dövlət hərisliyindən, idarələrdəki öz-

başınılıqlardan, macəra formasında yazılmış İmir Məmmədlinin “20 qəpiklik əhvalat” hekayəsində kiçik bir məişət hadisəsinin necə böyük hadisələrə səbəb ola biləcəyinin təsvir edilməsi yazıçılarımızda satirik ruhun sönmədiyini, cəmiyyətimizin bələalarını ifşa etmək cəhdlərini nümayiş etdirir.

Çoxlu sayda ədəbi nümunələr içərisində, əsasən, realizm prinsipləri ilə yazılan, əhvalat təhkiyəsi üzərində qurulan mətnlər çoxluq təşkil edir. Məzmunçuluq, hadisələri az qala təfərrüatı ilə nəql etmək uzun illərdən bəri Azərbaycan hekayəsinin qanına, canına hopmuşdur və bu ənənə indi də davam edir. Süni, quraşdırma süjet xətti, obrazların düşüncə tərzini nəzərə almayıb onları az qala filosof kimi təqdim etmək cəhdi bu hekayələrin əsas bədi qüsurlarına çevrilir. Mənsur Mattın “Utanc”, Cəlil Cavanşirin “Yarımqıq hekayə”, Əjdər Olun “Qədir”, Səxavət Sahilin “Gülverənin toyu”, İmir Məmmədlinin “Vaxtsiz qonaq”, Şəhriyyə Qəzənfərqızının “Bu da belə” kimi hekayələri bəzi çatışmazlıqları ilə diqqət çəkən, sxematik qəhrəmanlar üzərində qurulan mətnlərdir. Bu səpkidən İlqar Fəhminin “Səndən nigaranam” hekayəsinə yanaşmaq olar. Hekayədə Əbdül kişinin simasında qüruru üçün ailəsindən üz döndərən, həyat qarşısında əzilən insanların tipik obrazı yaradılmışdır. Lakin əsərdə macəra ruhu yüksəkdir. Təsvir edilənlər reallıqla uyğun gəlmişdir. Müəllifin müxtəlif hadisələri vahid planda birləşdirmək cəhdinin çox da uğurlu alındığını deyə bilərik.

Diqqət çəkən məqamlardandır ki, bizim ədəbiyyatımızda pessimizm, həyatın çətinlikləri altında əzilən, daima

itirən, məğlub olan insanlar hekayə predmetinə çevrilir. Halbuki, müəllifdən tələb olunan başqa şeydir. Müasir yazıçılar qorxmadan, çəkinmədən həyatın reallıqlarını ifadə edən, insanın hər şeyə qadir ola biləcəyini göstərə bilən hekayələr də yazmalıdır. Çünki cəmiyyətimizin buna – inama, ümidə ehtiyacı var. Misal üçün Cavid Zeynallının “Dərd qapını tapmır” adlı hekayəsi nisbətən yeni mövzuda, həmçinin psixoloji məqamların üstünlüyü ilə yazılmış mətndir. Hekayədə müasir ədəbiyyatda aktual olan yuxu motivindən daha fərqli bir şəkildə, xalq ədəbiyyatındakı nümunələrin modifikasiyaya uğramış variantından istifadə olunmuşdur. Şifahi ədəbiyyatımızda yuxuda alma görmək muradına yetmək kimi yozulsa da, Məsudun yuxusundakı alma ona bədbəxtlik gətirir. Müəllifin məqsədi insanın mənfiyə köklənməsi ilə həyatını cəhənnəmə çevirməsi və öz bədbəxtliyinə səbəb olması mesajını ötürməkdir. “Daima fikirləşirdi ki, görəsən bəla niyə bu qədər gecikir. Görəsən qapını tapmaq o qədərmi çətin olub ki, dərd bu qədər lən-giyir?” Eləcə də Rövşən Yerfinin “Qeyri-adi köç” hekayəsində müasir dövrümüzün ən aktual problemi sayılan intihar hadisələrinin başvermə səbəbləri araşdırılır, sosial problemlərin insan həyatında açdığı yaralar və bu yaraların verdiyi əzablar real bədii lövhələrlə əks olunur. Çox qəribədir ki, istər-istəməz intihar edən Şəmilə haqq qazandırır. Çünki cəmiyyətdəki nöqsanlar, onu xilas edəcək heç bir “saman çöpü”nün olmaması bu addımı labüdləşdirir. Həyatımızdan yüzlərlə belə nümunələr çəkmək olar.

Alpay Azərin sənətlə siyasətin qarşıdurması və sənətin siyasi ideologiyaya təsiretmə gücünü ortaya qoyan

“Nato və Rembrand” hekayəsi, Xumar Ələkbərlinin mə-nəvi dəyərlərin pozulması nəticəsində nəsil faciəsini an-ladan “Haram” hekayəsi, şərəf və mənliliyini işinə qurban verən professorun peşmanlığı üzərində qurulan “Köləliyin ilk günü” hekayəsi, insan əzablarının, peşmançılığının ifa-dəsi kimi Mübariz Örenin “Şpaqat vəziyyəti” hekayəsi də oxucu diqqətini cəlb etməyə yönəlmiş hekayələr kimi də-yərləndirilə bilər.

2016-cı ilin hekayə nümunələrindən danışarkən ədəbi prosesdə mühüm yer tutan bir sıra hekayələr də var ki, məhz yaşamalı olduğumuz müharibə şəraitini, vətən və vətənpərvərlik mövzusunun qabardır. Mövcud şəraitlə, daha doğrusu, bir il öncə baş vermiş, tariximizə aprel döyüşləri kimi düşmüş, onlarla şəhidimizin qanı bahasına qazan-dığımız kiçik qalibiyyət yazarlarımızı da rıqqətə gətirmiş və maraqlı hekayələrin yazılmasına şərait yaranmışdır. Bu baxımdan İlqar Atabəyli “Qəlpə”, Samirə Əşrəf “Müha-ribə bitən gün”, Kamran Nəzirli “Sevgi ağ rəngdə olur”, “Telman Nəzərli “İşğal”, “Puçur yeli”, Elçin Hüseynbəyli “Atəş səsləri qulağımda”, Mərziyyə Nəcəfova “Şairin sə-si”, Rəşad Bərgüşadlı “Qara buludlar” hekayələrində mü-haribə anlayışına fərqli baxışlar sərgiləyirlər. Əksər heka-yələr öncəki illərdə olduğu kimi ənənəvi qaydada döyüş, erməni işğalı əsasında yazılsa da, müharibə insanının da-xili dünyasına, döyüşdən sonrakı həyatına işıq tutan, hər kəsin özünün yaşadığı, ictimaiyyət üçün maraqlı olmayan məqamların işıqlandırılması baxımından maraqlı hekayə-lər də yazılmışdır. Kamran Nəzirlinin Şairənin dilindən verilən, İlqarın həyat hekayəsi üzərində qurulan, psixoloji

məqamlar ilə seçilən “Sevgi ağ rəngdə olur” hekayəsi işıqlı gələcəyə, xoşbəxtliyə ümid notları ilə köklənmiş bir əsərdir. Müxtəlif zaman paralellərində – müharibə dövrü və müasir zaman kəsimində baş verən hadisələrlə inkişaf etdirilən hekayədə müharibədə gözlərini itirən gəncin məhz sevgisi, ailəsinin, sevdiyinin qayğısı ilə həyatını yenidən başlaması təfərrüatları ilə təsvir edilmişdir. Əsərdə təsvirçilik güclü olsa da, İlqarın qaranlıq dünyası ilə Şairənin ağ sevgisi arasındakı paradoksallıq diqqəti cəlb edir. Müəllif burada hərbiçinin deyil, bu ağır həyatı yaşayan qadının diliylə yaşananları anladaraq ümidini ifadə edir. “Bir gün mənim ağ sevgimin gözləri də açılacaq”.

Elbəyi Cəlaloğlunun “Çiçi” hekayəsi isə aprel döyüşlərinə həsr olunmuş və müsbət ovqata köklənmiş əsər sayılsa da, ona yaxşı hekayə deyə bilmərik. Döyüşçü qızının çiçi don arzusu üzərində qurulmuş hekayədə tarixi faktlar, informativ xarakterli hissələr fikrimizcə, artıqlıq təşkil edir. Xəzərlərə gedib çıxan müəllif üstünlüyü onun etnoqrafiyasına, Çiçək xanım əfsanəsinə, dolayısı ilə çiçi sözü-nün etimologiyasının açılmasına verdiyindən əsas mətləbdən kənara çıxır. Müharibənin insanlara gətirdiyi əzab-əziyyətin, çətinliklərin, torpaq həsrətinin, nisgilin ifadəsi Təranə Vahidqızının “Tapılmayan torpaq” hekayəsində ifadə olunmuşdur. “Neçə illərdi ki, yağış yağır, neçə illərdi ki, ölüm komalardan, daxmalardan, qazmalardan adamları daşıyır, neçə illərdi ki, bir milyon adam Qəribin son arzusunu axtarır. Neçə illərdi ki, yağışın altında Qəribin cənazəsi gözləyir... Lap üzə durub. Torpaq tapılmır ki, tapılmır...” Müəllif hekayəni 25 il ayrı düşdüyü yurdundan

götürdüyü torpağı gözüne tökməyi vəsiyyəət edən Qəribin Vətən həsrəti üzərində qurmuşdur. İdeyası, məqsədi üzdə olan hekayə olsa da, dərd ifadə edən, insanı düşündürən mətnidir.

Mərziyyə Nəcəfovanın “Şairin səsi” hekayəsində isə əsgərlikdə olan oğlu üçün narahatlıq keçirən ananın iztirabları, narahatlığı ön plandadır. Şair Qabilin dilindən verilmiş şeir parçası isə hekayəyə başqa bir hava qatır. Qarabağ müharibəsinin hər iki mərhələsini – həm 90-cı illər hadisələrini, həm də aprel döyüşlərini ehtiva edən Samirə Əşrəfin “Müharibə bitən gün” hekayəsində bir qadının iztirabları, nakam sevginin unudulmaz xatirələrində yaşayan qadının həsrəti ifadə olunmuşdur. Müharibə hekayələri də bir daha göstərir ki, istənilən döyüş, müharibə ilk öncə qadının – ananın, həyat yoldaşının, sevgilinin, ata həsrətli kiçik qızların həyatını alt-üst edir, şüuraltında dərin izlər, sağalmaz yaralar buraxır.

Hekayə yazarlarımızdan biri Natiq Məmmədli müsahibələrindən birində “Bizim ənənəvi ladımız var və bütün ədəbi mətnlərimiz bu lad üstündə yavaş-yavaş, yırğalana-yırğalana inkişaf edib. Bu da tənqidi realizmdir. Bizim hekayələr də elə onun üstündə yaranıb”, – deyərək yazıçılıq metodunu aydın ifadə etmişdir. Həqiqətən də, müəyyən mərhələlərdə yazıçılarımız maraqlı eksperimentlər etsə də, son dövr ədəbiyyatımızda realizm meyilləri daha da aktuallaşmışdır. Lakin qeyd etməliyik ki, əksər hekayələrimiz realist planda yazılıb, strukturunda ənənəvi təhkiyə texnikasından istifadə edilsə də, orijinal təhkiyə poetikası ilə seçilən, maraqlı konstruksiyada, postmodern düşüncə

zəminində yazılmış hekayələrimiz də var. Mübariz Cəfərlinin fləşbeklərlə müxtəlif zaman və məkan kəsişmələrində anlatmağa çalışdığı, gözəgörünməzlərlə şüurunu, mənini açdığı “Div və cırtıdan” seriyasından olan “Kiçik adam”, “Böyük adam” hekayələri, Kamal Abdullanın öz yazı üslubuna sadıq qalaraq şüur axını, qəhrəmanının daxili dünyası üzərində qurduğu “Hacı Mir Həsən ağa Səyyah” hekayəsi, Vüsal Nurunun “Luvrda hadisə”, mətn içində mətn konstruksiyası ilə yazılmış Kamran Nəzirinin “Yatan gül və ya Jozefinanın bənövşəsi”, Qan Turalının dialoqlar üzərində qurulan, fəlsəfi mühakimələrin ağırlığı ilə seçilən “Gecə zəngi” hekayələri maraqlı mətnlər kimi dəyərləndirilməlidir.

Hekayəni asan forma hesab edənlər yanılırlar. Halbuki, o, heç də asan forma deyil. Hər bir hekayənin özünün məxsusi bir dili var və bu dilin sirri-sehri bütün hekayə boyu özünü göstərməlidir. Psixoloji məqamların, həyat və ölüm haqqında insan düşüncələrinin yer aldığı, şüur axınının ön planda olduğu, dilinin sehrinə daldığımız mətnlərdən biri də Səyyad Aranın “Sazaq” hekayəsidir. Həyatın bərkinə-boşuna düşmüş, əzab-əziyyətli günlər keçirsələr də, bir-birindən ayrılmayan dörd qocanın narahat ovqatı, nigaranlığı, dostlardan birinin son günlərini yaşaması, ölüm xofu oxucuya təsirsiz ötürmüş, o sazaq istər-istəməz insanı titrədir. “Dinçliklərinə rəxnə düşmüşdü. Nə yeyib içdiklərini bilmirdilər. Cəfərin xəstələnib yatağa düşməsi hamısını sarsıtmışdı. Təsbehin sapı qırılmışdı. Dəc pozulmuşdu. Ona görə də heç nə axıracan getmirdi. Hər şey – mövzu, məqsəd, niyyət yarımçıq qalırdı,

bitmirdi. “Demək növbə mənə də gəlib çatır”. Vahimələndilər.

Qəfil hamısının içini canavar dili kimi sərt bir sazaq yalayıb keçdi.

Bir dəstə qara paltarlı, qara kəlağayılı arvad Cəfərgilə tərəf dıklənirdilər.

Al günəşin altında dördü də büzüşərək xəfif-xəfif titrəyirdilər. Elə bil qış geri qayıtmışdı, üşüyürdülər”.

Hekayə janrına olan marağın ifadəsi ölkəmizdən kənarda çap olunan toplularda da özünü göstərir. 2015-ci ildə Türkiyədə “Qarabağ hekayələri”, 2016-cı ildə isə Azərbaycan Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzinin ən iri beynəlxalq layihələrindən biri kimi “Müasir Azərbaycan hekayəsi antologiyası”nın Misirdə işıq üzü görməsi olduqca sevindirici haldır. Azərbaycan ədəbiyyatını ərəb dünyasına ilk dəfə təqdim edən bu irihəcmli (400 səh.) topluda XX əsrdə yazıb-yaratmış yazıçıların hekayələri yer almışdır. İstanbulda çıxan "Türk ədəbiyyatı" aylıq fikir və sənət jurnalının avqust nömrəsində isə Kamran Nəzirinin "Yarpaqlar töküləndə" hekayəsi çap edilib. Hekayəni türk dilinə tanınmış yazıçı və tərcüməçi İmdat Avşar çevirib. Müasir hekayələrimizin bu şəkildə təbliğatı və fərqli mühitdə, fərqli dünyagörüşündə qəbul edilməsi qürurvericidir.

Folknerin belə bir fikri var: “Bizim zəmanəmizin faciəsi hamımızın kütləvi şəkildə cismani qorxu içərisində yaşamağımızdadır, biz o qədər çoxdan bu vəziyyətdəyik ki, artıq onunla barışmışıq. Onun üçün yalnız bir sual qalır: Məni haçan məhv edəcəklər? Buna görə də müasir

gənc yazıçılar insan qəlbinin özü ilə münaqişədə olmasıyla bağlı sorunları unudublar, halbuki əsl ədəbiyyatı məhz bu problemlər doğurur, yalnız onlar barədə yazılanlar dəyərli ola bilər. Yazıçı qorxu deyilən şeyi həmişəlik unutmamalı, öz yaradıcılıq emalatxanasından sevgi, şərəf, qürur və fədakarlıq kimi köhnə, əbədi, universal həqiqətlərdən savayı, – çünki bunlarsız istənilən əsər ölüdür, unudulmağa məhkumdur – qalan hər şeyi atmalıdır.” Yazarlarımızdan ədəbiyyata məhz bu şəkildə yanaşmanı, demək istədiklərini, yazmaq istədiklərini cəsarətlə qələmə almağı, dövrün nəbzini tutan, reallığımızı, çətinliklərimizi ifadə edən, lakin çıxış yolunu da göstərə bilən əsərlər yazmalarını arzu edirik.

Aynurə MUSTAFAYEVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

DRAMATURGIYA–2016

Höte deyirdi: "Xalqı yaratmazdan öncə onun teatrını yaratmaq lazımdır". Bir xalqın kimliyi meydan-bazar qələbəliklərinin ənginliklərində deyil, teatrın qarderobundan başlanıb foyesinə, zalına, səhnəsinə qədər gedən yolun hər addımında gizlənilib. Səhnənin yaratdıqları xalqın yaşadıkları deməkdir, o öz xalqının boyundan nə yuxarı qalxa, nə də enə bilir. Səhnədən baxanda görünən boyumuz sualına ötən ilin dramaturji materiallarına istinadən cavab axtarmağa çalışsaq da, təəssüf ki, teatr bizə bu şansı vermədi və biz yenə də ilin dramaturji mənzərəsini yalnız mətnlərdən izləmək məcburiyyətində qaldıq. Respublikanın aparıcı teatrlarının repertuarına istinadən deyə bilərik ki, 2016-cı ilin premyeralarında müasir dramaturgiyadan yalnız bir pyes – 2015-ci ilin ədəbi məhsulu olan H.Mirələmovun "Axirətdən zəng" komediyası "Vəsiyyət" adı ilə səhnəyə çıxa bildi. Bu gün nəinki müasir dramaturgiyanın repertuarda, həmçinin müasir həyatımızın səhnədə yeri olduqca dardır, səhnənin açılan pərdələri bizi ya dünənə aparır, ya da sərhədlərimizdən o yana. Bəs bu günümüz və özümüz? Nə vaxta qədər biz teatrın səhnəsində deyil, lojalarında olacağıq və burdan oturub yalnız başqalarını seyr edəcəyik. Bəlkə, bu gün bədii mətn yaranmır ona görə?!

Bu janra qələm əhlinin xüsusi marağını görüb fəallığını müşahidə etməsək də, hər halda hər il çoxdur deyə

bilməyəcəyimiz, ancaq yoxluğundan da şikayət edə bilməyəcəyimiz qədər pyes yaranır, ötən ildə də bu janr ədəbi ictimaiyyətə dörd əsər təqdim etdi. Demək, teatrda pərdənin bu üzündə qalmağımızın səbəbi bədii mətnin yoxluğu deyil, bədii mətn var, ancaq iş orasıdır ki, biz özümüzü səhnədə axtardığımız halda, heç bədii mətnlərdə belə tapa bilmirik. Ötən ilin dörd pyesindən üçü bizi yenə bu günümüzdən uzaqlaşdırıb keçmişə aparır. Bu statistika istə-istəməz içimizdə bu sualı yaradır, görəsən, dramaturgiya "keçmişə unutmaq olmaz" deyimini yaddan çıxarmır, yoxsa keçmişin özündə ilişib qalıb? Pyeslərdə yalnız mövzunun deyil, tərz, yozum və yanaşmanın da tarixiliyi ikinci variantı daha ağlabatan edir. Bəlkə elə buna görə də öz pərdələrini "Ölülər" in, "Leyli və Məcnun" un, "Almaz" in üzünə açan teatr müasir dramaturgiyanın üzünə qapayır.

Bu qapanış ədəbi prosesdə dramaturgiyanın yerini getdikcə daraldır. Təsadüfi deyil ki, 2016-cı ildə əvvəlki illərdən fərqli olaraq bu janrda nə müsabiqə təşkil olundu, nə də yeni qələm sahibi göründü. Sanki ötən illərdə teatr baryerini aşmaq ümidi ilə bu janrda yazıb-yaradan gənc nəsil bu müşkülü mümkün edə bilməyib 2016-cı ildə qələmini yerə qoydu. Teatr repertuarlarına yol tapa bilməyən gənc yazıçı kitab, jurnal səhifələri arasında qalan mətnlərlə nə oxucu kütləsi toplamağın, nə də məşhurlaşmağın mümkün olduğunu anladığıca boşuna vaxt xərcləmək istəmir, üzünü başqa janrlara tutur. Sonuncu dəfə teatra nə vaxt getdiyini xatırlamayan köhnə nəsillə, teatrı az qala muzey eksponatı kimi dərk edən gənc nəslin ortamında, teatra gedişlərin inzibati qaydada həyata keçirildiyi bir şəraitdə

bu janrdan gənclərin qaçaq düşməsi başa düşüləndir.

Son illər dramaturgiyada yeni imzalar içərisində yalnız İlqar Fəhminin bu janra müraciəti ardıcıl xarakter daşıyır. Baxmayaraq ki, onun kitab həcminə malik pyesləri səhnəyə yol tapmamışdır, yazıçı bu janrdan israrlı və iddialı görünür. Ədibin sonuncu pyesi – "Son reportaj" da göstərdi ki, onun bu israrı əbəs deyil. Belə ki, indiyə qədərki pyeslərində daha çox nasir olaraq qalan İlqar Fəhmi bu pyesində ilk dəfə təhkiyə üslubundan çıxaraq dramatik tərzə keçə bilib.

Yeni imzaların görünməməsi deyil, ümumiyyətlə, dramaturgiyanın yenilənə bilməməsi bu janrın ən böyük problemlərindən biri olaraq qalır. Ötən ilin dramaturji materialları içərisində "Son reportaj" pyesi olmasaydı, 2016-cı ildə dramaturgiyanın geriyə doğru addımladığını demək olardı. Əli Əmirlinin "Hacı Murad", Nizami Muradoğlunun "Hüseyn Cavid", Aqşin Babayevin "Ceviz ağacı" pyesləri bu gün yaransa da, günün dramı kimi görünmür. Ona görə yox ki, onlar bu gündən yox, dünəndən danışır. Ona görə ki, müasir tarixi dramaturgiyamız hələ də sovet tarixi dramaturgiyasının qəliblərindən çıxıb bilmir, o, hələ də ideya-məzmunu ideoloji müstəvidə həll edir, səhnədən şeirin dili və təfəkkürü ilə danışır, tarixi təbliğat-təşviqat kampaniyasına çevirir və bu mövzuda hələ də özümüzü öyüb özgələri söymək ənənəsi davam edir.

"Hacı Murad" əsərində Marya və Maşa obrazları bu ənənənin tarixi dramaturgiyanın boynuna qoyduğu öhdəliyi vicdanla yerinə yetirirlər. Xüsusilə, Maşa böyük canfəşanlıqla "Kaş rusların arasında elə qanıçən quldurlar çox

olaydı. Yaxşılıqdan başqa bir şey görmədim ondan. Necə xoşrəftar, ağıllı, ədalətlidir!" kimi sözlərlə bizi ürəyimizə yağ yayılacaq qədər tərifləyir, düşmənlərimizi isə "Dost bilmirsiniz, qardaş demirsiniz, yetənin arvadına girişirsiniz fürsət düşəndə" kimi məzəmmətlərlə ürəyimizdən tikan çıxaraacaq qədər yamanlayır. "Hüseyn Cavid"də günahsız soydaşlarımızın qatilləri Sumbatov, Qriqoryan çirtmə çalıb oynadıqca, "Hacı Murad"da çar məmurları qumar oynayıb əyyaşlıq etdikcə, sanki tarixi acılarımızın intiqamını alırıq.

Səhnəni səngərə çevirib düşmənlərimizi burda atəşə tutmaq, əlbəttə, səngərlərdə döyüşməkdən daha asandır, bu döyüş üçün səhnə də tarixin özündən daha əlverişlidir, çünki istədiyimiz kimi yarada bilmədiyimiz tarixi burda asanlıqla istədiyimiz kimi düzüb-qoşuruq. Cavidə Xiyabani hərəkatının iştirakçısı, Azərbaycanın azadlığı uğrunda mübarizənin mücahidi, Sumbatovu, Qriqoryanı məhkəmə zalında Bağirovun açdığı atəşin qurbanı, Hacı Muradı isə teatr pərəstişkarı edirik. Bütün bu bəzək-düzəklər səhnədən görünən tariximizdən bizi nə qədər məmnun edirsə, tarixdən görünən çölçü-dağlı təbiətli Hacı Muraddan, ictimai fəaliyyətdən uzaq öz qələminə sarılıb gözəllik və sevgi uğruna yaşayan Caviddən bir o qədər narazı salır.

Nədənsə, yazarlar tarixdən yazınca onu bacardıqca gözəl yazmağı özlərinə borc bilirlər. Pyeslərdə tariximiz gözəlləşdikcə məzmun nağıllaşır, dramatism isə cılızlaşır. Tarixi şəxsiyyətlərimizi əjdahalara qalib gələn nağıl qəhrəmanlarına bənzətmək meyilləri sovet tarixi dramaturgiyasından gəlmə "şah və şair" qarşıdurmasını "Hüseyn Cavid" əsərində yenidən gündəmə gətirmiş, müttəhimlər kür-

süsündə oturan Əhməd Cavadın onu namusu ilə hədələyən müstəntiq vurduğu şillə gerçəkliyi ifadə etməsə də, xəyallarımızı gerçəkləşdirir. Tarixsə xəyallarımızın gerçəkləşib nifrətimizin tüğyan etdiyi, sevgimizin çoxduğu yerə çevrildikcə günün dramı nəinki müasirləşir, əksinə, gündəngünə köhnəlir. Hətta o qədər köhnəlir ki, əsrlərin o tayında qoyduğumuz mədhnə janrı dirilib bu dəfə səhnəyə yol alır. Sevimli şəxsiyyətlərimizin heykəlləşmiş obrazları səhnədə hərəkəti, zalda isə tamaşaçını süstləşdirir. Ümumiyyətlə, sevginin, eləcə də nifrətin izharı üçün dram olduqca naqolay janrdır, hər şeyi əyaniləşdirib göz qabağına gətirən səhnə, eləcə də personajların dili ilə danışan dramatik mətnin bədii strukturu subyektiv münasibətə yer qoymur.

2016-cı ildə dramaturji prosesdə getdikcə köhnələn müasir dram tendensiyası ilə yanaşı, müasirləşən dram istiqaməti də müşahidə olundu. Ötən ilin pyesləri içərisində "Son reportaj" pyesinin təkməkanlı, qısaməzanlı, vahid situasiya üzərində qurulan bədii planı onun modern dram arxitektikasında yarandığını göstərir. Müasir Azərbaycan dramaturgiyasında zaman, məkan və situasiya darlığında süjet qurmaq cəhdləri var, ancaq bunun uğurlu bədii həlli isə demək olar ki, yoxdur. Dramaturgiyamızda bu üslubun dar çərçivəsi məzmununda bir yeknəsəklik, dramatik hərəkətdə isə monotonluqla müşayiət olunur. "Son reportaj" pyesində isə cəmi dörd nəfərin çəkiliş meydanında yalnız bir neçə saatlıq görüşü teatrın divarlarından o yanın genişliyində baş verənləri səhnənin dar məkanına fokuslaya bilir. Səhnənin dəyişməyən panoramında oxu-

cunun gördükləri əsər boyunca dəyişməkdə, təsəvvürü isə hərəkətdədir. Pyesdə yalnız sonda ömrü boyu öz istedadını istedadsız dostuna xərc edib özü səhnəyə tamarzı qalan Kərimin səhnədə ölümündən başqa, hadisənin olmamasına baxmayaraq, səhnə tamaşaçı üçün boş qalmır.

Müasir dramın müasirləşməsi problemindən danışarkən onu da qeyd edək ki, müasir teatr hərəkəti daha yığcam bir məcraya fokuslaşdığı tələb etdiyi halda, ötən ilin pyeslərində çoxhərəkətliliyin daha da şaxələndiyini, təfərrüatın dərinləşdiyini, informasiyanın çoxaldığını görürük. "Hüseyn Cavid"də repressiya yaşantılarının Cavidin evindən başlayıb, istintaqa, məhkəməyə, həbsxanaya, sürgünə, Cavidsiz qalmış cavidlərin sığınacağına, repressiya məmurlarının kabinetinə, onlara casusluq edən yazıçıların evlərinə kimi olan çoxşaxəli hərəkəti nəinki müasir teatrın daha yığcam fokusuna uyğun gəlir, ümumiyyətlə, səhnəyə məxsus bütün fokusu dağdır, "Hacı Murad" pyesində Hacı Muradın Şeyx Şamil hərəkətinə qoşulması ilə bağlı təfərrüatlar, "Ceviz ağacı"nda Nazim Hikmətin həyatının ömür yolunun doğum tarixindən başlayan faktoloji mənzərəsi, üstəgəl onun haqında çıxarılmış məhkəmə qərarının mətni isə səhnəni salnaməyə bənzədir. Tarixdən yazdığı tarix yazmaq vəzifəsi kimi dərk edən yazarlar unudurlar ki, dram nə qədər salnaməyə yaxınlaşırsa, bir o qədər səhnədən uzaqlaşır.

Ötən ilin tarixi pyesləri yalnız tarixə salnamə, şəxsiyyətlərə mədhnamə deyil, həm də dövrlərə bir ittihamnamə idi. "Hacı Murad" çar Rusiyasının, "Ceviz ağacı" sovet hökumətinin, "Hüseyn Cavid" repressiya dövrünün kölgəsini

qılınclayır, tarixin artıq ittiham oxuduqlarına yenidən ittihamnamə qoşur. Düzdür, repressiyanın dəhşətləri, çar Rusiyasının işğalçılığı, sovet hökumətinin tənqidi dəbdə olan, belə desək, gündəmin mövzüsüdür. Ancaq gündəmin mövzusu heç də günün mövzusu demək deyil.

"Son reportaj" pyesi günün mövzusunı layiq olmadığı şöhrətə görə kiminin nifrətinə, kiminin məsxərəsinə tuş gələn istedadsız aktyorun xeyirxah qəlbinin yaşantılarında tapıb. Tamaşaçının son dövr dramaturgiyamızda gah tarixi mövzularla populistik edən, gah da bu günün sosial problemləri ilə çıxır-bağır salan əsərlərdən sonra bir qəlbın yaşantılarını dinləməyə ehtiyaçı var. Və səhnə çoxdandır bu ehtiyaçı ödəmir. Onu da qeyd edək ki, bu tendensiya yalnız bizdə müşahidə olunmur. E.Vaxtanqov adına Moskva Dövlət Akademik Teatrının bədii rəhbəri Rimas Tuminas öz müsahibələrinin birində deyir: "Müasir pyeslərdə mən vacib olanı tapmıram – insan taleyi haqda söhbəti. Onlarda insana görə ağrı hissi yoxdur".

Ötən ilin dramaturji mənzərəsi ilə bağlı müşahidələrimizin yekununda bu qənaətdəyik ki, həyatımız getdikcə dramatikləşdiyi halda, dramaturgiyamız getdikcə sönükləşir. Dramaturji proses dramın deyil, dramşəkilli əsərlərin yaranması ilə müşayiət olunur. Bəlkə, elə buna görə də bu gün teatr və dramaturgiya sanki bir-birinə dəxli olmayan sahələrə çevrilir. Müasir dram müasir teatrın tələblərinə etina etmədiyi kimi, hələ ki klassik və xarici pyeslərlə repertuarını təmin edən teatrı da müasir dramaturgiya maraqlandırmır. Müasir teatra yetişmə bilməyən dramaturgiya və müasir dramaturgiyadan uzaqlaşan teatr, fikrimizcə,

müstəqil yaşam deyil, sonda hər ikisinə iflas vəd edir. Çünki onlar arasında zəifləyən bu əlaqə dramın ədəbiyyatda, teatrın isə sənətdə yerini daraldır. Darlığın yoxluq olmadığını düşünüb varlığına şükür edən teatr isə narahat görünmür. Amma vay o gündən ki, Rəhim Əliyev demiş: "Gələcək baş nazirlərdən biri teatr haqqında Azərbaycan kişininin ağlına xas qərar versin".

Vaqif YUSİFLİ
Filologiya üzrə elmlər doktoru

BÖLGƏLƏRDƏ ƏDƏBİ HƏYAT

Ədəbiyyatda əsas məsələ yaradıcılıqdır, istər qaynar Bakı mühiti olsun, istərsə də bölgələrdə yaşanan ədəbi həyat, əsas odur ki, kim nə yazır, necə yazır və ədəbiyyatımızı zənginləşdirən əsərlər yaranırmı? Təbii ki, burada bölgələrdə yaşayan bütün yazarların yaradıcılığını əhatə edə bilmərik, janrlar üzrə də təsnifat aparmaq bir məruzə daxilində reallaşa bilməz, lakin qısaca olaraq Naxçıvanda, Qubada, Gəncədə və Qazaxda – bu dörd bölgədə ədəbi həyatın ümumi mənzərəsi ilə bağlı qeydlərimizi nəzərə çarpdıracağıq.

Akademik İsa Həbibbəylinin «Nuhçıxandan-Naxçıvana» (Bakı, «Elm və təhsil», 2015) monoqrafiyasında təxminən 200 səhifə Naxçıvan ədəbi mühitinə həsr olunmuşdur. Müəllif XIII əsrdən başlayaraq Azərbaycanın ayrılmaz bir parçası olan Naxçıvanda yaranan ədəbi nümunələrdən, burada yaşayan sənətkarların yaradıcılığından geniş söz açır. XIII-XV əsrlərdə Fəzlullah Nəiminin, Bayrək Quşçuoğlunun, XVI əsrdə Mirzə Sadıq Ordubadinin, Ziyayi Ordubadinin, Hatəmbəy Ordubadinin, Münşi Mirzə Zeynalabdin Ordubadinin adlarını çəkir, onların əsərlərindən qısaca da olsa, söz açır. XIX əsrdə isə Naxçıvanda ədəbi mühit yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyur. İsa Həbibbəyli yazır: «XVIII əsrdən başlanan erkən realizm XIX əsrin birinci yarısında maarifçi-realizm səviyyəsinə

çatmışdır. Yeniləşmə prosesləri orta əsrlər klassik ədəbi ənənələrinin, təzkiyəçiliyin, nəzəriyyəçiliyin arxa plana keçirilməsi və maarifçi-realisət ədəbiyyatın meydanının genişləndirilməsi uğrunda mübarizənin daha qüvvətlənməsinə yol açmışdır» (İsa Həbibbəyli. «Nuhçıxandan-Naxçıvana», Bakı, «Elm və təhsil», 2015, səh. 415). XIX əsrdə Naxçıvan ədəbi mühiti Azərbaycan ədəbiyyatına çox görkəmli simalar bəxş etmişdir: bu sırada Məmməd Səid Ordubadinin atası, Naxçıvanda «Əncümənüş-şüəra» ədəbi məclisinin yaradıcılarından və fəal iştirakçılarından biri Hacığa Fəqir Ordubadinin, Azərbaycanda maarifçi ədəbiyyatının görkəmli yaradıcılarından Məhəmməd Tağı Sidqinin (hansı ki, Naxçıvan şəhərində ali təhsil ocağı səviyyəsində «Tərbiyə» məktəbi təşkil etmişdi və H.Cavid, Əli Səbri, Ə.Şərif, R.Təhmasib, Ə.Qəmküsar o məktəbdə M.T.Sidqidən dərs almışlar), Mirzə Ağakərim Qüdsinin, Usta Zeynal Nəqqaşın, Əhmədağa Şəminin, Eynəli bəy Sultanovun, Mirzə Cəlil Şürbinin, Məhəmmədhüseyn Hacı Nəcəf oğlunun adlarını xüsusi qeyd etməliyik. XX əsrin əvvəllərində isə Naxçıvanda ədəbi həyat daha da güclənir, elə beş böyük şəxsiyyətin – Mirzə Cəlilin, Hüseyn Cavidin, Məmməd Səid Ordubadinin, Əliqulu Qəmküsarın, Əziz Şərifin adlarını çəkmək kifayətdir. İsa Həbibbəylinin bölgüsünə əsaslanaraq, deyə bilərik ki, Sovet hakimiyyəti dövrünün əvvəllərində, müharibə illərində və müharibədən sonrakı dövrdə Naxçıvanda ədəbi mühit səngiməmiş, ədəbi həyat Naxçıvanda ümumi mədəni həyatın ən aparıcı bir hissəsinə çevrilmişdir. Sonralar Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələri kimi diqqəti cəlb edən Əyyub Ab-

basov, Müzəffər Nəsirli, İslam Səfərli, Hüseyn İbrahimov, Məmməd Araz, Hüseyn Razi, Hüseyn Əzim, Kəmalə Ağayeva, Əliyar Yusifli, Həsən Elsevər, Tofiq Mahmud, Möhsün Möhsünov, Altay Tağızadə, Məmmədli Tariverdiyev, Novruz Nehrəmli və başqaları məhz Naxçıvan ədəbi mühitinin yetirmələri olmuşlar.

Naxçıvan ədəbi mühiti son əlli ildə Azərbaycan ədəbiyyatına bir çox istedadlı yazarlar bəxş etmişdir.

Naxçıvanda Asim Yadigar, Xanəli Kərimli, Muxtar Qasımzadə, Həmid Arzulu, Bayram İsgəndərov, Telman Ağrıdağ, Fərəc Fərəcov, Qafar Qərib, Hüseyn Bağiroğlu, Əbülfəz Ülvi, Kəmalə Nəsrin, Arzu Nehrəmli, İbrahim Yusifoğlu, Güllü Məmmədova, kimi istedadlı yazarlar yaşayır və onların əsərləri təkcə Naxçıvanda deyil, ümumən Azərbaycanda da yayılır, oxunur, sevilir. Burada həyatdan vaxtsiz köç etmiş Elman Həbibin, Vaqif Məmmədovun adlarını xatırlamamaq olmur. Elman Həbibin 1990-cı illərdə qələmə aldığı «Həqiqət günəşi», «Heydərnəmə» və «Naxçıvannamə» poemaları Müstəqillik dövrünün poeziyasında ali həqiqətlərin ifadəsidir. Elman Həbibin Vətən və vətənpərvərlik anlayışında Azərbaycan və Naxçıvan eyni məkandır. Belə ümumiləşdirə bilərik: Böyük Vətən, Bala Vətən. Böyük Vətən deyəndə Gəmiqaya, Qobustan, Kür, Araz, Təbriz, Gəncə, Naxçıvan, Bakı, Zəngəzur, Ərdəbil, Borçalı hamısı bir araya gəlir. Və Elman Həbibin «Vətən olsa, biz varıq, Vətən yoxsa, biz heç nə!» misrası Naxçıvanda yaşayıb-yaradan şairlərimizin yaradıcılığında da səslənən eyni ahəngi vurğulayır. Vaqif Məmmədovun yaradıcılığına gəldikdə isə onun əksər şeir və

Ədəbi proses–2016

poemalarında Azərbaycanın ayrılmaz bir parçası olan Naxçıvanın mükəmməl bədii obrazını görmək olar. Onun şeirləri barədə vaxtilə Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Bəkir Nəbiyev, Hüseyn Abbaszadə, Əzizə Cəfərzadə, Hüseyn İbrahimov, İsa Həbibbəyli kimi görkəmli qələm sahibləri xoş sözlər söyləmişlər.

*Ay təbiət, səxavətin çox imiş,
Hər varını bəxşiş etdin yenə sən.
Pay verməkdə heç təmannan yox imiş,
Büllur kimi ürək verdin mənə sən.*

*Dar qəfəsdə qala bilməz ürəyim,
Hər arzumu, qalsa, ora yığmazdım.
Yumruq boyda ola bilməz ürəyim,
Belə olsa, Vətən ora sığmazdı.*

*Ürəyimsiz ağlamıram, gülmürəm,
Hər istəyim ürəyimdə birləşir.
Böyük müdür, kiçik midir bilmirəm,
Ürəyimə təkcə Vətən yerləşir.*

İstər Asim Yadigarın, istər Xanəli Kərimlinin, istər Əbülfəz Ülvinin, istər Kəmalə Nəsrinin, istərsə də İbrahim Yusifoğlunun şeirlərində əsas qəhrəman, əsas məkan, əsas feil, isim və məsdər – Azərbaycandır. Adlarını çəkdiyim bu şairlərin hər birinin özünəməxsus fərdi deyim tərzilə qarşılaşırıq, mövzuları bəzən eyni olsa da, öz fərdi, məxsusi səsi, nəfəsi duyulur. Bəzən ənənəvi mövzularda stereotipdən qaça bilmirlər, amma o da nəzərə çarpır ki, şeir-

lərində təbiilik, xalq şeirinə məhrəmlik, sözü sadə, amma poetik demək ustalığı bir məziyyəyə çevrilir.

*Bir çiçək ətri də Vətən ətridir,
O duyğu qəlbinə sığılsa əgər.
Onda görərsən ki, babalar haqmış,
Bu torpaq uğrunda ölməyə dəyər.*

(Xanəli Kərimli)

*Doğma kəndimizdə yetim bir ev var
Yandırır hər qəlbi o evin qəmi.
O həsrət yuvası, dərd ocağıdır,
Ucalır kədərini heykəli kimi.*

(Asim Yedigər)

*Paylama ömrünü göz yaşlarına,
Göz yaşı dirilik suyu deyil ki.
Nolar qəm gələndə, kədər gələndə,
Hələ bu dünyanın sonu deyil ki.*

(Hüseyn Bağiroğlu)

*Görən kimi vurulmuşam,
«Ər dağı»nın lalasına.
Heyranlıqla qovuşmuşam,
Lala, nərgiz talasına.*

Azərbaycanda ədəbi məclislərin daha gur, qızgın dövrü XIX əsrdir. Qubada, 1835-ci ildə təşkil edilən «Gülüstən» ədəbi məclisi həmin əsrin sonuna qədər fəaliyyət göstərmişdi. Orada A.A.Bakıxanov və onun yaxın dostları (Mirzə Möhsün Xəyali, Xınalıqlı Əmin, Hacı Qubalı, Sədi

Xaltani iştirak edirdilər. Bu ənənə XX əsrin sonlarında yenidən dirçəlmiş, istedadlı şair Ramiz Qusarçaylının təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə 1993-cü ilin 11 sentyabr tarixində Qubada «Ay işığı» ədəbi məclisi təsis olundu. Bu ədəbi məclis bölgənin bütün iştirakçılarının, həm Yazıçılar Birliyi üzvlərinin, həm də üzv olmayanların bir araya toplaşması, öz ədəbi nümunələrini ortaya qoymaları ilə diqqəti cəlb edir. Quba ədəbi mühiti elə qaynar Bakı ədəbi mühitinə oxşayır. Keçirilən tədbirlər, diskussiyalar, yubileylər, kitab müzakirələri bunu sübut edir ki, Qubada da ədəbi proses canlıdır. «Ay işığı» təkcə Qubanı deyil, Xaçmaz, Qusar, Şabran, Siyəzən, Dərbənd bölgələrində yaşayanları da ətrafında toplaya bilib.

Ramiz Qusarçaylının bütün yaradıcılığı boyu yazdığı şeirlərin bir qismi «Nə gözəldi yolun, Allah» (2010) kitabında toplanıb:

*Gözündən ölməyə başladı atam,
Gözündən düşməyə başladı dünya.
Saraldı gözünün ağ çiçəkləri
Gəlib gözlərinə qışladı dünya.*

*Ölümü nar kimi sıxdı gözünə,
Gözünün içində nar çiçəklədi.
Öpdü gözlərindən ölüm mələyi
Gözünün odunda qar çiçəklədi.*

*Göz-göz oxşayırdı ölümü atam,
Oxşaya-oxşaya nələr danışdı.
Gözləri ölümə sığmadığından
Öləndən sonra da yumulmamışdı.*

*Dünyanın şəkildən qaçıb gözləri,
Ölümün şəklini çəkirdi o gün.
Ölümün şəklini olduğu kimi
İlk dəfə atamın gözündə gördüm.*

Ölüm, xüsusilə də, ata ölümü barədə çox yazıblar, amma Ramiz Qusarçaylının bu şeiri tamamilə fərqlidir. Burada Ata ölümü ilə bağlı təptəzə təşbehlər, metaforalar işlənib. Həm də şeirdə üç obraz diqqət mərkəzindədir: Ata, Ölüm və Göz obrazları. Gözündən ölməyə başlayan atanın obrazı təbiət obrazları ilə paralelləşdirilir: «gözün ağ çiçəkləri», «gözün odunda qar çiçəkləməsi», «kirpiyində dağın dolaşması» – bütün bunlar İnsan-Təbiət doğmalığını şeirə gətirir. «Ölümü nar kimi sıxdı gözünə». Nar obrazı müxtəlif şairlərin şeirlərində obrazlı ifadələrə meydan açıb, amma bu şeirdə Narın çiçəkləməyi həyat əlaməti yox, ölüm əlamətidir. Ümumiyyətlə, R.Qusarçaylının şeirlərində bədii təsvir arsenalı zənginliyiylə seçilir. Onun təbiət şeirləri ayrıca bir söhbətin mövzusu ola bilər. «*Üşüyür qum üstə yarpız çiçəyi, Meh öpür lillənən dodaqlarından. Quru qarağacların sarıköynəyi Asılıb səsinin budaqlarından Bu çiçək axşamı, bu gül axşamı*». Demək istədiyim odur ki, Ramiz Qusarçaylı üçün şeir obrazlı düşüncə tərzinin ifadəsidir, şeirdə mütləq nəsə demək istəyi necə demək imkanı ilə birləşməlidir. Bu nöqtəyi-nəzərdən yanaşdıqda «Ay işığı» ədəbi məclisinin üzvlərindən Zakir Məmmədinin, Bəxtiyar Ərşadın, Zərifənin, Məmməd Qədirin şeirləri söz deməyə fürsət verir. Zakir Məmməd bir qədər fərqli şairdir. Onun «Cib», «Kəndirbaz», «Sərçə», «Yol»,

«İşıq», «Çarx» şeirləri böyük şairimiz Rəsul Rzanın «Rənglər»indən gələn işığa bürünür, amma təbii ki, poetik təfəkkürün yeni çaları ilə. Son illərdə Məmməd Qədirin yaradıcılığı artıq geniş ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etməyə başlamışdır. Onun “Bu gecəyə toxunma” şeirlər kitabı müasir poetik təfəkkürün potensial imkanlarını nümayiş etdirir:

*Gözlərimdə dərd çayları,
Axır üzümdən aşağı.
Tanrıdan üzülür əlim,
Düşür dizimdən aşağı.*

*Daş olub, düşmədim başa,
Ölüb həyat verdim daşa,
Çevrilib bir damla yaşa,
Düşdüm gözümdən aşağı.*

*Köksümdə şəhid qəbiri,
Hər şəhidin dərdi diri.
Hündürdədir “xalq şairi”,
Sözü sözümdən aşağı.*

*Yer yox – Vətəndən yuxarı,
Zirvədi çəndən yuxarı,
Tanrıdı məndən yuxarı,
Mənəm özümdən aşağı.*

Gəncə Azərbaycana dahi sənətkarlar, böyük söz ustaları bəxş edən bir diyardır. Azərbaycanda ilk ədəbi məclis – «Divani-hikmət» Mirzə Şəfi Vazeh tərəfindən məhz

Gəncədə təşkil olunub. Özü də maraqlıdır ki, bu ədəbi məclis sonralar Mirzə Şəfi Tiflisə köçəndən sonra fəaliyyətini dayandırmamış və o da maraqlıdır ki, Tiflisdə-həmin ədəbi məclisdə Bakıxanov, Axundov, Fazil xan Şeyda, Qriqoryev, Rozen, Budaqov, Bodenştedt də iştirak etmişlər. Bu tarixi söhbətin təfəsilatı uzundur, ona görə də keçirik müasir Gəncəyə, Nizami yurdunun bu günkü ədəbi həyatına.

Gəncə ədəbi mühiti həmişə öz qaynarlığı ilə seçilib. Bunun bir səbəbi qədim ənənələrlə bağlıdırsa, digər səbəbi Gəncənin XX əsrdə Bakıdan sonra ikinci ədəbi-mədəni paytaxta çevrilməsidir. Burada Dövlət Teatrının, Filarmoniyanın, Pedaqoji İnstitutun, digər institut və texnikumların, bir sıra tarixi abidələrin, Nizami məqbərəsinin və şəhərin özünün qədimliyinin ədəbi-mədəni həyata böyük təsiri olmuşdur. Gəncə yetirdiyi böyük elm adamları ilə, teatr xadimləri və ümumən incəsənət ustaları ilə fəxr edə bilər, amma söhbət ədəbi mühitdən gedirsə, son əlli ildə burada görkəmli nasir və dramaturq Altay Məmmədovun, şairə Fəridə Əlyarbəylinin, şair Məmməd Alimin və hal-hazırda səksən yaşına çatıb Gəncədən kənara çıxmasa da, Azərbaycan ədəbi mühitində kifayət qədər tanınmış yazıçı Qərib Mehдинin, bu yaxınlarda dünyasını dəyişən gözəl şair Bahadır Fərmanın xidmətlərini unutmamaq olmaz.

Hal-hazırda bölmənin rəhbəri Xəzangüldür. Onun 2015-ci ildə çapdan çıxan «Özümü axtarıram» şeirlər kitabı milli duyğularla köklənən həyatsevər, həm də bu təzadlı dünyamızın dərdləri ilə yaşayan bir şairənin etiraflarını əks etdirir. Öncə Qərib Mehдинin adını çəkdik. Sək-

sən yaşı olsa da, yazmaqdan yorulmayan Qərib Mehdi müasir həyatın ən vacib, ən ağırlı problemlərinə müraciət edir, yeni dövrün ab-havasını, dəyişən dünyamızın mənəvi mənzərəsini əsərlərində əks etdirir. Qərib Mehdinin son illərdə yazdığı «Skripka üçün mi simi» povestində də məhz yeni dövrün həqiqətləri öz bədii təcəssümünü tapır. Bu povestlə onun yetmişinci illərdə qələmə aldığı «Rast» povesti arasında bir üzvi əlaqə, bağlılıq gördük. «Rast» sovet dönəmində, «Skripka üçün mi simi» əsəri isə müstəqillik illərində yazılıb. Amma ictimai quruluşlar, sistemlər dəyişilsə də, insanların xasiyyəti və xarakterində, əməl və hərəkətlərində oxşarlıqlar itməyib.

Gəncə ədəbi mühitində iki şairin yaradıcılığına qısaca nəzər yetirmək istərdik. Bu yaxın zamanda vəfat etmiş Bahadır Fərmanın şeirləri öz orijinal deyim tərzilə seçilir, onun qoşmaları müasir bədii təfəkkürün klassik ənənələrlə bağlılığına ən bariz nümunələr kimi diqqəti cəlb edir. Hər bir qoşma forma mükəmməlliyi ilə yadda qalmalıdır, əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş strukturun kənarına çıxmaq olmaz. Amma əsas odur ki, bu «dar qəfəs»də fikrini poetik şəkildə ifadə edə biləsən.

*Ömrümün çoxusu getdi sələmə,
Bəsdi, üstümüzə töhmət ələmə,
Mərdi qova-qova namərd eləmə,
Onsuz da azalıb mərdim, hayıfdı.*

Gəncədə yaşayan İncilab İsaq da müasir Azərbaycan poeziyasında özünəməxsus fərdi üslubuyla, bu üslubu sə-

ciyyələndirən bədii təsvir vasitələrinin zənginliyiylə diqqəti cəlb edir. Tənqidçi Rüstəm Kamal yazır: «İnqilab İsaq poeziyasında bəlağətli deklarasiyalar və yüksək nidalar səslənmiş, sanki sualtı axın şeirin üstü ilə gedir – sükutu intonasiyanın axarı üzə çıxarır». Doğrudan da, İnqilab İsaqın şeirlərində bəlağət, «parlaq» intonasiya, tribuna əhval-ruhiyyəsi görsənmiş. O şeirlər pıçıltıdan həzinliyə, həznilikdən içəridə alovlanıb yangısı korun-korun tüstülənən oda, alova çevrilir. «Bir uşaq ağlayır» şeiri bir qaçqın ananın dilindən söylənilir. Adətən, qaçqınlıq-köçkünlük dər-dini ifadə edən əksər şeirlərdə hüzn, kədər çalarları bol olur, bu şeirdə də hüzn və kədər var, amma ritorikadan uzaq, patetikadan xaric.

*O uşaq ağlayır, ovutmayın siz,
İtən yurd yerində yuxusu qalıb.
Yüyürüb o cığır, çəmən boyunca
İçində bənövşə qoxusu qalıb.
Tapın o uşağın oyun yerini,
Bənövşə üzdüyü çəməni tapın.
Tapın üç almanı, noğul yerini,
Tapın, ay böyüklər, Vətəni tapın!..
Kiridin uşağı, kiridin görək!..*

2010-cu ildə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Salatın Əhmədlinin və şair Barat Vüsalın tərtibi ilə Qazax maha-lından olan klassik və müasir şairlərin şeirlərindən ibarət bir antologiya işıq üzü gördü. Bu antologiyada Molla Vəli Vidadidən başlamış keçən əsrin 90-cı illərində dünyaya gəlmiş ən gənc şairin seçmə şeirləri təqdim olunur. Böyük

şairimiz Səməd Vurğunun bir misrası – «Şairlər vətəni bizim tərəflər» – antologiyanın adında həkk olunub. Tənqidçi Rüstəm Kamalın kitabına yazdığı son sözdə belə bir fikrə qətiyyənlə şübhə eləmirik: «Qazaxlı olasan, şeir yazmayasan, az qala küfr kimi səslənir. Hətta əhali arasında belə bir stereotip fikir də formalaşmışdır: Qazaxlı hardasa qeyri-şüuri şairdir. Qazaxda poeziya, poetik söz xidmət bir rituala çevrilmişdir» (*Şairlər vətəni bizim tərəflər. Antologiya. Bakı, «MBM», səh. 718*).

...Üç əsr ərzində Qazax mahalının yetirdiyi şairlərin əksəriyyəti təkcə doğulduqları bölgədə deyil, bütün Azərbaycanca, Vaqifin, S.Vurğunun timsalında isə dünya ölkələrində tanınmışlar. Qazaxda poeziya ənənəsi lap əvvəldən müəyyən xətt, istiqamət üzrə inkişaf etmiş, əsrdən əsrə, şairdən şairə bu ənənə öz davamlılığı ilə seçilmişdir. Bu ənənənin iki mühüm cəhətini qeyd edək. Birincisi, Qazax bölgəsində doğulan bütün şairlər poeziyaya xalq şeirinin: qoşma, gəraylı və təcnisin qanadlarında gəlmişlər. Azərbaycan dilinin zərifliyi, incəliyi, xalq ruhu və saz havası ilə nəfəs alması nəinki Qazaxda, ona yaxın olan Tovuzda, Şəmkirdə, Gədəbəydə yazıb-yaradan şairlərin də şeirlərinin mayeyi-cövhərinə çevrilmişdir. Qazax, Tovuz, Şəmkir, Gədəbəy, əslində, eyni saz-söz mühiti sayılmalıdır. İkincisi, iki böyük şairin – Vaqifin və Səməd Vurğunun təsiri, ustadi-əzəm möhürü elə bir təsir qüvvəsinə malik olub ki, o bölgələrdə əlinə qələm alıb ilk şeirini yazan hər bir şair Vaqif-Vurğun poeziyasının cazibəsinə düşmüşlər. Məstan Günərin uzun illər dillər əzbəri olmuş bir qoşmasını aşığılar Səməd Vurğununku hesab etmişlər.

*Gedirəm, ay ellər, sözümlər-söhbətim,
Neçə şirin-şirin dillərə qaldı.
Cüyürlü yamaclar, ceyranlı çöllər,
Körpə çiçəklərə, güllərə qaldı.
Gözümün önündə durar həmişə,
Otları biçənəklər, yamyaşıl meşə.
Mən ki, aparmıram şəhli bənövşə
Çöllərdə bitmişdi, çöllərə qaldı.*

Qazaxda bu gün də əsrlərin poeziya ənənəsi davam edir. Barat Vüsal, Saqif Qaratorpaq, Məhəmməd Astanbəyli, Şahinə Könül Qazaxın çağdaş ədəbi həyatında mühüm rol oynayırlar. Nəhayət, bir cəhəti də qeyd etməyi lazımlı bilirik. Bu da Məmməd İlqarın, Akif Səmədin, Məmməd Dəmirçioğlunun şeirlərində ürfan poeziyasının dirçəlişidir.

MƏRUZƏYƏ ƏLAVƏLƏR

Əbülfəz Ülvinin şeirləri

Azərbaycan ədəbiyyatının çox zəngin qollarından biri də Naxçıvan ədəbi mühitidir və əgər tarixə nəzər yetirsək, bunun şahidi olarıq ki, Naxçıvan torpağı tək-cə təbii maddi deyil, mənəvi sərvətləri ilə də həmişə ön sıralarda olmuşdur. Mirzə Cəlili, Qəmküsarı, Əziz Şərif, Abbas Zamanov, Məmməd Arazı yetirən bir diyar bu gün də ədəbiyyatımıza yeni istedadlar bəxş etməkdədir. Bu gün də Naxçıvanda ədəbi mühit qaynardır, Muxtar Respublikada

müstəqil Yazıçılar Birliyinin fəaliyyəti, burada nəşr olunan ədəbi dərgilər; qəzet və jurnallar Azərbaycan ədəbiyyatına yeni töhfələr verməkdədir.

Naxçıvanda yaşayıb-yaradan şairlərdən biri də Əbülfəz Ülvidir. Əbülfəz Ülvi ilk növbədə, tərənnümçü şairdir. Vəsf, tərənnüm, alqış çalarları onun şeirlərinin əksəriyyətinə xasdır. Nəyi tərənnüm edir? İlk növbədə, doğulub boya-başa çatdığı zəngin tarixə və mədəniyyətə malik olan, maddi və mədəni sərvətlərilə bütün dünyada tanınan Naxçıvanı. Şairlərimiz bu gözəl diyara aid yüzlərlə, minlərlə şeirlər həsr etmişlər. Əbülfəz Ülvinin öz Naxçıvanı var, daha doğrusu, onun şeirlərində Naxçıvan, bu yurdun təbii gözəllikləri özünəməxsus şəkildə tərənnüm obyektinə çevrilir.

*Bu diyar qəlbimdə dövr edən qanım,
Bülbülü hər zaman ötən olubdu.
Heçdən yaratmayıb Azərbaycanım,
Ona sevgimizdən vətən olubdu.*

*Arzusu, əməli daim bar atıb,
Bu diyar ayırır ağı qaradan.
Mənə elə gəlir burda yaradıb
Adəmlə Həvvanı Ulu Yaradan.*

*Bu yurd memaritək ölməzdi, ölməz,
Dünyaya yayıbdı şan kəlməsini.
Amma bircə an da yaşaya bilməz
Sonunda deməsən can kəlməsini.*

*Bəzən düşünürəm, çoxalır güman,
Gör necə mehrini salıbdı tanrı.
Deyərdim, bu yurdu yaratdığından
Tanrı rütbəsini alıbdı tanrı.*

Ə.Ülvinin «Bir ondan qorxuram» adlı (Şirvannəşr, 2011) yeni kitabında belə səmimi hisslərdən yoğrulan şeirlər az deyil. Kitaba ön söz yazan tanınmış ədəbiyyatşünas Hüseyn Həşimli qeyd edir ki, müəllif müxtəlif şeir formalarına müraciət edir, amma nədən yazır-yazsın, yeni söz deməyə, fikrini poetik və obrazlı şəkildə ifadə etməyə çalışır.

Şair üçün mövzu məhdudiyyəti yoxdur. Xüsusilə, bizim yaşadığımız dövr hər hansı şair üçün bitib-tükənməyən mövzular mənbəyidir. Ancaq sözü şair kimi demək, daha doğrusu, sözü poeziyaya çevirmək istedad tələb edir. Gərək elə yazasan ki, hətta ənənəvi mövzuda da təzə söz deməyi bacarasan. Şairlik elə budur!

Ana-bala məhəbbətindən çox yazıblar. Mərhum şairimiz Cabir Novruzun «Ana» şeirinin sonuncu misrası yadıma düşür: «Dayan, indi anan mən olum, ana!». Məmməd Arazın da bu misrası yaddaşıma əbədi həkk olunub: «Ana itirmişəm ana yaşında». Əbülfəz Ülvinin «Bala mehr-i» şeirini oxuyuram. Deyərdim ki, bu, onun ən yaxşı şeirlərindən biridir:

*Bir xəstə ananın tutub əlindən,
Təsəlli verirdi ona qızcığaz.
Məlhəm tək çıxdıqca sözlər dilindən,
Sanki qan verirdi, cana qızcığaz.*

Ədəbi proses–2016

*Asta, öz-özümə deyirdim birdən,
Anasız dünyanın mənası olmur.
Bəlkə ana qədri bilmədiyindən,
Dərdin dərdi olur, anası olmur.*

*Yaxşı ki, heç yoxdur, söyləndim həzin,
Olsaydı qəlbinə dağlar qoyardım.
Belə bir anaya qıyan mərəzin,
Mən öz anasını ağlar qoyardım.*

Ümumiyyətlə, Ə.Ülvinin şeirlərinin içindən bir sevgi xətti keçir. O, iki insanın qarşılıqlı ünsiyyətindən bəhs edəndə də, torpağa, təbiətə məhəbbətini izhar edəndə də sevgi hissələrini gizlətmir. Nədən yazırsansa yaz, sevgini bildirməlisən. Bu, torpaq sevgisi:

*Xisləti həlimdir başdan-binadan,
Elə bil mehrini alıb anadan,
Nə yağış, qar töksə bulud səmadan,
Tərlə suvarmasan küsər torpağım.*

Bu isə ən ali duyğu, insan sevgisi:

*Tək mənim deyildir bu ürək, bu can,
Yarı mənimkidir, yarı sənindir.
Eşqini məhəbbət ağacı sansan,
Nə qədər bar versəm, barım sənindir.*

Sonet bizim poeziyada gəlmə şeir forması olsa da, artıq Azərbaycan şairləri bu formaya tez-tez müraciət edir-

lər. Mərhum şair Adil Babayevin sonetləri ilə digər şairlərimiz də (Şəkər Aslan, Vaqif Hüseynov, Balayar Sadiq, Elşad Səfərli və b.) bu şeir formasını bizim üçün doğma-laşdırma bildilər. Sonetlər çələngi yaratmaq isə daha çətin-dir. On beş sonetdən ibarət bu çələng şairdən həm məzmun, həm də formal baxımdan hünər tələb edir. Əbülfəz Ülvi bu çətinliyi aradan qaldıra bilib. Bu sonet çələngində müəllif Sona adlı bir qızın talesiz ömründən söz açır. O, bir insanın məhəbbətini kor qoyub. Ancaq özü də xoşbəxt ola bilmir.

*Fəqət söz açmağın vaxtı çatıbdı,
Necə sona verdi Sona ömrünü.
Bilmədi yox olub, yoxsa yatıbdı,
Bir daha gülmədi ona taleyi.*

Ə.Ülvinin lirik qəhrəmanı bizim müasirimizdir. Düşünən, daşınan, dünyanın dərdlərini dar köksünə yığan, heç bir mənfiliyə biganə qalmayan, pisliyi, rəzaləti rədd edən, yalnız yaxşı əməllər üçün yaşayan bir insandır. Onu Laçının, Xocalının əsir düşməsi, yurddaşlarının qaçqın həyatı necə narahat edirsə, dünyanın ən uzaq bir küncündə yetim uşağın naləsi də bir o qədər həyəcanlandırır. «Uşaq» dedik, şairin «Arzu qızın arzusu» adlı bir şeir kitabından da söz açmaq istəyirəm.

Uşaqlar üçün yazmaq ilk növbədə, uşaq psixologiyasına bələd olmağı tələb edir. Dünya uşaqların gözündə qovğasız, davasız-şavasız bir aləmdir. Dünyanın rəngləri, gözəllikləri də uşaq üçün sehirlə bir aləmdir. Şair uşaq di-

lini, uşaq qəlbindən keçənləri həssaslıqla duymalıdır. Kör-pələri vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə etmək üçün uşaq şeirlərinin rolu böyükdür. Təbiətə, ata-anaya sevgilər də uşaq şeirlərinin başlıca mövzularındandır. Əbülfəz Ülvinin uşaqlara həsr etdiyi şeirlərdə də biz bunun əyani ifadəsini görürük:

*Babası həyatdəki,
Çinara su verirdi.
Bu mənəzərə İnciyə,
Böyük duyğu verirdi.
Deyirdi babasına:
– Məni də ək, yekəlim.
Günə, aya, ulduza,
Torpağımdan dikəlim.
O qədər sevirdi ki,
Vətəninini bu bala.
Torpağa da dönməyə,
Hazır idi az qala.*

Böyük şairimiz Səməd Vurğun hələ 65 il öncə yazırdı: «Uşaq üçün yazılmış hər bir əsərin əsasında məna gözəlliyi yaşamalıdır. Mənası dayaz, qayə və məqsədi aydın olmayan, ötərgi hisslər və təsirlər tərənnüm edən əsərlər uşağın hafizəsində ani bir qığılcım kimi parlayıb sönmür. Məna gözəlliyinin əsas ruhu insana və təbiətə qarşı məhəbbətdir. Uşaq özü canlı olduğundan insan və təbiət aşıqıdır. Şeir və nəğmələrimiz, hər şeydən əvvəl, təbiət və insan gözəlliyini tərənnüm edirsə, uşağın onlara qarşı meyl və həvəsi çiçəklənər, onun özü də insan olmağı ilə fəxr

edər».

Ə.Ülvinin məna gözəlliyi ilə süslənən uşaq şeirləri çoxdur. «Bayraq» şeirini götürək:

*Bayraqdakı qırmızı,
Rəng bozarmışdı bir az.
Bunu görəndə Həzi,
Dedi: – Belə iş olmaz.
Eşitmişəm bu al rəng
Babaların qanıdı.
Bu qan hopan nə varsa,
Millətimin canıdı.
Babam şəhid olubdur,
Çox görmüşəm dərd, ələm.
– Bəs kimdən qan götürüb
Bayrağı rəngləyəcəm?*

Ümumiyyətlə, kitabda toplanan şeirlərin əksəriyyəti belə bir fikri təsdiq edir ki, şair uşaq təbiətinin, uşaq xislətinin sirlərinə bələd olduqda, necə deyərlər, «uşaqlaşanda» həqiqi uşaq şeirləri meydana gəlir. Uşaq ilə uşaq dilində danışa bilir Əbülfəz Ülvü.

«Dünya elə biz özümüzük»

«İnsan dünyaya bənzər – Səfərdədir əbədi» böyük şairimiz Əli Kərimin misralarıdır. Gəncədə yaşayan, o bölgənin ədəbi həyatında sayılan, seçilən, ancaq şeirləri ilə digər bölgələrdə də oxuculara yaxşı tanış olan Xəzangül Hüseynova «Özümü axtarıram» şeirlər kitabına yazdığı

müqəddimədə deyir ki, «Dünya elə biz özümüzük». Bəli, hansı şairin insanı, konkret olaraq özünü dünyaya bənzətməsi təşbehi min dəfə işlənsə belə, burada bir həqiqət var ki, hər bir insan, hər bir şair ayrıca bir dünyadır. Həmin bu balaca dünyaların özünün də fəsilləri, göyü, yeri, dağı, dənizi, meşəsi, yolu, izi, əvvəli və sonu var. Xəzangülün – bu istedadlı şairənin də öz dünyası var və həmin o dünya onun şeirlərində çiçək açır, çaylar kimi çağlayır, dəniz kimi coşur, elə bu böyük dünyanın özü kimi nigarançılıq, təhlükə içində də çabalayır.

Xəzangül Borçalı mahalının Qırıklı kəndində dünyaya göz açıb, təbii ki, saz-söz mühitində. Orta məktəbi qızıl medalla, Zərdabi adına Gəngə Pedaqoji İnstitutunun kimya-biologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş, bir il öz doğma kəndlərində müəllim işləmiş, 1972-ci ildən isə bütün həyatını Gəncə ilə bağlamış, uzun müddət N.Rəfibəyli adına orta məktəbdə müəllim və direktor kimi çalışmışdır. İndi isə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Gəncə bölməsinin sədridir. Ötən əsrin yetmişinci illərindən başlayaraq ilk şeirləri ilə mətbuatda çıxış etmiş Xəzangül xanım artıq yeddi şeirlər kitabının müəllifidir.

Bu qısa tərcümeyi-halı nəzərə çarpdırmaya da bilərdim, çünki şair bioqrafiyasında öncə vurğuladığım şair dünyasının sevincləri və təlatümləri əks olunmur. Amma tanıtma üçün bu lazım olmuş.

Xəzangülün şeirlərində mən üç Xəzangül obrazı ilə qarşılaşırım. Ən əvvəl müasir Azərbaycan qadınının və ziyalısının obrazı. Sonra gəlir dünyanın, insanlığın, gerçəkliyin mahiyyətinə varan, özünün dünyası ilə bu böyük

dünya arasında bir harmoniya, bir ahəngdarlıq axtarışında olan bir insan – ana, qadın, azərbaycanlı obrazı. Və üçüncüsü – tamamilə fərdi, öz sevgisi, könül duyğuları ilə baş-baş qalan, zildən pıçıltıya, səssiz, qışqırıqsız bir ritmə enən fərqli bir obraz. Amma bu üç obrazın heç biri digərinə qənim kəsilmir, əslində, üçü də bir obrazdır, sadəcə, bir yoldan şaxələnir, sonra yenə öz əslinə qayıdır.

Xəzangül şeirə xalq poeziyasının, Borçalı aşıq mühitinin təsiri ilə gəlib, – desəm, o qədər də doğru olmaz – təbii ki, hər şair şeirə gələndə doğulduğu mühitin ab-havasını da şeirə gətirir. Amma Xəzangül «köhnə havalarda» təzə söz deməyə can atdığı kimi, müasir şeirimizin digər yönələrinə də üz tutur. Ənənəvi qoşma, gəraylı texnikasına da yaxşı bələddir, sərbəst şeirə də. Əslində, müasir şair üçün nə vəznin, nə də şeir formalarının elə bir əhəmiyyəti yoxdur. Təki ortada ağılla hissin, ürəklə beynin vəhdətindən yaranan ŞEİR olsun.

*Tel-tel etdin a telli saz, qəlbimi,
O mizrabın, bu ürəyim, çal indi.
Fırtınanı, şahə qalxan seldimi,
Hisslərimin əllərində qal indi.*

*Hər mizrabda dirilirəm, ölürəm,
Göz yaşımı gizli-gizli silirəm.
Dərdləşirəm, dərdi sənə bölürəm,
Dərd əlindən hönkürəcək dil, indi.*

*A telli saz, tellərimi yolummu?
Yol axtaran dəli dərnəş olummu?
Qollarımı kəşkül edib çalımmı?
Qorxuram ki, odsuz yanar qol indi.*

Qoşmadır, özü də müasir qoşma. Saza, aşiq dünyasına heyrətin, heyranlığın ifadəsi olan bir şeir. Və deyim ki, Xəzangülün bir çox şeirlərində kökə, ilkinliyə, yurda bağlılığın ifadəsi təbiidir, tamamilə millidir. 2013-cü ildə Xəzangül xanım doğulduğu öz doğma kəndinə gəlir, əbədi-əzəli yurd yerinə bir daha iman gətirir. O, Qırıqlıda bir bülbülün nəğməsini – cəhcəhini eşidir və o bülbülün səsinə də mürğüləyən duyğularının oyandığını hiss edir, ata yurdu qarşısında baş əyir və o bülbülün səsinə «Sarıtel» havasının sədasını eşidir. Və kəndə bağlılıq bir an onu tərkləmir, özünü bir insan kimi dərk etməsinə, mənən təmiz və saf duyğularla yaşamasına dəstək olur:

*Bir səmimi söhbət üçün yananda,
Soyuq qəlbin soyuğuna donanda,
Həsrətimin daş yandıran anında,
A kəndim, kəsəyim, səni anıram.*

*Şeytan girib ürəyimdə yurd salsa,
Perikərək arzularım dağılsa,
Ünsiyyətim, məhəbbətim azalsa,
Ay nənəm, ay nənəm, səni anıram.*

Bütün şeirlərində Xəzangül öz fərdi hisslərini bəyan edir, bəzən sırf şəxsi duyğularından, taleyindən söz açır,

bəzən də bu fərdilik öz sərhədini aşır. Dərdləşmək öz könül harayını bəyan etmək üçün tək-cə ürəklə söhbət eləmək azdır. Odur ki, şairə öz dərddaşlarını, «yetim kədəri»nin dərmanını axtarır və gəlib ulu Şeyx Nizaminin məqbərəsi qarşısında pıçılıyla söyləyir ki:

*Ey Şeyx Nizami!
Ey Şah Nizami!
Ruh Nizami!
Ruhunu çağırmaqdan,
İçimdə bağıрмаqdan,
Heyim qalmadı axı.*

O, Nizamiyə «gəl ruhumu xilas eylə» söyləyir. «Mil-lətimin dar günüdür, Görürsənmi yurd-yuvama, Uzanıbdı xain əli». Allaha, Zamanın sahibinə ünvanlanan şeirlərdə də öz ruhunu əzablardan xilas etmək istəyini gizlətmir. Ümumiyyətlə, Xəzəngül xanımın şeirlərində Ucalara bö-yük ehtiramı hiss edirik. Nizamiyə, Məhsəti Gəncəviyə, Mirzə Şəfiyə, Məmməd Araza, Nəriman Həsənzadəyə, Zə-limxan Yaquba ünvanlanan şeirlər qətiyyəən ənənəvi mədh xarakteri daşımır, bunlar əzabkeş ruhun axtarışlarıdır ki, o böyük şəxsiyyətlərin timsalında özünü dərk etməyə yö-nəlir. Və günlərin bir günündə Ulu Öndərin məzarı önündə dillənir:

*Mən sənin ruhundan utanıram.
Yalvarıram
Göstər mənə çətinlikdən
Keçmək üçün,*

*Dözüm adlı yolu Heydər!
Göstər sağı, solu Heydər!
Haqq deyilən yolu Heydər!
Elə heyrət, elə qüdrət, elə qüvvət
timsalısan,
Göydən gələn elçilər tək
Peyğəmbərlər misalısan.
Sənə ölüm yaraşmayır.*

Xəzangülün şeirlərində təbiətlə bağlılıq – ağacı, çölü-çəmənini, meşəni, dağları, quşları sevmək duyğusu çox güclüdür. Amma yenə vəsf yox. İnsan təbiətə, onun gözəlliklərinə vurğun kəsilə bilər, amma təbiətlə özü arasında bir harmoniya hiss edəndə, insan təbiətin bir parçasına dönür və təbiət də insanlaşır. Dərdinin çoxluğundan insan daşa dönmək istər ki, daş dilini də öyrənsin, öz dərdini daş dilində dilləndirsin. Durnalara üzünü tutub deyər ki: «Bu dünyanın pisliyindən qaçaydım», payızı öz ömrünə qatar ki: «Bu payız könlümün yarası oldu». Bir ağacın kəsilən bu dağının ağrısını yaşayar. Və üzünü qosqoca dağlara tutub deyər ki:

*Dərdlərimi söyləməyə kimim yox,
Sən əzizim olarsanmı, a dağlar?
Mizrabımı çəkmək üçün simim yox,
Sazım, sözüm olarsanmı, a dağlar?*

*Təklənmişəm, əhdi-peyman bağlayaq,
Gəl yarım ol, sevgi ilə çağlayaq.
Bu istəkdən kövrələrək ağlayaq,
İki gözüm olarsanmı, a dağlar?*

*Sirdaşım yox, sirdaşım ol gəl mənə,
Qaya bacım, dərd daşım ol gəl mənə.
Xəzangüləm, qardaşım ol gəl mənə,
Alın yazım olarsanmı, a dağlar?*

«Özümü axtarıram» kitabında çoxdu sevgi şeirləri və bu şeirlər sevən bir qəlbin iztirablarını əks etdirir. Ancaq bu şeirləri təkcə «iztirab şeirləri» kimi səciyyələndirmək doğru olmazdı. Çünki hər bir kədərin, iztirabın içində də işığa, aydınlığa, məchulluqdan məlumluğa yol görünür. «Bu nə məhəbbətdir, tuş oldum Allah!» söyləyən sevdalı bir ürək əgər eşqlə döyünürsə, o zaman kədəre də, qəmə də sirdaş olar. Təbii ki, hər bir sevgidə mütləq vüsəl axtarmaq, qovuşmaq niyyəti duyulur, amma kədərlə yaşamağın da iki üzü var; biri ağlamaq, sızlamaq, o birisi isə füzuliyənə bir «şövqlə» sevgini qəmin cəfasında görmək. O qə-dər böyük qəm ki: «Bəirin başına qoysan, çıxar kafər cə-hənnəmdən, gülər əhli-əzab oynar». Deməli, kədərlə yaşamaq heç də həyatdan, sevgidən üzülüşmək, məzar arzula-maq deyil, o sevgiyə, o sevdaya yaşaya-yaşaya ümidlən-məkdir.

*Bu kədəri tanrı, necə ovudum,
Onda gərək hər an mən alov udum,
Bu kədər sac oldu, yandım, qovruldu,
Bu yetim kədərdir, anası yoxdur.*

Xəzangülün şeirlərində ictimai motivlər də diqqəti gəlb edir, hiss edirsən ki, həyatımızın, müstəqilliyimizin

sevincləri onun şeirlərində öz əks-sədasını tapır və arzu edərdik ki, belə şeirlərin sayı çox olsun.

Amma bu kitabdakı şeirlərin bir çoxuna xas olan qüsuru şairənin nəzərinə çatdırmaq istərdim. «Mən kiməm ki?», «Məktub», «Can, can ay xəzan», «Qovaq ağacları-qonaq ağacları», «Nifrət etdiyim ad», «Gecə yolu haqqında ballada» və daha bir neçə şeirdə uzunçuluq, mətləbi ifrat dərəcədə çözlənmək diqqətdən yayınmır. Özü də bunlar daha çox sərbəst şeirlərdə özünü göstərir. Uzunçuluq şeirin bəlasıdır və müəllif mümkün qədər, məsələn, 100 mısradə ifadə olunan mətləbi ustalıqla iyirmi-otuz mısradə əks elətdirə bilər. Bir də kitabdakı şeirlər müəyyən mövzular üzrə bölgülərə ayrılıydı, yaxşı olmazdı?

Bu yazını başa çatdıranda kitabın adını xatırladım-«Özümü axtarıram». Təbii ki, insan bütün ömrü boyu özünü axtarır (dünyanı və özünü dərk etmənin başqa yolu yox!) . Amma bir şair kimi Xəzangül Hüseynovanın özünü axtarmağına elə bir ehtiyac yox. Müasir poeziyamızda onun öz yeri, öz açdığı yolu var.

Aydın Murovdağlı: «Yuxusuz işıq»

Aydın Murovdağlının şeirlərini onunla şəxsən tanış olmamışdan çox-çox əvvəllər izləmişəm. Hər dəfə bu şeirlərdə nəşə tapmağa çalışmışam, şairin poetik inkişafını izləmişəm. Onun qaynar ədəbi mühitdən (Bakıdan) uzaqlarda yaşaması da bir şair kimi tanınmasına və sevilməsinə mane olub. Ancaq buna baxmayaraq, «Azərbaycan», «Ulduz» jurnallarında çap olunmağı az da olsa, belə bir im-

zanın mövcudluğunu sübut edir. Xatırladaq ki, adını çəkdiyim jurnalların oxucuları indi az olsa da, onların hər biri professional oxuculardır. Bir də ki Nizami yurdu Gəncənin ədəbi mühitini də unutmaz. Ora əyalət damğasını vurmaq olmaz. Gəncədə hal-hazırda maraqlı qələm sahibləri yetişməkdədir.

Mən Aydın Murovdağlının «Yuxusuz işıq» hələlik sonuncu adlandırılan şeirlər kitabı ilə tanış oldum. Burada mənim indiyə qədər oxumadığım, tanış olmadığım şeirləri də gördüm. Təəssüratım xeyli artdı.

Aydın Murovdağlı müasir Azərbaycan poeziyasının bir qütbü kimi formalaşan vətənpərvərlik lirikasının gözəl nümunələrini yaradan şairlərdəndir. Bu mənada onun ustadlarını – B.Vahabzadəni, M.Arazı, S.Tahiri, B.Azəroğlunu, S.Rüstəmخانlını, M.İsmayılı xatırlayaq və A.Murovdağlınının şeirləri ilə bu ustadların şeirləri arasında yaxınlığı asanlıqla hiss edə bilərik. Təsvir var, amma təqlid yoxdur. A.Murovdağlı vətən mövzusunda şeirləri ilə bir kimsəni yamsılamamışdır.

*Ünlədim, keçmədi ün arasından,
Pərdədir, asılıb çən arasından...
Azərlə baycanın tən arasından,
Bir qəmli çay axır, adı Arazdır!*

Əksər Azərbaycan şairlərinin müraciət etdiyi Araz mövzusunda Aydın Murovdağlı da müraciət edir və indi görə bilərsiniz ki, bu şeirdə ifadə olunan poetik məzmun orijinaldır.

*Dünya anasıdı yas ilə toyun,
Durnalar, dərdimi dinləyin, doyun...
O tay qara oyun, bu tay ağ oyun,
Bu Vətən şahmatdı, matı Arazdır!*

*Suyunu ovcuma isirəmmirəm,
Boyunu gözümə köçürəmmirəm,
Üstündən o taya keçirəmmirəm,
Göz yaşım suyunda batır, Arazdır!*

*Tikanlı məftillər yolları boğdu,
Bu yurdda torpaq da, ölüm də toxdu...
Yüz ildir çağırıb ayıldan yoxdu,
Həsrətə baş qoyub yatır, Arazdır!*

*Daşlar da yaylıqdı-göz yaşı silən,
Bölüb yolları da, vətəni bölən...
Bir xalqın ağrısı sığışa bilən,
Mənim ürəyimin çatı Arazdır.*

Şeir in tonasiyası da onun məzmunundan xəbər verir. Məsələ burasındadır ki, Aydın Murovdağlının vətənpərvərlik ruhlu şeirlərində çılpaq publisistikadan gələn plakatçılıq, ictimai-siyasi hadisələrin sxematik ifadəsi yox dərəcəsinədir. Çünki onun şeirlərinin heç biri konkret bir ictimai-siyasi hadisənin təsviri ilə bağlı deyil. Ümumən, Vətənin böyük dərdləri bu şeirlərin əsas mövzudur. Şair bu tipli şeirlərdə fikir və duyğularını ifadə etmək üçün məhz şairanə obrazlar, bədii təsvir vasitələri seçə bilir. «Yadlar çırpın, qurd-quş yeyən xar tut Vətənim», yaxud

«Dərdim hər addımında qəbrimi qazıb, yurdum, Beyrəyin nəfəsindən at nalı kəsdir, Vətən! Yatdığın bəsdə. Vətən!»

Bundan sonra gəlir Aydın Murovdağlının təbiət şeirləri. Bu şeirlərində Aydın daha çox romantik şair kimi diqqəti cəlb edir. Təbiətə aid şeirlərinin demək olar ki, hamısı peyzaj xarakterlidir. Biz bilirik ki, təbiət şeirləri təkcə tərənnüm üçün yazılmır. Təbiət-cəmiyyət münasibətləri, insan və təbiət qarşılığı bu şeirlərin əsasını təşkil edir. Məmməd Arazın, Hüseyn Arifin, Nəbi Xəzrinin, Musa Yaqubun, Məmməd Aslanın, Hüseyn Kürdoğlunun şeirləri, əsasən, bu səpkidədir, onların hətta peyzaj şeirlərində də insanın və cəmiyyətin əks-sədasını eşidirik. Aydın Murovdağlının şeirləri isə nə etmək, təbiəti vəsf etmək marağıyla yazılmışdır. Heç şübhəsiz, təbiət şeirləriylə bağlı bu boşluq aradan qaldırılacaq. Amma şeir şeirdir. Aydının təbiət şeirlərində bədii təsvir vasitələrinin gözəllikləri ilə qarşılaşırıq. Xüsusilə, bu şeirlərdə metaforik düşüncə tərzini xüsusilə diqqəti cəlb edir.

*Yağışlar-göyləri saxlayan sütun,
Sular qaranlığı çəkib aparır.
Qanlı caynağından alıb sükutun
Külək qoltuğuna yığıb aparır
Gecə yağışının pıçiltısını!*

*Küçə fənərləri-işıq harayı,
Yaz yeli çapdırır səni at kimi!
Səsini içində çəkib dağ çayı,
Dinləyir ah-nalə Muğamat kimi
Gecə yağışının pıçiltısını!*

Yaxud:

*Bu bahar yuxulu, mürgülü gəldi,
Qar örtüdü gözünün sürmələrini.
Bahar öz bəxtindən küsülü gəldi,
Qırdı yaxasının düymələrini.*

*Yazın yuxusuna qar ələnirdi,
Zaman təbiətə uyu deyirdi,
Yuxulu meşələr silkələnirdi,
Yaşıl puçurların köksünü yarıb,
Bu bahar işığa iməkləyirdi...*

Təbiət şeirlərində olduğu kimi, sevgi və digər mövzularda yazdığı şeirlərində də Aydın Murovdağlı öz üslubuna, fərdi deyim tərzinə sadiq qalır. Bu fərdi deyim tərzinin mahiyyəti bundan ibarətdir ki, fikri, məzmunu bədii dona salmaq üçün bədii təsvir vasitələri mühüm rol oynayır. «Sənin şəhərin» şeirində sevən insan eirif edir ki, «Mən səni sevəndə, bil, bu şəhərin Ahımla şəklini göyə çəkmişəm. Hər gecə göydəki qoşa ulduza, sizin rənginizdən boya çəkmişəm». Ümumiyyətlə, Murovdağlının sevgi şeirlərində maraqlı nüanslar diqqəti cəlb edir. Aşiq olan insanın fərdi yaşantıları, sevdiyi qadına münasibətində ən gözəl, ən optimal, ən münasib sözləri seçib onun obrazını yaratmaq bu şeirlərdə xüsusilə nəzərə çarpır.

*Sənin bayramına dərdim nöyərdi,
Ölüncə bu haqqın qurbanı olum!*

*Gözlərin gözümdə qoşa ülkərdi,
Gülüşün gül açsın, bağbanı olum!*

*Kefləndim sənin tək şərabdən, meydən,
Göz yaşım ömrümü bükübdü zərə!
Ahım silkələyir, ulduzlar göydən
Bayram noğulu tək tökülür yerə!*

Sonuncu iki misra mənə Füzulinin bu beytini xatırlatdı: «Deyil bihudə gər yağsa, fələkdən başıma daşlar, Binasın tişeyi-ahımla viran etdiyimdəndir». Əlbəttə, Aydının ahının silkələnməsi ilə göydən yerə tökülən noğulla Füzulinin ahı ilə yaranan mənzərə arasında zəmin-asıman fərq var. Amma hər halda Füzulidən bəhrələnib nəsə bir mübaliğə işlətmək heç də pis deyil və mən çox arzu edərdim belə füzuliyənə beytlər Aydının şeirlərində çox olsun.

Aydının kitabında «Yuxudan duram ki..» rubrikası da var və bu rubrikada olan şeirlər günündə, həyatın sərt çağları ilə, xeyir və şərin mübarizəsi ilə bağlıdır. Sanki təbiət gözəlliklərindən və sevgi nəşəsindən ayrılıb birbaşa həyatın, insan münasibətlərinin içinə doğru bir yürüş var. Görün nələr söyləyir şair:

*Birinə Vətən – Vətən, birinə puldu, zərdi,
Bəzən kabab şişində duzlandı Vətən dərdi.*

*O qalanı uçurdular, yerə düşən daşı sənsən,
O palıdı yıxdılar ki, başa çatmış yaşı sənsən,
Bu ağrının yaddaşı mən, yoxluğun yaddaşı sənsən,
Sürün, Qoca, sürün dünyadan o üzə!*

*İçində nəyin var yığ papaqlara,
Sığış papaqlara, sığ papaqlara...
Başın açılanda çox papaqlara.
Qırılıb içinə tökülən adam...*

Nizami Aydınə həsr olunan «Portret» şeirini özünə-məxsus tərzdə təqdim edir.

Aydının satirik ruhda olan şeirləri də var və həmin şeirlər «Bu qara qarğalar nə danışirlar» rübrikası altında təqdim olunur. «XXI əsrin canavarı», «Canavar», «Canavar ad alıb», «Bu itin yiyəsi kimdi, ay allah...», «Bu qara qarğalar nə danışirlar?!», «Siçanlar», «Qara pişik», «Balıq», «Sarı hörümçək» və s. şeirlərdə cəmiyyətdə baş verən haqsızlıqlar, Şərin meydan sulaması, çox zaman gözəllik qanunlarının pozulması, «Qara pişik»lərin, «sarı hörümçəklərin» meydan sulaması kəskin tənqid hədəfinə çevrilir. Nə qədər ki, bu mənfi tiplər yaşayır, cəmiyyətdə həmişə belə xaos, belə xoşagəlməz mənzərələr yaranacaqdır.

*Kömürdən sıyrılır, hisdən sıyrılır.
Dərddi, quyruğundan başına qədər.
Qaradır hissindən huşuna qədər,
Bu qara pişiyin allahı yox*

«Poeziya, mən səndən doğrulacağam» başlığı altında bir neçə şeir Şair və Dünya, Şair və Zaman paralelləri üzərində qurulub. Poeziyanın bu təzadlı və mürəkkəb əsrdə nəyə qadir olması və harada, hansı məqamda sönməsi, zəifləməsi, ancaq bütün bunlarla bərabər, yenə də öz mis-

siyası, şəərəflə davam etdirməsi o şeirlərin başlıca məzmununu təşkil edir. Aydın Murovdağlının şeirləri haqda bu qeydlərimi də onun «Tanrı, məni niyə şair yaratdın?» şeiri ilə başa çatdırmaq fikrində idim. O şeirə cavab olaraq deyə bilərəm ki, nə yaxşı Tanrı Aydın Murovdağlı adlı bir Allah bəndəsini şair yaradıb. Sözün Aydın Murovdağlı çalarını yaradıb! Uğur olsun deyirəm...

«Vətənimdə tapmışam mən öz səadətimi»

Tovuzun Düz-Cırdaxan kəndində, müəllim ailəsində dünyaya gələn, sazlı-sözlü bir aləmin qoynunda pərvəriş tapan, həyatın çətinlikləri qarşısında vüqarını, insan ləyaqətini uca tutan Binnət Eloğlu indi 76 yaşındadır. O, geriyə, ömrünün ötən illərinə boylananda yaşadığı ömür üçün qətiyyəən peşmançılıq hissi keçirmir, çünki bu ömür bütün varlığı ilə bağlandığı Vətəninə, elinə həsr olunub. Kolxozda çoban, biçinçi, dəmir yolunda fəhlə işləyib, sonra Bakıya köçüb, xarrat, rəssam işləyə-işləyə gecə məktəbini bitirib, ali təhsil alıb, uzun müddət pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olub. Amma harada işləmişsə, həmişə həqiqət aşığı olub, Vətəninə sevir. Onun «Elin səadəti, ümidi» adlı yeni şeirlər kitabındakı ilk şeiri də Vətən haqqındadır və o, şeirin ilk misrasındaca deyir ki: «Vətənimdə tapmışam mən öz səadətimi».

Vətəni sevmək süddən, qandan, ilikdən gəlir. Binnət Eloğlu da gözünü bu dünyaya açandan ana laylasında Vətən şirinliyini duyub, məktəbdə ona Vətəni sevməyi öyrədiblər. Və Binnət Eloğlu bu Vətən tərbiyəsi – və

tənpərvərlik hissi ilə şeirlər yazıb. Vətəni sevmək onun keçmişini, şanlı tarixini, böyük dahilərini, igid sərkərdələrini, qəhrəmanlarını sevmək deməkdir. Vətəni sevmək onun torpağını, daşını, qayasını, dağlarını, dənizini, təbiətini sevmək deməkdir. Dilini sevmək deməkdir.

*Bülbülləri mat edir şirin, şəkər dilimiz,
Xariqələr yaradır memar, rəssam əlimiz,
Dünyanın hər yerindən füsunkardır elimiz,
Suyumuz şəfalıdır, havamız səfalıdır,
Oğulumuz, qızımız cəsurdur, vəfalıdır.
Gözüm kimi sevirəm bu eli, bu torpağı,
Gözlərimə tutuyadı hər otu, hər yarpağı,
El dərdini çəkməyi, el oduna yanmağı,
Qəhrəman Səttar xandan, Bağır xandan öyrəndim,
Babəkdən, Xətəidən, Cavad xandan öyrəndim.
Hər bir dərdədən ağırdır, böyükdür həsrət dağı,
Yuxumu ərsə çəkir Dərbənd, Təbriz fərağı,
Millətimi sevməyi, dərdlərini yazmağı,
Fətəlidən, Sabirdən, Cəlildən öyrənmişəm,
Səhhətdən, Şəhriyardan, Xəlildən öyrənmişəm.*

Binnət Eloğlunun vətənpərvərlik duyğularını əks etdirən şeirləri daha çox tərənnüm xarakteri daşıyır və əlbəttə, bu şeirlərdə ənənədən gələn mədh səciyyəli sözlər, ifadələr, tərkiblər üstünlük təşkil edir. Buna görə onu qınammaq da olar, amma bu qocaman şairimiz öz duyğularını çox səmimi şəkildə bəyan edir və onun Azərbaycana həsr etdiyi hər bir şeirinin ürəkdən gəldiyinə inanırsan. Onun 1990-cı illərdə qələmə aldığı şeirlərdə isə bir Azərbaycan

həyəcanı duyulur.

*Hərrac bazarına qoyulub, ya Rəbb,
Nə qədər alıfnıb satılasıyam?
Sahibsiz yurd kimi görən neçə yol,
Neçə yad ölkəyə qatılasıyam?*

İllər keçdi. Ümummillə liderimiz Heydər Əliyev xalqın tələbilə yenidən hakimiyyətə gəldi. Ölkədə əmin-amanlıq yarandı, Azərbaycanın haqq deyən səsi dünyaya yayıldı, iqtisadiyyatımız çiçəklənməyə başladı, mədəniyyətimizdə canlanma yarandı, xalq müstəqilliyin şirinliyini duydu. Doğrudur, müəyyən çətinliklər, Azərbaycana qarşı xarici düşmənlərin təzyiqi yenə özünü göstərirdi, Qarabağ torpağı hələ də işğal altında idi, amma bu müddət ərzində Ordumuz gücləndi (bu ilin aprel ayında onun necə qüdrətli bir Ordu olduğunu gördük), indi ulu öndərin ideyaları, Azərbaycanı dünyanın ən güclü bir dövlətinə çevirmək arzusu uğurla həyata keçirilir. Elə bu inamla Binnət Eloğlu da müstəqillik illərinin Azərbaycanını mədh və tərənnüm hədəfinə çevirir:

*Odlar ölkəsiyəm – Azərbaycanam,
Cahana günəştək nur salanam mən.
Əlli milyon canda vahid bir canam,
Qoymayın yüz yerə parçalanam mən.*

Binnət Eloğlunun Azərbaycana həsr elədiyi şeirlər təkcə Vətənin mədh və tərənnümü ilə məhdudlaşmır. Onun Qarabağa həsr elədiyi həsrətli şeirlər də vətənpər-

vərlik ruhu ilə qələmə alınıb. Ümumiyyətlə, milli birlik, o taylı-bu taylı Azərbaycanın vahidliyi ideyası qocaman şairimizin şeirlərindən qırmızı xətt kimi keçir.

*Ay Vətən, başına dolannam, zəvvar
Kəbənin başına dolanan kimi.
Özümü sanaram xoşbəxt, bəxtiyar
Yolunda can qoysam Cavad xan kimi.
Sənsiz ərşə çıxar fəğanım, ünüm,
Bir an üzüm gülməz, açılmaz eynim.
Harda oluramsa, sənədir yönüm,
Günəbaxan günə boylanan kimi.
Əsirlər üstünə qara yel kimi,
Çökürlər sinənə Əzrayıl kimi,
Qənim Arazlaşıb, axır sel kimi,
Ağır dərdlərim var Savalan kimi.*

Binnət Eloğlu Tovuz ədəbi mühitinin yetirməsidir və məlum məsələdir ki, onun şeirə gəlməsində bu mühitin böyük rolu olmuşdur. Yəqin ki, şeirlərin də qoşma, gəraylı və təcnisə daha çox üstünlük verməsi də elə bu amillə bağlıdır. Etiraf edək ki, onun ən gözəl şeirləri xalq şeiri formalarında yazdığı nümunələrdir. Bu qoşma və gəraylılarda ustad aşuqların nəfəsini hiss edirik. «Dərdin alım» adlı bir gəraylısına nəzər salaq. Bu gəraylıda şair cənublu bir gözələ aşiq olduğunu, onun həsrəti ilə yaşadığını bəyan edir. «Dərdin alım» ifadəsi xalqdan gəlmədir. Həsrəti ifadə etmək üçün münasib qafiyələr də seçilmişdir. Amma elə düşünməyin ki, bu, tək-cə bir aşıqın fəryadıdır, bu həm də Vətən həsrətidir, Cənub həsrətidir.

*Əlim çatmır, əllərini
Tutammıram, dərdin alım.
Kədərimə kədərini
Qatammıram, dərdin alım.
Dərdimiz var Araz boyda,
Sən o tayda, mən bu tayda,
Harayına yasda, toyda
Çatammıram, dərdin alım.
İtirdi çar, şah tacını,
Qıraq sərhəd ağacını,
Ayrılığın əlacını
Tapammıram, dərdin alım.*

Binnət Eloğlunun kitabında qoşmalar, təcislər, rübailər və bayatılar da var. Hiss olunur ki, o, xalq şeirinə yaxşı bələddir. Bu yazını onun bir neçə cinaslı bayatısı ilə başa çatdırmaq istərdim:

*Mənə yaydı, yara yaz,
Dost, halımı yara yaz.
Yayda yaram sağalmaz,
Təbib, məni yara yaz.*

*Talandı göy çəmənim,
Göy çölüm, göy çəmənim.
Göyçə gölü yaşımdır,
Gözümdür Göyçə mənim.*

Bir söz zəmisindən keçdik...

Dörd il öncə qocaman şairimiz, şeirlərini sevə-sevə oxuduğum Fikrət Sadıq mənə bir kitab bağışladı. Müəllifi-Məryəm, adı – «Söz zəmisı». Bir vaxtlar Milli Məclisin deputatı olmuş bu xanımın şeir yazdığını, hətta daha iki şeir kitabını çap etdirdiyini bilmirdim. «Söz zəmisı»ni varıb keçdim və doğrudan da, onun müəllifini ŞAİR kimi tanıdım. Məryəm Həsənova bu kitaba 1969 və 1996-cı illərdə işıq üzü görmüş «Səhər» və «Yaralı quşun nəğməsi» şeirlər kitablarından seçmə nümunələri, bir də iki mininci illərdə qələmə aldığı şeirləri daxil edib. Amma ŞEİRİN köhnəsi, təzəsi olmur, yaxşısı olur, əlası olur, yəni yüz il, beş yüz il yazılan şeir də əgər əsl şeirdirsə, içində heç bir zaman köhnəlik qoxusu gəlməyən, həmişə poetik tərəvəti ilə seçilən şeirdirsə, o yaşayacaq. Məryəm xanımın altmışıncı illərdən üzü bəri yazdığı şeirləri də mənə belə təsir bağışladı. Heç bir ifrat tərifə varmadan deyə bilərəm ki, Məryəm Həsənovanın «Söz zəmisı»ndə gözü-mə dəyən gözəl şeirlər az olmadı. Bir də məni sevindirən o oldu ki, vaxtilə mənə Universitetdə dərs deyən, görkəmli dilçi, füzulişünas alim, mərhum deməyə dilim gəlmədiyi professor Samət Əlizadə bu kitaba sanballı bir ön söz yazıb. Elə bu yazıya əziz müəllimimin sözlərilə başlamaq istəyirəm. *«Əziz bacım, bizim zəmanəmizdə ali təhsili olan hər bir kəsin şeir quraşdırıb mənzumələr yaratması təəccüblü deyil. Müasir şeirimizin bir çox nümunələri və nümayəndələri məzmun dayazlığından başqa, poetik forma və janr məhdudiyəti, eyni saxta pafos və ritorik intona-*

siya mərəzinə tutulub. Bu mənada sənin şeirlərin qədim ədəbiyyatımızın müdrikliyini mənimsəməyən, dilimizin şəhdindən-şəkərindən dadmayan, əsl yaradıcılıq qabiliyyətinin mahiyyətini və dəyərini dərk etməyən dürlü-dürlü qrafomanlara və bəzi qələm sahiblərinə yaxşı poetik dərsdir».

Məryəm xanımın şeirlərində fərqləndirici xüsusiyyətlər hansılardır? Onu deyim ki, Azərbaycan şeirində bir neçə əsas mövzu (Vətən, təbiət, sevgi, gözəlliyin vəsfı, dünya və həyat haqqında düşüncələr) var ki, müasir şairlərimiz bu mövzulara dönə-dönə müraciət edirlər, Məryəm xanım da istisna deyil. Amma tanış mövzularda təzə söz demək, kimsənin işlətmədiyi təşbehlərlə, metaforalarla diqqəti cəlb etmək, duyğu və düşüncələrini poetik şəkildə oxucuya çatdırmaq əsas şərtdir. Məsələn, ana haqqında yüzlərlə şeirlər yazılıb, hər şair öz anasına məhəbbətini izhar edib. Məryəm xanımın da anasına həsr etdiyi bir neçə şeiri var və bu şeirlərdə təzəlik gözdən yayınmır. Onu anasına bənzəyənlərə cavab kimi üzünü anasına tutub deyir ki:

*Sənə bənzəyirəm söyləyir hamı,
Mən necə oxşaram sənə, ay ana?
Məndə səbrin hanı, dözümün hanı?
Məndə ürək hanı qəlbin tək yana?*

*Gözüm əkizsə də sənin gözünlə,
Yuxum bənzəməyir sənin yuxuna.
Uyusam laylanla, şirin sözünlə,
Külək də qoymazsan gələ yaxına.*

*O yorğun qədəmli ağır yerişin,
Ana vüqarının yaraşığıdır.
Sənin təbəssümün, xəfif gülüşün,
Buluddan süzülən ay işığıdır.*

Hər bir şeirdə sözlərə, söz birləşmələrinə yeni məna bəxş olunursa, o zaman əsl şeir yaranır. Yəni söz öz adliyindən, ifadə etdiyi leksik mənadan sıyrılıb çıxır, poetik məna kəsb edir. İnsanın yaşa dolduqdan sonra öz gəncliyini xatırlaması və daha çox kövrəlməsi ilə bağlı onlarla şeirlər yazılıb. Məryəm xanım da bu mövzuda kövrək notları dilə gətirir: «Bir də boynu bükük bənövşə olub, Həsərin yoluna baxacağammı? Bir də bulud kimi boşalıb, dolub, Şimşək tək hönkürüb çaxacağammı?». İnsan da təbiətin bir parçasıdır və təbiətlə insan ömrü arasında harmoniyanı şeirə gətirir şairlər. Ömrün ən çətin anlarında insan üzünü təbiətə tutur. Məsələn, küləyə. «Göyləri yerlərə qatmağın gözəl, Dərədə nərildə, zirvədə hayqır. Könlümə çəkilib yatmağın gözəl, Oyanıb köksümdə sükunəti qır» (Yeri gəlmişkən deyim ki, Məryəm xanımın şeirlərində Külək aparıcı obrazlardan biridir).

Hiss olunur ki, Məryəm xanımın təbiət sevgisi əbədidir. O, buluddan, yağışdan, dağdan, dərədən, torpaqdan yalnız təbiət atributları kimi söz açmır, təbiətlə öz ürəyi, hissləri və duyğuları arasında oxşarlıq axtarır, təbiətə, onun gözəlliklərinə fəlsəfi məna aşılamağa can atır. Həm də təzə təşbəhlərlə, metaforalarla. Görün, Danın sökülməyini necə şeirə gətirir:

*Dan yeri sökülür, ona baxın bir,
Xəzərə sıxılan «nara» baxın bir.
Zülmətdən boylanan nura baxın bir:
Qızılgül qönçədən soyulur kimi.*

«Səttar fırçası» şeirində isə təbiətin gözəllikləri ilə Səttarın yaratdığı gözəlliklər bir araya gəlir:

*Heyrətdən donuram bu yaz çağında;
Uca zirvələrin bəyaz çağında:
O dağın, bu dağın lap ayağında
Elə bil toxunub «Cici» xalçası
Ömür kitabının bir səhifəsi,
Rənglərə heykəldir bizə töhfəsi.
Əbədi həyatın sonsuz nəfəsi
Səmada, üfüqdə – Səttar fırçası.*

Mən Məryəm xanımın «Dərələr» şeirini obrazlı təfəkkürün gözəl bir nümunəsi hesab edirəm. «Beşiyə bənzəyir dərin dərələr» – şeir bu misralarla başlayır. «Beşikdə körpə var... Üstünə dumandan cuna sərilər, Bu körpə mür-cüyə batıb, – deyərsən». Lap rəssam fırçasından çıxan bir lövhəyə bənzəyir. Bu tipli lövhələr az deyil şeirlərində.

Məryəm xanımın «Söz zəmisində Vətən məhəbbətinə boylanan «sünbüllər» də az deyil. O, mümkün qədər şeirimizin bu əbədi mövzusunda şablondan, trafaretdən, min dəfə işlənən təşbehlərdən qaçır, Vətəni – Azərbaycanı öz duyğularının təbirincə tərənnüm edir, amma çılpaq ritorikadan uzaq tərənnümlə:

*Yatanda yuxuda nəyi görərdim,
Cənnət Vətənimə mən baxmasaydım?!
Könlümə atəşi necə verərdim
Yurduma günəşlə tən baxmasaydım?!
Gözüm görməsəydi, hər səsə uyub,
Görəsən mən hara gedib düşərdim?
Üstündə gəzdiyim torpağı qoyub,
Bəlkə yad məzara gedib düşərdim.
Allah nə veribsə, bir-bir alacaq,
Ürək çürpintisi çatacaq sona;
Onda da gözlərim açıq qalacaq:
Əbədi baxmağa Azərbaycana...*

Vətən haqqında bir şairin səmimi ürək sözləridir bu misralar. Ümumiyyətlə, Məryəm xanımın şeirlərinin bir məziyyəti də bax elə bu səmimiyyətdədir.

Məryəm xanımın şeirləri bizim doğma heca vəznindədir. Hiss olunur ki, onun şair nəfəsi əzəldən elə bu vəznə köklənib. Bir sıra əruzda yazılan qəzəlləri də var. Qoşmalarında səliqə-səhman, poetik biçim yetərincədir. Dilimizin incəliklərinə yaxşı bələddir. Köntöy misraları yoxdur.

Bir məqamı da qeyd etməliyəm. Mirzə Ələkbər Sabir deyirdi ki: «Şairəm, əsrimin ayinəsiyəm». Məryəm xanımın şeirlərində də bir fərdin – bir söz adamının yaşadığı zamanla, bağlı olduğu mühitlə, cəmiyyətlə münasibətləri öz əksini tapır. Uğurlara sevinir, naqisliklərə, mənfiliklərə qəzəbini, gileyini ifadə edir. Qarabağla bağlı bayatılarında nisgillidir, haray çəkir, həm də böyük bir inamla qələbəyə səsləyir.

*Ay saçım qara bağı,
Bu sazaq, qara bağı.
Həsrətim Təbrizlidir,
Dərdlərim Qarabağı.*

*Əzizim, el gərəkdir,
Muğana Mil gərəkdir.
Bu günümə vuran əl,
Bir də Ramil gərəkdir.*

Məryəm Həsənova indi yaşının ixtiyar çağındadır. Bu çağın da öz gözəlliyi var. Dönüb ötən illərə, aylara boylanırsan. Keçdiyi həyat yolu xatirələrə bürünür. «Söz zə-misi»nin təzə sünbüllərini yetirir.

Mən sizə Siyəzəndə yaşayan bir ağbirçək ŞAİRDən söz açdım.

«Şairəm, deməli, mənimki dərdi»
(Səməd Qaraçöpün şeirləri haqqında)

Səməd Qaraçöp... Gürcüstanın bir kəndində – Qaraçöpdə müəllimdir. Hündür boylu, üz-gözündən bu dünyanın dərdləri özünün dərdlərinə qarışan bu adamı mən bir neçə dəfə Bakıya gələndə görmüşəm və təbii ki, bir-birimizi tanıyırdıq. Onun mənim haqqımda təsəvvürü olsun ki, çox azdı, amma mən onu yalan olmasın, özü qədər tanıyıram. Bu mənəvi yaxınlığı onun şeirləri yaradıb. Şeirlə insanın təkcə nələr düşündüyünü yox, həm də xasiyyətini, xarakterini, həyat tərzini, yaşadığı mühitin ona münasi-

bətini də öyrənmək olarmış. Amma ən əsası odur ki, Səməd Qaraçöpün «Son nəfəs» adlı şeirlər kitabını oxuyub başa çatdırandan sonra anladım ki, minillik şeirimizin enerjisi hələ tükənməyib. Son nəfəs əslində, sonuncu deyil, haçansa yeni bir nəfəsin – poeziya sehrinin doğacağı bir günün, ayın, ilin doğacağı nəfəsin ərəfəsidir.

Səməd Qaraçöpün şeirləri haqqında professional tənqidçilər və qələm dostları heç nə yazmayıblar və içi mən qarışıq Bakıdan Qaraçöpə kənddə yaşayan və ömrü boyu bəlkə də o kənddən qırağa nadir hallarda yol alan bir şairə, onun SÖZünə, şeir dünyasına boylanmamışıq.

*Hələ söz altında qalmamışam heç,
Hələ susmamışam söz qabağında.
Vətənin qıraqda qalan yerisən,
Vətənin görünən yerisən, Vətən,
Yaxşın da, pisin də – göz qabağında.
Tarixin yel döyən yerisən, Vətən,
Tarixin sel döyən yerisən orda.
Vətənin qıraqda qalan yerisən,
Vətənin daş dəyən yerisən orda.*

«Qaraçöp» şeiri Səmədin cavanlıqda yazdığı ən gözəl şeirlərindən biridir və bu şeirin gözəlliyi ondadır ki, balaca bir kəndin Vətən obrazı kimi reallaşması, sonrakı bəndlərdə bu kəndin Dədə Qorqud qəhrəmanlarının qırqovul və yaylaq yeri kimi mənalandırılması, «Sən bir gələcəyə gədən yolçusan, Bir bulaq başında düşmüşsən atdan» misralarının poetik effekti Vətən sevgisinin bir balaca kənddən boy atdığına əminlik yaradır. Ümumiyyətlə, Səmədin şeir-

lərində Vətən obrazı qətiyyətlə təəssüb və vəsf obyektinə çevrilmir. Onillər boyu gözüümüzün və qulağımızın alışdığı Vətənə ünvanlanan nimdaş və şablon təşbihlərdən birçə rəng də qatılmayıb onun şeirlərinə. Amma Vətən sevgisini o, müxtəlif obrazlarda, daha çox İŞIQ VƏ QARANLIQ obrazlarında reallaşdırır. Əslində, onun əksər şeirləri İşığın (geniş mənada Vətənin) keçdiyi əzablı və həm də şərəfli yolun tarixini bizə anladır.

*Çəkdikə dünyanı qaranlıqlara
Qaranlıq dünyanın qara qoçları;
İşıq dirəkləri düzülən kimi,
Düzülüb tarixə dar ağacları.
İşıqlar asılıb dar ağacından,
Dar gündə bu dünya işıqnan durur;
Nəsimi asılıb 600 ildi,
Tarixin yolunu işıqlandırır.
Yaxşı ki, yer üzü qaranlıq deyil,
Yaxşı ki, yanrlar işıq acları.
...Dünyada ən ağır yük altındadı
İşıq dirəkləri, dar ağacları.*

İşığı sevmək, işığa can atmaq və bu işığı həyatına, ruhuna, məramına sərgiləmək – qaranlıqları da o işığın çevrəsində aydınlatmaq – bununla da tarix boyu Xeyir və Şərin mübarizəsini əks etdirmək Səmədin şeirlərində başlıca motivdir. Və əsrlər boyu Şərin – Qaranlığın daim fəlakət, rəzalət, mənəvi depressiya törətdiyi məlum məsələ. Səmədin Şərə qarşı mənəvi mübarizəsi Şair və Zaman əbədi qarşıdurması ilə reallaşır. Səməd üçün Zamanın amansız

sınaqlarından cəsarətlə keçən şairləri: Nizami, Füzuli, Nəsimi, Sabir, Hadi, Mirzə Cəlil, Əli Kərim sözün ocağını alovlandıran ustadlardır. Səmədin «Namıs yeri» adlı bir şeiri mənə Əli Kərimin, Məmməd Arazın şair və şeir haqqında yazdıqlarını xatırlatdı:

*Qovur şairləri bu gidi dünya,
Hərləyir-fırlayır oda salınca.
Bir dövlət şahından darğasınacan
Yenə bir şairin düşüb dalınca.
Şair taleyinə yenə yol tapıb
Keçdilər tarixin kübar yerindən;
Namıs şairlərin sevər yeridi,
Vurdular Puşkini sevər yerindən.
Şairin taledən istəyi – Vətən,
Şairin dünyadan umusu – torpaq...
Şairlər torpağın namıs yeridi,
Gözləyib həmişə namısı torpaq!*

Amma indi şair adını qorumaq, şair ləyaqətini uca tutmaq asanmı? Anti şeir, anti şair, anti mədəniyyət, «dövrün şairləri, münəccimləri» o qədər çoxalıb ki... «Hərə öz başını götürüb gedir, Dünyanın başında – şahların tacı. Gedib asılmağa iki ağac var – Bir çörək ağacı, bir dar ağacı». Dünyanın Xeyir-Şər mənzərəsində iki şairin – birinin çörək ağacına, birininsə dar ağacına məhkum olunduğu bir zaman gəlib. Tarix təkrar olunur.

*Tarix yollarında üz-üzə gəldi
Mənim Xeyir babam, sənin Şər baban.*

*Tarixin əliynən qaçaq babamı
Satdı düşmənlərə komissar baban.
Biz düşdük tarixin söz meydanına,
Sözdən ilham alıb yola düzəldik;
Gəldik babamızın gəldiyi yolnan,
Sənət yollarında üz-üzə gəldik.
Komissar babanın şair nəvəsi,
Yaşa öz babayın torpağı sanı!
Mənim damarımda qaçaq qanı var,
Sənin damarında komissar qanı.*

Səməd Qaraçöp sırf realist şairdir, romantika, ay işığının, təbiət gözəlliklərinin yaratdığı romantik ovqat onun şeirlərində nəzərə çarpmır, təzadlı həyat və bu həyatın doğurduğu acılıqlar, cəmiyyətdə, yaşadığı mühitdə yaranan neqativ hallar və bütün bu antigözəlliklərə qarşı kəskin etiraz onu necə deyərlər, acıqlı bir filosofa döndərüb. SƏMƏD QARAÇÖP DƏRDİN POEZİYASINI YARADAN ŞAİRDİR və o, bu dərdi POEZİYANIN DƏRDİNƏ DƏ ÇEVİRƏ BİLİR. Çıxılmazlıq qarşısında hiddət, gədcəyi yolların qaranlıq döngələri, həmişə sonuncu yazı fikirləşmək («Allah, bu soyuq dünyanın Nə yaxşı, bir ucu yazdı... Bir yaz da keçdi ömrümdən, Bəlkə bu, sonuncu yazdı») onun bir çox şeirlərinin fikir – məzmun qatına çökür. Elə bil dünyanın halal və düşünən bir bəndəsi ətrafındakı «zülmətsevər insanlara», işıqdan qorxan və halal-haram səddini vurub uçuranlara meydan oxuyur, amma bu meydanda tək olduğu üçün acizliyini də dərk edir: «Dünyanın işıqlı heç nəyi yoxdu, Mənə işıq ucu yoxdu dünyada... Üzümü hayana tutum, ay Allah, hayana baxıram –

hər yan qaranlıq». Amma sonra Səməd Qaraçöp Kefli İsgəndər kimi bu zülmətə, bu qaranlığa ittiham oxuyur. Çünki başqa yol yoxdur. Artıq içindəki ölümə tapınmaıq duyğusunu Yalınçıqlara, birincirlərin vəzirlərinə («Həmişə tarixin yol ayrıcında Bu xalqı vəzirlər parçalayıbdı»), bir üzün içində gizlənən çoxüzlülərə, it olmaqdan utanmayıb yal üçün gecə-gündüz hürənlərə, ağılı balaca – başı yekə olanlara İsgəndərsayağı protestlər səslənir: Hərdən də bu ittihamçı qəhrəmanın kövrək duyğuları baş qaldırır. Ana məzarı önündə: «Anamı torpağa tapşırıdım bu yaz, Şeirimi torpağa yazacam daha». «Neylim, sənə əlim çatmır, Torpağına qarışım, ay ana!» .

Səməd Qaraçöp etiraflar şairidir. Bəxtiyar Vahabzadənin «Etiraf» poemasından bu misraları xatırlayıram: «Etiraf – vicdanın nəğməsi, neyi, Hər kəsin özündən öc almasıdır». Səmədin etirafları təkcə onun fərdi-subyektiv-emosional duyğularını deyil, həm də həyat, gerçəklik, dünya, tarix və müasir dövrlə bağlı ictimai duyğularını da əhatə edir. «İctimai» sözündən çəkinmirəm, çünki bir şair Vətənin taleyi ilə bağlı düşüncələrini bəyan edirsə, burada fərdiliyin ictimailiyə çevrilməsi təbiidir.

*Neçə yüzillərdi, bu torpaq əsir,
Üstündə yaşayan əsir beləcə.
Əsir torpaqların üstündə tarix
Neçə yüzilləri susur beləcə.
Biz Vətən yolunda oda yanmadıq,
Yanmadıq oduna qəhrəmanların.
Əsir torpaqların üstündə oğul,
Yer yoxdu adına qəhrəmanların.*

*Əsir torpaqlar var bu yer üzündə,
Düşmənlər doydurur, yadlar doydurur.
Əsir torpaqların üstündə, oğul,
Satqınlar özünə heykəl qoydurur.
Neçə yüzillərdi, tarixə düşmür
Əsir torpaqların başından keçən...
Əsir torpaqların üstündə hələ
Oğullar gərəkdi-başından keçə!*

Səməd Qaraçöpün şeirlərində müşküllər içində yaşayan, gerçəkliyin sərt həqiqətləri ilə üzləşən, şeirə, sözə biganəlikdən hiddətlənən və bununla belə, yenə sözə tapınan bir şair obrazı canlanır və bu şair elə Səməd Qaraçöpün özüdür. Hansı şeirini oxuyursan, o şair obrazının müəyyən cizgisi ilə qarşılaşırsan. Və düşünürsən ki, Allah Səmədi elə ŞAİR yaradıb. Deyir ki, bu dünyada kimi dəmir döyür, kimi daş yonur, ancaq bircə mənəm dərdə susayan.

*Bu döymə dünyada hər şey döyülür,
Eh, mənim taleyim dərd döymüş çuxur.
Daşdan çörək çıxır, dəmirdən çörək,
Amma söz andırdan göz yaşı çıxır.*

Əlbəttə, bu dövrün şair taleləri heç də bir-birinə bənzəmir. Səməd Qaraçöpün şair yaşdıları arasında ona, sanki onun taleyini yaşayanlara da rast gəlirik, tamam fərqli yaşayanlara da. «Şairlər ev növbəsinə durdular, mən qəbir növbəsinə durmuşam, Əli Kərimdən sonra mənəm» – bu taleyi yaşayanlar da var, ortabab həyat tərzini keçirənlər də, az da olsa, varlı-karlı-pullu, maşınlı, bağ evi olanlar da.

Səmədin «Sözü ağladırım-ovuduram mən, Uşağım acından ağlayır amma» bu tipli misralar klassiklərimizdən bu yana şairlərimizin şeirlərində də səslənib. Füzuli doqquz axçanın ona verilməməsindən şikayətlənib, Vaqif «Bayram oldu heç bilmirəm neyləyim», Səhhət «Ürəyimdə daha yox qönçə dodaqlar dərdi, Vardır ev dərdi, qadın dərdi, uşaqlar dərdi» deyiblər. Səməd Qaraçöp də, onun yaşadları olan şairlər də hərdən çörək dərdindən, aclıqdan, işsizlikdən gileylənirlər, amma gəlin bunları bilmərrə unudaq, dərdlərimizi «çörək dərdi»nə – bu həddə endirməyək. Elə Səməd Qaraçöpün özünə, yazdığı bir şeirə haqq qazan-dıraq:

*Dünyada hər şeydən elə ki bezdim,
Elə ki dünyadan əlimi üzdim,
Həmişə dar gündə mənimki sözdü,
Yaxşı ki, üstünə getməyə söz var.*

Mən Səməd Qaraçöpü ilk dəfə görəndə onu çox sevdiiyim, səsini və sazını eşidəndə dönə-dönə kövrəldiiyim Aşıq Hüseyn Saraclıya bənzətdim. Səmədin «Saz» şeiri ustad aşığa həsr olunub: «Yandır bu dünyanı, Yanıq Kərəmi, Görüm, bu yanmaqdan ürək nə deyir! O qız saçlarından üç tel ayırsın, Bassın sinəsinə – görək nə deyir!». Bəlkə də, bu oxşarlıq doğru deyil. Amma Səməd Qaraçöpün dərd dolusu qoşmalarını oxuyanda Hüseyn Saraclı nəvasının həzinliyini, kövrəkliyini duydum. Hüseyn Saraclı Səmədin qoşmalarını oxusaydı, onun sazında bir yanğı da artacaqdı. Səmədin şeirlərində təbii ki, o yerlərin saz

havalarının, qoşma-gəraylı təsirinin izləri labüddür. Amma bunlar yalnız formallıq kəsb edir, çünki müqayisə eləsək, qoşma ustası Zəlimxan Yaqubla Səməd Qaraçöp arasında fərq açıq-aydın nəzərə çarpır. Zəlimxan ölənəcən nikbin şair idi, o, dərddən yazanda da nikbin idi, amma Səməd Qaraçöp ağrı, dərd şairidir və şəxsən bir oxucu-tənqidçi kimi bunu Səmədə heç cür irad tuta bilmərəm. Hər bir şair öz ürəyinə, içindəki duyğulara köklənir. Amma Səmədin bütün bu dərqli, acıqlı, hiddətli şeirləri arasında bir şeir də var ki, dərqli Səmədi orada görə bilməzsiniz. (Əslində, bir şairin nikbin, ya pessimist olmasının məsələyə heç bir dəxli yoxdur, tək ortada ŞEİR olsun, POEZİYA olsun!) Səməd Qaraçöpü tanıtmağımla bağlı bu yazını həmin o şeirlə bitirirəm:

*Söz üstə qılınclar baş-başa gəlib,
Söz üstə tarixlər baş-başa gəlib.
Bu qanlı dünyanın üstündə yenə
Zaman daş olubdu-söz daşa dəyib.
Elə zaman-zaman yaralanıb söz,
Kişilər soyulub-sözün üzündən.
Bu qanlı dünyanın üstündə yenə
Zaman çəkinibdi kişi sözündən.
Kişilər dönməyib kişi sözündən,
Bu sözün üstündə bir başdan keçib.
Bu qanlı dünyanın üstündə elə
Zaman daş olubdu – söz daşdan keçib.*

Qürbət MİRZƏZADƏ
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

2016-CI İLİN ƏDƏBİ TƏNQIDI
BÜTÜN YÖNLƏRİ İLƏ

Müstəqillik və ədəbi-tənqidi düşüncənin müstəqilliyi.
Ədəbi tənqidin azad, sərbəst və hərtərəfli inkişafı üçün hal-hazırda münbit zəmin hazırlanmış, belə ki, sərt qadağalar, ideoloji təzyiq və basqılar, senzura nəzarəti aradan götürülmüş, fikir demokratizmi, düşüncə sərbəstliyi elmi – nəzəri sahənin, bütövlükdə ədəbi-ictimai humanitariyanın fəal yaradıcılıq axtarışlarına yiyələnməsinə əlverişli stimül yaratmışdır. Şübhəsiz ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin sayəsində gerçəkləşən bu demokratik prinsiplər və təsisatlar kimi böyük ictimai-tarixi əhəmiyyət daşıyır. Keçən il xalqın tarixi taleyi üçün son dərəcə əlamətdar bu hadisənin – milli müstəqilliyin 25 illiyi tamam oldu. Bu münasibətlə digər ictimai-humanitar sahə və elmi mərkəzlər kimi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun akademik İsa Həbibbəylinin rəhbərliyi ilə hazırladığı “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı ikicildlik nəşrdə mahiyyət etibarilə tamamilə yeni bir ictimai-tarixi şəraitdə təşəkkül tapan ədəbi prosesin bütün mənzərəsi ilə: ədəbi növ, janr əlvanlığı və fərdi üslub təmayülləri ilə təqdim etmək qarşıya bir məqsəd kimi qoyulur. Şübhəsiz ki, yaradıcılıq sahələrindəki tənəzzül və durğunluğun cəmiyyət həyatında baş verən mürəkkəb və ziddiyyətli anlardan qaynaqlanırdı.

Bu xaotik, sonu görünməyən hadisə və olayların, ümid-sizlik, gələcək haqqında qeyri-müəyyən ovqatın mövcudluğunu doğuran səbəblərin ədəbi-bədii düşüncə ilə bağlı qarşılıqlı təmasda və eyni bir müstəvidə təqdimi son dərəcə obyektiv reallığı əks etdirir. Xalqın milli istiqlal mücadiləsinin başlanmasını soraq verən çağırış və bəyanatların ədəbiyyat və sənət cəbhəsindən gəlməsini real faktlar əsasında üzə çıxarmaq, ayrı-ayrı yaradıcılıq sahələrində nəzərə çarpan meyillərə diqqət yönəltmək belə bir zərurətdən irəli gəlir. AMEA-nın müxbir üzvü Muxtar Kazımoğlu ikicildliklə bağlı “Ədəbiyyat qəzeti”ndə dərc etdirdiyi “Müstəqillik düşüncəsi və ədəbiyyat” adlı məqaləsində bəhs olunan mərhələdə ədəbi hərəkatın xalqın milli müstəqillik uğrunda apardığı tarixi mücadilə zamanı birgə və çiyin-çiyinə addımladığını təsdiqləyən ədəbi-ictimai amillərin aparıcı bir ideya-məfkurə istiqamətinə çevrildiyini xüsusi olaraq vurğulanır: “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabının ərsəyə gəlməsində qarşıya çıxan çətinliklərdən danışarkən, kitabı yazan müəlliflərin fərqli zövq və üslub sahibi olmaları faktını da unutmamaq olmaz.” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 3 dekabr 2016-cı il). Əlbəttə, burada ayrı-ayrı yaradıcılıq sahələrinə həsr olunan icmalları, portret-çerkləri məhz mütəxəssis yanaşmasının məhsulu kimi dəyərləndirmək cəhdlərini də xüsusi qeyd etmək lazımdır. Poeziyada azadlıq və istiqlal çağırışları, nəsrdə və publisistikada qanlı Yanvar faciəsini real faktlarla canlandıran səhnələrin aparıcı məziyyətlərdən birinə çevrilməsi, dramatik situasiyanı bütün mürəkkəbliyi ilə əks etdirməsi digər bir ədəbi növü – dramaturgiyanı arxa plana keçirməsi,

ədəbi-tənqidi fikri gözləmə mövqeyinə və tənəzzül burulğanına gətirməsi ikicildlikdə bütün mənzərəsi ilə canlandırılır. Bu cəhət daha çox 1990-cı illərin ictimai-siyasi təbəddülatlarını, ruhi-mənəvi sarsıntılarını əks etdirən hissələrdə özünün dolğun ifadəsini tapır. Şübhəsiz ki, cəmiyyət həyatında baş verən bu kataklizmlərin mövcud ədəbi-bədii düşüncəyə aşılacağı pessimist ovqat və əhvali-ruhiyyənin yeni bir ictimai-tarixi şəraitdə yeni təmayül və meyillərin bərpa və yaranışına zəmin yaratması, dekadans və nastolji düşüncələrin aparıcı məziyyətlərə çevrilməsinə əhəmiyyətli yer ayrılması mərhələnin ziqzaqlarını bütün miqyası ilə görüntüyə gətirir. İkicildlikdə ilk dəfə bölgələrdəki ədəbi həyatın ayrı-ayrı qələm sahiblərinin yaradıcılığına həsr olunan portret-çerklərlə gündəmə gətirilməsi ədəbi prosesi kiçik hissələrə bölməkdən daha artıq səviyyədə onun bütövlüyünə təminat yaradan amillərin təsdiqi kimi diqqəti çəkir.

İkicildliklə bağlı təqdimatlarda səsləndirilən çıxışlarda və mətbuat səhifələrində dərc olunan rəylərdə nəşrin milli müstəqilliyin aparıcı siyasi-ideoloji və məfkurəvi əsasları və onun az sonra dövlət ideologiyasına çevrilməsi mahiyyət etibarilə yeni bir mərhələnin başlanğıc və təşəkkülünə təminat yaradan amillər kimi diqqət mərkəzinə çəkilməsi, bu sırada ədəbi prosesin üzərinə düşən təxirəsalınmaz vəzifələrin qabardılması obyektiv reallığı əks etdirir. Filologiya elmləri dokturu Əlizadə Əsgərli “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının ikicildliyinə xülasə” adlı geniş məqaləsində nəşrin əsas istiqamətlərini, ədəbi-estetik mündəricəsini belə ümumiləşdirir: “Kitabda müstəqillik illəri

Azərbaycan ədəbiyyatının təşəkkülü, onun 1990 və 2000-ci illər mərhələsinin konseptual əsasları və yaradıcı bədii şəxsiyyətləri, habelə tənqid-ədəbiyyatşünaslığın müstəqillik illərindəki elmi-nəzəri səviyyəsi ifadəsini tapıb. Nəşrin tərtibi prinsipləri mövcud siyasi-ideoloji mənbə və qaynaqlar, ədəbi növ və janrlar, mövzu və problematika, ədəbi cərəyan və tendensiyalar, habelə portert-oçerk və memuar-xatirə yazılarına görə müəyyənləşdirilib.” (Əsgərli Ə. “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının ikicildliyinə xülasə”, “525-ci qəzet”, 6 dekabr 2016-cı il)

İkicildlik ilk pilot nəşrdir və bir əlamətdar cəhət də ondan ibarətdir ki, institutun, əsasən Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin (bu da təbiidir) və digər elmi əməkdaşların müəllifliyi ilə işıq üzü görən bu nəşr formatına görə, tamamilə yeni və seçimli bir xüsusiyyət daşıyır. Şübhəsiz ki, bu layihə ədəbiyyat tarixi strukturunda gerçəkləşmiş təşəbbüs deyil və belə bir vəzifəni müəllif heyəti qarşılıqlarına heç əsas məqsəd kimi də qoymamışdır. Əvvəlki yaradıcılıq ənənələrindən fərqli olaraq, ikicildlikdə monoton üslub və yanaşma tərzindən yan keçilmiş, ədəbi fakt və hadisələrə münasibətdə müstəqil təhlil və ümumiləşmələrə daha çox üstünlük verilmişdir. Kitabları araya-ərsəyə gətirən müəlliflər doğru olaraq ədəbi prosesin inkişaf meyilləri barədə əyani təsəvvür yaratmaq, bütövlükdə onun hədd və konturlarını cizmaq üçün ən müxtəlif tədqiq üsullarından və janrlarından-oçerklərdən, icmallardan, dövrün ədəbi-ictimai xronikasını faktik nümayiş etdirən materiallardan yararlanmağa çalışmışlar ki, bu da keyfiyyət baxımından yeni bir yaradıcılıq ab-havasının

diqqəti çəkən məqamlarının təhlil və şərhinə əlverişli zəmin hazırlamışdır.

Ümumilikdə, iyirmi beş illik bir mərhələnin ədəbi prosesində iştirak edən bütün qələm sahiblərinin yaradıcılığının bu nəşrdə ehtiva olunduğunu birmənalı şəkildə təsdiqləmək çətindir. Söz yox ki, hər bir müəllif haqqında oçerk vermək, bütün istək və təklifləri gerçəkləşdirmək istiqamətində müəyyən məhdudiyətlərin olduğunu da danmaq olmaz. Ancaq bununla yanaşı, ikicildlikdə proporsiyanın heç də həmişə gözlənildiyini iqrar etmək mümkün deyil, burada mütləq şəkildə adları və imzaları görünməyə haqqı çatan sənətkarların unudulması halları da diqqətdən yayınmır.

Bəzən adi söz-söhətlərdən, rəsmi və qeyri-rəsmi rəylərdən, təəssürlərdən sarsılma halları, bəzən də müəlliflərin özlərinin inamsızlıq nümayiş etdirmələri, öz mövqelərini müdafiə etmək əvəzinə, susmaqla, laqeydliklə qarşılıqları da təəccüb doğurur. Əslində AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda və Azərbaycan Milli Kitabxanasında keçirilən təqdimat mərasimlərində nüfuzlu mütəxəssislərin səsləndirdiyi təqdirədirici rəylər nəşrin bir zərurət kimi meydana çıxmasını şərtləndirən ədəbi-ictimai amilləri kifayət qədər təsdiqləməkdədir.

“Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” ikicildliyi həqiqətən müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin mühüm nailiyyətidir. Bu ikicildlik müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatını əsas simaları və bütün yaradıcılıq istiqamətləri ilə bir yerdə təqdim edən sanballı nəşrdir. Dövrü mətbuatda tanınmış alimlərdən Muxtar Kazımoğlunun, Əli-

zadə Əsgərlinin, Himalay Qasımovun, Nizami Tağısoylunun, Nəriman Əbdürrəhmanlının çap olunan rəylərində kitabın sanbalı və səviyyəsi, əhəmiyyəti yüksək qiymətləndirilmişdir. Lakin tənqidçi İradə Musayeva “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” ikicildliyi haqqındakı məqaləsini əsasən tənqidi notlar üzərində qurmuşdur. Nəzərə çatdırılan tənqidi qeydlərdə üzərində düşünməli, nəzərə alınmalı təkliflər olsa da, müəllifin subyektiv baxışlarını ifadə edən fikirlər də az deyildir. Xüsusən, İradə Musayevanın həmkarı Tehran Əlişanoğlunun sosial mediada ona ünvanlanmış sözlərindən qıcıqlanaraq sərt mövqe tutması elmi obyektivliyi kölgədə qoymuşdur.

Ramiz Əskərin Bakıda türk dilində nəşr olunan “Bağımsızlıq dönməsi Azərbaycan edebiyatı” (“Müstəqillik dönməsi Azərbaycan ədəbiyyatı”) kitabında müstəqillik dövründə Azərbaycan ədəbiyyatının ümumi mənzərəsi, əsas üslubi meyilləri barədə əyani təsəvvür yaradılır. Bu istiqamətdə yaradılan nəşrlərdən fərqli olaraq, kitabda müstəqillik ərəfəsi ədəbi prosesinin başlanğıcının 1980-ci illərdən götürülməsi, məxsusi olaraq bu onilliyin ədəbiyyatının siyasi-ideoloji axın və təmayülləri ilə təqdim olunması, sosialist realizmi yaradıcılıq metodunun tələb və ehkamları ilə yaranan ədəbi təcrübənin xarakterik xüsusiyyətlərinin konkret fakt və nümunələr əsasında təhlilə yönəldilməsi, aparıcı yaradıcılıq tendensiyalarının müəyyənləşdirilməsi prioritet məqsəd və niyyətə çevrilir. SSRİ-nin süqutu ərəfəsi, yenidənqurma və aşkarlıq kimi siyasi-ideoloji şüar və doktrinaların ölkəni xaos və özbaşınalığa sürükləməsi və belə bir durumun ədəbi düşüncəyə aşıladığı pes-

simist və bədbin ovqat kitabda müxtəlif janrlarda və ədəbi növlərdə yaranan nümunələr əsasında üzə çıxarılır. Ancaq bununla yanaşı, real gerçəkliklərin, baş verən hadisələrin mahiyyətinə nüfuz etmək daha çox poeziya və publisistikada fəal mövqe qazanmasını şərtləndirən amillərə də kifayət qədər yer ayrılır. Sadalanan bu keyfiyyət dəyişmələrinin az sonra milli istiqlal və azadlıq mübarizəsinə çağırışlarla əvəzlənməsi təbii ki, milli zəmində süni şəkildə yaradılan (quraşdırılan) qarşıdurmalara gətirib çıxarması kitabda bütün təfərrüatı ilə diqqətə çatdırılır. Bu mənada ayrı-ayrı bölmə və hissələrdə Azərbaycan xalqının istiqlal savaşına qalxmasında, milli müstəqilliyə qovuşmasında ədəbiyyatın üzərinə düşən mühüm və təxirəsalınmaz vəzifələr barədə təfərrüatlı şərh və təhlillər mərhələnin səciyyəvi cəhətlərini əks etdirir. Biz burada kitabın son dərəcə geniş və əhatəli mündəricatındakı sərlövhələri sadalamaq fikrində deyilik, sadəcə, müstəqillik məfkurəsini və azadlıq ideallarını bir ortaq məxrəcə gətirən yalnız bir bölmənin – “Azərbaycan Halkının Milli, Manevi və Sosial Gelişimi Uğrunda Edebiyatın Mücadelesi” üzərindən sükutla keçmək olmur. Əslində bu bölmə kitabın başlıca məqsəd və qayəsini müəyyənləşdirən, əhatə dairəsini və problemlərini dürüst təyin edən bir sərlövədən daha artıq ədəbi-ictimai mətləbləri, insan və cəmiyyətdaxili münasibətləri də, insan haqları və azadlıqları barədə mövcud təsəvvürlərin köklü şəkildə dəyişikliyə uğramasını da bütün miqyası ilə görüntüyə gətirir. Beləliklə, burada 1980-ci illərin şeir, nəsr, dramaturgiya yaradıcılığı barədə ümumiləşdirici qənaət və mülahizələr irəli sürülür, yeni bir

ictimai-tarixi şəraitə keçid və onun ədəbi prosesə təsiri məsələsi əsas münasibət hədəfinə çevrilir. Diqqəti cəlb edən bir əlamətdar məqam da ondan ibarətdir ki, kitabda müstəqillik dövrünün son iyirmi beş illik bir mərhələsi barədə yekdil və əsaslandırılmış mülahizələr irəli sürülür. Müəllifin bəhs olunan mərhələdə mətbuat və jurnalistika sahəsində fəal iştirakı, bu istiqamətdə yaşanan olayları obyektiv və hərtərəfli izah etməsinə əsaslı zəmin yaradır, bu həm də ədəbi prosesdə baş verən müxtəlif yaradıcılıq problemlərinin çözlənməsində mətbuatın üzərinə düşən vəzifə və funksiyaların vacibliyini bir daha gündəmə gətirilməsini qaçılmaz edir. Xüsusi nəzarət altında fəaliyyət göstərən mətbu orqanların və dövrü nəşrlərin qarşısına qoyulan ciddi maneələr, sovet ideologiyasının müəyyənləşdirdiyi çərçivə və ehkamlardan kənara çıxmaq tələbləri, əslində ədəbiyyat və sənət məsələlərində azad fikir və düşüncə demokratizminin yoxluğunun bir göstəricisi olduğunu nümayiş etdirir ki, bu da sovet dönəmindəki cəmiyyət və ədəbiyyat, sənət və gerçəklik qütblərindəki aşınmaların mahiyyət və məğzini açıqlamağa geniş imkanlar açır.

Şübhəsiz ki, özünəməxsus elmi-publisistik üslubda və formatda qələmə alınan kitabda əsaslandırılmamış fikirlərə, faktik səhvlərə və yanlışlıqlara da təsadüf edilir. Bu, xüsusən, nəşrin dramaturgiya və ədəbi tənqidlə bağlı hissələrində özünü büruzə verir. Əlbəttə, biz burada ədəbi tənqid sahəsində fəal yaradıcılıq axtarışları aparan onlarla imzaların yerini “zəbt” edən müəlliflər barədə bütün təfərrüatı ilə bəhs etməkdən vaz keçirik.

Müstəqillik dönəmində təşəkkül tapan milli ədəbi prosesin ehtiva etdiyi zaman sərhədlərini aşan, ancaq bütün ruhu və qanı ilə istiqlal düşüncəsinə xidmət edən bədii nümunələrdən yeri gəldikcə bəhs edilməsində, zənnimizcə, elə bir qəbahət yoxdur, ancaq bu şərtlə ki, həqiqətən təhlilə yönəldilən həmin əsərlərdə azadlıq mücadiləsinin ilkin şərtləri və əlamətləri özünü əks etdirsin. Belə bir əlamət və xüsusiyyətləri özündə əks etdirməyən əsərlərdə ciddi milli oyanış və istiqlal məfkurəsinə xidmət edən estetik ideal axtarışları aparmaq cəhdlərinin səmərəsizliyi bəzən kitabda özünə yer alır. Ayrı-ayrı onilliklərdə poeziyanın, nəsrin və dramaturgiyanın keçmiş olduğu inkişaf və təkamülü ümumiləşdirən fəsil və bölmələr olduğu halda, publisistikaya, tənqid və ədəbiyyatşünaslığa müstəqil icmalların ayrılması diqqətdən yayınmır. Ədəbi əlaqələr, onun xüsusi bir sahəsi olan tərcümə məsələlərinə toxunulmaması da mərhələnin ümumi mənzərəsinin bütöv və tam şəkildə təsvür edilməsinə imkan yaratmır. Bu mənada AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun hazırladığı ədəbi proses layihələri daha əhatəli və sanballı təsir bağışlayır.

Akademik Nizami Cəfərovun “Ədəbiyyatın müstəqilliyindən müstəqilliyin ədəbiyyatına” adlı məqalələr toplusunda da ədəbi düşüncə milli azadlıq və istiqlalın əsas qaynaqlarını nişan verən aparıcı mənbələr sırasındadır. Məqalələr toplusundan ibarət kitab bilavasitə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin 25 illiyinə həsr olunan bir ad altında təqdim edilir: “Ədəbiyyatın müstəqilliyindən müstəqilliyin ədəbiyyatına”. Kitabda milli müstəqilliyin ide-

oloji əsasları və təməl prinsiplərinin ictimai şüurun fəal və geniş yayılma imkanlarına malik sahələrindən biri olan ədəbi düşüncədən baş qaldırdığını şərtləndirən ədəbi-ictimai amillər dəqiqliklə müəyyənləşdirilir və bu xüsusda əyani təsəvvür yaradılır. Doğrudur, bu kitab bütövlükdə və birbaşa müstəqilliyin ədəbiyyata gətirdiyi yeni meyil və yaradıcılıq təmayüllərinin şərh və təhlilini qarşıya bir məqsəd kimi qoymur, ancaq bununla yanaşı, ədəbi prosesə və sənətkar şəxsiyyətinə məhz belə bir meyar və prinsiplərdən yanaşma probleminə asılı olmayaraq, hər yazıya və məqaləyə sirayət etdiyi aydın şəkildə özünü göstərir. Bu mənada kitabın başlanğıcında verilən “Ön söz və ya ədəbiyyatın müstəqilliyindən müstəqilliyin ədəbiyyatına” adlı proqram xarakterli məqalədə problemin aktuallığını, prinsipial məqamlarını müəyyənləşdirən müddəə və tezlərin irəli sürülməsi ədəbi düşüncənin müstəqillik məfkurəsinin formalaşmasında müstəsna əhəmiyyətini üzə çıxarmağa real imkanlar açır. Müəllif doğru olaraq, incəsənət və yaradıcılıq növləri içərisində ədəbiyyatın özünəməxsus mövqeyə malik olduğunu, sərt ideoloji qadağalar və təzyiqlər şəraitində geniş xalq kütlələrinin şüur və mənəviyyatına təsir göstərmək xüsusiyyətinə toxunaraq, məqalənin nəzəri başlanğıcında belə bir obyektiv qənaəti vurğulayır: “Ədəbiyyat cəmiyyət tarixinin bütün dövrlərində, mərhələlərində ictimai (və milli!) şüurun ən müstəqil forması olmuşdur. Və bu müstəqillik, hər şeydən əvvəl ondan irəli gəlir ki, ədəbiyyat ictimai şüurun ən kütləvi təzahürlərindən daha kütləvidir (və millidir). Kütləvi (və milli) təfəkkür isə öz təbii inersiyası ilə, qarşısına

nə qədər mürəkkəb maneələr çıxsada, həmişə müstəqilliyə can atır (və heç vaxt bu mübarizədən imtina etmir). (Cəfərov N. “Ədəbiyyatın müstəqilliyindən müstəqilliyin ədəbiyyatına”. Bakı: “Elm və təhsil”, 2016, səh.3)

Məqalədə insanın (fərdin) müstəqilliyindən etnosun (xalqın) müstəqilliyinə kimi böyük bir təkamül prosesinə yiyələnən ədəbiyyatın nail olduğu aparıcı məziyyətlər, onun azadlıq və istiqlal mücadiləsinin gerçəkləşməsində müstəsna mövqeyi barədə irəli sürülən qənaətlər ədəbi-bədii təcrübə ilə ictimai-tarixi şəraitin qarşılıqlı əlaqə və müqayisəsi nəticəsində üzə çıxarılır. Burada bədii sözün imkan və təsir dairəsi, xalqın yaddaşında və şüuraltında yaşatdığı, əsrlər boyu nəsil-nəsil insanların ruhuna və mə-nəviyyatına aşladığı (hopdurduğu) milli hiss və duyğuların məhz ədəbiyyat cəbhəsindən baş qaldırması zəngin faktlarla özünün təsdiqini tapır. İkiyə parçalanan, şimala və cənuba bölünən Azərbaycanın tarixi taleyinin ən çətin və keşməkeşli anlarını müəllif doğru olaraq, şəxsiyyətin, yaradıcı təfəkkürün münasibət və yanaşma müstəvisində nəzərdən keçirməyə nail olur. Belə bir prizmadan yanaşanda zəngin tarixi ənənələri olan klassik ədəbi təcrübədə insan amilinin, yeni dövrdə isə milli tale və millət anlayışının fəal surətdə dövriyyəyə gətirilməsini doğuran səbəblər ciddi təhlil süzgəcindən keçirilir və belə bir qənaətə gəlinir ki: “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə nəzər salsaq görürük ki, Nizamidə, Nəsimidə, Füzulidə, Vaqifdə əsas qəhrəman İnsan; Mirzə Fətəlidə, Sabirdə, Mirzə Cəlildə, Hadidə, Caviddə, Səməd Vurğunda, Mirzə İbrahimovda, Süleyman Rüstəmdə, Rəsul Rzada, Şəhriyarda Millətdir.”

(Yenə orada, səh. 4) Keçən əsrin 80-ci illərinin ədəbi prosesində baş verən keyfiyyət dəyişmələri, xüsusən, azadlıq və milli oyanış düşüncəsinin özünəməxsus şəkildə səslənməsinə münasibət maraqlı doğurur: “80-ci illərin sonlarına doğru Azərbaycan ədəbiyyatı (və ədəbi-ictimai fikri) milli müstəqilliyə tam hazır idi.” (Yenə orada, səh. 6)

Məqalə həcm etibarilə kiçik olmasına baxmayaraq, böyük və tələpəli ədəbi-ictimai məsələləri, xüsusən, bədii gedişatın siyasi-ideoloji təzyiqlər şəraitindəki real fəaliyyətini yığcam və ümumiləşdirilmiş şəkildə izah və şərh edir, gələcəkdə bu istiqamətdə icra olunacaq yaradıcılıq axtarışlarına stimulyerici təsir göstərmək gücünü də kifayət qədər nümayiş etdirir.

Ədəbi tənqidin axtarış meyilləri. İndi ədəbi tənqidin yoxluğundan, “olum-ölüm” dilemması qarşısındakı tərəddüdlərindən yox, onun tamamilə fərqli bir durumundan – kəmiyyət ilə keyfiyyət nisbətində nəzərə çarpacaq dərəcədə özünü göstərən tərs mütənəsibliyindən bəhs etmək daha məqsədəuyğun görünür. Işıq üzü görünən kitab və monoqrafiyalar, məqalələrdən ibarət toplular, ayrı-ayrı mətbu orqanlarda, dövri nəşrlərdə, hətta zahirən əsl virtual innovasiya texnologiyası (hadisəsi) hesab edilən internet saytlarında ədəbi tənqid adı altında təqdim olunan çoxsaylı yazılar, keçirilən müzakirə-disputlar say və kəmiyyət baxımından narahatlığa elə bir əsas vermir. Ancaq ciddi narahatlıq doğuran bir məsələ var ki, o da tənqid faktı kimi geniş ədəbi-elmi dairələrin ixtiyarına verilən həmin yazıların keyfiyyət baxımından heç də müasir elmi-nəzəri fikir qarşısında duran yaradıcılıq vəzifələri ilə bəzən həmahəng

səsləşməməsidir. Bu baxımdan ötən ilin ədəbi tənqidindəki axtarışları iki mühüm istiqamət üzrə qruplaşdırmaq olar: Birinci, ənənəvi olaraq ədəbi tənqid ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılıq irsini, eyni vaxtda müxtəlif xarakterli yaradıcılıq problemlərini elmi-nəzəri müstəvidə tədqiq hədəfi seçən çoxsaylı kitab və monoqrafiyalarla gündəmə gəlir; İkinci, dövrü nəşrlərdə, qəzet və jurnal səhifələrində yeni yaranan ədəbi nümunələri ümumiləşdirərək təhlil edən məqalə və resenziyalar ədəbi tənqidin çevik janrları kimi üstün mövqe qazanır.

2016-ci ildə Elçin, Anar, İsa Həbibbəyli, Nizami Cəfərov, Qəzənfər Paşayev, Vaqif Yusifli, Rahid Ulusel, Şirindil Alışanlı, Nizaməddin Şəmsizadə, Qurban Bayramov, Rəhim Əliyev, Tehran Əlişanoğlu, Aydın Talıbzadə, Asif Rüstəmli, Bədirxan Əhmədov, Əlizadə Əsgərli, Cavanşir Yusifli, Təyyar Salamoğlu, Rüstəm Kamal, Hüseyn Həşimli, Məti Osmanoglu, Əsəd Cahangir, İradə Musayeva, Nərgiz Cabbarlı, Elnarə Akimova, Günay Qarayeva, Aynurə Mustafayeva, Lalə Həsənova, Aynur Xəlilova, Aygün Bağırılı, Mətanət Vahid və Seyfəddin Hüseynlinin müxtəlif dövrü nəşrlərdə dərc olunan yazıları ədəbi tənqidin ümumi mənzərəsini kifayət qədər əks etdirir.

Nizami Cəfərov əvvəlki illərdə (və onilliklərdə) olduğu kimi, yenə də fəal və məhsuldar tənqidçi mövqeyi nümayiş etdirir; ötən il onun yeddi kitabı işıq üzü görüb ki, bunların içərisində ədəbi tənqidin arsenalına daxil ediləcək monoqrafiyaları, məqalələrdən ibarət topluları və kitabçaları ayrıca qeyd olar. Müəllifin sırf tənqidçi mövqeyindən qələmə alınan monoqrafiyası “Afaq Məsud dün-

yası” adlanır. Özünəməxsus yaradıcılıq dəsti-xətti, üslub və yazıçı manerası ilə seçilən Afaq Məsudun hekayələri, romanları və dramaturgiyası sistemli şəkildə tədqiq olunan monoqrafiya orijinal strukturu və ümumiləşdirmə tərzii ilə diqqəti çəkir. Yaxşı haldır ki, burada irəli sürülən fikirlər bir tənqidçinin monoloqu formasında yazılmamış, əksinə, yeri gəldikcə yazıçının yaradıcılıq irsinə fərqli münasibət bildirilən mülahizələrə, müqayisə və paralellərə də kifayət qədər yer ayrılır. Və belə yanaşma və dəyərləndirmə cəhdi əslində əsl həqiqətin – yazıçının sənət dünyasına məxsus ən incə mətləblərin üzə çıxarılmasına yönəldilir. Bu sırada yazıçı ilə müxtəlif vaxtlarda aparılan sorğu və müsahibələrdən istifadə edilməsi belə bir mənbə rolu oynamaq funksiyasını yerinə yetirir. Afaq Məsudun yaradıcılığı, sənətkar fərdiyyəti ilə bağlı mülahizə yürüdən müəlliflərlə eyni məxrəcə gəlmək, bəzən tamamilə fərqli bir yanaşma nümayiş etdirmək burada xüsusi nəzərə çarpan keyfiyyət göstəricisidir.

Tənqidçi Afaq Məsudun hekayələrində qaldırılan sosial-mənəvi-əxlaqi problemlərin anatomiyasını, şəxsiyyətin psixoloji sarsıntı və tənəzzül məqamlarını izləyir, dramatik gərginliyin, duyğular imperiyasının üsyan və təlatümlərə qalxan anlarının ilk başlanğıcda kiçik janrın imkanları sayəsində start götürməsinə inandırıcı fakt və dəlillərlə müəyyənləşdirməyə müvəffəq olur. “Yazıçı dünyasına tənqidçi baxışı” (Nizami Cəfərovun “Afaq Məsud dünyası” kitabı üzərinə) adlı məqaləsində Bədirxan Əhmədli dolayısı da olsa, bu cəhətə toxunaraq yazır: “Tənqidçi Afaq Məsudun ilk hekayələrindən tutmuş (“Qonaq-

lıq”, “Bekar”, “Üçüncü mərtəbədə”, “Telefonda işıq”, “Həsən əmi” və s.) öz üslubunu mövcud qəliblərə, mənə-nələrə qarşı çıxaraq, “mənəvi-əxlaqi kanonların” mahiyyətinə nüfuz edərək yaratdığını önə çəkir.” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 12 noyabr 2016-cı il)

Şübhəsiz ki, bu ümumi cəhət yazısının həm hekayə, həm də roman və dramaturgiyasına xas olan başlıca yaradıcılıq məziyyətlərindən biridir ki, bunu tənqidçi həssaslıqla duyaraq üzə çıxarmağa nail olur. Monoqrafiyada tədqiq obyektinin xarakter və səciyyəindən asılı olaraq, tənqidçinin üslubunda fəlsəfi-estetik mahiyyətin önə çəkilməsi və ya məqamına görə əvəzlənməsi həm də fərdi yanaşmanın və interperatasiyanın real təzahürü kimi çıxış edir.

Təyyar Salamoğlunun “Qarlı aşırım”lardan keçən yollar”, “Azərbaycan ədəbiyyatı: mübahisələr, həqiqətlər” kitabları imzasını özünəməxsus cəsarət və inadla təsdiqləyən tənqidçi-ədəbiyyatşünasın həm monoqrafik araşdırmalar istiqamətində, həm də bir qədər fərqli ampulada – ən müxtəlif yaradıcılıq məsələlərinə prinsipial nöqtəyi-nəzərdən yanaşma nümayiş etdirən məziyyətlər barədə fikir yürütməyə zəmin yaradır.

Elnarə Akimovanın “Çağdaş poeziya və ədəbi təmayüllər” monoqrafiyası milli poetik düşüncədə tarixən təşəkkül tapan axın və meyillərin bir sistem halında tədqiqata cəlb olunması baxımından maraq doğurur. Müəllif doğru olaraq, Azərbaycan şeirinin son illərdəki axtarışlarında nəzərə çarpan üslub və təmayüllərin izlərini orta çağ şeirinin xüsusi bir mərhələdə davam və inkişafı kimi şərh

edir, ayrı-ayrı ədəbi dövr və yaradıcılıq mərhələləri arasında ənənə və varislik prinsiplərinin qorunub saxlanılması, davam və inkişafı kimi məsələləri zəngin fakt və ümumiləşdirici təhlillər əsasında üzə çıxarır. Monoqrafiyada ictimai həyatdan, cəmiyyətdaxili münasibətlərdən qaynaqlanan ruh düşkünlüyü, onun poeziyada ifadə üsulları, birbaşa dekadentizm və modernist cərəyanlarla əlaqə və bağlılığı kimi yaradıcılıq məsələləri ümumiləşdirilərək təhlil müstəvisinə çıxarılır. Bu baxımdan, bilavasitə ədəbi tənqidin belə ciddi və prinsipial yaradıcılıq problemlərinin dəyər və qiymətləndirilməsində iştirakının ayrıca bir bölmədə (“Ədəbi tənqid və yeni estetik meyarlar”) şərh olunması ədəbi təcrübə ilə nəzəri-estetik fikrin əlaqə və münasibətlərinin kifayət qədər çözülməsini əyani şəkildə təsdiqləyir.

Ədəbi tənqidin daha çox publisistik üslubda təqdimi baxımından nəşr olunan məqalələrdən ibarət iki toplunu xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır.

Bəsti Əlibəylinin ədəbi-tənqidi məqalələrdən ibarət “İkinci mətn” adlı toplusuna daxil edilən yazılar cari bədii gedişatın bir sıra tanınmış şəxsiyyətlərinin yaradıcılığı, ümumən ədəbi prosesin qarşısında duran aktual yaradıcılıq məsələləri ətrafında tənqidçinin müşahidə və düşüncələri kimi diqqəti çəkir. Dövr və ədəbi mərhələ etibarilə yarım əsrin bədii mənzərəsi üzərində, onun axtarış stixiyası fonunda yekdil təsəvvür yaradan kitabda poeziya, nəsr, dramaturgiya, publisistika və ədəbi tənqid ətrafında aparılan təhlil və ümumiləşdirmələr tənqidçinin maraq dairəsinin əhatə və miqyası barədə yetərincə fikir formalaşdırır. Sözsüz ki, sadalanan yaradıcılıq sahələrinin ədəbi-tənqidi təh-

lilə cəlb edilməsi əsas məqsəd və qayəyə çevrilir. Son on beş ilin yazılarından ibarət topluda ədəbi tənqid hansı münasibətlə, hansı ədəbi növ və janrdə qələmə alınmasından asılı olmayaraq hər yazıda fəallıq qazanır, əslində bədii fakt və hadisənin belə bir hissi-emoşional ovqat və ehtirasla culğalaşması müəllifin özünəməxsus tənqidçi ədasına səciyyəvi cizgilər aşılayır. Topluya daxil edilən yazılar yaxşı haldır ki, özünün janr əlvanlığı ilə də seçilir. Məqalə, esse, müsahibə kimi geniş yayılmış janrlarda qələmə alınan bu nümunələr publisistikadan tənqiddə keçidin müəyyən çətinliklərini də gizlədə bilmir, adı oxucu vərdişindən və yanaşmasından (bəzən də aludəçilikdən) irəli getməyən təhlillərdə bu, daha çox üzə çıxır.

Bu cəhət Cahangir Məmmədlinin “Dünya sözə qalacaq...” (Ədəbi-tənqidi məqalələr) kitabına daxil edilən yazılara da müəyyən qədər sirayət edir. Bu da təbiidir, haqqında söhbət açılan kitabın müəllifi bu sahənin çoxillik təcrübəyə, kifayət qədər professional keyfiyyətləri ilə seçilən nüfuzlu nümayəndələrindən biridir. Onun yazılarına xüsusi keyfiyyət aşılayan bir mühüm cəhəti xatırlatmadan keçmək olmur: bunun adı səmimiyyətdir. Elə çıxmasın ki, biz ümumən ədəbi tənqiddə publisistikanın iştirakının (məxsusi olaraq publisistik ruh və pafosun, sosial fəallığın və kəsərin) əleyhinəyik. Ancaq bir həqiqət də var ki, publisistikaya geniş meydan vermək bəzən tənqidi düşüncənin “ərazisini zəbt edirsə”, mühakimə yürütməyə yox, təsvirçiliyə gətirib çıxarırsa, bu barədə düşünməyə dəyər.

Təəssüf ki, sözün yaxşı mənasında səmimi fikir mübadiləsinə (hətta mübahisəyə) zəmin yaradan hər iki kitab

haddında təfərrüatı ilə dayanmaq imkan xaricindədir. Biz, sadəcə olaraq, hər iki müəllifin birbaşa ədəbi tənqidlə və tənqidçi şəxsiyyəti ilə bağlı müəyyən məqamları əks etdirən fikirləri ilə kifayətlənmək məcburiyyətindəyik. Məsələn, Bəsti Əlibəyli ədəbi tənqidin müasir durumundan, qarşısında dayanan vəzifələrdən bəhs edən “Tənqid+ədəbiyyat” adlı icmalda belə bir fikir səsləndirir: “Tənqid dağıdıcı yox, qurucu olmalıdır. Doğrudur, tənqidçi yazıçının əvəzinə əsər yaza bilməz, amma stimula verə bilər. Sağlam, obyektiv və etik təhlilləri ilə yazıçını yönləndirə bilər. Təəssüf ki, bu gün Aydın Məmmədov, Nadir Cabbarlı, Yaşar Qarayev kimi həm özü işıqlı olan, həm də ədəbiyyatı və yazıçını işıqlı səmtə yönəldən, dəyərli məsləhətləri ilə yaradıcılıq impulsları verən tənqidçi axtaranda köks ötürməli oluruq.” (Əlibəyli B. “İkinci mətn”. Bakı: “Təhsil” 2016, səh. 388-389)

Tənqidçinin bu müşahidələrinin dəqiqliyinə şübhə etməyə haqqımız yoxdur. Bu şərtlə ki, tənqidi mühakimədə “etik təhlillər” nə deməkdir, hansı funksional xüsusiyyətlərə xidmət edir məsələsinə aydınlıq gətirilsin. Bəsti xanımın tənqidçi adlarının sıralanmasında düzəlişə ehtiyac var: Yaşar Qarayevin adı birinci çəkilməli idi. Məlumdur ki, Bəsti Əlibəyli Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin tənqid seksiyasının (bölməsinin) rəhbəridir, ancaq onun elə həmin icmalda təqdim etdiyi tənqidçilər sırasında adları (daha dəqiq desək, soyadları) qeyri-dəqiq olan, bəzən siyasətçilərlə qarışdırılma hallarına da rast gəlmək olur.

Sayı tənqidi. Ədəbi tənqidin professionallıq keyfiyyətləri ilə seçilməyən virtual janrlarından biri olan sayt

tənqidi də son illər istər-istəməz günün reallığı kimi intensiv mübadilə və paylaşma vasitələrindən birinə çevrilməkdədir. İndi az-çox ədəbi tənqid sahəsində fəaliyyət göstərən müəlliflərin belə bir “yayım və bölüşmə” texnologiyasından yararlanması faktlarına rast gəlmək olur. Ancaq bir həqiqət var ki, sayt tənqidinə müraciət edən müəlliflərin böyük əksəriyyəti bəzən dövrü mətbuat səhifələrində dərc etdirə bilmədikləri yazılarını və yaxud öz şəxsi ambissiyalarını nümayişkaranə surətdə qabartmaq üçün bu üsula və vasitəyə əl atırlar. Şübhəsiz ki, bu tipli sayt materialları, demək olar ki, əsil tənqidi fikir faktına çevrilə bilmir, ədəbi, elmi ictimaiyyəti ən çox şou səviyyəsində təəcübləndirmək məqsədi güdür. Əlbəttə, normal, professional şəkildə yazılan ədəbi-tənqidi materialların belə virtual şəbəkələrdə yerləşdirilməsi prinsip etibarilə elə bir etiraz doğurmur. Etiraz doğuran yalnız cılız, kifayət qədər tənqid faktına çevrilməyən, dedi-qodu səviyyəsindən o yana adlamayan materialların bu tipli saytlarda yerləşdirilməsidir.

Bəzən özünü tənqidçi kimi elmi-nəzəri fikrə (və ictimaiyyətə) sıyrıyan müəlliflərin ürəklərini boşaltmaq üçün əlverişli tribunaya çevrilən saytlarda ard-arda yerləşdirilən yazıların ümumi ruhundan da bu aydın görünür. Şübhəsiz ki, ədəbi tənqidin real vəziyyətini, gerçək mənzərəsini əks etdirən professional səviyyədən qələmə alınan materialları burada axtarmaq əbəsdir. Ancaq bir həqiqət var ki, bu virtual şəbəkənin çox “mənəm-mənəm” deyən, özünü fövqəl təfəkkür sahibi kimi ictimaiyyətə sıyrıyan yazı-pozu adamlarının nəyə qadir olduqlarını, daha dəqiq deyilsə,

görünməyən tərəflərini üzə çıxarılması istiqamətində xidmətləri də danılmazdır.

Bəzi məqamlarda müəlliflərin tənqidçidən daha çox, təhqiqatçı funksiyasını icra etməyə meyilləndiyini saytlarda görmək çətin deyil. Bu, istiqlal ədəbiyyatına münasibətdə özünü göstərir. Sual olunur, bir şair milli azadlıq və istiqlal uğrunda və ya ərəzi bütövlüyü uğrunda – ölüm-dirim savaşında şəhid olursa, bu həm də ədəbiyyatın qələbəsi deyilmi? Ülvi Bünyadzadə, Alı Mustafayev, Nizami Aydın... Hələ neçə-neçə şair-yazıçıları, onların övladlarını, yaxın və doğmalarını xatırlatmaq olar. Belə bir həqiqət var ki, bədii sözün təsiri xalqı mübarizəyə, düşmən üzərində qələbəyə apara bilər. Zənnimizcə, qələm sahibinin şəxsi nümunəsi bundan az əhəmiyyət kəsb etmir. İdeali gerçəkləşdirən şəhid-yazıçının qabaqlayıcı bir mövqe qazanması belə məqamlarda danılmazdır. Xalq yazıçısı Sabir Əhmədlinin bir qələm sahibi kimi Qarabağ dərdlərini, torpaq və yurd sevgisini təkcə əsərlərində deyil, nəsil-şəcərə ənənəsinə (qardaşı Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Cəmil Əhmədovun şəxsinə) və oğlu Məhəmmədin nümunəsində əsl sədaqət və fədakarlıq örnəyidir. Bunu kim dana bilər? Xalq şairi – azadlıq mücahidi Xəlil Rza Ulutürk, onun oğlu Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Təbriz Xəlilbəylinin, şair Qaçay Köçərlinin şəhid oğlunun, şair Zakir Fəxrinin şəhid qardaşının eyni amal uğrunda canlarını fəda etməsi qəhrəmanlıq salnaməmizə həkk olunacaq ibrətamiz şücaət faktlarıdır. Belə olan halda, saytlarda tənqidçilərin təhrik-edici çıxışlara rəvac verməsinə nə ehtiyac?

Məqalələrdə tez-tez adı çəkilərək suçlanan Tehran Əlişanoğlunun elmi-nəzəri səviyyəsi göz qabağındadır, bir tənqidçi-ədəbiyyatşünas kimi onun məhsuldar və ciddi fəaliyyətini az qala şübhə altına almaq söyləri də təəccüb doğurur. Ancaq unutmamaq olmaz ki, Tehran Əlişanoğlu müasir ədəbi tənqidin fədakar nümayəndələrindən biridir.

Böyük işlərin icrasında nöqsanların, kəm-kəsirlərin olması qaçılmazdır. Bu mənada böyük elmi işlərə yanaşmalarda məsələyə birtərəfli qiymət verilməsi obyektiv səslənmişdir. Unutmamaq olmaz ki, tənqidi fikrin nə zaman, harada səsləndirilməsindən asılı olmayaraq, əsas missiyası həqiqətin təntənəsində vasitəçi bir funksiyanı yerinə yetirməkdir. Sayt tənqidi də bu sırada istisna olmamalıdır.

Yazıçı tənqidi. Ədəbi tənqidin fəal mövqə qazanan janrlarından biri kimi yazıçı tənqidi 2016-cı ildə də əvvəlki illərdəki yaradıcılıq ənənəsinə sadıq qalır; bir çox yazıçıların ədəbi proses haqqında, öz həmkarlarının yaradıcılığı barədə mətbuat səhifələrində dərc etdirdiyi məqalələr, kitablar belə bir həqiqətdən soraq verir. Yazıçı tənqidində müşahidə olunan bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, ötən il bu sahənin mövzu və problematikasında məhz ədəbi tənqid və tənqidçi şəxsiyyəti aparıcı mövqə qazanır.

Şair-publisist Əli Rza Xələflinin bir tənqidçi-ədəbiyyatşünas kimi Təyyar Salamoğlunun yaradıcılıq portretini cızan “Tənqidçinin azərbaycançılıq ideali” kitabı özünə-məxsus struktur biçimdə qələmə alınan, assosiativ fikirlər və düşüncələr silsiləsi kimi alimin axtarışlarla, tapıntılarla zəngin elmi tərcümeyi-halının diqqəti çəkən məqamları barədə təsəvvür yaradır. Kitabda Təyyar Salamoğlunun el-

mi fəaliyyətinin əsas istiqamətləri, tədqiqatçı kimi nail olduğu keyfiyyət göstəriciləri, elmi ictimaiyyət tərəfindən etiraf olunan fəal tənqidçi-ədəbiyyatşünas fərdiyyəti, ən əsası, onun bədii mətnlə həyati gerçəklik arasında alt qatda gizlənən ictimai mətləbləri açmaq, analitik təhlili məhz son dərəcə zəruri hesab edilən obyektə yönəltmək məharəti və istedadı haqqında xüsusi coşqu və ehtirasla söhbət açılır. Doğru olaraq, kitabda Təyyar Salamoğludan epik növün geniş həyati lövhələr və insan xarakterləri, bütövlükdə cəmiyyət və dünya sahmanı haqqında bədii salnamə hesab edilən bir janrın – müasir romanın tanınmış və nüfuzlu tədqiqatçısı kim ibəhs edilməklə bərabər, Azərbaycan şeirinin bir çox tanınmış nümayəndələrinin yaradıcılıq irsini elə eyni tələbkərlə və elmi-nəzəri səriştə ilə izah və şərh edən məqalələrin, ədəbi-tənqidi fikrin ayrı-ayrı görkəmli şəxsiyyətlərinin sənət dünyasına həsr olunan portret oçerklərin müəllifinin çoxcəhətli fəaliyyəti barədə konkret təsəvvür yaradılır.

Təyyar Salamoğlunun tənqidçi-ədəbiyyatşünas obrazını müxtəlif vasitələrlə – şeir parçaları ilə, bəzən elmi-nəzəri mühakimələrin meydanını daraldaraq zəbt edən publisistik düşüncələrlə catdırılması kitab müəllifi kimi Əli Rza Xələflinin çoxcəhətli yaradıcılıq təbiətindən və fitrətindən irəli gələn bir məziyyət kimi dəyərləndirilə bilər. Bu həm də onun yaradıcılıq möhürü olan üslubunun göstiricisi olduğunu əyani şəkildə təsdiqləyir. Belə bir yaradıcılıq xarakterindən qaçmaq da mümkün olası məsələ deyil. Şübhəsiz ki, kitabda təqdim olunan bu üsul və vasitələr (üslubi keyfiyyətlər) kimi Təyyar Salamoğlunun

elmi-nəzəri fəaliyyətini bütün miqyası və parametrləri ilə açmaq istiqamətində müəyyən çətinliklərə, məqsəddən yayınmalara da gətirib çıxarır.

Əgər kitaba böyük ürəkgenişliyi ilə təsirli ön sözdə akademik Nizami Cəfərov müəllifi tənqidçi kimi təqdir edirsə, onda məsələnin son dərəcə vacib və zəruri tələbinə-patetikadan uzaq bir tərzdə və üslubda professor Təyyar Salamoğlunun tənqidçi-ədəbiyyatşünas portretinə məxsus səciyyəvi əlamət və məziyyətlərin daha üstünlük qazanacağı bir səviyyədə elmi maksimalizmlə izah və şərhinə üstünlük verilməli idi.

Söz yox ki,uzun müddət ədəbiyyat yönümlü dövrü bir nəşrdə özünün gərgin fəaliyyəti ilə yadda qalan Əli Rza Xələflinin stereotiplərə, qadağa və çərçivələrə publisistik kəskinliklə, hissi-emosional ovqatla sinə gərən mülahizələri kitabı ilin yazıçı tənqidinin yaxşı bir nümunəsi hesab etməyə elə bir ciddi maneə yaratmır.

Yazıçı tənqidinin essevari düşüncələr şəklində təqdimi baxımından şair Qəşəm Nəcəfzadənin “Ədəbiyyat qəzeti”ndə və “Ulduz” jurnalında dərc olunan yazıları müəllifin ötən illərdə qələmə alınan silsilə məqalələrinin bir növ davamı adlandırıla bilər. Etiraf edək ki, o, ən mürəkkəb ədəbi-estetik fakt və hadisələrə bu janrın verdiyi imkanlardan maksimum dərəcədə yararlanmağa ustalıqla nail olmağı bacarır. Konkret nümunələrə müraciət edək. Məsələn, “Mən şeirdən nə istəyirəm” sərlövhəli silsilə yazının “Əlaqə”, “Tənqid və ədəbi dövr”, “Abzas” adlı son dərəcə yığcam, yanaşma və düşüncə təzəliyi ilə seçilən yazılarda ədəbi şəxsiyyətin ətraf ələmlə, qloballaşan

dünya ilə fəal və fasiləsiz münasibətinin zərurəti ideyası ön plana çəkilir. Qəşəm Nəcəfzadə irəli sürdüyü bu mülahizələrdə sevdiyi, bəyəndiyi qələm sahiblərini də, tənqidçi kimi təqdir etdiyi imzaları da eyni səmimiyyətlə, özünəməxsus şəkildə dilə gətirir.

Ədəbi tənqidin aparıcı simalarını müəllif öz zövqünə uyğun bir tərzdə müəyyənləşdirir. Bu sadalanan isimlər sırasında Yaşar Qarayev, Nadir Cabbarov, Aydın Məmmədov, Mürşüd Məmmədov kimi tənqidçilər yer alır. Müasir ədəbi tənqidin nümayəndələrindən müəllifin fikrincə, Nizami Cəfərov, Rüstəm Kamal və Elnarə Akimova ədəbi prosesi özünəməxsus şəkildə təhlil etməyə qadir tənqidçilərdir. Yenə təkrar edirik, bu bir zövq məsələsidir ki, ona hörmətlə yanaşmaq lazımdır. Bununla bərabər, Qəşəm Nəcəfzadənin yazılarının birində təqdir etdiyi, sonradan nədənsə unuduğu tənqidçilər də var. Məsələn, Qəşəmin kitabına vaxtilə ön söz, yaradıcılığına ayrıca oçerk həsr edən, ədəbi tənqiddə ardıcıl və məhsuldar çalışın Vaqif Yusiflini nə üçün unudur? Və yaxud, nə üçün tanınmış tənqidçi kimi fərqləndirdiyi İradə Musayevanı özünün mötəbər siyahısına salmağı bəzən yaddan çıxarır?

Qəşəm Nəcəfzadənin ədəbi tənqidlə, xüsusən, tənqidçi şəxsiyyəti ilə bağlı mülahizələrində maraq doğuracaq qəddər də mübahisəyə səbəb olacaq fikirlərə rast gəlinir. Onun Cavanşir Yusifli və Tehran Əlişanoğlu kimi tənqidçilərin dövrə münasibət prizmasından suçlanmasında əsas faktor şəxsiyyət amilinin onların yanaşmasında ön plana çəkilməsidir: “Adını tənqidçi qoyan kəs şəxsiyyətdən yox, ədəbi dövrdən yazsa, ədəbi təhlili zaman və məkan kon-

tekstində aparsa, onda ədəbi cəmiyyətin içindəki imzalar asanlıqla tapılacaq, tapılmayanı da cəhd edib tapmağa heç bir ehtiyac yoxdur. Çünki ədəbi dövrün təhlil mexanizmi elədir ki, ədəbiyyatda “itkin” düşüncələr istər-istəməz sənin qələminə gəlib özü düşəcək. Müasir ədəbi tənqidimizin mayası elmi və dövrü olmadığına görə ancaq ayrı-ayrı adlardan asılı qalır və nəticədə həyatını asanlıqla ədəbiyyatşünaslığa təslim edir”. (Nəcəfzadə Q. Mən şeirdən nə istəyirəm, “Ədəbiyyat qəzeti”, 6 fevral 2016-cı il.)

Bu fikirlərlə müəyyən məqamlarda razılaşmamaq da olar. Şəxsiyyətdən başlayıb dövrün, zamanın mürəkkəb və ziddiyyətli təbiətinə münasibət bildirməkdə düşünürük ki, elə bir qəbahət yoxdur. Əsas odur ki, hissədən tama (bütövə), fərddən ümumiyyə keçidin fəlsəfəsi obyektiv şəkildə izah və şərh olunsun.

“Şeir, sən nəsen...”, “Mətn həyatın dibindədir, bir az da həyata əyilin” adlı məqalə və ekspert rəyi də maraqla oxunur. Şeirinin mahiyyətini ritm və intonasiya vasitəsi ilə açmaq, vəznin, bölgünün və qafiyənin şeirin dinamikasında oynamış olduğu rolu üzə çıxarmaq cəhdləri ümumi məzmandan kənarında təsəvvür edilmir. Yaxşı haldır ki, bu qeydlər və düşüncələr müəllifin yaradıcılıq təcrübəsindən irəli gələn qənaət və müşahidələrin bilavasitə nəticəsi kimi yaranır.

Bölgələrdə ədəbi tənqid lazımdır mı? Ədəbi prosesi meqapolis və əyalət (şəhər-kənd) bölgü və nisbətində təhlil və ümumiləşdirməyə münasibət birmənalı deyil. Elminəzəri fikirdə ədəbi gedişatı bütöv şəkildə – vahid bir məcrada öyrənməyin zərurətini vurğulayan qənaətlərlə bərabər, praktik olaraq ədəbi prosesi bölgələr də daxil olmaqla

təqdim etmək cəhdləri gerçəkləşməkdədir. Nəzərə alınsa ki, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin ayrı-ayrı şəhərlərdə və regionlarda bölmələri (hətta, MDB ölkələrində büro səviyyəsində) fəaliyyət göstərir, onda rəsmiyyət xatirinə də olsa, bu həqiqətlə razılışmaq lazımdır. Bir həqiqət də var ki, əsl ədəbiyyatın harada yaranması o qədər də əhəmiyyətli deyil. Əhəmiyyətli odur ki, o, məhdud çərçivələri aşaraq oxucu qəlbinə yol tapa bilsin. Milli sərhədləri aşmaq iddiasını da əyani nümayiş etdirsə, bununla ancaq qürur və fəxarət hissi keçirmək olar.

Bu qısa xülasələrdən sonra hər il AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun ənənəyə çevrilən Ədəbi proses müşavirələrində bölgələrdə ədəbi həyatın ayrıca bir məruzə kimi proqrama salınmasına qısaca bir münasibət bildirək. Çünki belə bir təşəbbüsün özü bizim toxunmaq istədiyimiz bir çox mətləbləri üzə çıxarmağa imkan yaradır. Bu sırada ədəbi tənqidin bölgələrdə nə dərəcədə təmsil olunması, real vəziyyəti və inkişaf perspektivləri barədə bölgələrin özündə müzakirə-disputların, fikir mübadiləsinin aparılması məsələnin aktuallığını və ictimailəşməsini gündəmə gətirir. Bu, hər şeydən əvvəl, bölgələrdə müxtəlif ədəbi növlərdə və janrlarda yaranan ədəbi nümunələrin dəyər və qiymətləndirilməsində ən optimal variantın seçimi məsələsini ciddi şəkildə günün reallığına çevirir, digər tərəfdən ədəbi tənqidin bu prosesə fəal şəkildə qoşulma imkanlarına geniş meydan açır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında nəşr olunan “Şərq qapısı” qəzetində dərc olunan bir yazıda – “Naxçıvanda ədəbiyyatşünasların əksəriyyəti ədəbiyyat tarixi üzrə araş-

dırmalar aparır, ancaq ədəbi proseslə məşğul olurlar” sərlövhəli müsahibədə, ümumiyyətlə, təkcə bu regiona deyil, ümumən digər bölgələrə də şamil ediləcək bir xarakterik xüsusiyyətin – ədəbi tənqidin zəif durumu nəzərə çatdırılır. Haqqında bəhs olunan müsahibədə müxbirin suallarını Naxçıvan Dövlət Universitetinin müəllimi, filologiya üzrə elmlər doktoru, Əməkdar elm xadimi Hüseyn Həşimli cavablandırır və bölgələrdə ədəbi tənqidin, çağdaş bədii prosesin inkişafındakı müstəsna mövqeyinə xüsusi dəyər verilir, əyalətlər də daxil olmaqla bu sahənin qarşısında duran aktual yaradıcılıq problemləri barədə geniş fikir mübadiləsi aparılır. Maraqlı doğuran bir əlamətdar cəhət də odur ki, müsahib konkret bir bölgənin yaradıcılıq təcrübəsi nümunəsində ümumi ədəbi prosesin, xüsusən, regionlardakı bədii mənzərənin real görüntülərinin müəyyənlişməsi istiqamətində “hərəkət edən estetikanın” üzərinə düşən vəzifələrə xüsusi əhəmiyyət verir.

Deməli, bölgələrdə ədəbi həyatın canlandırılması istiqamətində tənqidin üzərinə ciddi, təxirəsalınmaz vəzifələr düşür və onun icrası həm də ədəbiyyatın ümumi maraqlarına hesablanan, onun inkişafına əsaslı təsir göstərən missiyaya çevrilməlidir. Bunu heç cür danmaq olmaz.

Müzakirələr. Cari ədəbi tənqidin elmi-nəzəri səviyyəsinin, yaradıcılıq imkanlarının üzə çıxarılması baxımından mətbu orqanlarda keçirilən ədəbi müzakirələrin, dəyirmi masaların mühüm əhəmiyyət daşıması danılmazdır. Belə müzakirələrdə tənqidçilərlə yanaşı, yazıçıların ədəbi proses və məxsusi olaraq ədəbi tənqid (tənqidçi) haqqında fikir mübadiləsi aparması, real vəziyyətin çözülməsi təşəb-

büsündə bulunmaları, əlbəttə, yaxşı haldır. Bu mənada “Kaspi” qəzetində keçirilən müzakirələrdə səsləndirilən fikirlər yalnız ədəbi tənqidin ədəbi prosesdəki rolu məsələləri ilə məhdudlaşdırılmır. Müzakirə iştirakçıları olan yazıçıların bir qismi konkret faktlar əsasında ədəbi tənqidin bəzi hallarda qeyri-obyektivliyə meyilləndiyini öz yaradıcılıqlarına münasibət əsasında ayırd etməyə çalışırlar. Məsələn, yazıçı Aslan Quliyev yaradıcılığı barədə vaxtilə prinsipial mövqedən səsləndirilən tənqidi fikirlərlə razılaşdığı halda, indiki halda tənqidin (konkret bir tənqidçinin) böhtan və təhqir bayrağı altında fəaliyyətinin dözlümlüklüyünə diqqət yönəldərək yazır: “Mən heç vaxt ədalətli tənqiddə dözümsüzlük etməmişəm. Məni Vilayət Quliyev, Cavanşir Yusifli tənqid ediblər. Ancaq tənqid subyektiv olanda istər-istəməz cavab verməli olursan. Məsələn, İradə Musayeva mənim “Yağışı sevmirdi” povestimi oxumayıb. O, məni guya hansısa rus filmindən süjet oğurlamağıma görə ittiham edirdi. Mən filmi də, yazını da internetdə yerləşdirdim ki, qoy oxucular baxsınlar. Əlaqəsi olmadan yazıçını belə ittiham etmək düzgün deyil. Cavab verməyəndə olmur, cavab verəndə də tənqiddə dözümsüzlük kimi qiymətləndirirlər. Bu, əslində hansı bir məqsədləşə yazıçıdan qisas almaqdır.”

Biz burada yazıçının haqlı iradlarıyla razılaşmalıyıq. Konveyr usulu ilə yazmaq, standart düşüncə sahibinə çevrilmək mərazi belə fəsadlara yol açır. Nəzərə alın ki, yaxşı bədii əsərlər kimi ədəbi-tənqidi yazı da gec, amma mükəmməl şəkildə meydana gəlir, indiki halda olduğu kimi, başdansıvdu şəkildə yox!

Yazıcının kifayət qədər əsaslandırılmamış, haqsız və qərəzli tənqiddən yaxa qurtarmaq, özünümüdafiə üçün oxuculara müraciət fürsəti axtarması bir tənqidçinin şəx-sində bu sahədəki halları da kifayət qədər görüntüyə gətirə bilir. Bir anlığa təsəvvür edin, ortada (meydanda) oxucu qəlbini fəth edən əsərlərin azlığı fonunda ədəbi tənqid cəbhəsində əli qılıncı, içi kin-küdurətlə və qəzəblə dolu bir tənqidçinin at oynatması, fəvqaladə təfəkkür sahibinə cevrilməsi absurd görünürmü? Burada ikinci bir parodoksal vəziyyətin üzərindən də sükutla keçmək olmur: təsəvvür edin, yazıçı ilə tənqidçi belə məqamlarda sanki öz statuslarını dəyişmək zorunda qalır. Bu dəfə yazıçı “tənqidçini” günahkar qismində müttəhim kürsüsündə əyləşdirməyə nail olur.

Müzakirələrdə iştirak edən tənqidçi Vaqif Yusifli, yazıçılardan Nəriman Əbdürrəhmanlı, Əlabbas Bağirov, Aslan Quliyev, Seyran Səxavət ədəbi proseslə ədəbi tənqidin qarşılıqlı münasibətlərini, birinin digərini yaratmaq, mövcudluq imkanlarını gerçəkləşdirmək xassəsini, əsasən, düzgün müəyyənləşdirirlər. Buna söz yox. Ancaq nədənsə, müzakirə iştirakçıları ədəbi tənqid və mətbuat münasibətləri kimi son dərəcə aktual bir problem ətrafında fikir yürütməyi yaddan çıxarırlar. Sözsüz ki, yazıçıya yaradıcılıq stimulu, geniş oxucu kütlələrinə yüksək estetik zövq aşılamayan tənqid nümunələri, təəssüflər olsun ki, məhz mətbuat vasitəsilə yayılır.

“Ədəbiyyat qəzeti”nin “Tənqid və mətn” layihəsində, ümumən maraq doğuran, tənqidçilərin bir növ “ev tapşırığı” formatında eyni mətnə fərqli münasibətlərini ortaya

qoyan bir təşəbbüs kimi qiymətləndirilə bilər. Müzakirələrin şərt və qaydaları haqqında məlumatlandırıcı qeydlərin, mövzunun aktuallığına yönəldilən istiqamətləndirmələrin, iştirakçıların problemə obyektiv və prinsipiallıqla yanaşmalarının zərurəti ideyasını önə çəkir.

“Ulduz” jurnalının hər say üçün dərc etdirdiyi ekspert rəylərində bu layihənin təxminən bir qədər fərqli ampulada reallaşdığını görmək mümkündür.

Ekspert rəylərində jurnalın bir sayındakı bədii nümunələri, o cümlədən ədəbi-tənqidi yazıları müxtəlif baxış bucaqlarından dəyərləndirmək təşəbbüsü, gənc qələm sahiblərinin yaradıcılıq axtarışlarının istiqamət və meyillərini müəyyənləşdirmək istəyi qabarıq nəzərə çarpır. Etiraf etmək lazımdır ki, ekspert rəylərindəki analitik təhlili əvəzləyən publisistik qeyd və düşüncələr effekti bəzən səthi və bəsit yanaşma təsiri bağışlaması da diqqərdən yayınmır. İndi gəncləri daha təsirli, konkret faktlar və argumentlərlə inandırmağın əsil vaxtının çatdığını da unutmamaq olmaz .

Mətbuat və ədəbi tənqid. Ədəbi tənqidin azad və fikir demokratizmi şəraitində inkişafı üçün yaradılan təsisatların icra mexanizmi bilavasitə mətbuatda öz real təsdiqini tapır. Digər ədəbi materiallarla müqayisədə ədəbi tənqidi mətnlərin mətbuata çıxışında müəyyən problemlərin ortaya çıxması qaçılmazdır. Təsviri planda, heç bir polemika və mübahisəli məqamları ilə yadda qalmayan yazılardan fərqli olaraq, hissi-emosional ovqat və temperamentin təsiri altında reallaşan tənqidi fikir və mülahizələrin xarakter və səciyyəsi onun bəzən işıq üzü görmək imkanlarını da

kifayət qədər ləngidir. Ədəbi tənqiddin mühakimə və idrak prosesi olma xassəsi ziddiyyət və ziqzaqsız ötüşdür. Onun dərk və qavrayışına, qəbul edilməsinə ayrılan zaman müddəti gərgin psixoloji yaşantılarla müşayiət olunur. Bu, şübhəsiz ki, mətbuat orqanından həssaslıq, yüksək daxili mədəniyyət tələb edir.

Fərdi maraqlara, dəstə, qrup, ən pis halda məhəlli (regionçuluq) düşüncəsinə əsaslanan prinsiplərdən çıxış edərək yaradıcılıq və sənət həqiqətlərinin qarşısında duran qayğı və problemləri sivil səviyyədə həll etmək mümkün bir işdir. Müəllif hüquqlarına hörmət və ehtiram, hamıya bərabər səviyyədə yer ayırmaq, polemika mədəniyyətini inkişaf etdirən məqamlara geniş meydan yaratmaq! Çağdaş mətbuatın inkişafı bu amillərdən asılıdır. Çox güman ki, mətbuat haqqında qanunun müddəalarında da təxminən bunu əldə rəhbər tutan belə bir prinsipial bəndlər öz əksini tapıb. Ancaq bunun gözlənilməməsi hallarına da mətbuatda təsadüf edilir. Təəssüf ki, mətbuatda hərə özünə münasib mövqe və strategiya seçir. Ancaq mətbuatda bu tipli gedişlər bir o qədər də məqbul hesab oluna bilməz. Bizim irəli sürdüyümüz bu qənaəti vaxtilə mətbuat səhifələrinə çıxarılan, kəskin mübahisə doğuran yazılar da təsdiqləyir. Keçən əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində “Azərbaycan” jurnalının səhifələrində mərhum Vaqif Arzumanlı ilə ədəbiyyatşünas Akif Bayramov, lap son vaxtlar Nizami Cəfərovla Qəzənfər Kazımovun “Kredo” qəzetində polemikaları da bunu əyani şəkildə sübut edir. Göründüyü kimi, hər iki nümunədə mübahisələrin seçildiyi məkan

eynidir, burada müəlliflərə yaradılan şərait də bərabər səviyyədədir.

Əlbəttə, biz burada mətbuat səhifəsinə çıxarılan yazıların etik norma və davranışlar çərçivəsindən kənara çıxmaların yolverilməz olduğunu da unutmuruq. Mübahisə doğuran, dəqiqləşməsinə kəskin ehtiyac duyulan fikirlərə münasibətdə kənar və gizli (ononim) rəy ənənəsinin bərpası da belə hallarda əsil həqiqətin üzə çıxmasına yardımçı ola bilər. Bu, həm də cəmiyyətin fikir və düşüncə azadlığı şəraitində formalaşan dəyərlərinə mətbuatın adekvat reaksiyası, həm də sosial ədalətin təntənəsinə təminat yaratmasına gətirib çıxara bilər.

Ədəbi tənqidin özünütdəqiq və araşdırma cəhdləri. 2016-cı il ədəbi tənqidin tədqiq obyektı və predmeti, funksiya və vəzifələri, struktur əlamətləri, bir çox tanınmış nümayəndələri haqqında səmərəli axtarışları ilə yadda qalır. Ali məktəblərin, universitetlərin filologiya fakültələrinin tələbələri üçün nəzərdə tutulan dərslük və tədris vəsaitlərinin nəşri bu sahəyə intensiv tədqiq marağından xəbər verir.

Odlar Yurdu Universitetinin müəllimləri: dosent Faiq Əliyev və baş müəllim Osman Musayevin bu sahədə araya-ərsəyə gətirdikləri “Azərbaycan ədəbi tənqid tarixi” dərsliyi də belə təşəbbüslərdən biri kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dərsliyin üstün cəhətlərindən biri, hər şeydən əvvəl, onun mümkün qədər ədəbi-tənqidi fikrin təşəkkül və inkişaf dövrlərini, ayrı-ayrı yaradıcılıq mərhələlərini, ictimai-tarixi-siyasi səbəblər üzündən ayrılan, bölünərək parçalanan coğrafi ərazilərdə yaranan nümunələri,

onları yaradan yaradıcı şəxsiyyətlərlə birlikdə təqdim edilmişdir. Bu mənada həm qədim və orta əsrlər elmi-nəzəri fikrinə, həm də Cənubi Azərbaycanda təşəkkül tapan zəngin mənbə və qaynaqlara söykənərək aparılan təhlillər özünün elmi-nəzəri siqləti ilə seçilir. Məlumdur ki, bu dövrlərdə yaranan tənqid faktları ənənəyə uyğun olaraq, əsasən, əslən azərbaycanlı olan müəlliflərin ərəb və fars dillərində qələmə aldıkları son dərəcə qiymətli məxəzlərdir. Şübhəsiz ki, bu fakt və nümunələri təsviri planda, vaxtilə deyilmiş fikirlərin təkrarı səviyyəsində təqdim etmək heç də məqbul hesab edilə bilməz. Yaxşı haldır ki, kitab müəlliflərindən biri – Faiq Əliyev Azərbaycan-ərəb ədəbi əlaqələrinə kifayət qədər bələd olan mütəxəssisdır. Onun qələmə aldığı hissələrdə Xətib Təbrizinin şəxsində mükəmməl bir elmi-nəzəri səviyyəyə çatan ədəbi-tənqidi fikir bütün estetik təmayül və cərəyanları ilə təqdim olunur. Şübhəsiz ki, burada ixtisaslaşmanın, yazılı mənbələrlə tanış olmaq imkanlarının xüsusi rolu da danılmazdır. Bu sıradə təzkirələrdə ədəbi tənqiddə məxsus anlayış və elementlərin üzə çıxarılmasına geniş yer ayrılması da xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Belə yanaşma həmçinin ədəbi-tənqidi fikrin inkişaf tarixindəki əlaqə və bağlılığın fasiləsiz xarakter və mahiyyətinin üzə çıxarılmasına zəmin yaradır. Təzkirə yaradıcılığının ayrı-ayrı dövr və mərhələləri, xüsusən, onun son illərdəki davamçıları barədə yığcam məlumatların verilməsi də, zənnimizcə, ənənə və varislik prinsiplərinin qorunub saxlanılmasını təsdiq edən faktlar kimi şərh edilməsi dərsləkdə kifayət qədər əsaslandırılmış müddəalardandır. Məsələn, dərslək müəlliflərinin “Məc-

məüş-şüəra” ədəbi məclisi ilə bağlı məlumat xarakterli qeydləri də belə bir həqiqəti təsdiqləyir. Ancaq nədənsə, müəlliflər bu ədəbi məclisi bərpa edən və uzun illər ona rəhbərlik edən Şahin Fazillə bağlı tanıtım səciyyəli mülahizələrdə müəyyən yanlışlıqlara yol verirlər, onu filologiya elmləri doktoru kimi təqdim edirlər (səh. 43). Məlumat üçün bildirək ki, Şahin Fazil filologiya elmləri doktoru yox, AMEA Tarix İnstitutunun “Tarixşünaslıq və mənbəşünaslıq” şöbəsinin müdiri, tarix elmləri doktoru, professordur. Şahin Fazilin divan yaradıcılığı haqqında yazılan tədqiqat əsəri və onun müəllifi Qiymət Məhərrəm-linin adının çəkilməsi də dərsləyin informasiya bazasının və mənbə istinadının xeyirinə ola bilərdi. Dərsləkdə nəzərə çarpan qüsurlar və əsaslandırılmamış fikirlər daha çox ədəbi tənqidin müasir və nisbətən yaxın dövrlərinə həsr olunan hissələrdə nəzərə çarpır. Faktlardan çıxış edərək fikrimizi təsdiqləməyə çalışaq. Biz, dərsləyin ilk cümlələrindəki hökmlərə nəzər salmağı məqsədəuyğun hesab edirik. Annotasiyadakı: “Min illik tarixə malik Azərbaycan ədəbi tənqidi milli ədəbiyyatın tərkib hissəsidir” – qənaəti giriş hissədə daha da dərinləşdirilərək belə bir mübahisə doğuracaq mülahizə ilə yekunlaşdırılır: “Böyük və zəngin tarixə malik Azərbaycan ədəbiyyatının mühüm sahələrindən biri olan Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixi ədəbiyyatımızın tarixi qədər qədimdir.” (Əliyev F., Musayev O. “Azərbaycan ədəbi tənqid tarixi”. Bakı, “Odlar Yurdu Universiteti”, 2016, səh. 3). Bu mülahizələrdə ədəbi tənqidin əslində ədəbiyyatşünaslığın (və bütövlükdə elmi-nəzəri fikrin) ayrıca bir sahəsi olmaq xüsusiyyəti nəzərdən

qaçırılır. Məlumdur ki, ədəbi tənqid ədəbiyyatın bir sahəsi olmaqdan daha çox, onun haqqında təhlil və mühakimə yürütmək sənətidir. Bədii mətn strukturundan ayrılma və differensiasiyadan sonra ədəbi tənqid müstəqil bir sahə kimi formalaşma mərhələsinə qədəm qoyur. Müəllifləri bir qədər ehtiyatlı və tərəddüdlü fikir söyləməyə vadar edən səbəblər başqa bir dərsləkdə irəli sürülən müddəalardan qaynaqlanır: “Qədim və zəngin tarixə malik olan Azərbaycan ədəbiyyatının mühüm qollarından birini ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıq təşkil etməkdədir.” (Azərbaycan ədəbi tənqidi. (Təkmilləşdirilmiş II nəşr). Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, səh. 3).

Dərsləkdə ədəbi tənqidin tarixi və nəzəriyyəsi ilə bağlı müəyyən dəqiqləşmələrə ehtiyac duyulan məqamlara da rast gəlmək olur. Bundan başqa, dərsləkdə bəzən ədəbi tənqidlə yanaşı, ədəbiyyatşünaslığın təhlil hədəfi seçilməsi cəhdləri də nəzərə çarpır. Belə çatışmazlıqlara baxmayaraq, orijinal strukturu ilə seçilən dərsləyin gələcək təkmilləşdirilmiş nəşrlərində elmi-nəzəri fikrin çevik və səfərbər sahələrindən biri olan ədəbi tənqidin daha mükəmməl şəkildə çatdırılacağı şübhə doğurmur.

Ötən il ədəbi tənqidin fəlsəfi-estetik mahiyyətinin izah və şərhinə yönələn, tənqidçi fərdiyyətinin və təfəkkür tipinin özəllikləri barədə qələmə alınan yazılarla yadda qalır. Fəlsəfə elmləri doktoru, professor Rahid Uluselin “Kaspi” qəzetində dərc etdirdiyi “Universal estetik meyar və prinsiplər” (Onlar tənqiddə zaman-zaman cilalanır), “Tənqidçilik fəaliyyəti və tənqidçi missiyası”, “Tənqid-cəmiyyətin səfiri” silsilə məqalələrində qaldırılan prob-

lemlərin aktuallığı, tənqidçi şəxsiyyətinə əlamətdar keyfiyyətlər aşılardan meyar və prinsiplərin geniş ideya-fəlsəfi vüsət prizmasından təhlilə yönəldilməsi əsas məqsəd və qayəyə çevrilir.

Vaqif Yusiflinin Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixinə, ayrı-ayrı yaradıcı şəxsiyyətlərinə həsr olunan yazıları da elmi-nəzəri fikrin bu sahəsi barədə müəyyən təsəvvür formalaşdırmaq məqsədi daşıyır.

Aynur Xəlilovanın “Yaddaşda və idrakda qərarlaşan milli sərvət” adlı yazısında Azərbaycan elmi-nəzəri fikrini geniş fəlsəfi-idraki səviyyəyə qaldıran, bənzərsiz təfəkkürü ilə seçilən AMEA-nın müxbir üzvü, Əməkdar elm xadimi, professor Yaşar Qarayevin Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun qədirşünaslıqla hazırladığı “Seçilmiş əsərləri”nin beşcildliyi haqqında yalnız informasiya xarakterli qeydlər təsiri bağışlamır, burada “böyük ədəbiyyat filosofu”nun nəzəri mahiyyəti ilə seçilən tədqiqatlarının mövzu və problematikası, bir tənqidçi-ədəbiyyatşünas kimi orijinal düşüncə tərzini barədə geniş təsəvvür yaradılır. Ustad tənqidçi-ədəbiyyatşünasın anadan olmasının 80 illiyi münasibəti ilə keçirilən elmi sessiyanın məhz onun uzun illər rəhbərlik etdiyi elmi qurumda gerçəkləşməsi, zəngin elmi irsinin neçə-neçə ədəbiyyatşünasa örnək olmaq, məktəb yaratmaq funksiyasına çevrilmə xüsusiyyəti barədə səsləndirilən fikir və təəssüratların mətn strukturuna yönəldilməsi publisistik üslubla elmi mühakimənin növbələşməsi sayəsində gerçəkləşir.

Ədəbi tənqidin ayrı-ayrı yaradıcılıq sahələri və istiqamətlər üzrə şəxslənməsi. Müasir mərhələdə ədəbi tən-

qidin daha çox polifonik bir funksiya daşıyıcısına çevrilməsi yalnız cəmiyyət həyatında baş verən siyasi-ideoloji dəyişikliklərlə izah oluna bilməz. Doğrudur, bu amil ədəbi-tənqidi fikir üçün geniş perspektivlər vəd edir, onun sənətin, yaradıcılıq aləminin həyatı gerçəkliklərlə, cəmiyyət həyatında gedən proseslərlə əlaqə və münasibətlərinin tənzimlənməsinə əsaslı təminat yaradır. Azərbaycan ədəbi tənqidinin son illərdə yaranan elə nümunələri vardır ki, orada milli ədəbi-tarixi, ictimai-siyasi, etnik-mədəni və kulturoloji sistemin digər şovinst, təcavüzkar əməlləri ilə dünyaya meydan oxuyan düşmən tərəflə qarşı-qarşıya gətirilməsi, onun iç üzünün, anti-humanist mahiyyətinin üzə çıxarılması üçün əsas faktorlardan biri kimi müəyyənləşir. Akademik Nizami Cəfərovun “Atropatənadan Azərbaycana”, “Ermənilərin” tərcümeyi-halı” və “İrəvan” etnoloji düşüncələrində bu cəhət apırıcı məziyyətlər qazanır. İstisnasız olaraq burada tənqidçi təfəkkürü bir qədər öz sərhədlərini aşsa da, mahiyyət etibarilə heç nə uduzmur, əksinə, özünün, hüdudsuz imkanlarını əyani şəkildə nümayiş etdirir (Bax: Cəfərov N. Etnoloji etüdlər. Bakı, “Elm və təhsil”, 2016, səh. 48-88).

Tənqidin ayrı-ayrı yaradıcılıq sahələri və istiqamətləri üzrə keçən ilki axtarışlarını da məhsuldar və səmərəli hesab etmək olar.

Teatr, kino və musiqi tənqidində müəyyən irəliləyişlərin nəzərə çarpacaq dərəcədə özünü göstərməsi yalnız bu sahədə uzun illər fəaliyyət göstərən müəlliflərin hesabına gerçəkləşmiş, burada yeni imzaların, yeni nəsil nümayəndələrinin fəal iştirakı hiss olunacaq dərəcədə görünmək-

dədir. Bu baxımdan Ağakışi Kazımovun, Məryəm Əlizadənin, Aydın Talıbzadənin, Gülnarə Məmmədovanın, Xəyalə Rəisin, Seymur Sevərin, Aygün Əzizin müxtəlif nəşillərin təmsilçiləri olan teatr xadimləri haqqında, tamaşaya qoyulan əsərlər, onların səhnə təcəssümü, repertuar, aktyor və rejissor sənətinin estetikasına həsr olunan yazıları teatr tənqidinə artan marağın intensiv xarakteri barədə bəhs etməyə kifayət qədər əsas verir.

Musiqi tənqidində, xüsusən monoqrafik araşdırmalarda, müxtəlif xarakterli müsabiqə və yarışmalarda bu sahənin inkişafında müəyyən irəliləyişlər müşahidə edilməkdədir.

Kino tənqidi sahəsində Aydın Kazımdadənin, mərhum Aydın Dadaşovun və Ayaz Salayevin məqalələrini xüsusilə fərqləndirmək olar. Milli kinonun tarixinə, onun inkişafında müstəsna xidmətləri olan tanınmış nümayəndələrinin sənətkar portretini yaradan yazılar bu istiqamətdəki axtarışlardan müəyyən qədər soraq verir.

Şübhəsiz ki, teatr tənqidi ilə müqayisədə kino tənqidinin geridə qalması nəzərə çarpacaq dərəcədə müşahidə edilməkdədir. Belə bir qənaəti mətbuat səhifələrinə çıxarılan yazıların statistik göstəriciləri də təsdiqləyir.

Cənubi Azərbaycanada ədəbi tənqid. Cənubi Azərbaycanda formalaşan ədəbi tənqidin təşəkkülü, inkişaf meyilləri ilə Şimaldakı mənzərəni eyniləşdirmək çətindir. Bu fərqliliyi tarixi ədalətsizliklər üzündən ikiyə bölünən, parçalanan bir xalqın uzun illər yasaq edilən, bir-birindən ayrı salınan, gediş-gəlişin, əlaqə və ünsiyyətin qarşısına qoyulan məhdudiyyətləri yaratması şübhəsizdir. İndi özünə-

məxsus ictimai-siyasi-tarixi şəraitdə yaranan bu ədəbi prosesi və onu təhlil edən ədəbi tənqidin inkişaf dinamikası statik vəziyyətdən çıxıb, daha fəal axtarışlara istiqamət alır. Vaxtilə ədəbi prosesin qayğı və problemlərinin təhlil və ümumiləşdirilməsi istiqamətində bir o qədər də fəal görünməyən tənqidi fikrin ətalət girdabından sıçrayıb çıxması prosesinə start verilməsi göz önündədir.

“Əhməd Sədi Alovun, Hümmət Şahbazinin, Eyvaz Tahanın, Cəfər Bozərgəminin, Nadir Əzhərinin, Qadir Cəfərinin, Məlihə Əzizpurun, Hadi Qaraçayın ədəbi-tənqidi məqalə və araşdırmalarında Cənubi Azərbaycanda bu sahənin real vəziyyəti, ədəbi prosesin ümumi mənzərəsinin müəyyənləşdirilməsi əsas məqsəd və qayəyə çevrilir. Cənubi Azərbaycanda ədəbi tənqidin və bütövlükdə ədəbi prosesin öyrənilməsi baxımından Esmira Fuadın və Pərvanə Məmmədlinin tədqiq xarakterli məqalələri, monoqrafik araşdırmaları xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Şübhəsiz ki, ədəbi tənqidin Cənubda yaranan nümunələrinin bir müntəxabat və toplu halında nəşri bu taydakı ədəbi-elmi ictimaiyyətin və geniş oxucu dairəsinin marağına səbəb ola bilər.

Tənqidçi etikası. Çağdaş ədəbi tənqiddə tez-tez səsləndirilən, zərurətinə kəskin şəkildə ehtiyac duyulan, narahatlıqla qarşılanan problemlərdən biri də ədəbi-tənqidi mühakimədə etik normaların gözlənilməsidir. Bunu yalnız birmənalı olaraq ədəbi tənqiddə şamil etmək də doğru olmazdı. Bu cəhət bəzən bütövlükdə ədəbi prosesi bürüyən, oxucuya neqativ əhval-ruhiyyə aşılayan hallara da gətirib çıxara bilər. Xalq yazıçısı, tənqidçi Elçin özünün “Ədəbiy-

yatımızın Vaysman xəstəliyi” (Diaqnoz məlumdur. Bəs müalicə?) adlı məqaləsində belə dözülməz vəziyyətə toxunaraq yazır: Ədəbi mühitimizdəki “Vaysman xəstəliyi”nin çox bariz təcəssümlərindən biri populyarlıq həsrətidir – böhtan atım, təhqir edim, qara yaxım, “şok” (bu saat mətbuatımızda ən geniş yayılmış sözdür!) açıqlamalar verim... nəyin bahasına olursa-olsun, təkə tanınım, populyarlıq əldə edim” (Elçin. “Ədəbiyyatımızın Vaysman xəstəliyi” (Diaqnoz məlumdur. Bəs müalicə?) Üçüncü məqalə, “525-ci qəzet”, 4 mart 2006-cı il.).

Ədəbi-tənqidi fikirdə bəzən həqiqət kimi səsləndirilən, doğruluğu əsla şübhə doğurmayan mülahizələri qəbul etmək, onu tapıb üzə çıxarana minnətdarlıq əvəzinə, nifrətlə, qəzəblə qarşılamaq adi hala çevrilirsə, bu artıq böyük ədib, milli professional ədəbi tənqidin banisi Mirzə Fətəli Axundzadənin tənqidin faydaları barədə söylədiyi məlum düstura etinasızlığın nəticəsi deyilmi?! Bəzən deyilən, təsdiqlənən qüsur və nöqsanların, faktik yanlışlıqların nəzərə alınmaması qəzet, jurnal səhifələrindən kitablara beləcə ayaq açır. Qarşılıqlı anlaşmanın, fikir həmrəyliyinin yoxluğu həm tənqidçinin tənqidçi, həm də tənqidçinin yazıçı arasında baş verməsi adi hala çevrilir. Təəccüb doğuran bir cəhətin də üzərindən sükutla keçmək olmur, həqiqəti ifadə etməyən, aqressiya və qəzəblə dolu belə yazıları mətbuat necə öz səhifələrinə çıxarır? Belə cəhdlər də demokratiya pərdəsi altında riya tülünə bürünməkdən başqa bir şey deyilmi?

Yola salınan ilin ədəbi tənqidində belə halların baş verməsi haqqında imkan daxilində bəhs etməyə çalışdıq.

Ədəbi proses–2016

Ədəbi tənqidin, bütövlükdə ədəbi-bədii düşüncənin belə vəziyyətdən xilas olmasına çalışmaq hamının – bütün sənətsevərlərin, ədəbi cəmiəti təmsil edənlərin məqsəd və qayəsində, müqəddəs əməlinə çevrilməlidir.

Maral YAQUBOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞIN İLİ–2016

Ədəbiyyatşünaslıq ədəbiyyatın tarixini, inkişaf yolunu, əsas istiqamətlərini, nəzəriyyəsinə, sənətkarlıq xüsusiyyətlərini və ədəbi prosesi öyrənib ümumiləşdirən elm sahəsidir. Elmi idrakın xüsusi forması olan ədəbiyyatşünaslığın özünəməxsus metodologiyası, nəzəri prinsipləri vardır. Azərbaycan humanitar elminin aparıcı sahələrindən olan ədəbiyyatşünaslıq elmi çox qədim və zəngin ənənələrə malikdir. Ümumiyyətlə, elmi idrakın inkişafı tarixi xarakter daşıyır. “Məlumdur ki, həmişə dövrün, zamanın böyük çağırışlarının işığında inkişaf etmiş, cəmiyyətin, insanlığın gələcəyə doğru hərəkətinin önündə getmiş elmin müasir qlobal dünyada mahiyyəti dəyişmiş, onun üzərinə daha fundamental və mürəkkəb problemlərin həlli yollarını göstərmək məsuliyyəti qoyulmuşdur. Bu işə qloballaşma prosesləri kontekstində elmi informasiyanın, eləcə də informasiya texnologiyalarının gündən-günə dəyişən, sürətli inkişafından qaynaqlanır. Bu səbəbdən bu gün bizi dünyaya elminin ümumi inkişaf tendensiyaları kontekstində Azərbaycan elminin müasir vəziyyəti, mövcud problemləri, onların həlli və aradan qaldırılması yolları, elmimizin beynəlxalq elm məkanına uğurlu inteqrasiyası, ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafında onun yaxından iştirakı və s. kimi

məsələlər daha çox düşündürür.”¹ Müasir dövrdə elmin dinamik inkişafı müşahidə olunur və onun məzmununda “mürəkkəblik təfəkkürü”, “qeyri-xətti təfəkkür”, “özünü təşkil edən koqnitiv sistem” və s. kimi terminlərə rast gəlmək mümkündür. Bir tərəfdən elmi idrakin immanent təkamül prosesinin mürəkkəbləşməsi baş verir, digər tərəfdən isə elmin cəmiyyətdə oynadığı rol keyfiyyətə yeni məzmun kəsb etməyə başlayır. Qloballaşma və mədəni inteqrasiya dövründə Azərbaycan xalqının milli dəyərlərinin qorunub gücləndirilməsinə xidmət edən klassik və müasir ədəbi əsərlərin çağdaş elmi səviyyədə tədqiqi və təqdimi ədəbiyyatşünaslıq elminin əsasını təşkil edir. 2016-cı ili Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının dəyişən paradıqmlar kontekstində yeni metodoloji prinsip və meyarlara doğru inkişafı baxımından dəyərləndirmək üçün müəyyən məqamlara diqqət yetirmək lazımdır. Birincisi, qeyd etmək lazımdır ki, ilin ədəbiyyatşünaslığı həmin ilin ədəbi prosesinin həm tərkib hissəsidir, həm də həmin prosesə nəzarət edən ayrıca bir sistemdir. Ədəbiyyatşünaslıq ədəbiyyat tarixini canlı olaraq izləyir, sistemləşdirir, təsnifat və təhlil modellərinə müvafiq yerləşdirmə aparır. Bütün bu prosesin təbii ki, bir il ərzində baş tutması mümkün deyil. Ədəbi-prosesə daxil olan istənilən faktın ədəbiyyatşünaslığın obyekt və predmet müstəvisində dəyər qazanması müəyyən zaman tələb edir. Ədəbi-bədii faktın, konkret olaraq əsərin dövrüyyəyə daxil omasına ilk reaksiyanı adə-

¹ Akif Əlizadə. <http://www.stj.sam.az/post/akademik-elm-xxi-%C9%99srd%C9%99-yeni-h%C9%99d%C9%99fl%C9%99r%C9%99-do%C4%9Fru>

tən tənqid verir. Tənqiddən keçənlərin ədəbiyyat tarixində qala bilmə potensialı ədəbi-nəzəri düşüncədə öz qiymətini alma qabiliyyətinə və zamanın tələblərinə bağlıdır. İlin ədəbiyyatşünaslığının tədqiq və tətbiq hədəfləri göstərir ki, əslində ədəbi-nəzəri fikrin sərhədləri təqvim ilinin sərhədləri ilə üst-üstə düşür. Ədəbiyyatşünaslığın mühüm sahəsi kimi tənqid ədəbi prosesə münasibətdə daha çevikdir, bu onun xarakterindən irəli gəlir. Lakin 2016-cı ildə yazılmış hər hansı bir bədii əsərin Azərbaycan ədəbiyyat tarixində yerini tutması məsələsi nisbidir. Bir tərəfdən ədəbi prosesə daxil olan əsər həm də tarixə aid edilmiş olur, digər tərəfdən həmin əsərin bədiiilik dərəcəsi tutacağı yeri xarakterizə edir. Buna isə ədəbi-nəzəri fikir qərar verir. Yəni ilin ədəbiyyatşünaslığı dedikdə, həmin ildə yaranmış ədəbiyyatı tədqiq edən və öyrənən ədəbiyyatşünaslıqdan ziyadə, həmin ilə qədər mövcud olan ədəbiyyatı müxtəlif aspektlərdən araşdıran bir sistem nəzərdə tutulur. Bu sistemin “il” fərqlərini müəyyən etmək isə həmin ilin kəsb etdiyi ictimai-siyasi, mədəni-tarixi, sosial-psixoloji məzmunla birbaşa bağlıdır. İlin özünəməxsusluğunu aşkarlayan məqamları vurğulamaqda məqsəd ədəbi-nəzəri prosesin kontekstini və bu kontekstin nəzəri düşüncəyə təsirini müəyyənləşdirməklə bağlıdır. 2016-cı ilin ədəbiyyatşünaslığını özündən əvvəlki illərin ədəbiyyatşünaslığından fərqləndirən məqamları müəyyənləşdirmək üçün ilk növbədə 2016-cı ilin ən yaxın qonşusu olan 2015-ci ildən nə ilə fərqləndiyinə diqqət yetirmək lazımdır. 2016-cı ildə Azərbaycan öz müstəqilliyinin 25 illik yubileyini qeyd etdi. Bu o deməkdir ki, Azərbaycanda humanitar

elm sahələrinin, o cümlədən ədəbiyyatşünaslığın da müstəqilliyinin 25 yaşı tamam oldu. Tarix dəfələrlə sübut edib ki, müstəqilliyi qoruyub saxlamaq onu qazanmaqdan qat-qat çətinidir. Qazanılmış müstəqilliyi qoruyub saxlamaq humanitar təfəkkürün müstəqilliyinin sabitliyi və fasiləsizliyi ilə birbaşa bağlıdır. Çağdaş ədəbiyyatşünaslıq elminin əsasını öz minillik ənənələrini Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi şəraitində davam etdirməsi təşkil edir. Ədəbiyyatşünaslığın başlıca “məqsədi – müstəqil dövlətçiliyimizin möhkəmlənməsində öz rolunu oynamaq, bu taleyüklü prosesə öz töhfəsini verməkdir.”¹ Bu aspektdən yanaşdıqda müstəqillik və onun əhatə etdiyi bütün paradıqmal dəyişikliklər ədəbiyyatşünaslıq elminə də aiddir. Tanınmış sosioloq Tomas Samuel Kunun elm tarixinin təhlilindən bəhs edən məşhur “Elmi inqilabların quruluşu” əsəri (1962-ci il) elmin fəlsəfi və sosioloji izahında fərqli yanaşmaları ilə seçilir. Tomas Kun elmi tədqiqat prosesinə ideologiya, mənəviyyat, inanc, adət, adət-ənənə kimi elementləri də daxil edir. “Bir elmin irəliləyiş tərzini” modelində elmin müəyyən mərhələlərdən keçdiyini önə çıxarıb ki, burada elm öncəsi dövr, normal elm dövrü, böhranlar və inqilablar dövrünü sıralayır. Hər bir elm sahəsi öz tarixi ərzində bu mərhələlərdən keçərək irəliləyir. Elm öncəsi dövr bir hazırlıq dövrüdür. Bu dövrdə tədqiqatçılar hansı hadisə və ya faktların araşdırmağa daha münasibliyi, hansı metoddan istifadənin daha düzgünlüyü barədə fikir

¹ «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» inkişaf konsepsiyası çərçivəsində ədəbiyyatşünaslıq elminin perspektiv inkişaf istiqamətləri. <http://www.literature.az/?page=116&lang=aze>

ayrılığı içindədirlər. Tədqiqatçıların örnək ala biləcəyi, əsas qəbul edəcəkləri vahid nəzəri məktəb və öncüllər qrupu da yoxdur. Sonra elm insanlarından birinin nəzəriyyəsi özünü qəbul etdirir. Kun məhz bu üsul və ya nəzəriyyəyə paradiqma adını verir. Paradiqma, paradiqma dəyişikliyi kimi terminlər o zamandan işlədilməyə başladı. T.Kuna görə, ilk növbədə psixoloji paradiqmalar dəyişməlidir, sonra yeni baxışlar, nəzəriyyələr, konsepsiyalar işlənməlidir. Əgər anomalialar müşahidə olunursa və mövcud universal paradiqmalar ilə onu izah etmək mümkün deyilsə, deməli, mövcud elmi dünyagörüşünün dəyişdirilməsinə ehtiyac yaranır. Başqa sözlə desək, paradiqma, elmi yanaşmanın təbiəti və cəmiyyəti qəbuletmə və mühakimətmə formasıdır. Məsələn, Günəş mərkəzli kainat nəzəriyyəsi bir paradiqmadır, Nyuton fizikası, Eynşteyn fizikası başqa bir paradiqmadır. Paradiqmaya bağlı olan dövrü Kun normal elm dövrü adlandırır, bu dövr elm və texnologiya sahələrində yeni ixtiralarla müşayiət olunur. Kunna görə normal elm dövründə, paradiqma tərəfindən həll edilməyən bir sıra problemlər ortaya çıxır və elm bir böhran dövrü üçün girir. Bu dövrdə elm bəşəriyyətin tələblərini qarşılayacaq səviyyədə deyil, kainat haqqında inandırıcı cavablar verə bilmir. Elmi açıqlamalar ilə gerçəklik arasındakı uyğunsuzluq daim artmaqdadır. Və böhran dövründə yeni bir elm insanı ortaya çıxır, yeni bir paradiqma ortaya qoyaraq elmi inqilabı başlayır. Kuna görə inqilab mərhələsində ortaya qoyulan paradiqma, köhnə paradiqmadan müqayisə edilməyəcək qədər fərqlidir. Bu mərhələ bir paradiqmanın sona çatdığı, yeni bir para-

diqmanın isə etibarlı olmağa başladığı dövrdür. Kunna görə, elm düz xətt formasında davamlı mükəmmələ doğru getməz, bir paradıqmadan başqasına sıçrayaraq yoluna davam edir. Elm "getdikcə böyüyən bir qartopu" deyil. Qartopu bəzən qayaya dəyir və dağılır. Dağılan parçalardan yeni paradıqmalar ortaya çıxır və bir gün dağılmaq üzrə yoluna davam edər. Paradıqmaların doğruluğuna və ya yanlışlığına görə mühakiməsi mümkün deyil, paradıqmaların yalnız etibarlılığından söz edilə bilər. Paradıqma suallara cavab verdiyi müddətcə yaşayır, yoxsa yerini yenilərinə verməyə məhkumdur. Paradıqma model, nümunə, əsaslı elmi müddəaların, təsəvvürlərin, məfhumların toplusudur. Müstəqillik Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının dəyişən paradıqmalarla tanışlığını sürətləndirdi, bu prosesin baş verməsi üçün münbit şərait yaratdı. Dünya humanitar düşüncəsində baş verən dəyişiklikləri müşahidə və analiz etmə imkanlarını genişləndirdi. Son zamanlar elmin fəlsəfəsinə koqnitiv yanaşma aktiv şəkildə inkişaf edir. Koqnitiv elmlər XX əsrin sonlarında böyük uğurlara imza atmışdır. Bunun inkişafı qloballaşma və postmodernizmlə demək olar ki, eyni dövrə təsadüf edir. Qlobal problemlərin həlli mürəkkəbdir və onların birinin həlli digəri ilə sıx surətdə bağlıdır. Burada elm mühüm rol oynayır. Mürəkkəblilik baxımından qloballaşma paradıqması postmodernizm konsepsiyasına bənzəyir və bütün bunlar humanitar təfəkkürün müstəqilliyi kontekstində öz təsdiq və inkarını tapa bilər.

Müstəqillik kontekstində ədəbiyyatşünaslığın 2016-cı ildə ən böyük uğuru kimi Nizami Gəncəvi adına Ədə-

biyyat İnstitutunda Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının 25 illiyinə həsr olunmuş “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı kitab çap etdirilib. İnstitutun direktoru, akademik İsa Həbibbəylinin rəhbərliyi ilə iki cildə, iri həcmdə (1068 səh.) hazırlanmış kitab monoqrafik səciyyə daşıyır. Kitabda müstəqillik dövrü ədəbiyyatının təşəkkülü, formalaşması, ümumi xüsusiyyətləri, müasir inkişaf tendensiyaları araşdırılıb və əsas yaradıcı simalarına oçerklər həsr olunub. Nəşrdə 15 fəsil, onlarla icmal və portret-oçerk, yüzdən çox yarım-başlıq yer alıb. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatını dəyişən paradıqmalar kontekstində izləyən kitabın birinci cildi “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı 1990-cı illərdə” adlanır və burada müstəqillik ədəbiyyatının təşəkkül mərhələsi “keçid ədəbiyyatı” kimi xarakterizə olunur. “Müstəqillik ədəbiyyatının mövzu və tendensiyaları”, “Qanlı Yanvardan başlanan yol”, “Qarabağ müharibəsinin ədəbiyyatda inikası”, “1990-cı illərdə nəsr” və digər tematik və problematik bölgülər dövrün ədəbi-bədii təsvirini verir. Kitabın ikinci cildi XXI əsrdən başlayaraq müstəqillik zəminində tam ifadəsini tapan müasir dövr ədəbiyyatından söz açır və “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı müasir mərhələdə” adlanır. Tam plüralizmə, azad yaradıcılıq seçiminə, çoxüslubluluğa meyil edən müasir Azərbaycan ədəbiyyatı burada başlıca olaraq janrlar üzrə nəzərdən keçirilib, ideya-tematik və poetika zənginliyi üzə çıxarılıb. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında cərəyanlara, realizmlə yanaşı, magik realizm, ekzistensializm, dekadans və modernizm, avanqard və postmodernizmin tə-

zahürünə münasibət öz əksini tapıb və kitabda ayrıca nəzərdən keçirilib. Müstəqillik dövründə uşaq ədəbiyyatı, ədəbiyyatşünaslıq və tənqid, müasir nəzəriyyə, Azərbaycan ədəbiyyatının dünyaya inteqrasiyası və əlaqələri məsələləri də ayrı-ayrı fəsillərdə araşdırılıb, təqdim olunub. “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabında icmal öçerklər də geniş yer almaqla yanaşı, əllidən çox yazıçı və şairlər haqqında portret öçerklər də verilib. İki-cildlik “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabı Ədəbiyyat İnstitutunun eyniadlı şöbəsində, digər şöələrin əməkdaşlarının da (ümumilikdə 45 müəllif) fəal iştirakı ilə hazırlanıb.

Bu kitabın çağdaş ədəbiyyatşünaslıq baxımından əhəmiyyəti bir neçə istiqamətdə özünü doğruldur. Müstəqillik dövrünün ədəbiyyatının təhlili və ümumiləşdirilməsi kənardan göründüyü qədər sadə deyil. Müstəqilliyin ədəbiyyatı yaşayan və daima dəyişikliklərlə xarakterizə edilən ədəbiyyatdır. Ədəbi prosesin bədii yaradıcılıqla məşğul olan hər bir fərdi, bu prosesin iştirakçısı olan hər bir kəs, qanunauyğun olaraq müstəqillik döbrü ədəbiyyatının konkret iştirakçısı, üzvü hesab edir. Müasir ədəbiyyatımızın daşıyıcı qüvvəsinin kəmiyyət göstəricisi keyfiyyət göstəricisindən daha üstündür. Təbii ki, ədəbiyyatşünaslığın bu kəmiyyət çoxluğu arasında keyfiyyətli olanı tapmaq qabiliyyəti olmalıdır. Ədəbiyyatşünaslığın dəyərləndirmə prinsipləri, yaxşı olanı pisdən ayırmaq, əsl ədəbi faktı, ədəbi fakt olmaq istəyənlə, ədəbi fakt olmayanla müqayisə etmək qabiliyyəti və özünün metodoloji yanaşması olmalıdır. Bəs “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” bu

vəzifənin öhdəsindən necə gəldi? 1068 səhifədə əks olunan bu kitabın ən müsbət tərəfi ondan ibarətdir ki, ədəbiyyatşünaslıqla ədəbiyyat arasındakı uzaq məsafə (bu ittiham nasir və şairlər tərəfindən çox səslənirdi) bir qədər yaxınlaşmış oldu. Ədəbiyyat, yəni müasir ədəbi proses akademik ədəbiyyatşünaslığın müstəqillik dövrü ədəbiyyatını tanıdığını və oxuduğunu müşahidə etdi. Ədəbiyyatşünaslıq və ədəbiyyat arasındakı yeni tendensiyalarla bağlı, xüsusilə, modernizm və postmodernizmlə bağlı mübahisələrə diqqət yetirildi. Məsələn, akademik ədəbiyyatşünaslar tərəfindən birmənalı qarşılanmayan postmodernizm cərəyanının Azərbaycan ədəbiyyatında varlığı məsələsi kimi. Bu nəşr Azərbaycan ədəbi prosesində çox cərəyanlılığı, bu cərəyanlara bağlı üslub zənginliyini, bədii əsərə yanaşmanın müxtəlif metodoloji prinsipləri olduğunu əslində təsdiq etdiyini rəsmi surətdə bildirdi.

Ədəbiyyatı öyrənmək qədər onu öyrətmək də vacib məsələdir. Ədəbiyyatın, xüsusilə ədəbiyyat tarixinin ali məktəblərdə tədrisi ilə bağlı problemlər həmişə olub və davam etməkdədir. Bunlardan biri də, Azərbaycan ədəbiyyat tarixi tədrisinin, əsasən, müstəqillik dövrü mərhələsi ilə bağlıdır. Ən müasir ədəbiyyatın tədrisində istiqamətverici, proqram xarakterli, sistemləşdirici tədqiqat əsərlərinin olmaması bəlkə də bu problemin əsas qaynaqlarından biri idi. “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” ikicildliyi müasir ədəbiyyatın tədrisində tələbə və müəllim heyətinin istifadə edə biləcəyi potensial bazadır. Bu kitabı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün dəyərli edən bir məqama da toxunmaq lazımdır. Belə ki, adı çəkilən əsər

akademik ədəbiyyatşünaslığın özündən kənara və özünün özünə olan hesabətı oldu. Kitabın ilk səhifələrində akademik İsa Həbibbəylinin də vurğuladığı kimi, müasir dünyada gedən ictimai və ədəbi proseslər və qloballaşma hadisələri demokratiya və plüralizm nəzər nöqtəsindən yanaşmağı tələq edir və təqdim olunan kitab normativ ədəbiyyat tarixi meyarları, ümumiləşmiş ədəbiyyatşünaslıq prinsipləri ilə deyil, imkan daxilində Azərbaycan ədəbiyyatının ən yeni dövrünün bütün proseslərinə, yaradıcılıq təmayüllərinə, fakt və hadisələrinə geniş baxışları əks etdirmək niyyəti ilə hazırlandığı üçün müəlliflərin fərdi mövqeləri və üslubları “ciddi redaktə” olmadan saxlanılmışdır.¹ Ədəbiyyatşünaslığın 25 illik hesabatının bu etirafı başlanması əslində özünün-özünə hesabatından sonra verilmiş qərarın nəticəsi idi. Yuxarıda adıçəkilən Tomas Kunun elmin inkişaf mərhələləri ilə bağlı mülahizələri burada özünü doğruldur. Məhz 2016-cı ildə, müstəqillik dövrü ədəbiyyatşünaslığı elm öncəsi mərhələni yekunlaşdırıb normal elmə keçid mərhələsinə başladığını, kontekstin paradigmatlarına müvafiq şəkildə özünü təkmilləşdirmə prosesində daxil olduğunu elan etdi. Tarix, fəlsəfə, psixologiya, sosiologiya, linqvistika və s. kimi humanitar sahələrin qovuşağında, interdisiplinar və multidisiplinar yanaşmalarla üzə çıxan dəyişikliklərə ad qoymaq vaxtının yetişdiyini hiss etdi. Kitaba qarşı sərt tənqidi mövqeyin isə, əsasən, iki istiqamətini müşahidə etdik. Birincisi, müs-

¹ Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, I cild. Bakı, “Elm və təhsil”, 2016, 800 s., s. 27-28.

təqillik dövrü dedikdə hansı müəlliflərin nəzərdə tutulması, bu nəşrdən kənar qalan müəlliflərin kimliyi və müstəqillik dövründəki fəaliyyətinin düzgün qiymətləndirilməməsi, ayrıca başlıqlarla tədqiqata cəlb edilməməsi. İkincisi isə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ədəbiyyatın dövrləşdirilməsindəki prinsiplərin qeyri-müəyyənliyi, metodoloji yanaşmanın dağınıqlığı, akademik və publisistik üslubun qarışıqlığı kimi məsələlər oldu. Ədəbiyyatşünaslıq istər kitabı daxil olan müəlliflərin sayı və seçim prinsipləri ilə bağlı, istərsə də, müstəqillik dövrü ədəbiyyatının mərhələ təsnifatı ilə bağlı ortaya çıxacaq tənqidi fikirləri qabaqcadan sezə də, özünümüdafiə mövqeyini deyil, özünütanıma və tanıtma mövqeyini seçdi. Çünki kitabın nəşrində məqsədlərdən biri də ədəbiyyatşünaslığın özünün özünü tanıması cəhdi idi. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı və onun müxtəlif sahələri hansı vəziyyətdədir? Metodoloji boşluqlar hardadır? Ədəbiyyat haqqında elmin düzgün formalaşmasına mane olan məqamlar nədir? Bu kimi sualları cavablandırmaq ədəbiyyatşünaslıq üçün daha önəmli idi. Hətta publikanın diqqətini çəkməyən bəzi məqamlarda ədəbiyyatşünaslıq özünün problemlərini gördü. Bu baxımdan 2016-cı il həqiqətən ən çox ədəbiyyatşünaslığın ili kimi yadda qalacaq. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yeni bir mərhələnin başlanğıcı qoyuldu və mühüm qərarlar verildi. Belə ki, 2016-cı il Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən müvafiq şöbələrdə yerinə yetirilən tədqiqat-plan işləri son il kimi müəyyənləşdirilmişdi. Növbəti il üçün bütün şöbələrə əsas tədqiqat istiqamətinə müvafiq olaraq Azərbaycan ədəbiyyat

yatşunaslığının mövcud boşluqlarını istər ədəbiyyat tarixi, istər nəzəriyyəsi, istərsə də tənqidi mövqeyindən dolduracaq mövzular təyin edildi və bu mövzuların fərdi deyil, kollektiv şəkildə həllini nəzərdə tutan plan işləri müəyyənənləşdirildi. Bu ədəbiyyatşunaslığın bayaq qeyd etdiyim kimi, özünün özünə hesabatından sonra atacağı ən mühüm addım idi. Bu qərar ədəbi-nəzəri fikrin ədəbi prosesdə dəyişən paradigmalara ad qoymaq, izah etmək və şərh vermək istəyindən doğdu, ədəbiyyatşunaslıq öz qabiliyyətini, potensialını sınamaq, təcrübədən keçirmək və nəticəyə varmaq üçün yeni bir mərhələyə daxil oldu.

Müstəqillik və ədəbiyyatşunaslıq müstəvisində yazılan əsərləri təkcə bu kitabla məhdudlaşdırmaq olmaz. Nizami Cəfərovun "Ədəbiyyatın müstəqilliyindən müstəqilliyin ədəbiyyatına" kitabına (Bakı: "Elm və təhsil", 2016) müəllifin son illər qələmə aldığı məqalələri daxil edilib. Kitabda "Nizami Gəncəvi və ya dünya şöhrətli Azərbaycan türkü", "Hər oxuyan Molla Pənah olmaz, yaxud Vaqifin fəlsəfəsi", "Gəncə müdriki"nin dünyagörüşü", "Mikayıl Müşfiq, yaxud talesiz şairin tale kompleksləri", "Qol çək "Müstəqillik Aktı"na, şair", "Anarın Türk dünyası", "Tarixin müasirliyi və ya "Baş"ın metafizikasından "O"nun apokalipsisinə", "Müsəlman intibahından milli intibahlara", "Qafqaz!.. Azərbaycan poeziyasının məhəbbəti", "Azərbaycan ədəbiyyatında sovet konyuktur" kimi məqalələr toplanıb. Kitabla eyni adı paylaşan ön sözdə N.Cəfərov ədəbiyyatı cəmiyyət tarixinin bütün dövrlərində, mərhələlərində ictimai və milli şüurun ən müstəqil forması adlandırır. Ədəbiyyatın bu müstəqilliyi-

nin səbəbini onun ictimai şüurun ən kütləvi təzahürlərindən daha kütləvi və milli olmasında görür. Müəllifə görə, Azərbaycan ədəbiyyatı bütün mövcud tarixi boyu müstəqilliyi iki səviyyədə müdafiə edib: insanın və etnosun müstəqilliyi. N.Cəfərov hər iki müstəqilliyi qarşılaşdırır, ümumi ardıcılığı belə müəyyənləşdirir: "Bunların hansı birinin digərindən mühüm olduğu üzərində, ümumiyyətlə, mübahisə etmək mümkündür. Ancaq belə bir məqam, fikrimizcə, mübahisəsizdir ki, milli ictimai şüur formalaşana qədər ədəbiyyat daha çox insanı (onun müstəqilliyini!), formalaşdıqdan sonra isə etnosu, xalqı, milləti (onun müstəqilliyini!) tərənnüm edir".

2016-cı ildə Ramiz Əskərin "Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı" ("Bağımsızlıq dönemi Azərbaycan ədəbiyyatı") kitabı türk dilində nəşr olunmuşdur. TÜRKSOY kitabxanası seriyasından çap olunan kitabda R.Əskər qardaş türk xalqlarının oxucularını Azərbaycan ədəbiyyatının müstəqillik dövründə qazandığı uğurlarla tanış etmək üçün bu kitabı Türkiyə türkcəsində yazmışdır. Monoqrafiyada müəllif bu dövr ədəbiyyatının yaradıcılıq məsələləri ilə yanaşı, həmin ərəfədə və müstəqillik qazanıldıqdan sonrakı mərhələdə ölkəmizin sosial-siyasi mənzərəsi və ictimai həyatda ədəbi proseslərin rolunu da şərh etmiş, ən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının əsas səciyyəvi xüsusiyyətlərini açıb göstərməyə çalışmışdır. Ədəbiyyat problemlərinin araşdırılmasında bu ədəbiyyatın yaranma şəraitini, əsərlərdə ifadə olunmuş ideyaların kökünü aydınlaşdırmaq təşəbbüsü göstərmişdir. R.Əskər monoqrafiyanın əvvəlində "80-ci illərin siyasi şəraiti", "Azərbaycan

ədəbiyyatı və sosialist realizmi”, “Azərbaycan xalqının milli, mənəvi və sosial inkişafı uğrunda ədəbiyyatın mübarizəsi” kimi bölmələrə yer vermişdir. Müəllif bildirir ki, XX əsrdə ədəbiyyat başda ana dilimiz, mədəniyyətimiz, mənəvi varlığımız olmaqla xalqımızı assimilyasiyadan və yabançı təsirlərdən qoruyaraq milli zəmində bəsləmiş, yeni ruh və yeni mənəvi qida vermiş, ən önəmlisi, müstəqillik eşqi aşılanmış, sonunda azadlığa qovuşmasına yardım etmişdir. Kitabın əsas hissəsi XX yüzilin 90-cı illərində və XXI əsrin ilk onilliklərində Azərbaycan ədəbiyyatında poeziya, nəsr, dramaturgiya kimi ədəbi sahələrin və ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafı, yeni mövzu və ideyalarla zənginləşməsi, yeni ədəbi nəsillərə və cərəyanlara məxsus sənətkarların yaradıcılığı barədə məlumat verir, ədəbi əsərləri müstəqillik dövrünün yeni meyarları mövqeyindən dəyərləndirir.

Folklor İnstitutunda akademik Muxtar İmanovun rəhbərliyi ilə müstəqilliyin 25 illiyi çərçivəsində çap olunmuş “Folklor və dövlətçilik ənənəsi” kitabı “Türk xalqlarında dövlət simvol, etiket, mərasim və bayramlarının folklor baxımından genezisi” adlı elmi-tədqiqat proqramı çərçivəsində hazırlanmışdır. "Folklor və dövlətçilik düşüncəsi" adlı I kitab tarixi və müasir türk dövlətlərinin və türk xalqlarının, o cümlədən Azərbaycanın dövlət mərasim və bayramlarının tarixi, folklor semantikasını və ideyasını haqqında elmi qənaətləri əks etdirən müxtəlif məqalələrdən ibarətdir.

Ədəbiyyatşünaslığın 2016-cı ildə kəsb etdiyi “il” fərqi bir aspekti də multikulturalizmlə bağlıdır. Bildiyimiz

kimi, ötən il Azərbaycanda rəsmi olaraq multikulturalizm ili elan olunmuşdu. Multikulturalizm elə bir siyasətdir ki, o, mədəni plüralizmi qəbul edir və onun inkişafına şərait yaradır. Bu, ölkə əhalisinin etnik irqi və dini müxtəlifliyindən asılı olmayaraq onların hamısının hüquq və azadlıqlarına hörmətlə əlaqədardır. Multikultural cəmiyyətdə hər bir vətəndaş öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, etnik və dini dəyərlərini inkişaf etdirmək, ana dilində məktəb açmaq, qəzet və jurnal dərc etdirmək sahələrində bərabər hüquqlara malikdir. Multikulturalizm siyasəti assimilyasiyanı inkar edən inteqrasiyaya aparır. Multikulturalizmin nəzəri əsasını liberalizm, xüsusən, liberalizmin azadlıq, bərabərlik və qarqışlıq kimi dəyərləri təşkil edir. Multikulturalizm bir siyasət kimi öz mahiyyəti baxımından tolerantlıqla da sıx bağlıdır. O, müxtəlif mədəniyyətlərin paralel şəkildə yaşamasını qəbul edən tolerant cəmiyyətin başlıca xüsusiyyətlərindən biridir. Tolerant cəmiyyətdə multikulturalizm mədəniyyətlərin qarşılıqlı surətdə zənginləşməsinə, xalqları birləşdirən mədəniyyətin formalaşmasına səbəb olur ki, bu da insanların gələcək mədəni birliyi məqsədilə bir mədəniyyətin digər mədəniyyətə inteqrasiya prosesi ilə əlaqədardır. Bir elm sahəsi kimi ədəbiyyatşünaslıq bu sahədə özünü necə göstərdi? Bu aspektdə yazılmış kitablardan ilki “Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları” (Bakı: BBMM, 2016. – Kitab I. – 288 s.) oldu. Kitabda klassik şair və yazıçılarımızın yaradıcılığına fərqli yanaşma müşahidə olunur, Azərbaycan ədəbiyyatının bütün dövrlərində (1920-ci illərədək) yazıb-yaradan sənətkarların əsərlərində əksini tapan multi-

kultural, tolerant dəyərlər bir kontekst daxilində şərh edilir. Kitabda 2 dastan və 75 müəllif haqqında kiçik öçerklərdə ədəbiyyatın multikultural dünyagörüşü barədə geniş məlumat verilir.

Mətanət Yaqubqızının Azərbaycan folklorunda tolerantlıq və multikulturalizm (Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan xalqların və etnik qrupların folklor örnəkləri əsasında) monoqrafiyasında (Bakı: “Elm və təhsil”, 2016. – 184 s.) Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan xalqların və etnik qrupların əski inanclarında, bu inanclara dayaq olan dilində, dinində və mədəniyyətində daima var olan tolerantlığın, eləcə də bu tolerantlıqdan doğan multikulturalizmin mahiyyətini açmağa cəhd göstərilmişdir.

Ümumiyyətlə, ədəbiyyatşünaslığın müstəqil məzmun və mahiyyət kəsb etməsini təmin edən ideoloji bazası olmalıdır. Bu gün bizim ədəbiyyatşünaslığımızın ideoloji bazasında azərbaycançılıq ideologiyası dayanır. “Azərbaycançılıq ideologiyasının etnoqrafik əsasları” adlı əsərdə (Nizami Cəfərov, Vüqar Sərdarov, Altay Cəfərov / Bakı: “Elm və təhsil”, 2016, 216 s.) Azərbaycan xalqının dərin və mükəmməl etnoqrafik əsasları olan, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində formalaşmış, kifayət qədər mürəkkəb, ziddiyyətli, uğurlu bir təkamül tarixinə malik milli ideologiyası kimi təqdim edilən azərbaycançılığın tərkib hissələrinə xüsusi diqqət yetirilir. Türkçülük, müsəlmançılıq və müasirlik kateqoriyalarının əhəmiyyətindən bəhs olunur. Kitabın qənaətinə görə Azərbaycançılıq ideologiyasının əsasında etnik-milli, dini və ümumbəşəri (dünyəvi) mənsubiyyətin dayanması onda əksini tapmış fəlsəfi, me-

tafiziki təfəkkürdə etnik məhdudluq, dini dözümsüzlük və antihumanizm kimi anlayışlara yer olmadığını göstərir. Belə bir mövqe etnosun yaratdığı və dəstəklədiyi ədəbiyyatşünaslığın xarakterinə də təsir edir. Müasir ədəbiyyatşünaslığın fundamental inkişafında onun azərbaycançılıq ideologiyası, türkologiya, islami dəyərlər sistemi ilə kompleks şəkildə tədqiqinə ehtiyac var. Bütün etnoloji elmlər kimi türkologiyada da fundamental problemlərin həlli üçün ənənəvi və universal elmlərin: arxeologiya, etnoqrafiya, dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, tarixşünaslıq, siyasətşünaslıq və s. araşdırmalarına, çox hallarda isə həmin elmlərin əməkdaşlığına ehtiyac var. 2016-cı ildə çap olunmuş kitablardan biri Nizami Cəfərovun “Türkologiyaya giriş” (Bakı: “Elm və təhsil”, 2016) əsərini ədəbiyyatşünaslığın illik icmalına daxil etməyimizin səbəbi də məhz bu qənaətdir.

Türkologiya və ədəbiyyatşünaslıq kontekstində 2016-cı ilə yadda qalan bir hadisəyə də diqqət çəkmək istərdik. 2016-cı ildə I Türkoloji Qurultayın 90 yaşı tamam oldu və təntənəli qeyd edildi. Adil Babayevin “Birinci Türkoloji Qurultay və Azərbaycanda türkologiya” (A.M.Babayev [son söz]; elmi red., [ön söz] İ.Həbibbəyli) adlı monoqrafiyasında türk xalqlarının tarixində əvəzsiz yeri olan Birinci Türkoloji Qurultay haqqında ətraflı məlumat verilir. Kitabda həmçinin qurultayın çağırılması zərurəti və tarixi şəraiti, onun gündəliyi, qurultayçıların repressiyası haqqında müəllifin uzun illərdən bəri müxtəlif arxiv sənədləri əsasında yazdığı məlumatlar da öz əksini tapır.

Müstəqillik qazandıqdan sonra ön planda olan məsələlərdən biri də dini mövqe və kimliyin, dini dünyagörüşün tarixiliyinin bədii ədəbiyyatla sintezinin mahiyyətinə diqqət yetirmək idi. Şərq ədəbiyyatının tarixi inkişafında təsəvvüfün və sufi dünyagörüşün mövqeyinə dair bir çox əsərlər yazıldı və yazılmağa da davam edir. Mifoloji dünyagörüşün və qədim sivilizasiyaların inanc-əxlaq sisteminin islam dininə uyğunlaşması ilə güclü bir təlim halına gəlmiş və əsrlərlə öz varlığını sürdürmüş təsəvvüfün XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında törədici funksiyasına diqqət çəkən Tahirə Məmmədin “Neosufizm: yaradıcılıq və nəzəriyyə” adlı kitabı çap olundu. Bu kitab Şərq təsəvvüf ənənələrinin müasir ədəbiyyatımızda, varlığının “neo” mahiyyətinə diqqət çəkir. Müəllif müasir mətnlərdə rastlaşdığımız sufizmin əslində klassik təsəvvüfdən nə qədər fərqləndiyinə, mədəni-tarixi kontekstə uyğunlaşmanın prinsip və meyarlarına diqqət yönəldir. Neosufizm və neomifologiya, neotomizm, personalizm, ekzistensializm arasındakı oxşar və fərqli məqamlardan bəhs olunur. Sufizmin özü kimi neosufizmin də Şərqdə formalaşmasına baxmayaraq, artıq onun Şərqi sərhədlərini aşdığı bildirilir. İlk təşəkkülünü XX əsr Azərbaycan romantizmində yaşayan neosufizmin daha sonra ekzistensial, maqik realizm, postmodernizm kimi cərəyanlarda əks olunmasının mahiyyəti konkret mətnlər və təhlillər əsasında araşdırılır. Kitab təsəvvüf və müasir Azərbaycan ədəbiyyatı arasındakı müxtəlif əlaqələrin nəzəri ad qazanması, elmi-metodoloji yanaşma prinsipinin müəyyənləşdirilməsi mövqeyinə görə

ədəbiyyatşünaslıqda neosufizm konsepsiyasının tərifini verir ki, bu ədəbiyyatşünaslıq üçün yeni bir hadisədir.

Bu gün Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında postsovetizm özünü yekunlaşdırma dövründədir və o müstəqillik sözünün ehtiva etdiyi bütün anlamlar qarşısında geri çəkilir. Müstəqillik dövründə ədəbi-nəzəri fikrin dini-etnik-milləti kimliyini bərpa etmək qabiliyyəti artır. Bunun üçün müvafiq konsepsiyalar ortaya çıxır. Belə konsepsiyalardan biri də mifoloji konsepsiyadır. Mif-ədəbiyyat münasibətlərinin mexanizminin müəyyənəşdirilib üzə çıxarılmasında mətnin mifopoetik strukturunun açılması sistemli araşdırma tələb edir. Bədii yaradıcılığın mifoloji, antropoloji nəzəriyyələrlə izahının mümkünlüyü istiqamətində Pərvanə İsayevanın 2016-cı ildə çap olunmuş “Mifopoetika və filoloji fikirdə mif konsepsiyaları” əsərini qeyd etmək lazımdır. Söz sənətinin qaynağını müəyyənləşdirmək və bu qaynağın müasir ədəbiyyatın izahındakı əhəmiyyətini ortaya çıxarmaq baxımdan mifoloji konsepsiyanın müxtəlif məktəblərinə və fərdi müəllif mövqelərinə diqqət cəlb edir. B.Malinovskinin ritualist funksionalizmi, L.Levi-Brülün “qarışmış kütlə təsəvvürləri”, E.Kassirerin məntiqi “simvolizmi”, K.Yunqun psixoloji “simvolizmi”, K.Levi-Strosun struktur analizi, C.Kempbell, M.Eliade, Q.Qadamer, J.Dümezil, A.F.Losev və başqa müəlliflərin tədqiqatlarına istinadən müəllif öz araşdırmasını “mifin intibahı”nın səbəbi nədir; “mifin renessansı” mahiyyətdə nədən ibarətdir; davamlı “mifə qayıdış”ın kökləri nədir; bəşər mədəni tarixinin çox mühüm hadisəsi olaraq mif yaradıcılığı öz poetikasında nəyi ehtiva edir?” suallarına cavab

axtarmaqla başlayır. Sistemli yanaşma mövcud tədqiqatlarda mifə münasibətdə birmənalılığın olmamasından irəli gəlir.

Azərbaycan folklorunda mifoloji xaosun semantik strukturunu və poetikasını müasir nəzəri-metodoloji yanaşmalar əsasında araşdıran Səfa Qarayevin “Mifoloji xaos: strukturu və poetikası” adlı tədqiqat işində mifoloji xaos və onun kosmoqonik paradixmaları, mifologiyada xaos semantemi və onun təzahür səviyyələri, folklorlarda meydana çıxan mifik-metaforik simvolları müəyyənləşdirilmiş, həmçinin xaos və kosmosun bir-biri ilə qarşılıqlı müqayisədə spesifik xüsusiyyətləri ayrı-ayrı mətnlərin təhlili əsasında aydınlaşdırılmışdır.

Rəhilə Qeybullayevanın “Epos tarix və mif qovuşağında “Kitabi-Dədə Qorqud” və Nibelunqlar haqqında nəğmə əsasında” əsərində epos nəzəriyyəsinin formalaşmasında hər iki mətnin təsiri, bu mətnlərə məxsus olduqları xalqın tarixi, sosial və mədəni dəyərləri, mifoloji qaynaqları haqqında informasiyanın daşıyıcıları kimi diqqət yetirilir. Ortaq məqamlar təhlilə cəlb olunur, hər iki eposu vahid müstəvidə birləşdirən nüanslara diqqət yetirilir. Kitabda epos anlayışının janr və növ kateqoriyalarında müəyyənləşməsinə, yazılı və ya folklor nümunəsi kimi səciyyələnməsinin prinsiplərinə münasibət bildirilir. Milli ədəbiyyatların başlanğıc meyarı kimi eposun əhəmiyyətindən bəhs edən kitab daha çox komparativistik metodologiyadan çıxış edir. Qeyd etmək lazımdır, komparativist metodologiya Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı elminin global mövqelərinin müəyyənləşdirilməsi baxı-

mından əhəmiyyətlidir. Sadəcə olaraq, bu metodla işlərkən bəzi nüanslara diqqət yetirmək lazımdır. Müqayisə ediləcək obyektlərin müqayisə olunmaq üçün mütləq bir bağı, konteksti, ortaq məqamı olmalıdır. Adətən, Azərbaycan ədəbiyyatının Avropa ədəbiyyatının müxtəlif dövrləri ilə əlaqəsinə həsr olunmuş dissertasiya və monoqrafiyalarda özünü göstərən problemlərdən biri də hər iki tərəf haqqında informasiya verməklə yetinməkdir. Qərb və Şərq dialoqunun qarşılıqlı müqayisəsində bəzən nəzəri problemlər kənar qalır, məlumat vermək ön plana keçir.

R.Qeybullayevanın “Ədəbiyyatda darvinizm və ya sosial mədəniyyət modelləri. Orta əsrlər eposu əsasında” adlı digər bir kitabında müasir dövrdə Avropa və Yaxın Şərqdə gündəmdə olan əsas terminlərdən birinə – qloballaşma kateqoriyasını əvəzləyən multikulturalizmə diqqət yetirməklə başlayır. XX əsrin 80-ci illərində aktuallıq qazanan, postmodern və poststruktural ədəbiyyatşünaslığa əks mövqedə dayanan bir istiqamətə – darvinizmə və onun müxtəlif konsepsiyalarına diqqət çəkir. Bihevizm, dual inheritance (ikili miras nəzəriyyəsi), sosiobiologiya, bioloji antropologiya, sosial psixologiya konsepsiyaları haqqında məlumat verməklə yetinmir. Bu konsepsiyaların “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Nibelunqlar haqqında nəğmə” dastanlarına tətbiq edərək oxucu üçün aydınlaşdırır.

Tahirə Məmmədin 2016-cı ildə çap olunmuş digər bir əsəri “Ədəbiyyat – müasir elmi yanaşmalar kontekstində” adlanır. Kitabda müəllifin son illərdə Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif mərhələlərinə dair yeni elmi-tendensiya və yanaşmalardan çıxış edən məqalələri öz əksini tapıb.

Azərbaycan bədii və nəzəri fikrində cərəyan müxtəlifliyi, folklor və yazılı ədəbiyyat arasındakı bağın xarakteri, klassik ədəbiyyatın dəyərləndirilməsində yeni nəzəri dünyagörüşün meyarları və s. məsələlərə aydınlıq gətirilir.

Mahirə Quliyevanın “Aşiq yaradıcılığı və dastanlar Şərq poetikası və İslami dəyərlər baxımından” kitabında klassik aşiq yaradıcılığı, dastanlar Şərq poetikası və İslami dəyərlər baxımından təhlil edilir. Aşiq şerinin ənənəvi cəhətləri fərqli yönlərdən elmi ədəbiyyatda geniş işıqlandırılsa da, bu mövzu Şərq poetikası müstəvisində ilk dəfə araşdırılır. Əsərdə həm də Quran və İslam dəyərlərinin aşiq şerində və dastanlarda inkişafına, eyni zamanda, aşiq şerində işlədilən və bu günədək tədqiqat obyektı olmayan bir sıra nadir Şərq poetik qəliblərinin tədqiqinə diqqət göstərilib. Mahirə Quliyeva tərəfindən yazılan digər bir kitab isə "Quran və Azərbaycan ədəbiyyatı XIV-XVI əsrlərdə" adlı kitab İranın Bakıdakı Səfirliyinin Mədəniyyət Attaşeliyinin təşəbbüsü ilə çap olunub. Müəllif bu kitabın bəzi hissələrində klassik Azərbaycan ədəbiyyatında Qurani-Kərimin bəlağət xüsusiyyətlərini dəyərləndirib. Kitab həmçinin Nizami Gəncəvi, Nəsimi və Füzuli kimi bəzi şairlərin şeirlərindəki Qurani-Kərimin təsirini açıqlayır.

Klassik irsə münasibətə müasir baxış müstəvisində yazılan əsərlərdən biri də Ataəmi Mirzəyevin “Azərbaycan epik şerinin təşəkkül dövrü” monoqrafiyasıdır. Monoqrafiyada anadilli Azərbaycan epik şerinin təşəkkülü və inkişaf istiqamətləri əsas tədqiqat obyektı kimi götürülmüşdür. Anadilli epik şeirimizin ilkin nümunələrindən sayılan Əlinin "Qisseyi-Yusif" və “Dastani-Əhməd Hərami” əsər-

ləri, eləcə də XIV-XVI yüzilliklərin ədəbi örnəklərindən olan Suli Fəqihin "Yusif və Züleyxa, Yusif Məddahın "Vərqa və Gülşah", Mustafa Zəririn "Qisseyi-Yusif", Ümmi İsanın "Mehri və Vəfa", Şəms və Xətayi Təbrizinin "Yusif və Züleyxa", Həqirinin "Leyli və Məcnun" məsnəviləri tarixi-ədəbi kontekstdə araşdırılmışdır. Epik şeirin təşəkkül, formalaşma və təkamül dövrlərini xarakterizə edən məqamlara diqqət çəkilir.

Bu gün klassik Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatı kontekstində layiqli yerinin müəyyən edilməsi və həqiqi dəyərinin verilməsi barədə yeni, fundamental elmi-tədqiqat əsərləri yazaraq tərcümə edilib, çağdaş informasiya vasitələri ilə dünya xalqlarına çatdırılmasına ehtiyac vardır. Şərq poetika elmi və fəlsəfəsinin tətbiqi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin milli simasının daha aydın cizgilərlə təzahürünə təkan verə bilər. Müasir ədəbiyyatşünaslığın 2016-cı ilə klassik irsi dəyər süzgəcindən keçirdiyi bir başqa əsər Zəhra Allahverdiyevanın "Məhsəti Gəncəvinin rübailəri" adlı kitabıdır. Kitabda Məhsəti Gəncəvinin dövrü, həyatı və yaradıcılığına həsr olunmuş üç məqalə və şairənin orijinaldan tərcümə olunmuş otuz rübaisi, həmçinin onlara yazılan şərhlər öz əksini tapmışdır. Klassik irsin tədqiqində müəllif subyektivizminin daha qabarıq olduğu üç əsərə diqqət çəkmək istərdim. Klassik irsə fərqli münasibəti əks etdirən bu üç kitabda ədəbiyyatşünas mövqeyinin müvafiq olaraq din fəlsəfəsi və astroloji biliklərin sintez olunmuş şəkildə təqdim olunmasıdır. Bəzən ədəbiyyatşünas mövqeyi ikinci plana keçir. Bunlardan biri Hürufiliyin islam köklü məzhəb kimi dinşünaslıqda və

Şərqi filologiyasında yerini göstərən ehkam sistemini araşdıran ilk monoqrafik əsər Rəhim Əllyevin “Cavidannamə: monoteizmin dördüncü kitabı” adlı monoqrafiyasıdır. Türkologiya elmi üçün hürüfilik mətn mədəniyyətidir, özəl dil və düşüncəmizin, bəşəriyyətin həqiqət axtarışlarının bir mərhələsidir. Monoqrafiyanın qənaəti belədir. Klassik irsə münasibətdə müəllif mövqeyinin metodoloji normativlikdən ziyadə, fərdi dünyagörüş və fərdi tendensiyasına əsaslanan əsərlərdən biri də Siracəddin Hacınnın “Həzrət Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında peyğəmbərlik anlayışı və Həzrət Məhəmməd peyğəmbər (s.ə.s.)” adlı kitablar silsiləsidir. “Həzrət Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” məsnəvisinin şərh (XIV-XVII məqalələr)” müəllifin 9-cu kitabıdır. Kitabda Nizaminin adıçəkilən əsərindən seçilmiş beynlərin şərhində dini mənsubiyyət və kimlik anlayışı hakim kəsilir. Klassik irsin müəllif fərdiliyinin şərhinə istinad edən əsərlərdən biri də Firudin Qurbansoyun “Ulduz elmi və Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı” mövzusunda ilk əsərdir. Əsərdə ulduz elminə dair geniş məlumat verilir, onun tədqiqat sahələrinin özünəməxsusluğu araşdırılır. Minilliklər boyunca təşəkkül tapan və təkamül edən bu elmin həm nəzəri, həm də təcrübi sahələrindən bəhs olunur. Azərbaycan şairləri orta əsrlər elm və təhsil sisteminə müvafiq olaraq ulduz elminə dair bilikləri də öyrənir, yeri gəldikcə, bundan öz əsərlərində bədii deyim vasitələri şəklində istifadə edirdilər. Ulduzlar haqqındakı biliklər və onun poeziyada əksi məsələsi bu kitabda faktiki materialların bazasında təqdim olunur. Kitabda kosmosun insanın xarakterinə, səhhətinə təsirindən ayrıca danışılır.

Ədəbiyyatın ümumi nəzəri məsələləri, klassik Azərbaycan və Şərq ədəbiyyatlarının nəzəri problemləri, bədii tərəqqinin inkişaf qanunauyğunluqlarının kompleks tədqiqi; ədəbi-bədii tənqid metodologiyasının araşdırılması; Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikasının tədqiqi, bədii obrazların, janr və bədii ifadə vasitələrinin təkamülünün araşdırılması istiqamətində müxtəlif səpkili tədqiqat işlərinin ərsəyə gəldiyi 2016-cı ildə Azərbaycandan kənar da mövcud olan ədəbiyyatımız da yaddan çıxmadı. Bu səpkidə ilin ən mühüm hadisəsi “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: reallıqlar, problemlər, vəzifələr” adlı II Beynəlxalq elmi konfransını göstərə bilərik. Bu konfransın xüsusi əhəmiyyəti ondan ibarət idi ki, mühacirət ədəbiyyatı haqqında məlumat verməkdən ziyadə, nəzəri problemlər qabardıldı. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının mahiyyəti, tipologiyası, xronoloji sərhədləri, tədqiq və təbliğ metodologiyası, tədrisinin prinsipləri, mövcud vəziyyət, perspektivlər barədə fikir mübadiləsi aparıldı. Ölkədən kənar da, qürbətdə yaranmış istənilən ədəbi-bədii faktın mühacirət ədəbiyyatına daxil olub-olmamasını təyin edəcək elmi-nəzəri normaların müəyyənləşdirilməsi, mühacirət ədəbiyyatının özünəməxsusluğunu aşkarlayacaq prinsip və meyarların ad qazanmasının vacibliyi xüsusi qeyd edildi.

Almaz Həsənzadənin “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığı” adlı monoqrafiyasında XX yüzil Azərbaycan mühacirətinin görkəmli nümayəndələri – Ə.Ağaoğlu, M.Ə.Rəsulzadə, M.B.Məmmədzadə, Ə.Cəfəroğlu, C.Hacıbəyli, S.R.Rəfiyev və başqalarının folklorşünaslıq irsi təhlil obyektinə çevrilmişdir.

2016-cı il Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi baxımından aktiv il idi. Esmira Şükürlünün "XX əsr Güney Azərbaycan epik şeiri" və "Güney Azərbaycanda çağdaş ədəbi proses" monoqrafiyaları buna əyani sübutdur. Birinci monoqrafiyasında "Epik şeir ənənə və müasirlik kontekstində", "Güney Azərbaycan epik şeirinin ideya xüsusiyyətləri" və "Çağdaş Güney epik şeirinin poetik sistemi" adlı fəsillərdə poemalar haqqında söz açılır, misallar gətirilir, müəllif Güney Azərbaycan epik şeirinin geniş mənzərəsini yaratmağa nail olur. Esmira xanım "Güney Azərbaycanda çağdaş ədəbi proses" monoqrafiyasında diqqəti 2011-2014-cü illərin ədəbi prosesinə yönəldir. Yeni müəlliflər, onların müxtəlif mövzularda yazdığı əsərlər, bu əsərlərin dil-üslub xüsusiyyətləri, vətənpərvərlik duyğularının poetik əksi ilə oxucuları tanış edir.

Çağdaş ədəbi-nəzəri fikir öz kontekstini dəqiqləşdirərək, türk-etnik şüurundan çıxış edir. Ədəbi-nəzəri fikir orta q türk dəyərlərinin əhəmiyyət və önəmini birmənalı şəkildə qəbul elədiyini müxtəlif istiqamətlərdə aparılmış tədqiqatlarla göstərir. Qəzənfər Paşayevin türkmən alimi Əta Tərzibaşının folklor fəaliyyəti, xüsusilə, İraq türklərinin keçmişini, ədəbiyyatını və qismən, həyat tərzini öyrənən "Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti" əsəri iki türk xalqı arasında körpü rolu oynayan mədəni əhəmiyyətli bir əsər kimi öz yerini tutur. Nizami Tağısoyun "Qaraçay ədəbiyyatı" əsəri Azərbaycanda Qaraçay ədəbiyyatının folklor və epik yaradıcılıq dönməindən başlayaraq bu günümüzə qədərki mərhələlərini, inkişaf istiqamətlərini, təmayüllərini, mövzu və problem xüsusiyyətlə-

rini, müxtəlif və rəngarəng janrların özünəməxsusluğunu, ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılıq üslublarını etnogenetik təfəkkür tərzini müstəvisində işıqlandırır. Kitabda qaraçayların ədəbi-estetik düşüncəsi, poetik aləmi, uğurları, milli ədəbiyyatı yaradanların, ədəbi tənqidin inkişafında xidmətləri olan folklorşünasların və ədəbiyyatşünasların bədii-nəzəri mülahizə və fikirləri təhlil olunur, Qaraçay folklorunun, incəsənətinin, ədəbiyyatının türk ədəbiyyatları çevrəsində yeri və rolu müəyyənləşdirilir.

Yazılı ədəbiyyatda “Kitabi-Dədə Qorqud” ənənələrinin araşdırılması istiqamətində Nizami Muradoğlunun ““Kitabi-Dədə Qorqud” və müasir Azərbaycan poeziyası” adlı tədqiqat əsərini göstərmək olar. Kitabda müasir poeziyada “Kitabi-Dədə Qorqud” ənənələri, poeziyada Dədə Qorqud obrazı və motivləri, “Dədə Qorqud” eposunun şeir strukturu müasir poeziyada, müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində Dədə Qorqud ruhu adlı mövzular yer almışdır. Bu istiqamətdə yazılmış əsərlərdən biri də Hikmət Quliyevin “Müdrək Qoca arxetipinin semantik strukturu və paradixmaları” adlı monoqrafiyadır. Burada Azərbaycan folklorunda Müdrək Qoca arxetipinin semantik strukturu və paradixmaları müasir nəzəri-metodoloji yanaşmalar kontekstində öyrənilmişdir. Tədqiqatda Müdrək Qoca arxetipinin təzahür səviyyələri (mədəni qəhrəman və trikster), obraz paradixmaları (Dədə Qorqud, Koroğlu, Molla Nəsrəddin, Hacı dayı və s.), sosiokulturoloji aspektləri (seyidlik, dərvişlik, aşıqlıq, el ağsaqqallığı), emosional özünüifadə modelləri (gülüş, axmaqlıq, səfehlik, dəlilik, səbr) müəyyənləşdirilmişdir.

Almaz Ülvi Binnətovanın Daşkənddə çap olunmuş “Özbək ədəbiyyatı və Azərbaycan” (Tədqiqatlar, ədəbi portretlər, söhbətlər) kitabına müəllifin Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri sahəsindəki tədqiqat əsərləri daxil edilib. Onun Babur, Bəkir Çobanzadə, Xalid Səid Xocayev, Maqsud Şeyxzadə və başqaları haqqında məqalələri də özünə yer alıb. Müəllifin başqa bir kitabı “Özbək ədəbiyyatı” (ədəbi portret cizgiləri, araşdırmalar, müsahibələr, yol qeydləri) adlı əsəri də çap olunmuşdur. Ötən il Azərbaycan və özbək alimlərinin birgə fəaliyyətinin nəticəsi kimi “Müasir özbək və Azərbaycan poeziyasının xüsusiyyətləri” adlı əsəri də misal çəkə bilərik...

Sakibə Ələsgərovanın "Türk xalqları ədəbiyyatının vəzn və janr sistemi" (Bakı: ADPU, 2016) müntəxəbat-tədqiqatında nağıl haqqında bilgilər, türk, özbək, tatar nağıllarından nümunələr yer alır, türk dastanları haqqında məlumatlar verilir. Burada Mahmud Kaşğari, Yusif Xas Hacib, Nizami Gəncəvi, Yunus Əmrə, Əlişir Nəvai, Məhəmməd Füzuli yaradıcılığının türk xalqlarının ədəbiyyatı tarixində rolu göstərilir, həmçinin XX əsrin görkəmli söz ustaları olan Orxan Şaiq Gökyay, Çingiz Aytmatov yaradıcılığına da diqqət yetirilir. Dərs vəsaitində beyt, vəzn, əruz vəzni, türkdilli xalqların poeziyasında əruz vəzni, əruzun tədqiqatçıları və s. məsələlər də özünə yer alır.

Qərb və Şərq dialoji kontekstində ədəbi-nəzəri fikrin iki mühüm sivilisasiyanın fərqli və oxşar cəhətlərini müqayisə etməsi xarakterikdir və bu, analogiya 2016-cı ildə də davam etdi. Mövcud ədəbi irsin inkişaf mərhələlərini, bədii təkamülünü özünü yeniləyən proses kimi öyrənmək

tarixilik prinsipini aktual edirsə, iki fərqli sivilizasiyanın qarşı-qarşıya gəlməsi ilə yanaşı, müstəqillik əvvəli və sonrasını zaman kəsirlərinin bir-birini əvəzləməsi nəticəsində ortaya çıxan fərqli diskurslar müqayisənin metodoloji tətbiqinə zəmin yaradır. Gülər Abdullabəyovanın “Azərbaycanda və Avropada maarifçilik” əsəri Mirzə Fətəli Axundzadə və Azərbaycan maarifçiliyi kontekstində, Polşa, Ukrayna və Belorusiyada XVIII və XIX əsrlərdə maarifçilik proseslərinə diqqət yönəldir.

Cavidə Məmmədovanın “Azərbaycan və Böyük Britaniya poeziyası (1900-1930)” adlı monoqrafiyasında iki fərqli ədəbi sistemdə poeziyanın mahiyyətinə və mövzu-problematikasına diqqət çəkilir. Monoqrafiyada XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrinin və poeziyasının nümayəndələri kimi H.Cavidin, Ə.Hüseynzadənin, F.Köçərlinin, M.Hadinin, C.Cabbarlının, A.Şaiqın, A.İldırımın əsərləri təhlil edilir. Eyni dövrdə Britaniya ədəbiyyatında T.E.Hyum, E.Pound, T.S.Eliot və digərlərinin bəddii yaradıcılığı və ədəbi-nəzəri görüşləri, İmajinizm ədəbi cərəyanı, Corc poeziyasının təşəkkülü, sonet janrı araşdırılır, poeziyanın yeni inkişaf istiqamətləri elmi şəkildə əsaslandırılır. Monoqrafiyada H.Cavidin, T.Hardinin, R.Kiplinqin, E.Blanderinin, R.Brukun, R.Qreyzvin, D.H.Lourensin, U. de la Marın, Z.Sassunun, U.B.Yeytsin, T.S.Eliotun və digərlərinin əsərləri təhlil edilərək yaradıcılıqlarının ümumi və fərdi xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirilir. Monoqrafiyada Azərbaycan və Britaniya poeziyasının konkret xronoloji sərhədləri müstəqil iki sistem daxilində araşdırılmışdır. Nizami Cəfərovun “Afaq Məsud dünyası” və Ka-

mal Abdullanın “Düma və Coys arasında” kitabları əslində ədəbiyyatın və ədəbiyyatşünaslığın dəyişən paradıqmalar kontekstində qarşılıqlı münasibətlərinə əsaslanır və daha çox ədəbi-tənqidi xarakter daşıyır. Ədəbi-tənqidi mülahizələr tədricən nəzəri cəhətdən sistemləşir, konkretləşir və ad qazanır.

Çağdaş ədəbi prosesin dəyərləndirilməsi müstəvisində Aidə Feyzullayevanın “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında milli və bəşəri ideyalar” və Elnarə Akimovanın “Çağdaş poeziya və ədəbi təmayüllər” adlı kitablarını göstərmək olar. Birinci əsərdə nəsr və şeirdə milli, bəşəri ideyaların varlığına, bu məsələlərin müəllif nöqteyi-nəzərindən izahına diqqət çəkilir. Avropa və Latın Amerikasına ədəbiyyatının praktik və nəzəri təhlilində ortaya çıxan irreal və magik realizm, sürrealist və ekspressionist, ekzistensial yanaşmanın Azərbaycan ədəbiyyatının bədii faktlarının janr, süjet təşkilində və ideya-obraz həllində iştirak səviyyəsi müəyyənləşdirilir. Milli xarakterin yaratdığı yeni ədəbi qəhrəmanın çatışmayan cəhətlərinə rəğmən ədəbiyyatın içindən boy göstərməsi dəqiqliklə müşahidə olunur. İkinci əsərdə isə müasir Azərbaycan poeziyasının özündəki meyillərlə yanaşı, bütövlükdə ədəbiyyatın özünün təmayülləri fonunda çağdaş poeziyanın poetik sənətkarlıq xüsusiyyətləri araşdırılır. Dekadentizm, modernizm, postmodernizm və bütün bu fərqliliklərin fonunda müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirinin məzmun-forma problematikasına münasibət bildirilir.

Sovet və postsovet ədəbi-nəzəri fikrinin tipoloji müqayisəsinə əsaslanan tədqiqatlar XX əsrin mürəkkəb və

ziddiyyətli mühitində yetişən, ədəbi-nəzəri düşüncə tariximizdə öz yeri və çəkisi olan şəxsiyyətləri dəyərləndirməyin meyarlarının dəqiqləşməsində, müstəqil Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafında ənənəvi və yeni olanın fərqləndirilməsində, vacib nəzəri müddəaların sosialist ideologiyasından təmizlənərək üzə çıxmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. 2016-cı ildə Yaşar Qarayevin “Seçilmiş əsərləri”nin son iki cildi ilə yanaşı, “Yaşar Qarayev yaxından və uzaqdan” kitabı da çap olundu. Yaşar Qarayevin və başqalarının yaradıcılığının yeni baxış müstəvisində, milligenetik yaddaşın müxtəlif təzahürlərinin müəyyənləşdirədiyi metodoloji yanaşmalar kontekstində həllinə və həmin müəlliflərin əsərlərinin sosialist ideologiyasından kənarında yenidən oxunuşuna şərait yaradan əsərlərə hər zaman ehtiyac vardır. “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı kitabxanası” seriyasından “M.Ə.Rəsulzadə. Mühacirət dövrü ədəbi-elmi irsindən seçmələr” kitabı çap olundu. Kitaba M.Ə.Rəsulzadənin ikinci mühacirət dövrünə (1922-1955) aid bədii əsərləri, elmi və elmi-publisistik məqalələri ilə yanaşı, “Ədəbi və milli intibah”, “Kafkasya türklərində ədəbi və milli intibah”, “Azərbaycan kultür gələnləri” və “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı” kimi monoqrafik araşdırmaları da daxil edilmişdir. Əmin Abidin “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi” (tərtibat və ön sözün müəllifi: B.Əhmədov, Ə.Şamil; layihə rəhbəri: M.Kazım-oglu; elmi redaktor: R.Xəlilov; AMEA Folklor İnstitutu) əsəri oxucu auditoriyasına təqdim olundu. Kitaba 1938-ci ildə repressiya qurbanı olmuş Əmin Abidin əsərləri, məqalələri, türkcənin təkamülü və folklorla bağlı digər araş-

dırmaları daxil edilmişdir. “Abbasqulu ağa Bakıxanov barışı müstəvisində” (tərtibatçı: H.Cəbrayilov; elmi redaktor: İ.Həbibbəyli; məsul redaktor: A.Şükürov) adlı əsərdə Azərbaycan xalqının görkəmli şəxsiyyəti, dərin mütəfəkkir və qüdrətli sənətkar haqqında böyük simaların fikirləri verilmiş, onun haqqında dövrü mətbuatda getmiş materiallar toplanmışdır.

Akademik İsa Həbibbəylinin ilk dəfə toplayıb tərtib etdiyi və nəşrə hazırladığı, Elxan Məmmədovun redaktoru olduğu "Eynəli bəy Sultanov: Publisistika" kitabında görkəmli publisistin müxtəlif illərdə qələmə aldığı, dövrünün ayrı-ayrı qəzet və jurnallarında dərc olunan çoxsaylı məqalələri toplanıb. Onun qəzetçilik fəaliyyətinin böyük bir qismini Tiflisdə və Bakıda rusdilli mətbuatda çap olunan məqalələri təşkil edirdi. Bu kitabda da məhz Eynəli bəy Sultanovun rus dilində nəşr olunan məqalələri toplanıb.

Mir Cəlalın “Mirzə Ələkbər Sabir”, Mirzə Məhəmməd Axundovun Şeyx Nizami Gəncəvi haqqında əsərləri yenidən çap olundu.

Şahbaz Şamioğlunun “Mirzə Fətəli Axundzadə (dövrü, elmi bioqrafiyası və müasirləşmə konsepsiyası)” (elmi redaktoru və ön sözün müəllifi akademik İ.Həbibbəyli; AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu) monoqrafiyasının birinci fəslində milli dramaturgiyanın, realist bədii nəsrin, professional ədəbi tənqidin banisi, ilk ədəbiyyat nəzəriyyəçisi Mirzə Fətəli Axundzadənin dövrü, onu əhatə edən ictimai-siyasi mühit, ikinci fəsilə böyük ədibin elmi bioqrafiyası ilə bağlı problemlər, üçüncü fə-

sildə isə dramaturqun bədii və fəlsəfi yaradıcılığında, epistolyar irsində cəmiyyətin müasirləşməsi məsələsi araşdırılmışdır. Teymur Əhmədovun “Nəriman Nərimanov” monoqrafiyasında dövlət xadimi, yazıçı və publisist Nəriman Nərimanovun Azərbaycan maarifçi realist ədəbiyyatın inkişafında xidmətləri, səhnə əsərlərinin Zaqafqaziyada, Kırıda, Tatarıstanda və Orta Asiyada tamaşaya qoyulması ilk dəfə tarixi sənədlər, arxiv materialları əsasında araşdırılmışdır. Bu tədqiqat əsəri Nəriman Nərimanovun elmi tərcümeyi-halının yaradılması istiqamətində atılmış addımdır. Əbülfəz Quliyevin “Məhəmməd ağa Şahtaxtının publisistikası” (Bakı: “Elm və təhsil”, 2016, 128 s.) adlı monoqrafiyası Azərbaycan ictimai fikri, mətbuatı, mədəniyyəti tarixində mühüm xidmətləri olan və yaradıcılığı nisbətən az tədqiq olunan dünya miqyasında tanınmış şəxsiyyətlərdən birinə həsr olunmuşdur. Monoqrafiyada mütəfəkkirin publisistik yaradıcılığı, əsasən, iki dövrə ayrılmış, onun daha çox I Dünya Müharibəsinə qədərki dövrdə qələmə aldığı publisistik əsərləri tədqiqata cəlb edilmişdir. Konkret bir yazıçının həyat və yaradıcılıq yoluna həsr olunmuş Hacı Nərimanoğlunun “Əyyub Abbasov: Zəngəzur faciəsini yaşayan və yaşadan ədib” (elmi redaktor: F.Abdullayev; ön sözün müəllifi: İ.Həbibbəyli) əsərində yazıçı-dramaturq, əməkdar incəsənət xadimi, məşhur "Zəngəzur" romanının müəllifi Əyyub Abbasovdan bəhs edilir. İzzət Maqsudovun “Eynəli bəy Sultanov: həyatı və yaradıcılığı” (elmi redaktor və ön sözün müəllifi: İ.Həbibbəyli; məsul redaktor və tərtibçi: E.Yurdoğlu-Məmmədov) monoqrafiyasında maarifçi-ziyalı, folklor-

şünas, tənqidçi-pedaqoq, yazıçı Eynəli bəy Sultanovun həyat və yaradıcılığından bəhs olunur.

Müasir ədəbiyyatın tədqiqi qədər tədrisində də innovativ fikirlərə, ideyalara, yeni yanaşmalara ehtiyac vardır. Universitetlərdə tələbə-magistr heyətinin ədəbiyyatşünaslığın müxtəlif sahələri ilə tanışlıq prosesini düzgün şəkildə qurmaq, yeni dəyərlər çərçivəsində təkmilləşdirmək ehtiyacı öz aktuallığını qoruyur. Ali məktəblərdə ədəbiyyatşünaslıqla bağlı çap olunmuş bir neçə kitabın timsalında ümumi vəziyyətə toxunmaq istərdik. Rafiq Yusifoğlunun “Ədəbi-nəzəri fikrin inkişaf mərhələləri” adlı tədqiqat əsərində müəllif vermək istədiyi təsnifatı filoloji və pedaqoji prinsiplərə uğunlaşdırır və əsərdə daha çox bu mərhələlər haqqında qısa informasiya vermək xarakterikdir. Müəllif Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif mərhələlərində ədəbi-nəzəri fikrin formalaşması şəraitinə və əsas nümayəndələrinə diqqət çəkir. Avropa ədəbiyyatına da münasibət bildirir. Modernizm, semiotika, postmodernizm və s. təmayüllərin filoloji mövqeləri haqqında məlumat verir.

Sənən İbrahimovun “Azərbaycanda ədəbiyyatın tədrisi tarixi” (Bakı, “MBM”, 2016) adlı ali məktəblər üçün dərslərində qədim və orta əsrlərdə ədəbiyyatın tədrisi, XIII-XV əsrlər Azərbaycan məktəbləri və onlarda tədris edilən dil və ədəbiyyat dərsləri, XVI-XIX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi problemləri, XIX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatı müəllimləri və XIX əsrdə yeni tipli məktəblərə aid mövzular verilmişdir.

Ülviyyə Rəhimovanın “Çağdaş ədəbiyyatşünaslıqda təhkiyə nəzəriyyəsinin xüsusiyyətləri” adlı dərslərində

narratologiyanın təşəkkülü və mərhələlərinə diqqət yetirilir, Qərb alimlərinin fikrlərinə münasibət bildirilir. Sevinc Kazımovanın “Elmi fantastika: janrın təkamülü və poetikası” adlı dərslərsəitində isə elmi fantastikanın yaranması, inkişafı, məzmun və forma özəllikləri məsələsindən bəhs olunur.

Bu gün Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının formalaşması prosesində dominant rolunu Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu oynayır. 2016-cı ildə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin əsas mərkəzi olan Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun 70 yaşı tamam oldu. Bu əlamətdar tarix münasibətilə İsa Həbibbəylinin təşəbbüsü və müəllifliyi ilə “Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu” adlı Azərbaycan, rus və ingilis dillərində kitab-albom çap olundu. Vəsəitdə İnstitutun şərəfli tarixi, böyük elmi ənənələri, adlı-sanlı alimlərin və ədəbi-ictimai fikrin inkişafındakı uğurlarından bəhs olundu.

Bu gün ədəbi prosesin iki tərəfi: yəni ədəbiyyatla ədəbiyyatı dəyərləndirmə, öyrənmə, tətbiqetmə ilə məşğul olan müxtəlif sistemlər arasında bir narazılığın olması hiss olunur. Ədəbiyyat ədəbiyyatşünaslığı laqeydlikdə, ədəbiyyatşünaslıq isə müasir ədəbiyyatı paradiqmasızlıqda suçlayır. 2016-cı il həmin məsafənin yaxınlaşması ilə yadda qaldı.

İstər aktiv olan ədəbi prosesin mərkəzləşmiş orqanlarda, jurnal, qəzet və müxtəlif elektron saytlarda məsələyə münasibət, istərsə də akademik ədəbiyyatşünasların müxtəlif nümayəndələrinin ədəbiyyatın ittihamlarına cavab

verməyə çalışması ədəbiyyatla ədəbiyyatşünaslığın ilk dəfə bu qədər yaxın təmasından söhbət açmağa imkan verdi. Məsələn, “Ədəbiyyat qəzeti”nin müasir ədəbiyyatşünaslığın metodoloji prinsiplər, (<http://kulis.az/news/16305>) klassik və müasir irsə münasibətlə (<http://axar.az/news/edebiyat/99629.html>) bağlı təşkil etdiyi müzakirəyə diqqət çəkmək istərdim. Müzakirə saatlarında mövcud problemlərin adlandırılması, həlli yollarının axtarılması, problemin müxtəlif tərəflərinə diqqət çəkilməsi, ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq arasındakı problemin görünməyən tərəflərini də üzə çıxardı. Bu problemin başında dayanan məsələlərdən biri hər iki tərəfin intellektual baza müqayisəsidir. Ədəbiyyatı yazanlar, yoxsa ədəbiyyatı öyrənənlər, – hansı tərəf daha çox bilir, hansı tərəf daha müasirdir, hansı tərəf dünyada gedən proseslərlə daha yaxından maraqlanır? Bütün bu suallara axtardığımız cavablar dəyişən paradixmalara çevik münasibətdə gizlidir. Münasibətin çevikliyi isə düzgün dərk və tətbiqlə mükəmməl nəticə verə bilər. Müasir ədəbiyyatşünaslığın innovativ, yaradıcı və sistemli elm sahəsi kimi formalaşması prosesi daha çox müxtəlif təcrübələrin kombinasiyasında mümkündür. Təəssüf ki, bəzi hallarda tarixi prosesdə özünü doğrultmayan və ya ideoloji yükün altında əzilən sistemin (sosialist ədəbiyyatşünaslığı) qalıqları hələ də özünü göstərir. Ötən əsrin rus ədəbi-nəzəri fikrini örnək model kimi tətbiq edən ədəbiyyatşünaslarımız da var. Bəzən yalnız Qərb ənənələrinin imitasiyasından doğan, milli-mənəvi şüurumuzun məhsulu olan bədii əsərləri izah etmək potensialı olmayan nəzəri istiqamətlər də boy gös-

tərir. Şərqi dünya kontekstindən ayırır, müstəqim struktur kimi qəbul etmək də ədəbiyyatşünaslığın özünü təşkil və təkmil prosesində natamamlığa səbəb olur. Çağdaş elmi idrak mütləq həqiqətin varlığına inanmır, müşahidə və təhlillərin nəticəsində əldə etdiyi müddəa və qənaətlərin dəyişə biləcəyini, səhv olma mümkünlüyünü ehtimal edir, konseptual və dinamik davranır. Sistemli olmağa can atır, daha böyük sistemin içində öz yerini təsbit etməyə çalışır. Ədəbiyyatşünaslıq elmi də Şərq-Qərb kontekstində düşünərək qərar verməli, dəyişən paradigmlər kontekstində hər iki sistemin doğru və yalınlarını saf-çürük etməyi bacarmalı, milli mövqedən çıxış etməlidir. 2016-cı il bu baxımdan məhz Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının ili oldu. Ədəbi-nəzəri fikrimiz özündə innovativ, multidisiplinar, interdisiplinar yanaşmaları əxz etdirən, yeni metodoloji prinsip və meyarlara söykənən istiqamətə yön aldı. Bu gün ədəbiyyatın nədən danışmasından ziyadə, necə danışmasına önəm verən baxışların sayı tədricən artmağa başlayır. Müstəqilliyin 25-ci ilində özünü tanıyan və tanıdan ədəbiyyatşünaslığın özünü təsdiqə doğru hərəkətində formalaşdıracağı, müasiri olduğu zamanın tələblərinə cavab verəcək yeni ədəbi-nəzəri konsepsiyanın ilk əlamətləri artıq hiss olunur.

Salidə ŞƏRİFOVA
Filologiya üzrə elmlər doktoru

ELMİ TƏDQİQATLAR (2016)

2016-cı ildə 72 dissertasiya müdafiə edilmişdir. Say etibarı ilə xüsusi maraq Azərbaycan ədəbiyyatı (23 elmi iş), Folklorşünaslıq (15 elmi iş), Türk xalqları ədəbiyyatı (8 elmi iş) və Dünya ədəbiyyatı (30 elmi iş) ixtisaslarına olmuşdur. İki ixtisas üzrə dissertasiyalar az yazılmışdır. Bu fonda mətnşünaslıq və ədəbiyyat nəzəriyyəsi ixtisasları üzrə müəyyən boşluq görünür. Mətnşünaslıq üzrə iki elmi iş müdafiə edilmişdirsə, ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə 6 işdən danışmaq olar (onlardan 3 elmi iş ikinci ixtisaslıdır).

Dünya ədəbiyyatı ixtisası ilə elmi işlər AMEA-nın Şərqsünaslıq İnstitutu (8 elmi iş), Bakı Slavyan Universiteti (9 elmi iş) və Azərbaycan Dillər Universitetində (3 elmi iş) müdafiə olunmuşdur. AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycan ədəbiyyatı ixtisası üzrə müdafiə işlərində aparıcı olmuşdur. Ədəbiyyat İnstitutunda 15 elmi iş, BDU-da isə 8 elmi iş müdafiə edilmişdir. Folklorşünaslıq üzrə elmi işlər AMEA-nın Folklor İnstitutunun müdafiə şurasında yerinə yetirilmişdir. Türk xalqları ədəbiyyatı ixtisası Elmlər Akademiyasının Şərqsünaslıq və Ədəbiyyat institutlarında fəaliyyət göstərən şuralarda müdafiə olunmuşdur – 6 və 4 elmi iş. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi ixtisası ilə bir iş AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutu, iki elmi iş isə Bakı Slavyan Universitetində müdafiə edilmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi üzrə müdafiə edilmiş dissertasiya işlərində ədəbiyyatla fəlsəfi, sosial, dini və siyasi konsepsiyaların təhlilinə üstünlük verilmişdir.

İlhamə Əhmədova “İsa Hüseynovun (Muğanna) nəsrində milli koloritin inikasası problemi” adlı elmi işində yazıçının bədii yaradıcılığındakı tarixi və dini əsasları tədqiqat obyektinə çevirmişdir.

Esmira Rəhimova “Azərbaycan nəsrində ədəbi-nəzəri fikirdə (1990-2010-cu illər)” adlı dissertasiyasında XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan bədii nəsrinin ədəbi tənqidəki əks-sədasından danışır.

Əfəndiyeva Xəyalə “Seyran Səxavətin bədii nəsrində sosial-psixoloji və mənəvi-əxlaqi axtarışlar” dissertasiyasında yazıçının “Qızıl təşt”, “Daş evlər”, “Dar köynək”, “Palıd toxumu”, “Nekroloq”, “Yəhudi əlifbası”, “Bəhanə”, “Qaçhaqaç” və başqa bədii əsərlərində sosial-psixoloji problemlərin tədqiqinə nəzər salıb.

Gülнар Qəmbərovanın “Müstəqillik illəri Azərbaycan nəsrində milli tarix konsepti” adlı dissertasiyasında müasir yazarların tarixə baxışının elmi-nəzəri əsasları əksini tapıb.

Nigar Aslanova “Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində tarixi yaddaş problemi (1990-2010-cu illər)” adlı dissertasiyanı politologiya və tarix elmlərinin imkanları əsasında tədqiqata cəlb edib.

Lalə Məmmədovanın “Çağdaş Azərbaycan bədii nəsrində Füzuli təsirləri” dissertasiyasında bir tərəfdən Füzulinin görüşlərinin müasir məhəbbət poeziyasına təsiri, digər tərəfdən isə çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında nəsr

obrazlarına Füzuli təsirinin xüsusiyyətləri araşdırılıb.

İbrahim Quliyevin “Nizami yaradıcılığında zərdüştilik” dissertasiyası Nizami Gəncəvinin əsərlərində dini görüşlərin tədqiqi əsas yer tutub.

Samirə Məmmədova “Şeyx Mahmud Şəbüstərinin “Səadətnamə” məsnəvisinin təsəvvüf ədəbiyyatında yeri” dissertasiyasında Şeyx Mahmud Şəbüstərinin yaradıcılığında ikinci nəzm əsəri tədqiqat obyektinə çevrilib, Şəbüstərinin dini görüşləri və sufi ədəbiyyatın xüsusiyyətləri tədqiq edilib.

Hayri Ataşın “Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun ədəbi-elmi irsi” dissertasiyasında Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının nümayəndəsi Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun ədəbi-elmi irsi tədqiq olunub.

Səadət Cahangirzadə “Hüseyn Cavidin yaradıcılığında insan konsepsiyası. 1920-ci illərə qədərki dövr” dissertasiyasında Cavidin sosial və siyasi görüşləri aydınlaşdırılıb.

Tural Mirzəliyev “Azərbaycan-Avropa ədəbi əlaqələrinin inkişafında Əhməd bəy Ağaoğlunun rolu” elmi işində Avropaya meyilliliyin dini, siyasi və fəlsəfi əsasları işıqlandırılıb.

Azərbaycan ədəbiyyatı ixtisası üzrə müdafiə edilmiş bir sıra elmi işlərdə nəzəri problemlərin qaldırılması xüsusi maraq doğurur.

Cəmilə Abbasovanın “Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janr”,

Günay Maqşudovanın “Müasir Azərbaycan povesti: mövzu, janr və üslub problemləri (2001-2010-cu illər)”,

Nazim Rzayevin “Azərbaycan meyxanalarının janr xüsusiyyətləri”,

Əfsanə Nağıyevanın “Həmid Nitqinin poeziyası” adlı dissertasiyaları,

Müşfiq Mədəd oğlu Çobanovun “Gürcüstanda Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf meyilləri (1920-2010)” izah və şərhlərinə həsr edilib.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə müdafiə edilmiş işlər xüsusi maraq kəsb edir. Pərvanə Bəkir qızı İsayevanın “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının bədii strukturu və mifopoetik təfəkkür (nəsr və dramaturgiya əsasında) filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyası müəyyən qüsurlarına baxmayaraq, əhəmiyyətlidir.

Elnarə Qaragözovanın “XXI əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatında arxetipin yeni formaları”, Hüseyn Muzafferoğlu Karahanın “XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatında maarifçi ədəbi hərəkatın tarixi-müqayisəli tədqiqi” adlı dissertasiyası seçilir.

Folklorşünaslıq üzrə müdafiə edilmiş işləri şərti olaraq üç qrupa bölmək olar: Azərbaycan yazılı ədəbiyyatında folklor irsinin təsirinin tədqiqi; elm və ictimai xadimlərin folklorşünaslıq sahəsində tədqiqləri; folklor nümunələrinin tədqiqi.

Birinci qrup elmi işlər arasında Gülsümxanım Hasilovanın “Əzizə Cəfərzadə və folklor” dissertasiyası xüsusi maraq kəsb edir.

İkinci qrup elmi işlər arasında Elxan Məmmədovun “Eynəli bəy Sultanovun folklorşünaslıq irsi”, Vüsal Səfi-

yevanın isə “Həmid Araslının folklorşünaslıq irsi” adlı dissertasiyaları seçilib.

Şəfəq Əliyevanın “Azərbaycan folklorunda Şah Abbas obrazı”,

Avtandil Məmmədovun “Azərbaycan aşıq yaradıcılığının regional xüsusiyyətləri” (Ağbaba – Cıldır aşıq mühiti),

Nuridə Muxtarzadənin “İnanc folkloru kontekstində ocaqlar və pirlər” (Masallı örnəkləri əsasında),

Əfzələddin Əsgərovun “Ümumtürk folkloru tarixində Oğuznamə yaradıcılığı”,

Tahir Nəsinin “Türk epik ənənəsi və “Qeser” dastanı”. Tahir Nəsinin “Türk epik ənənəsi və “Qeser” dastanı” dissertasiyaları üçüncü qrup elmi işlərə aiddir. Qədim mədəniyyət abidələrindən sayılan “Qeser” dastanı fikrimizcə, Azərbaycan folklorşünaslığında ilk dəfə tədqiq olunub. Dissertasiyada diqqəti cəlb edən amillərdən biri də “Qeser” və “Koroğlu” dastanlarının müqayisəli təhlili olub.

Türk xalqları ədəbiyyatı ixtisası üzrə müdafiə olunan işlər əsasən türk xalqlarının müasir ədəbiyyatına həsr olunub. Nərimin Azadgil “XX əsr qazax nəsrində mifologizm (O.Bukeyevin nəsrində)”, Günel Yunusova “Tənzi-mat poeziyasında ənənə və novatorluq”, Aytən Abbasova “Cengiz Dağcı yaradıcılığında tarixi-siyasi proseslərin təcəssümü” dissertasiyalarındakı türk və Azərbaycan ədəbiyyatı əlaqələri tədqiqatçıların diqqət mərkəzində dayanıb. Ümit Pektaş “XX əsrin əvvəlləri Türkiyə və Azərbaycan uşaq ədəbiyyatındakı bədii nümunələrin ideya-mövzu rəngarəngliyi (“Cocuq dünyası” (1913-1918) və

“Məktəb” (1911-1920) jurnalları əsasında), Səbuhi Bayramov “Müasir Azərbaycan-Türk ədəbi əlaqələri (Zəlimxan Yaqub və Məmməd Aslanın yaradıcılığı əsasında)”, Vüqar Teymurxanlı “Cəlaləddin Rumi və Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı elmi işləri iki indekslə müdafiə olunub. Bu qrup elmi işlər çox vaxt iki ixtisasla müdafiə edilir.

Böyük mütəfəkkir Mövlana Cəlaləddin Ruminin (1207-1273) yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında tarixi və müasir planda tədqiqinə həsr edilib.

Bir sıra işlər isə qədim və orta əsrlər türk bədii nümunələrinin tədqiqinə aiddir. Bu baxımdan İsmixan Osmanlının “«Oğuz Kağan Dastanı»nda ədəbi-mifoloji motivlər” adlı elmi işi xüsusi qeyd olunmalıdır.

Dünya ədəbiyyatı ixtisası üzrə müdafiə edilmiş işləri iki qrupa bölmək olar: xarici ədəbiyyata həsr olunmuş tədqiqatlar və xariclə Azərbaycan ədəbiyyatı arasında bədii əlaqələrə aid olan araşdırmalar.

Birinci qrupa İbrahimli Səbinənin “L.N.Tolstoyun və E.Bazenin yaradıcılığında ailə problemi” («Семейная проблематика в творчестве Л.Н.Толстого и Э.Иазена»), Səfərli Leylanın “Don Kixot surəti və onun rus ədəbiyyatında modifikasiyası” («Образ Дон Кихота и его модификация в русской литературе»), Cəlil Fərəhin “Türk və skandinav eposlarının müqayisəli tipologiyası”, Naseri Sis Roşanakın “İngilis ədəbiyyatında postkolonial parodiyaların tematik-bədii xüsusiyyətləri”, Əlizadə Afərin “Müasir rus və ingilis yazıçı qadınlarının nəsrində qadın mövzusunun ideya-bədii diapazonu”, Bünyadova Nigarın “Y.Polyakovun yaradıcılığı müasir rus ədəbiyyatı

kontekstində (realizmdən postmodernizmə)” («Творчество Ю.Полякова в контексте современной русской литературы (от реализма к постмодернизму)»), Xuraman Əliyevanın “Aida İmanquliyeva Şərq-Qərb ədəbi əlaqələrinin tədqiqatçısı kimi (Ərəb Məhcər ədəbiyyatı əsasında)” dissertasiyalarını aid etmək olar.

Dünya ədəbiyyatı ixtisası üzrə müdafiə edilmiş işlər arasında xarici ədəbiyyatın Azərbaycan ədəbiyyatına qarşılıqlı təsirinin tədqiqinə həsr olunmuş elmi işlər arasında Nərgiz Rəhimovanın “Sergey Borodin və İsa Hüseynovun tarixi romanlarında obrazların tipologiyası”, Nərgiz İsmayılovanın “XIX-XX əsrlər Naxçıvan ədəbi mühitində Şərq və Qərb meyilləri”, Nigar Əliyevanın “Q.Q.Markes yaradıcılığı və 1960-80-ci illər Azərbaycan nəsrində poetika məsələləri” adlı dissertasiyaları maraq kəsb edib.

Dünya ədəbiyyatı ixtisası üzrə müdafiə edilmiş işlər arasında Ülviyyə Baxşəliyevanın “XX əsrin sonu rus ədəbiyyatında postrealizm” və Almaz Ələkbərzadənin “Postmodernizm müasir ədəbi prosesdə (rus və Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələri əsasında)” adlı dissertasiyalarını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Göstərilən elmi işlərdə xarici xalqların ədəbiyyatının təhlili ilə yanaşı, ədəbiyyat nəzəriyyəsinə aid problemlər də qaldırılıb.

Azərbaycan ədəbiyyatında tərcümə problemləri də tədqiq edilmişdir. Bu istiqamətdə olan elmi işlər arasında Məmmədova Aytənin “M.F.Axundovun yaradıcılığı rus tədqiqatlarında və tərcümələrində”, Məmmədli Aytənin “İlyas Əfəndiyevin pyeslərinin Azərbaycan dilindən rus dilinə tərcüməsi problemləri” («Проблемы перевода пьес

Ədəbi proses–2016

Ильяс Эфендиева с азербайджанского языка на русский») adlı dissertasiyaları da qeyd oluna bilər.

Hesab edirəm ki, 2016-cı ilin tədqiqatları elmi-nəzəri fikrin gələcək perspektivləri üçün faydalı olacaqdır.

Asif RÜSTƏMLİ
Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

**PUBLİSİSTİKA – HÜDUDSUZ DÜŞÜNCƏ
İMPERİYASI**

Publisistika – yaradıcılıq qalaktikasında müstəqil, özünəməxsus janrları olan, bütün ədəbi növlərlə təmaslara açıq, kommunikativliyini, komparativistikliyini və üslubi keyfiyyətlərini güzəştisiz qoruyub saxlayan cazibədar bir planet, mayası bədiilikdən yoğrulmuş pragmatik düşüncələr “imperiyası”dır. Mənşə etibarilə “publicus” – latın sözündən qaynaqlanan, “ictimai”, “ümumi” anlamını ehtiva edən bu intellektual yaradıcılıq sahəsinin tarixi qədimdir. Bütün zamanların ictimai-siyasi xadimləri, yazıçıları, ziyalıları mötəbər faktlara əsaslanaraq dəqiq ünvanları nişan verməklə, cəmiyyətin aktual problemlərini, sosial-mədəni və mənəvi ehtiyaclarını qabartmaq, diqqətə çatdırmaq, yeniliyə, yüksəlişə can atmaq, maarifçiliyi təbliğ etmək, ictimai şüura təsir göstərmək məqsədilə publisistikanın geniş imkanlarından yetərincə yararlanmışlar. Fransız yazıçısı və tarixçisi Jozef Ernest Renan (1823-1892) Bibliya peyğəmbərlərini qədim dövrün ilk publisistləri adlandırır. Azərbaycan publisistikasının rüşeymləri Xətib Təbrizi, Xaqani Şirvani, Məhəmməd Füzuli yaradıcılığında müşahidə olunmaqdadır. Oçerk janrının, yol qeydlərinin ilk nümunəsini “Səfərnəmə” əsəri ilə İsmayıl bəy Qutqaşınlı (1806-1861) yaratmış, Mirzə Fətəli Axundzadə isə “Kəmalüddövlə məktublari” (1865) adlı bədii-

fəlsəfi traktatı ilə siyasi publisistikanın bünövrəsini qoymuşdur. Hər bir xalqın ictimai-siyasi həyatında mətbuatın meydana gəlməsi publisistikanın inkişafına və inkişafına təkan vermişdir. Azərbaycan publisistikasının yaranmasında və formalaşmasında Həsən bəy Zərdabi, Səid, Cəlal və Kamal Ünsizadə qardaşları, Əhməd bəy Ağaoğlu, Məhəmməd ağa Şahtaxtı, Əli bəy Hüseynzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Haşım bəy Vəzirov, Üzeyir Hacıbəyli, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Nəriman Nərimanov, Mirzə Cəlil Yusifzadə, Əlabbas Müznib, Mirzə Bala Məhəmmədzadə və b. ədiblərin, qələm və kəlam əhlinin tarixi xidmətləri misilsizdir.

Azərbaycan elmi-nəzəri düşüncədə də, rusdilli tədqiqatlarda da publisistikanın janrları dedikdə: esse, очерк, felyeton, pamflet, parodiya, bədii gündəlik, açıq məktub, sənədli novella, sənədli povest, səyahətnamə, məişət əhvalatları, lətifə və s. nəzərdə tutulur. Əlbəttə, sadalanan janrlarda yazılan əsərlərin bir qisminin ədəbi-nəzəri düşüncənin tələblərinə cavab verməməsi, publisistik olması da mümkündür. Publisistikanı elmi-ədəbi üslub, yazının keyfiyyət göstəricisi də adlandırmaq olar. Onun digər yaradıcılıq sahələrindən başlıca fərqi, aparıcı əlaməti və özünəməxsus keyfiyyət göstəricisi faktla obrazlılığın, tarixilik ilə bədii təfəkkürün mükəmməl vəhdətdə təzahür tapmasıdır.

Ötən – 2016-cı ilin publisistik mənzərəsini nəzərdən keçirərkən məhz bu vurğulanan janrlar üzrə ölkəmizin əsasən nüfuzlu nəşrlərindən sayılan “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Ustad” dərgilərində və digər mətbuat orqanlarında işıq

üzü görün materiallara istinad edilməsi prioritet olaraq seçilmişdir. Doğrudur, çağdaş ictimai-siyasi prosesləri və cəmiyyət həyatının aktual problemlərini əks etdirən publisistik üslubda yazılmış ədəbi-bədii nümunələr qəzetlərdə, sosial şəbəkələrdə, ədəbiyyat portallarında daha geniş yayılmışdır və etiraf olunmalıdır ki, bu virtual məkanın mövzu üzrə mükəmməl elmi mənzərəsini yaratmaq bu gün imkan xaricindədir. Amma gələcəkdə publisistikanın ayrı-ayrı sahələri və janrları üzrə geniş miqyasda xüsusi araşdırmalar aparmaq, sosial şəbəkələrin gündəmində duruş gətirən, zamanın ruhu ilə səsleşən materiallarının təhlil və dəyərləndirmə müstəvisinə gətirilməsi mənəvi ehtiyacın şərti kimi istisna edilmir.

Zamanın nəbzini tutan, cəmiyyət üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən publisistik əsərlər qəzetlə müqayisədə adları yuxarıda vurğulanan jurnallarda tamlığı, dolğunluğu, bütövlüyü ilə nəşr prosesində sıxıntı çəkməsə də, operativlikdə, dinamikada gecikmələrin mövcudluğu, publisistdən oxucuya qədərki zaman itkiləri danılmazdır. Bəlkə də, jurnallara məxsus astagəllik, ağırtaxtalılıq ona aparıb çıxarır ki, görkəmli publisistlər, jurnalistlər, qələm əhli məhz bu baxımdan qəzetlərə, ədəbi-mədəni təmayüllü saytlara daha çox müraciət edirlər.

Mövzu, mahiyyət etibarilə publisistik əsərləri şərti olaraq üç qismə ayırmaq olar: elmi, bədii və siyasi publisistika. Sonuncu – siyasi publisistika ictimai həyatda daha qabarıq özünü büruzə versə də, ədəbi proseslə zəif təmas qurduğuna görə araşdırmaya cəlb olunmamışdır. 2016-cı ilin elmi və bədii publisistik mənzərəsini, geniş

panoramını yaratmaq üçün mötəbər qaynaq missiyası daşıyan ədəbi dərgilər, mətbuat orqanları araşdırmanın obyektiyə, təməlinə dayanır və şübhəsiz ki, müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Elmi publisistika milli filoloji düşüncəmizin bir sahəsi kimi ciddi inkişaf istiqamətindədir və bu yönümdə görkəmli alimlərimizdən İsa Həbibbəyli, Vilayət Quliyev, Nizami Cəfərov, Rafael Hüseynov, Cahangir Məmmədli, Himalay Ənvəroğlu, Qəzənfər Paşayev, Gülşən Əliyeva-Kəngərli, Vaqif Yusifli, İlham Rəhimli, Aydın Talıbzadə, Rüstəm Kamal, Elman Quliyev, Bədirxan Əhmədov, İslam Qəribli və b. ədəbi-ictimai həyatın nimdəş və çağdaş problemlərini müasirlik müstəvisinə gətirərək oxucu ovqatına köklənmiş təhlil və dəyərləndirmələri ilə səmərəli elmi-publisistik fəaliyyətləri məmnunluq hissi yaradır.

Ötən il oxuculara ünvanlanan akademik İsa Həbibbəylinin “Folklorşünaslıq elminin Koroğlusunu”, “Bütövlük və genişlik – Rüstəm Behrudü”, “Günəş hənirli poeziya – Elman Həbib”, Vilayət Quliyevin “Mirzə Cəlilin “huşyar dostu”, “Türkoloji qurultayın əks-sədası, yaxud vətənə son gəliş”, Nizami Cəfərovun “Keçən günlərin “tərcümeyihali”, “Sinəsində əsl şair ürəyi gəzdirirdi”, “Afaq Məsud dünyası”, Rafael Hüseynovun “Həminki Tofiq Abdin”, “Ürəkdəki çıraq”, Cahangir Məmmədlinin “Multikultural dəyərlərimiz yeni jurnalın səhifələrində”, “Qarabağ həqiqətləri fundamental elmi araşdırmalarda”, Himalay Ənvəroğlunun “Sənət adamlarının böyük dostu və himayədarı”, “Elm fədaisi, dəyərli pedaqoq”, Qəzənfər Paşayevin “Böyük şairin xatirəsinə ehtiram nümunəsi”, Gülşən Əliyeva-

Kəngərlinin “Milli boyakarlığın şahzadəsi”, “Multikulturalizm – talebiregəlik mədəniyyəti”, “Qədim Türk yurdu – Ulu Naxçıvan”, Vaqif Yusiflinin “Mənim şeirlərim Qarabağlıdır”, “Bir uzun küçənin sakinləri”, “Mən zamanın içindəyəm”, “Bir qoca işıqam mən bu yaşımnda”, Rüstəm Kamalın “Ömrün qutsal mənası” və digər müəlliflərin nəşr edilən elmi-publisistik əsərlərində diqqət çəkən elmi-fəlsəfi, bədii-estetik keyfiyyətlər köhnə, məlum faktlara və hadisələrə yeni baxış tərzini, dəqiqliyə, mötəbərliyə sədaqət, ilk qaynaqların, yeni sənədlərin bənzərsiz təqdim etmə sistemi, xalq yaradıcılığı xəzinəsindən səmərəli, yerli-yerində istifadə, dilin obrazlılıq imkanından, bədii təsvir vasitələrindən elmi düşüncənin cilalanması istiqamətində axtarışlar özünü qabarıq büruzə verir.

Akademik İsa Həbibbəylinin 2016-cı ildə 93 məqaləsi, o cümlədən 15-i xarici dillərdə çap edilmişdir. Ədəbi-tənqidi yaradıcılığının aparıcı istiqamətini elmi üslub təşkil etsə də, məqalələrinin müəyyən bir qismi elmi-publisistik ifadə tərzinin ciddi tələblərinə yüksək səviyyədə cavab verir. Xüsusilə İsa müəllimin “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” ikicildiyinə (Bakı, 2016) daxil edilən məqalələrinin əksəriyyəti portret-öçerk janrında yazılmışdır. Bu məqalələrdə elmi-publisistik üslubun ədəbi-fəlsəfi məcrasında elmi düşüncə ilə poetik ifadə tərzinin vəhdəti dilin axıcılığını, rəvanlığını təmin edir, mətnin asan qavranılmasında müsbət missiyasını həyata keçirməklə oxucu auditoriyasının genişlənməsinə zəmin yaradır.

Professor Vilayət Quliyevin, AMEA-nın müxbir üzvü Tehran Əlişanoğlunun xüsusilə, portret-oçerk janrında yazdıqları ədəbi məqalələrində publisistik elementlər, poetik detallar daha çox elmi üslubun diktəsi və ciddi nəzarəti altında özünü büruzə verərək məzmunu, mahiyyətə, sanbala ləyaqətlə xidmət edir.

Akademiklərimizdən Nizami Cəfərovun “Keçən günlərin “tərcümeyi-halı”, “Sinəsində əsl şair ürəyi gəzdirdi”, “Afaq Məsud dünyası” və Rafael Hüseynovun “Həminki Tofiq Abdin”, “Ürəkdəki çırağ” əsərləri şair duyğulu, poetik təfəkkürlü elm adamlarının qələminə məxsus olduğu üçün sözün kəsə, birbaşa deyim tərz, fikrin, düşüncənin obrazlı, bəlağətli libasda təqdimatı olduqca cazibədarıdır.

Kütləvi İnformasiya Vasitələri ilə hər zaman açıq təmasda olan, dövrün ədəbi-ictimai problemlərini diqqət obyektinə daşıyan görkəmli ziyalılarımızdan, tanınmış professorlarımızdan Cahangir Məmmədli, Himalay Ənvəroğlu, Qəzənfər Paşayev və b. təmasda olduğumuz publisistik düşüncələrində sistemli şəkildə, davamlı olaraq global problemlərə, milli-mənəvi məsələlərə, ədəbi-mədəni həyata geniş yer ayırdığının, fədakar ziyalılar haqqında qədirşünaslıq nümunəsinin, örnəyinin şahidi oluruq.

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2016-cı il 11 yanvar tarixli sərəncamı ilə respublikamızda “Multikulturalizm ili”nin elan olunması bu mövzuda ölkəmizdə elmi-publisistik araşdırmaların sürətini, kəmiyyətini artırmış, keyfiyyət göstəricilərini yüksəltmişdir. Hətta “Multikulturalizm” adlı dərginin (Baş redaktoru Fəxri Uğurlu)

ilk sayının işıq üzü görməsi mətbuat tariximiz və publisistikamız üçün önəmli mədəniyyət hadisəsi sayıla bilər. Azərbaycanda ən qədim dövrlərdən bəri yaranan və formalaşan tolerantlıq ənənələrini tədqiq və təbliğ etmək, multikultural mühiti daha bariz şəkildə dünyaya təqdim etmək, tanımaq niyyətilə AMEA-nın prezidenti, akademik Akif Əlizadənin “Dəqiq ideoloji hədəf – multikulturalizm”, akademik İsa Həbibbəylinin “Multikulturalizm yollarında: ədəbi-tarixi ənənə və müasir epoxa”, akademik Kamal Abdullanın «Azərbaycan multikulturalizmi bu gün: Portuqaliyadan İndoneziyayadək...», professor Cahangir Məmmədlinin “Multikultural dəyərlərimiz yeni jurnalın səhifələrində”, professor Gülşən Əliyeva Kəngərlinin “Multikulturalizm – talebirgəlik mədəniyyəti”, İttifaq Mirzəbəylinin “Bir kənddə üç kilsə, iki məscid” və b. elmi-publisistik araşdırmalarda Azərbaycanın ən qədim zamanlardan multikultural mühitin yarandığı məkan olduğu, tolerantlıq dəyərlərinin geniş yayıldığı, özgə xalqlara qarşı dostluq, qonşuluq duyğularının ədəbi-tarixi abidələrdə, milli-mənəvi irsimizin dəyərli nümunələrində, mifoloji mətnlərdə, xüsusilə, “Avesta”da, “Kitabi-Dədə Qorqud”da dərin izlər saldığı vurğulanmışdır.

Bədii publisistika fərqli yaradıcılıq sahəsi olaraq ədəbi növlər və janrlar məcrasında müstəsna aktivliyə, dinamika malik kəsərli, operativ söz tribunası, bədiiiliklə tarixiliyin qovuşağında doğulmuş və qutsal fəaliyyət göstərən düşüncə imperiyasıdır. Bədii publisistika imperiyasının cazibəsində daha sərbəst, yaradıcı görünən, görk olunan əsərləri ilə cəmiyyətin qart bağlamış problemlərinə, ağırlı

mövzularına, aktual məsələlərinə toxunan qələm və söz xiridarlarından Aqıl Abbas, Rəşad Məcid, Rüstəm Kamal, Sadıq Elcanlı, Əli Rza Xələfli, Tahir Aydınoglu, Aydın Talıbzadə, Rəşid Fəxralı, Qəşəm Nəcəfzadə, Qan Turalı, Qənbər Şəmşiroğlu, Vahid Məhərrəmov, Aida Eyvazlı, Pərvin, Səadət Qarabağlı və b. adını vurğulamaq olar.

Rəşad Məcidin “Mərdlik nümunəsi” (“525-ci qəzet”, 2016, 16 mart) adlı publisistik məqaləsində Respublikamızın Prezidenti, cənab İlham Əliyevin beynəlxalq sahədə titanik xidmətlərindən, Azərbaycan – Türkiyə dostluğu, qardaşlığı istiqamətində cəsarətli addımlarından, ən ağır məqamlarda mərdanəlik mücəssəməsinə çevrilməsindən bəhs edilir.

Ötən ilin publisistik mənzərəsini nəzərdən keçirdikdə onilliklərdən bəri süzülüb gələn Qarabağ ağrı-acısının “2016-cı ilin Aprel müharibəsi” adı ilə zəfər tariximizdə yer alan hərbi uğurlarımızın mətbuatda bədii əksinə təhlil və dəyərləndirmə prizmasından yanaşmamaq mümkünsüzdür. Bu mövzuda “Azərbaycan” jurnalında nəşr olunan hərbi, şair-publisist Rəşid Fəxralının “Bu yol hara aparır?” (№6), hərbi-publisist Vahid Məhərrəmovun “Aprel zəfəri apreldə qalmayacaq” (№7), “Xəzan” jurnalında (№2) çap etdirdiyi “Ordumuzun Aprel Zəfəri”, Aida Eyvazlının apreldə şəhidlərinə həsr etdiyi “Qalibiyyət – şəhidlər və şahidlər” publisistik əsərlərinin operativliyi, oxunaqlığı, bədii məziyyətləri ilə seçilən ədəbi nümunələr adlandırmaq olar.

Rəşid Fəxralının “Bu yol hara aparır?” publisistik oçerki Cəbrayıl rayonu ərazisində yerləşən Lələtəpə yük-

səkliyi erməni işğalçılarından azad edildikdən sonra ististi yazılan ilk əsərlərdən biridir. R.Fəxralı mövzunu duyğusallıqla, hiss-həyəcanla qələmə alıb oxucuya da o həyəcanı yaşatmağı bacarır. Əsərin bəzi hissələri mənsur şeirə bənzəyir: “...Bu da zirvə! Bu da aprelin 2-si dan yeri sökülər-sökülməz Azərbaycan əsgərinin qətiyyəti, cəsərətini, Vətən sevgisini bağrına basan qürurum zirvə! Bu anlarda mənim üçün dünyanın ən uca zirvəsidir Lələtəpə! İndi Azərbaycan əsgərinin cəsərət rəmzidir!...” (“Azərbaycan”, 2016, № 6, səh. 6).

Hərbi jurnalist Rəşid Fəxralı Lələtəpə uğrunda döyüşlərdə qəhrəmanlıq göstərən milli ordumuzun zabit və əsgərləri ilə görüşür, bayrağımızı Lələ-İlahinin zirvəsinə sancan leytenant Zülfü Rzayev, kiçik çavuş Elgün Bədalov, Rövşən Rəhimov və b. ilə ətraflı söhbət edir. Hadisələrin gedişatı, qələbənin təfərrüatları haqqında qürurverici məlumatlar alır. R.Fəxralı yaşadığı hissləri yazmasa da, duymaq çətin deyil. Bununla belə əsgərlərimizdən ayrılmaq istəməyən jurnalist yazır: “...Lələ-İlahidən enmək istəmirəm... Qədərsiz sevginin – Vətən sevgisidir bu sevgi – cazibəsindən qopa bilmirəm. Aşağıda gördüklərimə zirvədən baxıram. Bu zirvə qələbə zirvəsidir! ... Lələ-İlahinin zirvəsindən sağa tərəf uzanan yol çəkir diqqətimi. Səbirsizliklə, bu yol hara aparır? – soruşuram. Əsgərlərdən biri tələsik dillənir: – Böyük qələbəyə aparır! – deyir. Kövrəkliklə əsgəri bağrıma basıram...” (“Azərbaycan”, 2016, №6, səh. 7).

Rəşid Fəxralı Lələ-İlahinin zirvəsində xidmət edən əsgərin adını vurğulamasa da, onun cavabı ümumiləşdiril-

miş, hər bir əsgər və zabitimizin inamına, əqidəsinə çevrilən, könlündən keçən cavabdır. Böyük qələbəyə gedən yolu görən, göstərən əsgər millətinin bağına basılmağa, alnından öpülməyə layiqdir!

Hərbi jurnalist Vahid Məhərrəmovun “Aprel zəfəri apreldə qalmayacaq” adlı publisistik məqaləsi cəbhənin Goranboy-Naftalan bölgəsində, Talış kəndi istiqamətində baş verən aprel döyüşlərindən bəhs edir. Yazıda baş leytenant Nihat Bayramovun igidliyindən, leytenant Cahangir Eyvazovun, Pərviz Pirməmmədovun, pulemyotçu Şirin Məmmədovun, Mehman Bayramovun, Eldəniz Sadıqovun şücaətindən, cəsurluğundan obrazlı dillə söz açılır. Müəllif Talış kəndi istiqamətində adsız yüksəkliklərin azad edilməsini hərbi uğur kimi qiymətləndirərək publisistik düşüncələrinin sonunda belə nəticəyə gəlir: “Aprel zəfəri “ermənilər güclüdür, istehkamları keçilməzdir, arxaları möhkəmdir” kimi cəfəng təsəvvürləri alt-üst elədi. Azərbaycan əsgəri son döyüşlərdə göstərdi ki, ermənilərin istehkamını dağıtmaq, texnikasını vurmaq, özünü məhv etmək çətin deyil. Azərbaycan əsgəri bu döyüşlərdə babalarımızın qəhrəmanlıqlarını təkrar etdi, yaddaşlarda daim qalacaq yeni səhifələr açdı” (“Azərbaycan”, 2016, № 7, səh. 164).

Ordumuzun Aprel zəfərinin davamlı olacağına əminliyini bildirən hərbi jurnalist Vahid Məhərrəmov qələmə aldığı məqalələri, publisistik düşüncələri ilə işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərinin azad olunması uğrunda zabit və əsgərlərimizə mübarizlik, cəsurluq, ruh yüksəkliyi, xalqımıza isə qüdrətli ordumuzun qələbəsinə sarsılmaz inam, tükənməz sevgi aşılamağı bacarmışdır.

İllər bizi qanlı yanvar hadisələrindən uzaqlaşdırsa da, bu mövzuda yeni-yeni publisistik yazıların yaranması dəyərdim ki, çox təbii hiss, qanunauyğun ədəbi yaradıcılıq mövzudur. Tanınmış publisist, “Səhər” qəzetinin baş redaktoru Məzahir Süleymanzadənin “Yanvar düşüncələri” (“Azərbaycan”, 2016, № 1, səh. 3-10) bu baxımdan diqqəti özünə çəkir. Müəllifi göynədən ədalətsizlikdən biri də odur ki, yüzlərlə insanın qətlə yetirilməsinin, ağır yaralanmasının, şikəst edilməsinin nəticəsində bir nəfər də cinayətə cəlb olunmamış, qatillər, canilər layiqli cəzalarını almamışdır. Qəzeti ilə, qələmi ilə 20 Yanvar canilərinə qarşı vuruşan baş redaktor qeyrətli sözü şəhidlərin ilk abidəsi hesab edərək yazır: “Mən Qara Yanvar hadisələrinin həm şəhidiyəm, həm də şahidi. Çünki mənim “Səhər”imə də düşmən gülləsi dəyib. Mən yüzlərlə adamın gözü qarşısında güllələnmiş bir qəzetin baş redaktoruyam. Hər dəfə bu hadisələr yada düşəndə “Səhər”i də xatırlayacaqlar. Çünki “Səhər” 20 Yanvar şəhidlərinin xatirəsinə ucaldılmış ən böyük söz abidəsidir” (“Azərbaycan”, 2016, № 1, səh. 4).

Obrazlı deyilsə də, bu kəlmələrdə böyük həqiqət vardır. Doğurdan da, Qanlı Yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə güllələnmiş, susdurulmuş Azərbaycan mətbuatının sabaha, istiqlalə açılan pəncərəsi idi “Səhər”. Bu qəzet bəstə boyu, döyüşkən əhval-ruhiyyəsi ilə insanları sınımağa, əyilməyə qoymadı. Xalqı müstəqillik uğrunda mücadiləyə səfərbər etməyi, haqq yolda olduğuna inandırmağı bacardı. Bu gün əminliklə demək olar ki, mətbuat tariximizdə 20

Yanvar faciəsi ilə bağlı “Səhər”in özünəməxsus yeri, müstəsna xidmətləri vardır.

Səadət Qarabağlının publisistik yaradıcılığında Şuşa, Qarabağ mövzusu xüsusi yer tutur. Onun “Azadlıq mücahidi” (“Mədəniyyət”, 2016, № 2), “Şuşa kömürü” (“Şuşa” qəz., 2016, 31 iyul), “Qəlbi Şuşa həsrətinə dözmədi” (“Şuşa” qəz., 2016, 26 aprel), “Azərbaycan sevdalısı” (“Qarabağa aparən yol” qəz., 2016, 26 fevral) və b. məqalələrində Ceyhun və Üzeyir Hacıbəylilərdən, Şuşa həsrətindən, unudulmaz tarixi yerlərimizdən və şəxsiyyətlərimizdən bəhs edilir.

2016-cı ilin ədəbi hadisələrindən biri də “Hədəf” nəşrlərinin təsisçiliyi, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun yetirmələri – dosent Şəmil Sadiqin baş redaktorluğu və dosent Nərgiz Cabbarlının redaktorluğu ilə fəaliyyətə başlayan “Ustad” adlı aylıq sənət və ədəbiyyat dərgisidir. “Ustad”ın ilk sayı ötən ilin fevral ayında işıq üzü gördü. İl ərzində 8 sayı nəşr edilən dərgiyə ilk xeyir-duanı AMEA-nın vitse-prezidenti, Milli Məclisin deputatı, akademik İsa Həbibbəyli vermişdir. Ustad alim “Ustadlığa doğru” tövsiyələrində yazırdı: “Ustad sözü – professionalıq və kamillik mənalərini özündə birləşdirir. İndi ədəbiyyatımızın da, elmimizin də ustad səviyyəsində yetkin, hazırlıqlı, dünyagörüşlü və səriştəli qələm sahiblərinə ehtiyacı var” (“Ustad”, 2016, № 1, səh. 2).

Son bir ildə, bir-birindən fərqli, maraqlı, səviyyəli səkkiz sayını oxuculara ünvanlayan gənc ədiblər, jurnalistlər, alimlər komandasından ibarət ustadlar üzərlərinə düşünən məsuliyyət hissəsinə həssaslıqla yanaşaraq etimadı doğ-

rulduklar. Ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin, incəsənətimizin keçdiyi tarixi mərhələlər, keşməkeşli proseslər, təsirlər, onların uğurları və qüsurları bir dərgi məcrasında tədqiqə, təbliğə və dəyərləndirməyə cəlb olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Baş redaktor Şəmil Sadiqin dərginin hər bir sayına mövzu və məzmun etibarilə çox maraqlı baş məqalələr yazması, görkəmli alimlərimizdən akademik İsa Həbibbəyli, akademik Nizami Cəfərov, professor Niyazi Mehdi və b. elm xadimlərinin jurnalla sıx əməkdaşlığı gənc kollektivin çağdaş cəmiyyətdə formalaşan nüfuzunun bariz təsdiqidir.

“Ustad”ın özünəməxsus xarakterik cizgiləri haqqında düşünərkən öncə göz önündə bunlar canlanır: Problemə doğru getmək, kölgəli məqamlara işıq salmaq, ağıllı və cəsarətli addımlar atmaq, elmi polemikaya səxavətlə yer ayırmaq, “sözün doğrusunu” söyləmək, yaradıcı gənclərə geniş meydan vermək... Jurnal bu və ya digər yaradıcılıq istiqamətlərinə, elmi-publisistik və mənəvi keyfiyyətlərə önəm verməklə mövzu aktuallığını, peşəkar yanaşma tərzini qabartmaqla ustadlığa doğru gedən yolunu sürətləndirməyə nail olmuşdur.

“Ustad”ın birinci sayında “Dövlət himnimizin söz və mətninin müəllifi kimdir” (professor Alxan Bayramoğlu. “Ustad”, 2016, № 1, səh. 7-13) adlı polemik məqaləyə yer ayırması və qaldırılan problemlərə dərginin dördüncü sayında “Bir daha himnimizin mətninin müəllifi barədə” (İlham Abbasov. “Ustad”, 2016, № 4, səh. 16-19) sərlöv-həli araşdırma xarakterli elmi-publisistik düşüncələrlə ca-

vablandırılmasında toxunulan müşkül, mürəkkəb məsələyə etibarlı arqumentlərlə yekun vurulmasa da, mövzunun aktuallığı, əsl həqiqətin üzə çıxarılmasının vacibliyi, gərəклиiyi onun gündəmdə saxlanılmasını şərtləndirir.

“Ustad”ın səhifələrində çıxış edən istedadlı gənc publisistlər, tədqiqatçılar, filosoflar, yazıçılar, şairlər, jurnalistlər fərqli mövzuları, üslubları ilə dərginin maraq dairəsini, yaradıcılıq üfqlərini genişləndirmiş, hər nömrənin az qala nadirəyə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusilə, tədqiqat xarakterli elmi və bədii-publisistik məqalələrdə yeniliklər, köhnə problemlərə təzə baxış, obrazlı deyim tərzii ilə fərqlənir. Bu baxımdan Şəmil Sadiqin “Türk hökmdarlarının sözü və qılıncı” (Şah İsmayıl Xətai, Qazi Bührhəddin, Fateh Sultan Məhəmməd və Qanuni Sultan Süleyman haqqında.), Ceyhun Hacıbəylinin “Bir il xəyallarda və bütöv bir ömür”, Dilqəm Əhmədin “Baninin təhqir etdiyi əri və ilk dəfə yayımlanan fotolar”, Füzuli Məcidlinin “Türklərin Kəbəsi, səhrada gizlənən tarix... Sirlər vadisindən reportaj”, Faiq Ələkbərlinin “Nəsib bəy Yusifbəylinin dünyagörüşündə Azərbaycan türkçülüyü məfkurəsi” və b. araşdırmalar elmi-publisistik siqləti, bədii-estetik tərəvəti və dəyərləndirmə orijinallığı ilə seçilir.

Fəaliyyətinin ilk 2016-cı ilini uğurla başlayan “Ustad” dərgisi inanırıq ki, növbəti illərdə də elmi və bədii publisistikamızın mötəbər tribunasına çevriləcəkdir.

Bədii publisistikanın çevik, cazibədar janrı olaraq esenin son illər meydanı genişlənmiş, bu biçimə üz tutan publisistlərin, yazıçı və şairlərin sırası xeyli sıxlaşmışdır. Essenin emosional imkanlarını genişləndirən, bədii-fəlsəfi

tutumunu dolğunlaşdıran yazarlardan Rüstəm Kamal, Aydın Talıbzadə, Qəşəm Nəcəfzadə, Fərid Hüseyn, Qan Turalı, Elmin Nuri, Çinarə Ömray və b. ötən ilin ədəbi-bədii dərgilərində, kütləvi informasiya vasitələrində günün aktual problemlərinə həsr edilmiş mövzularda oxunaqlı, düşündürücü esse nümunələri yayınlamışlar.

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Rüstəm Kamal müsahibələrinin birində deyib: “Ədəbiyyat mövzusunda filoloji esselər yazıram. Burada elmi məntiqlə esse azadlığı birləşib”.

Esse – elmi düşüncə ilə poetik təfəkkürün qovuşağında sözün psixolinqvistik təsir ucalığında dalğalanması, hiss və duyğular selinin könüllərə, qəblərə yön alan ədəbi və əbədi məcrasıdır. Bu baxımdan Rüstəm Kamalın “Zəlimxan Yaqub: Səsdən Ünə” (“Azərbaycan”, 2016, № 2), Aydın Talıbzadənin “Şəhər və teatr üçün fəlsəfi manifest” (“Azərbaycan”, 2016, № 7), Qəşəm Nəcəfzadənin “Unudulmadığım haqqında bir neçə kəlmə” (“Azərbaycan”, 2016, № 8), Fərid Hüseynin “Zərdüşt Şəfizadənin əqrəbsiz saati” (“Ulduz”, 2016, № 8), “Çarmıx” (“Ulduz”, 2016, №4), Qan Turalının “Yad et məni, qəmli-qəmli yad et!” (“Azərbaycan”, 2016, № 1), Əli Rza Xələflinin “Belinskiyə məktub”, “Qanköçürmə missiyası” (“Kredo” qəz., 2016.) Çinarə Ömrayın “Eninə misralar” (“Ulduz”, 2016, № 8) və b.əsərlər ilin diqqətçəkən ən uğurlu esseləridir.

Gənc yazar Çinarə Ömray Qubadlıda dünyaya gəlib. “Eninə misralar” Qarabağ müharibəsi haqqında ağırlı, unudulmaz lövhələrdən, təsirli epizodlardan ibarətdir. Çinarənin uşaqlıq illərinin müşahidələri səmimiyyəti, isti-

qanlılığı ilə yadda qalır. Ehkamlanmış düşüncə tərz, trafaret, şablon cümlələr Çinarə Ömrayın yaradıcılıq üslubuna yaddır. O, ailəni qaçqın vəziyyətdə qoyub, Qarabağ cəbhəsinə yollanan həkim atanı belə xatırlayır: “11 yaşım var. Atalıq yükü mənim sısqə çiyinlərimə qonub. Həkim atam “Orda mənə daha çox ehtiyac var, – deyib cəbhəyə yollandı. – Heç kim orada döyüşənlərin ailə-uşağından artıq deyil.” Mənə elə gəldi ki, bu anda anam da mənim kimi düşünürdü: atam bu sözlər ilə bizi güllələyib gedir. Zaman-zaman da belə xatırlayacaqdım: orada yaralı əsgərlərin yarasını sarıdıqca, burada bizim içimizin yaralarından necə qanlar axdığından xəbərsiz atam” (“Ulduz”, 2016, № 8, səh. 70).

Son cümlə üz-üzə dayanan iki təməl, antonim sözlər üzərində qurulub: “Orada” – cəbhədə, Qarabağ müharibəsində, “burada” – arxa cəbhədə, qaçqınlıq şəraitində... Həkim atanın qəti qərarı əsl vətənpərvərlik nümunəsidir. O köksü yaralanmış Vətənin harayına tələsərkən onminlərlə, yüzminlərlə yurdsevərin qəbul etdiyi qərarı təkrarlasa da, düz yolda olduğuna zərrəcə şübhə etmir... Vətən məhəbbətinin ailə sevgisindən önə keçdiyi məqamı duyur və özünü rahat həyatdan təcrid edərək odun-alovun içinə atmaqdan çəkinmir. Belə həkim ata ilə ancaq qürur hissi duymaq, fəxr etmək olar. Amma... anası ilə qaçqın həyatı yaşayan 11 yaşlı qızcığazın problemə öz baxışı, öz haqqı, öz məntiqi var. Bu baxış ədəbiyyatımızda müharibəyə, işğalçıya nifrəti gücləndirən yeni, bənzərsiz baxışdır...

Təbii ki, 2016-cı ilin publisistik mənzərəsini bir məruzənin hüdudları daxilində tam, mükəmməl əks etdirmək,

geniş panoramını yaratmaq, şübhəsiz ki, müşkül və mümkünsüzdür. Bu qənaət həm də Azərbaycan mətbuatının çoxçeşidliliyi, materialların zənginliyi, mövzuların rəngarəngliyi, müəlliflərin səmərəli fəaliyyəti ilə sıx və birbaşa bağlıdır. İstinad edilən mətbuat orqanlarında milli dövlətçilik ideologiyası müstəvisində ötən ilin aparıcı mövzularının hədəf seçilməsi – “Multikulturalizm”, “Aprel döyüşləri”, “Qarabağ müharibəsi” və s. problemlərə geniş yer ayrılması, bu istiqamətdə sözün kəsərliliyindən, operativliyindən, elmi siqlətindən və bədii-fəlsəfi qüdrətindən zamanında və məqamında bəhrələnmə örnəkləri publisistikanın nə qədər gərəkli, önəmli, əhəmiyyətli yaradıcılıq sahəsi olduğunu təsdiqləyir.

Lalə HƏSƏNOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AZƏRBAYCANIN RUSDİLLİ ƏDƏBİYYATI–2016

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin bərqərar olması ilə yaranmış rusedillə ədəbiyyatın formalaşması bir neçə faktorla bağlıdır:

1. Vətənlərində yaşasalar da, rus dilində təhsil alan, buna görə də rus dilində yazan azərbaycanlı yazıçı və şairlər;

2. Ölkə hüdudlarından kənarında, rus mühitində yaşayıb rus dilində yazan azərbaycanlı yazıçı və şairlər;

3. Azərbaycanda məskunlaşmış digər millətlərin nümayəndələri olan müəlliflər.

Sovet hakimiyyəti illərində rusedillə müəlliflərin üzərinə öz doğma xalqını çoxmilyonlu sovet oxucusuna təqdim etmək kimi məsuliyyətli bir yük düşürdü. Ç.Aytmatov, O.Süleymanov, R.Həmzətov və b. məhz bu cür sənətkarlardandır.

Azərbaycan ədəbiyyatında da əsərlərini rus dilində qələmə alan, ümumittifaq miqyasında tanınan müəlliflər olmuşlar. Bu yazıçılar sırasında Natiq Rəsulzadə, Çingiz Abdullayev və b. yazıçı, şairlərimizi misal çəkə bilərik. Afanasiy Məmmədov, Samid Ağayev, Leyla Bəyim kimi bir çox rusedillə müəlliflər bu gün də ölkəmizin hüdudlarından kənarında yaradıcılıqlarını davam etdirirlər.

Xalq yazıçısı Anar, əsərlərini Azərbaycan dilində qələmə alsada, “Gecə düşüncələri” başlıqlı qeydlərini rus

dilində yazmış, kitab sonradan doğma dilimizə tərcümə edilmişdir.

Son illər yaranan rusdilli poeziyanın istedadlı nümayəndələrindən biri Leyla Əliyevadır. Qısa müddət ərzində müəllifin yaradıcılığı ədəbiyyatşünaslar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş və haqqında ayrıca məqalələr yazılmışdır.

Rusdilli ədəbiyyat Azərbaycanda ədəbi prosesin tərkib hissəsi olub ədəbiyyatşünaslarımız tərəfindən uzun müddət ərzində tədqiq edilmişdir. Fəridə Vəlixanovanın “Azərbaycanın rusdilli nəsr”, Elmira Rəhimovanın müxtəlif illərdə yazdığı “XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın rusdilli ədəbiyyat”ı mövzusunda tədqiqatları, Şövkət Kərəmovanın “1960-70-ci illərdə Azərbaycanın rusdilli yazıçıları (Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı kontekstində) dissertasiyası, həmçinin son illərdə rus ədəbiyyatşünası V.V.Sorokinanın “XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda rusdilli ədəbiyyat” məqaləsi mövzusunun bu gün də davamlı olduğuna dəlalət edir.

Rusdilli ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrindən biri Milli Məclisin deputatı, yazıçı, əməkdar jurnalist Elmira Axundovanın ötən il Moskvanın “Politiçeskaya ensiklopediya” nəşriyyatında rus dilində çap edilmiş “İlham Əliyev. Prezidentin portreti dəyişikliklər fonunda” (“Ильхам Алиев. Портрет президента на фоне перемен”) kitabının təqdimatı keçirilmişdir. Elmira Axundovanın Ümummillî lider Heydər Əliyevin həyat və siyasi fəaliyyətindən bəhs edən “Heydər Əliyev. Şəxsiyyət və zaman” altı cildlik bioqrafik roman-epopeyası 2014-cü il-

də Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür.

2004-cü ildə ədəbiyyatşünas-alim, yazıçı Həsən Quliyev tərəfindən təsis edilmiş “Luç” (“Şüa”) ədəbi-bədii yaradıcılıq assosiasiyası Azərbaycanda rusdilli ədəbiyyatın təbliği və populyarlaşdırılması istiqamətində bir çox işlər həyata keçirir. 2016-cı ildə assosiasiya tərəfindən “Azərbaycanın müasir rusdilli ədəbiyyatı: əməkdaşlıq məsələləri” mövzusunda dəyirmi masa keçirilmiş, assosiasiyanın üzvlərinin əsərlərindən ibarət “Okno v veçnost” (“Əbədiyyətə pəncərə”) toplusunun təqdimatı baş tutmuşdur. Topluda xalq yazıçısı Çingiz Abdullayev, əməkdar incəsənət xadimi Natiq Rəsulzadə, Azərbaycan Milli Məclisinin deputatı Elmira Axundova, əməkdar elm xadimi Tofiq Məlikli və b.-nin əsərləri yer almışdır. Qeyd edək ki, assosiasiya tərəfindən bu günə qədər rusdilli müəlliflərin əsərlərinin əhatə olunduğu 30-dan çox kitab çap olunmuşdur.

Rusiyanın Azərbaycandakı səfiri Vladimir Doroxin 2016-cı ildəki fəaliyyətlərinə görə rusdilli müəlliflər üçün təsis edilmiş ədəbi mükafatı şair Tofiq Ağayev və yazıçı – publisist Ləman Bağirovaya təqdim etmişdir. Bu tədbirə xüsusi önəm verən cənab səfir, bu mərasimi özünün səfir olaraq qatıldığı ən mühüm tədbirlərdən biri kimi qiymətləndirmişdir. Tədbirdə iştirak edən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibi, Xalq yazıçısı Çingiz Abdullayev Azərbaycan və Rusiya arasında mədəni əməkdaşlığın vacibliyini qeyd edərək Azərbaycanın ədəbiyyatının dünyada təbliğində rus dilinin rolunu xüsusi vurğulamış, son illər ərzində rusdilli müəlliflərin sayının artdığını qeyd etmişdir.

Respublikamızda rusdilli ədəbiyyatın orqanı olan

“Литературный Азербайджан” (1931) jurnalı uzun illərdir ki, hər ay nəşr olunur. Jurnalda rusdilli müəlliflərlə yanaşı, Azərbaycan ədəbiyyatının rus dilinə tərcüməsi və təbliği sahəsində də böyük işlər görülür.

Rusdilli müəlliflərin il ərzində çap olunmuş şeirlərinin mövzusu müxtəlifdir: təbiətin təsviri (Q.Salayev “Qudyal-çay”, T.Vereskunova “Dağ çayı”, “Dağlarda”, “Payızda şimşək”, “Fevralın sonu”, İrina Zeynallı “Ot”), zamanın amansızlığı (T.Vereskunova “Zamanı seçmirlər”, “Əsgər mahnısı”, “Gündəliyin kölgəsi”), insani dəyərlərin tərən-nümü (Q.Salayev “Həkimlərə və ağcaqayınlara həsr edil-ir”), Şərq mövzusu (N.Xəlilova “Ərəb gecəsi”, “Cənnət bağı”) və s.

Yelizaveta Qasımovanın «Yaddaş», “Həmin il”, Vera Vəlixanovanın “Xatirələr”, Tamara Vereskunovanın “Anamın küçəsi”, İnessa Lovkovanın “Bizim həyat” və b. Şeirlərində xatirələr, doğma məkanlara bağlılıq ifadə olunur.

Səbinə Sübhi, Lada Smirnova və Solmaz Süleyman-lının şeirlərində sevgi, təəssüf, gözlənti – bir sözlə, insana xas bir çox hisslər təsvir edilir.

Təəssüf ki, əsasən eyni ahəngdə yazılmış bu şeir nü-munələrinin əksəriyyətində poetik təxəyyülün məhdudlu-ğu, müəlliflərin iç dünyalarına qapanmaları müşahidə olu-nur, poetik fikrin fəlsəfi vüsəti, metaforaların zənginliyi yer almır.

Alina Talıbovanın “Uzun çəkən vidalaşma” silsiləsin-dən olan şeirləri, əsasən, təklik, tənhalıq mövzusunda-dır. Bu silsiləyə daxil olan “Mariya Kallas” haqqında nümu-nədə müəllif uğurlu bənzətmə seçərək səsi əyaniləşdir-

məyə çalışır:

Как будто душу детскую навеки
С ладони отпускала в небеса.
Как голая, стояла пред толпой
И содрогалась в той мольбе напрасной,
Подбитой птицей – черной и худой... (Невыра-
зимо белой и прекрасной...)

Как будто стали горсточкою пепла
И отчий дом, и отчая страна,
Как будто в одночасие ослепла
От тайного предательства она...
Но снова, ввысь тянясь лицом незрячим,
Ни в чем не упрекая бытие,
*Она не для себя просила счастья –
А для него, предавшего ее (kursiv məqalə müəlli-
findir).*

Özünə xəyanət etmiş insan üçün edilən dua, insanın mənəvi gücü və ağrısını ehtiva etməlidir. Xəyanəti ağrısız qəbul etmək mümkün deyil, bu ağrını dəf edərək həmin insan üçün dua etmək isə mənəvi gücün təzahürüdür. Bu daxili təzad, ağrı və sevginin təcəssümü ilahi bir səsi ifadə etmək üçün çox uğurlu bir tapıntıdır.

Ayrı-ayrı başlıqlar altında qruplaşdırılmış minimalist şeirlərdə müəllif müəyyən mövzular haqqında öz fikirlərini ümumiləşdirməyə çalışmışdır: “Caz”, “Mühacirət haqqında”, “Ay” və s.

Şair, esseçi, nasir, tərcüməçi Nicat Məmmədov rusedilli ədəbiyyatımızın gənc və istedadlı, müxtəlif illərdə dəfələrlə beynəlxalq mükafatlara layiq görülmüş nümayəndələrindən biridir. Ötən il onun “Struenie” essesi ingilis dilinə tərcümə edilərək Dalkey Archive Pres (ABŞ, İrlandiya, İngiltərə) nəşriyyatı tərəfindən çap edilən “Best European Fiction 2016” antologiyasına daxil edilmişdir.

Rus ədəbiyyatşünasları N.Məmmədovun əsərlərini “Qertruda Stayn, Robert Kirli, Arkadiy Draqomoşenkonun ənənələri çərçivəsində yazılmış eksperimental fəlsəfi (şeyr nəsr)” mətn nümunəsi olaraq dəyərləndirirlər.

Ötən il ərzində müəllifin “Непрерывност II” və “Непрерывност–III” şeyr silsilələri, “Извлечения из «прогулки» esseləri çap olunmuşdur.

Müəllifin esselərinin mövzusu müxtəlifdir: “Germetik ədəbiyyatın apologiyası”, “Brikollaj” və s. Assosiativ yanaşma, fikrin natamamlığının yer aldığı yazılarda müəllif, müəyyən mövzular, müasir Qərb ədəbiyyatı nümunələri haqqında düşüncələrini bölüşmüşdür.

“Çay süfrəsində söhbət” essesində yaradıcılığında şeyrlərdən, kitablardan, filmlərdən sitatlar gətirməsini “düşüncəsinin üslubu” kimi qiymətləndirən gənc müəllif, kollaj prinsipini ən vacib mövzulardan bəhs etmək üçün daha uyğun hesab etdiyini qeyd edir. “Kollaj avtonom üslublardan daha üstündür, çünki özündə onları birləşdirir. Müstəqil üslublar isə buna qadir deyil”.

Müəllifin “Непрерывность III” silsiləsində şeyrlər esselərlə növbələşir. Oxucuya müraciət edən müəllif öz yaradıcılıq kanonlarına varmaq üçün ipuclarını təqdim edir:

Ты говоришь, чтобы слышать себя,
не толковать, а вживаться в сказанное,
как нить, входящая в отверстие иглы,
как игла, сшивающая Шакти с Шивой.
Ты так долго молчала, что сейчас любое
сопряжение слов выводит в Иное.
Будто возобновилась заглошшая переписка,
всё сжалось в точку и жало мира
близко-близко подобралось к зрачкам и вонзилось
в них.

Мир, льющийся в зрачки,
напоминает прах в песочных часах.
Закроешь веки – время потечет обратно,
и время станет кратно тому, что непонятно.
Ты говоришь и натыкаешься на библиотеку у себя
во рту.

Ты повторяешь: «Прикосновение к основе
сплавляет нас по чужим следам точно ртуть».
Как язык повернется такое сказать?
В этом месте, пожалуй, следует остановиться.
И взглядеться в свои другие лица.
Я говорю, чтобы услышать тебя.

Sən, özünü eşitmək üçün danışırısan,
Şərh etməyə deyil, danışdığının mahiyyətinə varmağa
çalışırısan,
İynənin ucuna keçən ip kimi,
Şakti və Şivani bir-birinə birləşdirən iynə kimi.

Sən o qədər uzun müddət susmuşsan ki,
İndi hər bir sözün başqa aləmlərlə bağlıdır.
Sanki çoxdan tərgitdiyən bir yazışma yenilənib
Hər şey nöqtədə birləşib. Dünyanın nüvəsi indi çox
yaxındır.

O bəbəklərimizə yaxınlaşaraq onlara batır.
Bəbəklərimizdə dolan dünya
Qum saatındaki insan külünü xatırladır.
Gözünü yumduqda zaman geriye dönəcək
Zaman məlum olmayan nəsnələrə bərabər olacaq.
Sən danışanda dilin ağzındaki kitabxanaya dolaşır.
Sən təkrar edirsən: “Mahiyyətə varma
Bizi cıvə kimi başqa insanların izləri üzrə əridir”.
Bunu necə dilə gətirmək olar?

Burada sözümlü bitirib,
Özümün başqa sifətlərimə baxıram.
Mən, səni eşitmək üçün danışırım (Tərcümə məqalə
müəllifinindir).

Rus tədqiqatçıları qeyd etdiyimiz kimi, haqlı olaraq onun poeziyasının filoloji mətnə yaxınlığını qeyd edirlər. Çünki poeziyasında bir çox müasir şairlər, rəssamlar, qədim sanskrit, hind, dzen fəlsəfəsindən fikirlərlə yanaşı, müasir elmdə yer alan terminlər “avtopoezis”, “rewriting” (üzünü köçürmə – hazır mətnin mənası, motivləri saxlanılmaqla yenidən yazılması) və s. haqqında məlumatlara geniş yer verilir. Əsərin sonunda verilmiş şərhlərdə bu anlayışların məzmunu haqqında məlumat yer alır.

Yaradıcılığını artıq deyilmişlərin davamı olaraq qiy-

mətləndirən N.Məmmədov (müəllif silsilənin adını da bu məqamla əlaqələndirir) bir çox anlayışlara, məlum həqiqətlərə yeni prizmadan yanaşmış, fərqli çözüm verməyə çalışmış, məlum sözlərin dekonstruksiyasına cəhd etmişdir:

Я беру слово “Allah”, вычитаю человеческое, слишком человеческое

междометие “ah” и получаю английское “All”, что означает «всё».

Меня привлекает транскрипция этого слова: “Ol”.
Ноль и единица –

Небытие и Бытие. По-азербайджански “Ol” означает «Будь».

Согласно Корану именно словом «Будь» Аллах способен пробудить

вещи и души, дремлющие в Небытии.

Вышеизложенная многоходовка показывает: язык – не отражение,

а отторжение реальности,

сказать значит исказить....

....

“Allah” sözünü götürərək insana xas

“ah” kəlməsini atdıqda ingiliscə “All”, “hər şey” kəlməsi alınır.

Məni bu sözün tələffüzü cəlb edir: “Ol”. Sıfır və bir-

Varlıq və yoxluq. Azərbaycanca “Ol” mövcudluq bildirir.

Quranda yazıldığı kimi Allah “Ol” sözü ilə
Yoxluqda mürgüləyən əşyaları və qəlbi canlandıra
bilir.

...

Dil gercəkliyi əks etdirmir, təhrif edir...

....

память – чуждый камень = yaddaş – yad daşdır
yaddaş yaşdadır
yaddaş yaş dadır

Və ya “yaddaş – yad daşdır

Yaddaş yaşdadır

Yaddaş yaş dadır” (Tərcümə məqalə müəllifinindir).

İl ərzində “Литературный Азербайджан” jurnalının səhifələrində bir çox gənc müəlliflərin ilk qələm təcrübələrində yer verilmişdir: Səbinə Vəlibəyova, Timur Əlibalayev, Nigar Miralay və b. gənclərin şeirlərində prozaik həqiqətlərin təkrarı, əsasən, əbədi mövzular üzərində gəzişmələr yer alsada, müəlliflərin poetik duyumu maraqlıdır.

Rusdilli şairlərin yaradıcılığında rus ədəbiyyatı konteksti, məlum şairlərin yaradıcılığına, motivlərə müraciət də yer alır. Gennadi Salayevin Kırlovun təmsilinin ardı olaraq yazılmış “Cırcırma və qarışqa”-2” təmsilində müasir dünyada cırcıramanın yaşam tərzini normaya çevrilir, qarışqanın həyat fəlsəfəsi isə iflasa uğrayır:

... Вот мораль: нет в мире истин
Прописных на все века,
Многоцветье правды кистью
Пишет времени рука.

Nəticə budur: həyatda bütün əsrlər üçün keçərli olan həqiqət yoxdur, zamanın fırcası həqiqətin çoxrəngli çalarları ilə yadda qalır (Tərcümə məqalə müəllifinindir).

Beləliklə, artıq dünya ədəbi prosesində təmsil olunan N.Məmmədov kimi istedadlı müəllifin yaradıcılığı eksperimental poeziya ilə fərqlənsə də, şairin üslub yenilikləri, məlum bədi mətnin dekonstruksiyaları, habelə axtarışlarını, əsasən, klassik forma və üslub zəminində inkişaf etdiyinin şahidi oluruq. Bununla belə N.Məmmədov şeirinin müasir rus, Avropa poetik fikrinə, Şərq kontekstinə inteqrasiyanın zəif olduğu müşahidə olunur, müəlliflərin müasir poetik formalara, üslub, metod axtarışlarına biganəliyi təəssüf doğurur.

Ötən il tanınmış nasir Natiq Rəsulzadənin son illər yazdığı əsərlərinin ikicildliyi nəşr edilmiş, “Литературный Азербайджан” jurnalında iki yeni hekayəsi “Əminə” və “Bartolomeo” çap olunmuşdur.

Böyük bir nəslin övladı olan Bartolomeo daun sindromu ilə doğulur. Vətən müharibəsi iştirakçısı olan babası ona müharibə yoldaşının adını verir, cəsur və igid bir oğlan olaraq böyüyəcəyinə ümid edir. Xəstəliyi aşkarlanan-

dan sonra da, baba ondan üz döndərmir. Hər cür dəstək olaraq həyat yollarına yönəltməyə çalışır. Qohumlarının qazanc, yaxşı həyat uğrunda çalışdıqları mühitdə (onlar ailə rəsminin çəkilməsi üçün yığışmağa belə narazılıq edirlər), Barteleo həyata məhəbbətlə baxan yeganə insandır: “O, anlayırdı ki, bütün insanlar sevilməyə layıqdır. Bunu o tam olaraq dərk edirdi”. Hekayədə onun insanlara aludəliyi xüsusi vurğulanır. “Sözlər başqalarına lazım idi, kimisə inandırmaq, nəyi isə izah etmək üçün. Onun hisslərinin isə şərhə ehtiyacı yox idi . O, bütünlüklə, tam olaraq sevgi hissini daşıyıcısı idi. Mənsəbpərəstlik, paxıllıq, tamah kimi hisslər isə ona yad idi” (Tərcümə məqalə müəllifinindir).

Müəllif, əsasən oğlanın və babasının obrazları üzərində geniş dayansa da, ailədəki münasibət, yaxşı yaşamağın həyat kredosuna çevrildiyi mühitdə mənfəətin qarşılıqlı sevgi, anlaşma hisslərini üstələdiyini, bir epizodda, hamının ailə tablosunun çəkilməsi üçün bir yerə yığışdıqları səhnədə dəqiqliklə canlandırmış, gənci əhatə edən mühiti göstərməyə nail olmuşdur. Ailədə babası gəncə qahmar çıxsa da, cəmiyyət ona qarşı amansız olur. Cəmiyyətin amansızlığını dərk edə bilməyən Bo isə yenə də ümidlə gözləyir: “O, bilirdi, qız gələcək, gec, ya tez, mütləq gələcək, necə ki qış, yaz gəlir, necə ki məhəbbət gəlir...”.

Müəllifin digər əsərində “Əminə” hekayəsində hadisələr əsas personaj Səməd tərəfindən nəql edilir. İyirmi ilə yaxın birgə həyat sürdüyü xanımın ölümü, onun arxada qoyduğu ömür yolunu bir daha xatırlamasına səbəb olur. Hadisələr ailə başçısı tərəfindən nəql edilsə də, müəllif

ona haqq qazandırmır. Yaşadıqları faciəyə rəğmən – uzun müddət övladları olmadığı üçün uşaq götürsələr də, o, qısa zamanda xəstəlikdən vəfat edir, kişinin qadına qarşı biganəliyini göstərməklə, müəllif onu öz xatirələri vasitəsilə faş edir. Kişi qadını günahlandırır da, onun özünün hadisələrə münasibəti, etinasızlığı, Səmədi soyuq insan kimi xarakterizə edir. Parkda tanış olduğu qıza bağlanması, bu qızın ikiləşərək pişik obrazını alması ilə sanki onun günahları əyaniləşərək onu təqib edir. Pişiyə çevrilən qız qarşısına çıxan günahları, xəyanəti bağışlamır. Səməd qız-pişiyin təzyiqlərinə dözməyərək onu öldürüb qatilə çevrilir.

Y.Andreyevanın “Zavallı Fatma” hekayəsində də əsərin ideyası çevrilmə vasitəsilə ifadə olunur. Əqli cəhətdən zəif olan, həyatı dərk etmədən yaşayan qızın sehr nəticəsində sağlması və gerçəkliyi dərk etdikdə, yoxsulluğu ilə barışmayaraq ətrafa, doğmalarına yönələn aqressiyası, şüurlu insanın xudbinliyi, mənəbpərəstliyi təsvir olunur.

İnsanın daxili naqisliyini təsvir etməyə imkan verən çevrilmə metamorfozası N.Rəsulzadənin “Əminə”, Y.Andreyevanın “Zavallı Fatma”, G.Tofiqqızının “Falçı” əsərlərində uğurlu vasitə olaraq əsərin ideyasının açılmasına xidmət edir.

Azərbaycanda və Rusiyada kifayət qədər tanınmış imzalardan biri Murad İbrahimbəyovdur.

2016-cı ildə həm rus, həm də Azərbaycan dilində çap olunmuş “Şəbəkə” (Xalq sənəti və qəribə şahzadə Kərim haqda hekayət) povestində sənətin zirvələrinə can atan insanın mənəvi təkamülü və ailənin üzvlərini bir-birinə qarşı qoyan hakimiyyət mübarizəsi təsvir olunur.

“Biri var idi, biri yox idi” cümləsi ilə başlanan hekayətlərin yer aldığı əsərdə Azərbaycanın qədim xanlıqlarından biri olan Şəki xanlığının ailə şəcərəsinin həyat hekayətləri nəql edilir. Kərim Hacı Çələbinin nəvəsi Hüseyn xanın oğludur. Atasının divarlarla əhatələnmiş qala deyil, saray tikdirmək istəyi ilə başlanan povestdə təhkiyə şəbəkə prinsipi əsasında qurulur, kiçik hissələrə bölünür, eyni əhvalat hadisənin digər iştirakçıları tərəfindən də nəql edilir. Beləliklə, hadisənin müxtəlif rakursdan təsviri, təhkiyənin dolğunlaşmasına səbəb olur. Personajların bir qismini hakimiyyəti təmsil edərsə (Kərim, Hüseyn bəy, Məşədi bəy), ikinci xətdə yaradıcılığında ali mərtəbəyə yüksəlmək istəyən sənətkarların sənətə münasibəti yer alır (Abbas Qulu, Usta, Cüzeppe Amayya). Həmçinin mətnin strukturunda yer alan “Nəqqaş və güzgülər haqqında nağıl”, “Sehirli şəbəkə” kimi ayrı-ayrı hekayətlərdə ustaların sənətkar olaraq qarşılaşdığı çətinliklərdən bəhs olunur. Povestdə hakimiyyət və sənət yanğısı, bu iki fərqli ehtirasın çuğlaşması, hökmdarların sənətə vəhşi münasibəti, gücün dağıdıcı missiyası ifadə olunur. “Sehirli şəbəkə” hekayətində sənət öz gözəlliyi, cazibəsi ilə ustanı şeytani əməllərə sürükləyən qüvvə kimi təsvir edilir. Lakin əsl sənətkar bu hissələrə uymadan pisləkdən uzaq olmalıdır. “Sənətkarın ürəyi varsa, nə qədər çalışsa da kimsəni öldürə bilməz”. Abbas Qulu üçün sənət sadəcə yeni bir tikili deyil. “Ustanın inşa etdiyi bina nə qədər əzəmətli və bahalı olur-olsun, onun mahiyyətində mütləq bir ismarıq olmalıdır. Bina kəhkəşandakı nəyinsə kiçik surəti, kainatın pıçıltısı, yarandığı aləmin əksi kimidi”.

Zaman-zaman inkişaf edərək nəsillərdən-nəsillərə ötürülən şəbəkə sənəti və bütün imtiyazlarını itirib öz doğma ata yurdunu arada-bir ziyarət edə bilən şahzadə Kərimin taleyi hakimiyyətin keçici, sənətin həmişəyaşar missiyasını ifadə edir.

Müəllifin “Tıko Vılka” hekayəsində (ötən il “Литературный Азербайджан” jurnalında çap olunan hekayə bu il Moskvada “Дружба народов” jurnalında (2017, №10 çap olunmuşdur) bombaların sınaq ərazisinə çevrilən ada təsvir olunur. Rəsmlərində adanın əvvəlki ilkinliyini canlandıran Vılka rəssamdır. Hekayədə insan ikili müstəvidə təsvir edilir: sənətə və qəddarlığa bağlılıq. İttiham etmədən, ifşaedici intonasiya olmadan yaradılan təsvir bu qarşıdurmanı daha aydın və miqyaslı formada canlandırmağa imkan verir.

Adadakı ilahi harmoniya zamanla materikdən gələn insanlar tərəfindən pozulur. Boşaldılan ada bombaların sınaqdan keçirilməsi üçün əraziyə çevrilir, burada yalnız hərbiçilər yaşayır. Havada kislrodun azlığı, insanların, bitki örtüyünün dəyişməsinə səbəb olur. Əvvəllər vəhşi heyvanlar tərəfindən məhv edilən insanları indi ekologiya məhv edir. Hərbi gücü inkişaf etdikcə yaşayış üçün yarırsız hala düşən adanın əvvəlki vəziyyəti yalnız Vılkonun tablolarında qorunur.

İnsan həyatının müxtəlif epizodları üzərində qurulmuş “Valideyn günü” hekayəsində müasir insanın həyat prioritetlərinin uğurlu ifadəsi yer almışdır. Hər sahədə uğurlu olmağa can atan, son olaraq heç bir rolunun öhdəsindən gələ bilməyib ömrü yarıda qırılan Zaurun qısa görüşləri

kimi, taleyi də yarımçıq qalır. Natamamlıq, tələskənlik insanın özünün öz qəniminə çevrilməsi, yaşanmadan bitən ömür müasir həyat normaları, yaşam tərzini ifşa edir. Ani yaşanan və bitən ömür qısalığı və amansızlığı həyata fərqli yanaşmanın zəruriliyini aktuallaşdırır.

Həyata keçməyən sifarişli qətdən bəhs olunan “Folklor” hekayəsində ilk baxışda adi intonasiya ilə təsvir edilən hadisə-kreditini ödəyə bilməyən müştərinin bank işçisini öldürmək üçün killer tutması, təsadüf nəticəsində həyata keçməyən qətl və sonradan ölümünü sifariş etdiyi insanla yaranan dostluğu – əsərdə adi görünən hadisə, müasir dünyada qeyri-insaniliyin, zorakılığın adiləşməsi həyəcan və narahatlıqdan doğur. Hekayədə müasir dövrümüzdə normaya çevrilən qəddarlıq, insani münasibətlər müasir dövrün amansızlığı, insanın qəddarlığı göstərilir.

Bir çox əsərlərdə müəyyən mövzunu qabartmağa çalışan müəlliflər, problem haqqında geniş bəhs edib, münasibət bildirsələr də, çox zaman problem mətndə “görünür”, nəql edilir, sadalanır, lakin əsərdən doğmur. Mövzunun artıq təfərrüatlara varmadan dəqiq işlənməsi ilə yadda qalan bu əsərlərdə müasir insanın həyat təzi, mənəvi dəyərləri, ətrafi ilə münasibətləri bədii təcəssümünü tapır. Müasir gerçəkliklərin dəqiq müşahidə və təsviri hekayələrin bədii tamlığını təmin edir.

Gülüş Ağaməmmədovanın “Oğru” hekayəsində sadəlövh, həyatın tələblərinə uyğunlaşa bilməyən, yaxşı həyata qovuşmaq üçün oğurluğu seçsə də, insansevərliyinin, sadələvhlüyünün qurbanı olan, qəddar və amansız insanlar tərəfindən şərlənərək həyatı məhv edilən gəncdən bəhs

olunur.

Gülşən Tofiq qızının “Evolyusiya” hekayəsində dünyada ilk məhəbbətin, rəsm sənətinin yaranması ilə ibtidai insanda mənəviyyatın vəhşi instinktə qalib gəlməsi (acından bir-birini parçalamaq istəyən insanlar, qurban olaraq seçdikləri insanın çəkdiyi rəsmləri görüb geri çəkilirlər), qüsurlu doğulan insanlara qarşı rəhmli olması ilə kainatı dərk etməyə can atması, vəhşi təbiətdən ayrılaraq şüurlu varlıq olaraq formalaşması mərhələləri canlandırılır. “Albalı kabusu” hekayəsində isə deyingən arvadından qurtulub yeni həyata can atsa da, ailə həyatını davam etməyə, dörd uşağın qayğısını çəkməyə məcbur olan polis kapitanı, atasının xəyanəti üzündən həyatı puç olmuş, ömrü həbsxanalarda keçən Manafın, yad gəncin halına acıyaraq, onun törətdiyi qətli üzərinə götürərək, özünün puç olmuş ömrünü tanımadığı bir insan üçün fəda etməsindən bəhs olunur.

Müəllifləri müxtəlif olan bu əsərlərin hər birində insana inam, həyatın qəddarlığı qarşısında közərəm insanlıq, mərhəmət hissələri tərənnüm olunur, kiçik hekayətlərdə müxtəlif xarakterlərin qalereyası canlandırılır.

Tahir Əlinin “Mirzə Xəlil və Okkama ülgüçü” povesti “Mirzə Xəlil və labirintlər ” detektiv seriyasının ikinci kitabıdır. “Mirzə Xəlil və Borxes” adlı birinci kitab ötən il çap olunmuşdur.

Tək yaşayan Mirzə Xəzər insanların öz evlərindən didərgin salınaraq, orqan alverinin qurbanına çevrilməsindən şübhələnərək tədqiqat aparmağa çalışır. Kirayə qaldığı evin əvvəlki sahibinin, heykəltəraş Vaqifin birdən-birə

yox olduğunu bilən Mirzə Xəzər, onun haqqında məlumat əldə etməyə çalışır. Povestin süjet xətti bu axtarış üzərində qurulsa da, müəmmalı hadisələr (Mirzə Xəzər yeni evinə köçdüyü gün içində 8000 avro olan cüzdan tapması, pulun üzərində göstərilən tarix, baxıçı qadının ona bir həftə ərzində öləcəyini deməsi), falçı qonşu, hallüsinasiyalar, orqanların alveri ilə məşğul olan xəstəxana, müasir dövrümüzün sosial problemləri ilə yanaşı, müasir insanın qorxuları, özünü ailə həyatında tapmayan, oğlu ilə yaxın münasibət qura bilməyib, tənha ömür sürən, bu səbəbdən orqan alverçilərinin qurbanına çevrilə biləcəyindən həyəcan keçirən insanın təlaşını ifadə olunur. Müəllif personajın keçirdiyi mənəvi sarsıntıyı uğurla canlandırmağa nail olur.

Arif Hüseynovun “Avtoportret” povestində istedadlı, lakin özünə qarşı hədsiz biganə olan rəssam Slavanın həyatından bəhs edilir. Hadisələr, əsasən, xaosun hökm sürdüyü emalatxanada baş verir. Slavanın maddi dəyərlərə qarşı biganəliyi onu əhatə edən insanların şəxsi mənfəət hərisliyi fonunda təsvir edilir. Bir çox dostlarının həyat hekayətindən bəhs edildiyi əsərdə müəllif Slavanın sənətə bağlılığı ilə onların hər birindən üstün olduğunu göstərir. Əsərdəki naturalistik təsvir bu qarşıdurmanın daha qabarıq təzahürünə xidmət edir. Rəssamın seçilmişliyini qeyd etməyə çalışan müəllif onu İsa peyğəmbər, İlya Muromets kimi xalq qəhrəmanına bənzədir (evinin nəmişliyində yaranan rəssamın “İsa kimi suyun üzərində gəzdiyi”, “İlya Murometsin ilanla savaştan sonra yatdığı kimi” bənzətmələrdən istifadə edir). Ətrafındakı insanlar üçün isə onun yaradıcılığı yalnız gəlir əldə etmək üçün vasitədir. Po-

vestdə müasir dövrümüzdə dəyərdən düşən sənət, yaradıcılıq, insanların adi məişət düşüncəsinə enməsi, bu səbəbdən də miskin ömür sürməsi kimi problemlərdən bəhs edilir: “Так вот, я спрашиваю, кто больше знал о жизни или жил? Он, обитая на чердаке и не участвуя в жизни из-за труднодоступности её, или Людмила Михайловна, лишь кратковременно поднимавшаяся на чердак со дня окружавшей его жизни? Он или его коллеги, нырявшие в день по несколько раз в ее волны, чтобы участвовать, как и все смертные, в буднях ее? Он или все остальные, которые только и барахтались в ней? Может быть, жизнь познается лучше на расстоянии, или мы живем полней, когда к ней не приближаемся, а только на полотнах славы, в его женских портретах, морских пейзажах, или букетах роз было больше жизни, чем вокруг него, в нем и всех тех, кто его окружал, если только я не ошибаюсь...”. Povestdə eyni əhval-ruhiyyənin, mənəvi-daxili pərakəndəlik, yorğunluğun ifadəsinə, təsdiqinə yönəlmiş insan talelərinin təsviri bəzi məqamlarda təhkiyəni yorucu və maraqsız edir. Bir insanla bağlı faktların təkrarı (diş həkimi Kazımın həyat hekayəti) yer alır. Mövzu ilə bağlı ümumiləşdirmələr aparmaqdan çəkinən müəllif ayrı-ayrı faktlar üzərində çox dayandığından, əsərin ümumi qayəsi bütövləşmir. Sənətə sıx tellərlə bağlı olan yaradıcı insan və həyat qayğıları, gündəlik məişət tələbləri ilə məhdudlaşan insanların qarşিদurması mövzudan doğan miqyasda həllini tapmır, sonluqda yalnız sonuncuların üstünlüyünün təsviri göstərilir.

Başqa bir müəllif – Ləman Bağirovanın novellalarının

mövzusu müxtəlifdir: xəstəxanada olan insanın öz həyatı haqqında düşüncələri, “satlıq kitablar” vasitəsilə təsadüfən öz yarısını tapan Konstantinin həyat hekayəsi, mistik rəssam Vrubel haqqında məqalə yazmalı olan sənətşünasın onun ruhu ilə dialoqu (“Наваждение”). Bu hekayələr insan haqqında lirik-psixoloji etüdlər olaraq maraq doğurur.

“Fevral” hekayəsində bir ailənin hekayəti yer alır: ilk məhəbbətinə olan sədaqətini ömrü boyu yaşadan Anatoliy və onun həyatında ikinci yeri tutaraq ömür sürən həyat yoldaşı Qalina. Qalina həmişə ikinci planda qalmağa məhkum olsa da (oğlunun evlənməsi ilə o oğlunun ürəyindəki birinciliyini də itirir), səssizcə ömür sürən qadın zavallı və müti deyil. Ömür sürdüyü kimi, üsyan etmədən ərindən qisasını almağı da bacarır. Təsadüf nəticəsində, oğlu Ariadnanın ərinə bənzəyən Anatoliy, Ariadnaya bənzəyən qızı olmasını arzulasa da, Qalina onun arzusunu həyata keçirmir, dünyaya ikinci uşaq gətirməkdən imtina edir. Bu ilk baxışda sakit, taleyi ilə barışmış insanın intiqamı obrazın bütövlüyünü təmin edir.

“Mart. Firuzə”, “Gəcə mələyi” əsərləri də baş qəhrəmanın lirik-psixoloji hisslərinin təsviri üzərində qurulub.

Dünya və rus ədəbiyyatına yaxından bələd olan rus dilli müəlliflərin əsərlərində bu ədəbiyyat nümunələri ilə səsleşmələr geniş yer alır. Belə əsərlərə misal olaraq Azər Əfəndinin Antuan Sent Ekzüperinin “Balaca şahzadə” əsərinin motivləri əsasında yazdığı poetik parafrazı maraq doğurur.

Bir çox müəlliflərin Vətəndən uzaqda yaşaması səbəbindən rusdilli nəsrə Bakı üçün xarakterik olan Bakı kü-

ləyi, bağ mövsümü, dəniz sahili, nostalgiya motivlərinə geniş yer verilir, hadisələrin baş verdiyi məkan olaraq bağ evləri təsvir edilir.

Yelena Qorinanın “Küləklərin bağı” («Дача ветров») hekayəsində bir ailənin üç nəslinin həyat hekayəsi nəql edilir. Bakı küləyinin qovuşdurduğu gənc ailənin, onların uşaqlarının, nəvələrinin həyatından bəhs olunan hekayədə hadisələr, əsasən, bağda cərəyan edir. Zaman keçdikcə, nəvələr, ailənin ağırlı və sevincli məqamlarının baş verdiyi bu məkanı satmaq qərarına gəlirlər. Babanın doğma məkandan ayrılı bilməməsi, onun xatirələrə bağlılığı müstəvisində nəvələrinin ailə üçün müqəddəs olan məkana bəgənəliyi, zamanla unudulan ailə dəyərləri mövzusu gündəmə gəlir.

Yelena Andreyevnanın “Variantlar” silsiləsinə daxil olan “Lalələr” hekayəsində ayrılıq fərqli, sakit bir məcrada baş verir. Gənc qız üçün onun təbiətə, güllərə bağlılığını anlama bilməyən gənc maraqlı deyil. Qız düşünmədən gözəlliyə, təbiətə bağlılığını mənfi cəhətdən mənalandıra bilər, oğlanla yollarını ayırır.

Bu hekayədə də təhlil etdiyimiz bir çox başqa əsərlərdə olduğu kimi konflikt sosial məzmun kəsb etmir, lirik-psixoloji məcrada inkişaf edərək insanın mənəvi dünyası ilə şərtlənir.

Valentin Cumazadənin “Qaydasız oyun” (işbazın özündən xoflanaraq adi vəziyyəti şışirdərək artıq xərcə düşməsi), “Xeyirxah” (məktəb yoldaşının səmimiyyətinə istifadə edən işbaz), “Professor” (daxili azadlığı ilə ətrafdakıları heyrətə salan alim) “Park” (sosial çətinliklər,

şəhərin dəyişən mühitində özünə yer tapa bilməyən yaşlı ər-arvad) əsərləri də lirik psixoloji üslubda qələmə alınmışdır.

Ləman Bağırovanın “Mənzərəsi dağa baxan otaq”, “Əziz çəyirtkə”, “Filemon və bavkida”, “Kəhraba” əsərləri maraqlı xarakterlər, təhkiyə üslubu ilə yadda qalır.

Əsasən, klassik təhkiyə strukturunun, yaradıcılıq metodunun yer aldığı əsərlərlə yanaşı, eksperiment olaraq maraq doğuracaq əsərlərdən biri kimi Nadir Ağasıyevin “Отражения” (Вне жанра (janrdan kənar) əsəri üzərində dayanmaq istərdik. Əsər orijinal təhkiyə üslubu ilə seçilir. İlk olaraq özünə yad bir məkanda olan Vəsiəğanın xatirələri təsvir edilir. Sonradan müəllifin özü olduğu təxmin edilən personajın “Mənim də həyatımda...” cümlələri ilə başlayan xatirələri Vəsiəğanın fikirlərinin davamı olaraq verilir. İki fərqli insanın həyatını əlaqəli şəkildə göstərməyə çalışan müəllif, uşaqlıq illəri, muğama bağlılıq, yağışın iki insanda doğurduğu assosiasiyaları təsvir edir.

Real personajların, müəllifin xatirələrinin yer aldığı əsər eksperiment olaraq maraq doğursa da, sanki bu iki insan, fərqli talelər arasında bağlar, əlaqələr gözlənilmir, nəticədə assosiativ kompozisiyanın bütövləşməsi baş vermir. Bu baxımdan da əsərin ideyası açıqlanmır, təhkiyə forması maraq doğursa da, eksperiment tamamlanmır.

Tahirə Cəfərovanın “Köhnə Bakı rəvayətləri və Suomiyyə aparan yol” əsərində öz ailə şəcərəsindən bəhs edən müəllif sovet sistemi tərəfindən haqsız olaraq təqiqlərə məruz qalan ziyalı insanların faciəsindən bəhs edir. Ön söz əvəzi yazılmış hissədə qeyd edildiyi kimi, müəllif bu əsəri

qısa müddətə ötüb getmiş hadisələri xatırlamaq üçün deyil, “artıq çoxdan həyatda olmayan insanları canlı təsəvvür etmək, onların danışı bilməyəcəklərini” danışmaq üçün yazır. Sovet illərində bir çox xatirələrin yaddaşlardan birdəfəlik silindiyini anlasa da, sənədlərə istinad edən T.Cəfərova ailəsi ilə bağlı faktlara aydınlıq gətirməyə, bu məlumatları həm özü, həm də oxucuları üçün aydınlaşdırmağa çalışmışdır.

Ailəsi, qohumları haqqında geniş məlumat verən müəllif, son hissələrdə öz atası Ənvər Cəfərov haqqında bəhs etmişdir. Uşaqlıq dövrü, təhsil aldığı illər, neft platformasında tərcüməçi kimi fəaliyyəti, Moskvada Ali tərcüməçi kurslarında iştirakı, fin ədəbiyyatının tərcüməçisi olaraq fəaliyyəti haqqında məlumat verən müəllif fin ədəbiyyatının nümayəndələri, özünün fin ədəbiyyatından tərcümələrindən bəhs edir. Əsərin son hissəsində Azərbaycan-fin ədəbi əlaqələri, müxtəlif dövrlərdə Finlandiyada yaşamış müsəlmanlarla bağlı maraqlı məlumatlar yer almışdır. Müəllif, özünün Azərbaycan poeziyası antologiyasının fin dilində çapı üzərində fəaliyyətindən, Azərbaycanın Finlandiyada təbliği ilə bağlı görülən işlər haqqında geniş məlumat vermişdir.

Beləliklə, ötən il çap olunan rusdilli müəlliflərin nəsr əsərləri janr-tematika baxımından rəngarəng olmasalar da, bir çox əsərlərdə zəngin xarakterlər, uğurlu lirik-psixoloji təsvir yer aldığı, müəlliflərin sosial konfliktlərin ədəbiyyata gətirilməsinə deyil, daha çox insan xarakterinin mürəkkəbliyini, yaxşı ilə pis arasındakı qarşıdurmanı canlandırmağa çalışaraq müasir insanın lirik psixoloji portretini

yaratmağa üstünlük verdikləri görünür.

İl ərzində maraqlı publisist yazılar çap olunmuşdur. Bunlardan Yuruy Məmmədovun “Наш добрый, старый Бакы”, Tatyana Rüstəmlinin “Позволь себе быть Богиней!», Vahid Qazi «Люди и книги», Emil Ağayev “Критический азербайджанский патриотизм” və b. misal çəkmək olar.

İl ərzində qələmə alınmış poeziya və nəsr əsərlərinin sayı kifayət qədər olsa da, dramaturgiya sahəsində, ümumən, müasir ədəbiyyatımızda olduğu kimi əsərlərin sayı çox deyil.

Boris Mixaylov Bakıda doğulub, hal-hazırda Peterburqda yaşayır. 30 illik ayrılıqdan sonra doğma şəhərinə qayıdan müəllif, bu görüşdən təsirlənərək “Müharibə dövrünün uşaqlıq dostlarının görüşü” pyesini qələmə almışdır. Əlbəttə ki, nostalgiya, uzun illərin ayrılığı bir çox konfliktləri aradan qaldırır, pyesdə insanların, doğma şəhərin ideallaşdırılması yer alır. Müxtəlif ölkələrdə yaşayan cuhud, azərbaycanlı, rus, hətta, erməni millətindən olan dostların Bakıya təşrif gətirməsi təsvir edilir. Təəssüf ki, görüş zamanı yaranacaq problemlər, işğalçı tərəfin doğma Vətənə dönüşünün mümkünsüzlüyü müəllifin diqqətindən kənarda qalır.

Beləliklə, nümayəndələrinin sayının az olmasına baxmayaraq, rusdilli ədəbiyyatın nümayəndələri müasir ədəbi prosesdə uğurla təmsil olunmaqdadırlar. Son illər multi-kulturalizmin və tolerant yaşam prinsiplərinin həyatımızın əsas ideyasına çevrilməsi, zənnimizcə, rusdilli ədəbiyyatın inkişafına, nümayəndələrinin sayının artmasına, yaradıcılıq axtarışlarının daha global və fəlsəfi aspektdə inkişaf etməsinə stimül verəcəkdir.

2016-CI İLDƏ TƏRCÜMƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Bu gün dünyada diqqət mərkəzində saxlanan humanitar sahələrdən biri də tərcümə, xüsusilə, bədii tərcümə probleimidir. Milli ədəbiyyatların qarşılıqlı bəhrələnməsində, ədəbi əlaqələrin inkişafında, zənginləşməsində tərcümə prosesinin rolu danılmaz və əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür. Azərbaycan mədəniyyət abidələrini, incəsənət nümunələrini dünyaya tanımaq və sevdirmək dövlətin mədəni siyasətinin önəmli bir hissəsini təşkil edir. Bu səbəbdən milli ədəbiyyatımızın dünyada təbliği də bu siyasətin önəmli bir hissəsini təşkil edir. Tərcümə olunan ən kiçik nümunə belə qarşılıqlı bəhrələnmənin, yəni Azərbaycan ədəbiyyatının dünyaya və dünya ədəbiyyatının Azərbaycan ədəbiyyatına inteqrasiyasının artan bir xətt üzərində inkişaf etməsinə səbəb olur.

Əgər tərcümə tarixinin ilk dövrlərində bu proses yalnız bir dil – rus dili vasitəsilə həyata keçirilirdisə, artıq bu gün tərcümə sahəsində xeyli mütəxəssislər yetişmiş və demək olar ki, bir çox dünya dillərindən orijinal nümunələrin daha keyfiyyətli tərcümə məsələsi özünü əyani olaraq göstərməkdədir.

Tərcümə sahəsində əsasən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Bədii Tərcümə Mərkəzi və Azərbaycan Yazıçılar Birliyi nəzdində yaradılan Bədii Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzinin fəaliyyəti xüsusilə qeyd olunmalıdır. Hər iki qurum sözügedən məsələnin

Azərbaycanda inkişaf xəttinin yüksəlməsinə xidmət göstərir. Bütün bu təşkilatlar və qurumlar hər il tərcümə ilə bağlı töhfələrini geniş ictimaiyyətə təqdim edirlər. Həmin ildə tərcümə prosesi iki müstəvidə reallaşır. Bu qurumlarla bərabər, Azərbaycanda tərcümə sahəsində xüsusi əməyi olan bir neçə mətbu orqan vardır ki, onların Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının tərcüməsində və təbliğində xidmətləri çox böyükdür. Afaq Məsudun rəhbərliyi altında dərc olunan “Xəzər”, “Azərbaycan”, “Ulduz” jurnalı və “Ədəbiyyat qəzeti”, Yazıçılar Birliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən “Dünya ədəbiyyatı” dərgisi bu sahədə gedən intensiv inkişafın təməlinə dayanan dövrü mətbuat orqanlarıdır. Bu proses 2016-cı ildə də yüksələn bir xətlə inkişaf etmişdir. İl ərzində Dünya ədəbiyyatı nümunələrindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunan əsərləri aşağıdakı qruplar əsasında təhlil etmək olar:

Avropa ədəbiyyatı

Amerika ədəbiyyatı

Rus ədəbiyyatı

Türk xalqları ədəbiyyatı

Şərq ölkələri ədəbiyyatı

Müraciətlər, əsasən, həm klassik ədəbiyyat nümunələri, həm də müasir dövr ədəbiyyat nümunələri əsasında həyata keçirilmiş, dünyaca məşhur dahi ədəbi simalar ilə bərabər, həm də çox az tanınan lakin yüksək ədəbi-fəlsəfi və estetik dünyagörüşünə sahib qələm adamlarının yaradıcılığına müraciətlər əksini tapmışdır. Araşdırmalar nəticəsində məlum olur ki, klassik ədəbiyyat nümunələrinə müraciətlər bir o qədər aktualıq təşkil etmir. Tərcümə olunan

əsərlərin böyük bir hissəsi müasir dövr ədəbiyyatını əks etdirir. Bu fakt xüsusilə, XX əsr nümunələri əsasında təsdiqini tapır. 2016-cı ildə irihəcmli əsərlərin tərcüməsi təəssüf ki, azlıq təşkil edir. Tərcümə olunan əsərlər içərisində, əsasən, hekayələr, esselər, epistolıyar ədəbiyyat nümunələri, Nobel mükafatçılarının çıxışları, məşhur insanların həyatından parçalar, müsahibələr və digər kiçik həcmli nümunələrə müraciətlər daha çoxdur.

Qeyd edək ki, 2016-cı ildə yeni tərcümələrlə yanaşı, təkrar tərcümə olunan əsərlərə də rast gəlmək mümkündür. Göstərilən bütün ədəbi nümunələrin Azərbaycan dilinə tərcümə prosesi iki yolla əksini tapmışdır:

Orijinaldan tərcümə olunan əsərlər

İkinci dil vasitəsi ilə tərcümə olunan əsərlər

İkinci dildən tərcümələr, əsasən, rus dili vasitəsilə edilmişdir. Bu da XXI əsrdə zəngin orijinal dil mütəxəssislərinin bazası olduğu bir dövrdə bir qədər təəssüf doğurur. Əsərlərin orijinaldan tərcümə olunmaması yazıçının və əsərin orijinal üslubunun oxucuya düzgün çatdırılması ilə nəticələnir. Bir çox tərcümə olunmuş əsərlərdə ixtisarlar, şişirtmələr və düzgün seçilməyən ifadələrin olduğunu nəzərə alsaq, onda bu qənaətin doğruluğu bir daha təsdiqlənmiş olur.

2016-cı il ərzində tərcümə probleminə nəzər salarkən bu sahədə Tərcümə Mərkəzinin gördüyü işlər ilə tanış oluruq. Mərkəzdə dünya ədəbiyyatının bir sıra görkəmli nümayəndələrinin əsərləri tərcümə edilərək ayrıca kitab halında nəşr etdirilmiş, ikidilli lüğətlər hazırlanmış və mərkəzin mətbu orqanı olan “Xəzər” jurnalında romanlardan

parçalar, hekayələr, şeirlər, epistolyar ədəbiyyat nümunələri, Nobel mükafatçılarının çıxışlarından parçalar oxuculara təqdim olunmuşdur. Mərkəzin gördüyü işlər əlbəttə ki, tədqiqəlayiqdir. “Xəzər” dərgisində tərcümə olunmuş əsərlərin müəllifləri haqqında məlumat verilir. Lakin bir çox hallarda əsərlərin və ədəbi nümunələrin hansı dildən, yəni orijinaldan və yaxud ikinci dilin köməyi ilə tərcümə olunması haqda nə əvvəldə, nə həmin ədiblərə aid bölmələrdə, nə də sonda heç bir məlumat verilmir. Yəni qaranlıq qalan bu məqam əslində tərcümə məsələlərində tərcümənin əsasını təşkil edən çox əhəmiyyətli bir faktdır. Sözügedən məsələ təkcə “Xəzər” jurnalına deyil, bu prosesdə iştirak edən digər mətbu orqanlara da aiddir.

İl ərzində Mərkəzdə bir neçə kitab nəşr olunmuşdur. Elə ilin əvvəlində “Bizim həyatımız – bir şəh damlası” adlı kitab işıq üzü görüb. Xalq yazıçısı Elçinin tərcüməsi ilə ərsəyə gəlmiş bu kitabda orta əsrlərdən bu yana yaşayıb-yaratmış məşhur yapon şairlərinin hokkuları, müasir yapon poeziyasından seçmələr toplanıb. Yazıçı yəqin ki, bu tərcümələri ikinci dil, yəni rus dili vasitəsi ilə həyata keçirmişdir. Ümumiyyətlə, bu il ərzində yazıçı Elçinin bir sıra tərcümələrinə rast gəlirik. Sözsüz ki, bu nümunələr müxtəlif ölkələrin ədəbiyyatlarına məxsusdur və yazıçı bir çox hallarda rus ədəbiyyatı nümunələri istisna olmaqla, ikinci dilin köməyi ilə tərcümə etmişdir. Tərcümənin yüksək peşəkarlığı onun orijinal mətn üzərində işlənməsi əsasında başa gəlsə də, burada bir istisna hal vardır. Yazıçının yüksək ədəbi-bədii və estetik düşüncə tərzi, qəhrəmanlarının mənəvi-psixoloji durumunu hiss etmək

bacarığı, hadisələri düzgün anlama və qiymətləndirmə istedadı yüksək keyfiyyəli bir tərcümə əsərinin meydana gəlməsinə kömək edir. Yazıçının tərcümə etdiyi digər nümunə Azərbaycan jurnalında Mişel Fermanın “Qapıları çırpırlar ” komediyasından parçadır.

Mərkəzin növbəti nəşri müasir dövrün Şekspiri hesab olunan Amerika dramaturqu Artur Millerin "7 pyes" adlı kitabı tərcümə və nəşr edilmişdir. Tərcümə olunan bu topluda müəllifin ayrı-ayrı illərdə qələmə aldığı və yaradıcılığının müxtəlif istiqamətlərini ehtiva edən yeddi məşhur pyesi daxil edilib. Pyesləri Azərbaycan dilinə yazıçı-tərcüməçi Yaşar tərcümə edib. Qeyd edək ki, bu, Tərcümə Mərkəzinin Artur Miller yaradıcılığına ilk müraciəti deyildir. Əvvəlki illərdə də yazıçının yaradıcılığına müraciət olunmuş və bir sıra əsərləri tərcümə olunaraq kitab şəklində çap edilmişdir. Mərkəzin növbəti nəşri “Bildirçin və payız” kitabıdır. Kitaba dünya şöhrətli Misir yazıçısı, müasir ərəb ədəbiyyatının banisi, müsəlman yazarlar arasında ilk Nobel mükafatı laureatı Nəcib Məhfuzun “Bildirçin və payız” romanı, “Zülmət gecədən işıqlı sabaha” povesti və hekayələri daxil edilib. Əsərləri dilimizə Şahin Ələsgərov tərcümə edib. Tanınmış rus yazıçısı Valeri İvanov-Taqanskinin “Zəfər və ilğım” kitabı bu il işıq üzü görüb. Kitab Moskvanın məşhur Taqanka Teatrının tarixini, bu qədim sənət ocağında çalışmış sənət adamlarının sovet ideologiyası basqısı altında üzləşdiyi çətinlikləri sənədli faktlarla əks etdirir. Kitabı Azərbaycan dilinə yazıçı-tərcüməçi Etimad Başkeçid çevirib.

Mərkəzin dünya ədəbiyyatı nümunələrindən digər tər-

cüməsi dünya şöhrətli ingilis yazıçısı Uilyam Somerset Moemin Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş “Teatr (Seçilmiş əsərləri)” kitabıdır. Kitaba yazıçının məşhur “Teatr” romanı, pyes və novellaları daxil edilib.

Həmin ildə mərkəzin dövrü mətbuat orqanı olan "Xəzər" jurnalının dörd sayı işıq üzü görmüşdür. Jurnalın müxtəlif saylarını nəzərdən keçirərkən, bir sistemləşmənin şahidi oluruq. Tərcümə işini konkret istiqamətlərdə həyata keçirən jurnal tərcümə olunmuş ədəbi nümunələri "Nobel kürsüsü", "Ədəbi irs", "Ədəbi mozaika", "Məktub", "Bəşəri Poeziya", "Seçilmişlər", "Yubiley", "Gündəlik", "Türk dünyası", "İntibah" və digər başlıqlar altında təqdim etmişdir. Dünya ədəbiyyatından nümunələri, əsasən, Zahid Sarıtorpaq, Etimad Başkeçid, İlqar Əlfi, Zakir Fəxri, Ziya Fazil, Güldəstə, Saday Budaqlı və digərləri çevirmişlər. Burada da əsərin orijinaldan və ya ikinci dil vasitəsi ilə tərcümə olunması məsələsi bir çox hallarda aydınlıq tapmır. Əsərin hansı dildən tərcümə olunması göstərilir, bu iş oxucunun öz öhdəsinə buraxılır.

Dərgidə eyni zamanda alman ədəbiyyatından Vilayət Hacıyevin Leon Feyxtvangerin "Toledolu Yəhudi qız" romanından parça və İtalyan ədəbiyyatından Cəmşid Cəmşidovun Roterdamlı Erazmusun yaradıcılığında "Axaqlıq təlimi ustası" əsərlərindən tərcümələr yer alır. Belə ki, hər iki mütərcimin tərcümə sahəsindəki peşəkar fəaliyyəti və orijinal mətnlərlə işləmək istedadı bu tərcümələrin, şübhəsiz, yüksək keyfiyyətli və uğurlu olmasından xəbər verir.

Dünya və həm də Azərbaycan ədəbiyyatından nümu-

nələrin tərcüməsi mərkəzin fəaliyyətində geniş əks olunmuşdur. Tərcümə olunan əsərlərin dilindəki bəzi leksik və qrammatik normaların pozulması və digər xırda qüsurlar nəzərə alınmazsa, Tərcümə Mərkəzinin 2016-cı ildəki fəaliyyəti kifayət qədər əhatəli və zəngindir.

Bu prosesdə iştirak edən digər mərkəz AYW Bədii Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzinin “Dünya Ədəbiyyatı” dərgisidir. Dərginin bu il İran ədəbiyyatına həsr olunmuş xüsusi sayı işıq üzü görüb. Bu sayda orijinaldan tərcümədə modern İran ədəbiyyatının 30-a yaxın nümayəndəsinin əsərləri yer alıb. Bu sayda XX əsrin 40-cı illərindən etibarən yaranmağa başlayan, müxtəlif növlər və janrlar üzrə inkişaf tapan, çağdaş forma və məzmunu malik İran ədəbiyyatı nümunələri özünə yer alıb. Bu əsərlər istisnasız olaraq orijinaldan – fars dilindən tərcümə edilmişdir. Dərgi əsasən üç hissəyə: poeziya, proza və dramaturgiya bölmələrinə ayrılır.

Dünya ədəbiyyatının bu sayına zəmanəmizin ən məşhur İran ədəblərinin yaradıcılığını əks etdirən roman, pyes, poema, hekayələr, şeirlər daxildir. Mustafa Məsturun “Tanrının ay üzündən öp...” romanı Ariz Tarverdiyevin, Şəhram Kərəminin “Yunis peyğəmbər” pyesi Dilman Şahmərđanlının tərcüməsində verilib. Sadiq Hidayət, Camal Mirsadiqi, Əhməd Mahmud, İbrahim Gülüstən, Mahmud Dövlətabadi, Əmin Fəğiri, Sadiq Çubəki, Cəlal Ale Əhməd, Huşəng Gülşiri, Xosrov Şahanin hekayələrini dilimizə Məhəmməd Nuri, Ağabala Mehdiyev, Rəşad Həsənov, Məsiəğa Məhəmmədi, Sayman Aruz çeviriblər.

Nima Yuşic, Firidun Müşiri, Jalə İsfahani, Fəruğ Fər-

ruxzad, Söhrab Sipehri, Huşəng İbtihac Sayən, Əhməd Şamlu, Mehdi Əxəvani-Salis, Mənuçöhr Atəş, Nüsrət Rəhmani, Qeysər Əminpuri, Şəms Ləngərudi, Simin Behbəhani, Xosrov Gülsürxi, Yəduallah Rəyayinin yaradıcılıqlarından poeziya nümunələri M.Məhəmmədi, M.Nuri və A.Tarverdiyevin tərcüməsində təqdim olunub.

Ölkədə gedən tərcümə prosesinin inkişafında verdiyi töhfələrə görə, “Azərbaycan” jurnalı da xüsusi çəkiyə malikdir. Həmin il ərzində “Azərbaycan” jurnalında bir çox klassik və müasir dövr dünya ədəbiyyatı nümayəndələrinin əsərləri yer almışdır. Jurnalın 2016-cı il nəşrində Mişel Fermanın “Qapıları çırpırlar” komediyası, Henrix Bölün “Və bircə kəlmə də demədi” romanından parça, Qabriel Qarsia Markesin “İtmiş çağların dənizi” hekayəsi, Kenzaburo Oenin “Nüvə əsrinin meşə güşənişini” novellası, Aleksandr Kerdanın “Mundir” hekayəsi, Frensis Vice-raldın “Benjamin Battonun sirli hekayəti”, Yuri Trifonovun “Göyərçin ölümü”, “Zoya və Verka” hekayələri və digər nümunələr tərcümə olunmuşdur. Tərcümə olunan əsərlər, əsasən, dünya ədəbiyyatında xüsusi yeri olan ədəbiyyat nümayəndələrinə məxsusdur. Burada yer alan əsərlərin böyük əksəriyyəti XX əsr nümunələrini əhatə edir. Hər bir əsərin ideya və mahiyyətində dərin mənəvi-psixoloji məqam durmaqla dövrün çətinliklərini, dünyanı uçuruma aparan səbəbləri, müasir insanın faciəsi, texnika - nüvə əsrinin gətirdiyi dəhşət və faciələr, müharibə faktoru və müsibətlər əks olunur.

Jurnalın üçüncü sayında təqdim olunan görkəmli yapon yazıçısı Kenzaburo Oenin “Nüvə əsrinin meşə guşə-

nişini” novellasında nüvə texnologiyasının gətirdiyi bəla və müsibətlər, konkret olaraq Yaponiyada baş vermiş nüvə partlayışının faciəli nəticələri bədii və obrazlı şəkildə təsvir olunmuşdur. Əsəri Əyyub Qiyas tərcümə etmişdir. Məhsuldar tərcüməçi əsərin əsas ideya və qayəsini, mahiyyətini, psixoloji və mənəvi məqamlarını düzgün ifadə edə bilmişdir.

*Sağ qalmağ keçirsə kimin qəlbindən
Bu azğın zamanda, atom əsrində
Tərk etsin şəhəri, kəndi büsbütün
Sığınsın meşəyə güc alsın ondan*

Jurnalda peşəkarlığı və yüksək tərcümə texnikası ilə diqqəti cəlb edən tərcümələrdən biri də jurnalın doqquzuncu sayında yer alan görkəmli alman yazıçısı Henrix Bölün “Və bircə kəlmə də demədi” romanından parçadır. Qeyd edək ki, həmin parça görkəmli tərcüməçi Vilayət Hacıyevin tərcüməsində təqdim olunmuşdur. Tərcüməni Azərbaycan jurnalının 2016-cı il ərzində təqdim etdiyi həm keyfiyyət, həm də üslub baxımından orijinaldan ən uğurlu tərcümə kimi qiymətləndirmək olar.

Rus ədəbiyyatı nümayəndəsi Aleksandr Kerdonun “Mundir hekayəsi” də dərin sosial-mənəvi və psixoloji məzmunla malikdir. Sosial və mənəvi sıxıntılar içərisində yaşayan, tərəddüdlərdən sıxılan, vətən və maddi rifah düşüncələri içərisində qıvrılan hərbiçilərinin həyatının bədii ifadəsini açıq şəkildə təsvir edən yazıçının bu əsərinin tərcüməsində bir qədər qüsurlar mövcuddur. İlk ola-

raq tərcümənin dili bir qədər mürəkkəb və qarışıqdır. Halbuki daha səlis də ola bilərdi. Məsələn, “danışan general Çelebuyevdir. Mənə alay komandiri Çelebuyevi verin” əvəzinə, “Çelebuyevlə calaşdırın”, “zaçot” sözü əvəzinə, “məqbul” ifadəsi, “qəlbinə vəlvələ salmaq” deyil, “vəsvə-sə salmaq” ifadələri və digər leksik mahiyyətə malik qüsurular nəzərə alınsaydı, daha yaxşı olardı. “Napoleon kimi tösmərək” ifadəsi də bir qədər düzgün seçilməmişdir. Lakin əsərin tərcüməsində bir sıra leksik normaların pozulmasını nəzərə almasaq, əsas ideya və mahiyyət, yazıçının ötürmək istədiyi psixoloji və emosional fikir, ideya mahiyyətini qoruyub saxlamışdır. Əsəri Knyaz Qoçaq və Məmməd Oruc tərcümə etmişlər. Azərbaycan jurnalının fəaliyyətini nəzərdən keçirdikdə, onun ədəbi prosesin bir parçasına çevrilmiş tərcümə məsələsində böyük əməyin olduğunu görürük.

Sözsüz ki, ölkədə gedən tərcümə prosesində “Ədəbiyyat qəzeti”nin də fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilməlidir. “Xəzər” jurnalında olduğu kimi, “Ədəbiyyat qəzeti”ndə də bu proses sistemli şəkildə aparılmışdır. Qəzetin öz oxucularına 2016-cı il ərzində təqdim etdiyi ən böyük töhfə ardıcıl olaraq ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatçılarının həyat və yaradıcılıqlarına müraciət olunmasıdır. Qəzətdə müxtəlif səpkili tərcümələr ədəbi, elmi-nəzəri, epistolyar ədəbiyyat nümunələri, xatirələr və s. yer almışdır. Qəzətdə rus dilindən tərcümələrlə yanaşı, orijinal mətnlərin də tərcüməsi yer alıb. Orijinal mətnlərə müraciət edən mütərcimlər içərisində Vilayət Hacıyev alman yazıçısı Henrix Böllün yaradıcılığından “Və bircə kəlmə də demədi”, Cəmşid

Cəmşidov italiyan ədəbiyyatından İtalyo Kolvinonun “Üz qarası”, “Vıdan”, Antoniyo Tabukinin “Yuxular haqqında yuxular”, Şamil Zamanın fransız ədəbiyyatından Mopassanın “Milton Ata”, Pəri Mirəliyevanın ingilis yazıçısı Corc Oruelin “Mən niyə yazıram”, Doris Lessinqin “Tunnelin içində”, Tomas Elyotun “Mükəmməl tənqitçi”, Henrit Devit Taranın “Tumurcuqlar və quşların səsi”, eləcə də digər orijinal nümunələrə müraciətlər olunmuşdur. Qəzetdə türk xalqları ədəbiyyatından poeziya nümunələrini Dilsuz tərcümə etmişdir. Həmçinin Ağaddin Babayev, Əyyub Qiyas, Səlim Babullaoglu, Günəl Eyvazlı, Zakir Abbas, Xatirə Nurgül, Könül Həsənqulu və digərlərinin tərcümələri özünə yer alır. “Ədəbiyyat qəzeti”ndə yer alan silsilə tərcümələrdən biri Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşı Nərgiz Cabbarlının Cingiz Aytmatovun yaradıcılığından çevirdiyi “Kosandra damğası” romanıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, romanın tərcüməsi “Ədəbiyyat qəzeti”nin demək olar ki, əksər saylarında özünə yer almışdır. Tərcüməçinin dilinin səlisliliyi, romanda baş verən hadisələri tərcümədə yüksək səviyyədə ifadə etmək bacarığı, qəhrəmanların psixoloji durumunu ifadə etmək məharəti diqqətə layiqdir. Qeyd edək ki, Nərgiz Cabbarlının bu tərcüməsi onun 2016-cı ildə etdiyi yeganə əsər deyildir. Rünoski Akutaqavanın seçilmiş əsərləri, Günter Qrasın “Mənim yüz illiyim” adlı əsərləri tərcümə edərək geniş oxucu kütləsinin ixtiyarına vermişdir.

Bununla yanaşı, bir çox tərcümə əsərləri “Kult.az”, “Avanqard.net” mədəniyyət portalı və digər elektron portallarda təqdim olunmuşdur.

O cümlədən, institutun əməkdaşı Cavanşır Yusiflinin Transhormer yaradıcılığından seçilmiş əsərləri, Eqzuperidən “Balaca şahzadə”, Kamunun yaradıcılığından gündəliklər, Edmon Jadedən şeirlər və digər ədəbi nümunələr tərcümə olunmuşdur. İnstitutun əməkdaşı Təhminə Bədəlovanın tərcümələrindən ibarət kitab da işıq üzü qörmüşdür. Kitabda Anderson Bredberi Kiplinq, Hemenquey, Dikkens, Balzak və digərlərinin tərcümə əsərləri öz əksini tapmışdır. Lakin qeyd edək ki, bu əsərlər orijinaldan deyil, ikinci dil, yəni rus dili vasitəsi ilə tərcümə olunmuşdur. Bu il institutun digər əməkdaşı Mehman Həsənovun Çingiz Aytmatovun yaradıcılığından tərcümə etdiyi “Üz-üzə” əsəri işıq üzü görmüşdür. Qədim dövr ədəbiyyatı şöbə-sində Süleyman Əl Bəkirinin “Taleyin ironiyası, yaxud sürgündə eşq macəraları” əsəri orijinaldan yəni fars dilindən Məmməd Həsən Qənbərli və Elnarə Zeynalova tərəfindən tərcümə olunmuşdur.

Bu il ərzində Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində institutun direktoru akademik İsa Həbibbəylinin təşəbbüsü və Elmi Şuranın qərarı ilə “Ədəbiyyat-şünaslıq plyus” yaradıcılıq birliyi də fəaliyyətə başlamışdır ki, bu da ölkədə bədii tərcümə prosesinin yüksələn xəttlə inkişafına dəstək verəcəkdir.

Azərbaycan klassik və müasir ədəbiyyatının dünya dillərinə tərcüməsi və təbliği məsələsi bu gün çox əhəmiyyətli xarakter daşıyır. Qloballaşma və multikulturalizm dövründə dünya xalqları öz milli mədəni irsini yaşatmaq məqsdi ilə müxtəlif yollarla təbliğat aparır və qarşılıqlı bəhrələnmə vasitəsi ilə dünyada gedən ədəbi-mədəni pro-

sesin zənginləşməsinə xidmət göstərirlər. Bu ədəbi prosesin nə qədər məhsuldar olması isə təcümə olunan əsərlərin miqyasından və keyfiyyətindən asılıdır. Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatını zənginləşdirmə prosesi bir neçə əsrlik tarixə malikdir. Sevindirici haldır ki, bu gün də bu proses ölkədə davam etməkdədir və bir çox Azərbaycan müəlliflərinin əsərləri dünya dillərinə tərcümə olunaraq həmişəyaşarlıq qazanır.

Böyük demokrat yazıçı Cəlil Məmmədquluzadənin “Poçt qutusu” hekayələr kitabı Gürcüstanda işıq üzü görmüşdür. Bu kitaba yazıçının əsərləri ilə yanaşı, həyatının müxtəlif dövrlərini əks etdirən fotosəkillər də əlavə olunmuşdur. Kitabın ön sözü akademik İsa Həbibbəyliyə məxsusdur. Ümumiyyətlə, bu gün Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının dünyada təbliğində və müxtəlif dünya dillərinə, o cümlədən polyak, litva, ingilis və müxtəlif Şərqi dillərinə tərcümə olunmasında akademik İsa Həbibbəylinin xidmətləri misilsiz və danılmazdır. Gürcüstanda çap olunan daha bir milli ədəbiyyat nümunəsi professor Məhərrəm Qasımlının (Orxan Paşanın) “Yağmur qoxusu” şeirlər kitabı və xalq şairi Sabir Rüstəmxanlının “Ölüm zirvəsi” adlı romanıdır. Hər üç əsər Tiflisdə “Universal” nəşriyyatında işıq üzü görmüşdür. Azərbaycanın dahi şairi Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” əsəri özbək dilinə tərcümə olunmuşdur. Fərid Hüseynin şeirləri ingilis dilinə tərcümə olunaraq Amerikada çap olunmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatının təbliğində Tərcümə Mərkəzinin xidmətləri böyükdür. Ötən il ərzində mərkəzdə bir çox layihələr hazırlanmış, milli ədəbiyyat nümunələri tərcümə olunmuşdur.

cümə olunmuş və müxtəlif ölkələrdə təqdimat mərasimləri keçirilmişdir. Bu silsilədən “Müasir Azərbaycan hekayəsi antologiyası” Misirdə, ikicildlik “Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası” isə Türkiyədə tərcümə olunaraq işıq üzü görmüşdür.

Beləliklə, 2016-cı ildə ölkədə gedən tərcümə prosesi haqqında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, tərcümə prosesi ikitərəfli inkişaf etmişdir – həm Azərbaycan ədəbiyyatının dünya dillərinə tərcüməsi, həm də dünya ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcüməsi məsələsi öz əksini tapmışdır. Bu proses orijinal və ikinci dilin köməyi ilə həyata keçirilmişdir. İl ərzində müasir ədəbiyyat nümunələrinə müraciətlər üstünlük təşkil edir. Bütün yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq, ölkədə gedən tərcümə prosesini qənaətbəxş hesab etmək olar.

Günay QARAYEVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

UŞAQ NƏSRİ VƏ DRAMATURGIYASI

Ədəbi prosesin uşaq ədəbiyyatına diqqəti, ayrı-ayrı mətbu orqan və qurumlarda bu ədəbiyyatın müasir durumu, problemləri, perspektivləri ilə bağlı aparılan müzakirələr əfsuslar olsun ki, təsirsiz olaraq qalmaqdadır. Bu təkcə Azərbaycanda deyil, bir çox qabaqcıl ölkələrin ədəbiyyatında yaşanan ciddi məsələlərdən biridir. Keçirilən müzakirələrdə məsələnin ictimai tərəfləri, tarixi-xronoloji aspektləri qabardılsa da bu ədəbiyyatın müasir durumunun yeni nəslin formalaşmasındakı rolu və əhəmiyyəti müzakirə mövzusunə çevrilə bilmir. Təhlil və tədqiqat işinin uşaq ədəbiyyatının nəzəri-estetik problemləri istiqamətində aparılması bu gün ədəbi tənqiddin qarşısında duran ciddi problemlərdən biridir. Respublikamızda bu sahədə görülən işlər, yeni layihələr, uşaq ədəbiyyatının bədii yaradıcılığın müstəqil bir sahəsi kimi ardıcıl olaraq diqqətdə saxlanması, eləcə də ilin ən yaxşı uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin seçilib mükafatlandırılması bu sahəyə həm ictimai, həm də bədii marağın gücləndirilməsi, yaradıcılıq imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində yeni imkanlar qazandırır. Yola saldıığımız ötən ildə Təhsil Nazirliyinin “Kiçikyaşlı məktəblilər üçün ən yaxşı nəzm, nəsr, dram əsərləri” müsabiqəsində Rafiq Yusifoğlunun şeir, Sevinc Nuruqızının nəsr və dram nominasiyaları üzrə birinci yerə layiq görülmələri, artıq ikinci ildir ki, uşaq ədəbiyyatı üzrə “Qızıl

kəlmə” mükafatına kitabların təqdim olunub mükafatlandırılması təqdirəlayiqdir. Uşaq yazarı Aygün Bünyadzadənin 11 may 2016-cı il tarixində Polşada “Uşaqlar qarşısında xidmətləri üçün” Beynəlxalq “Təbəssüm Ordeni”nə layiq görülməsi də ilin bu sahədəki uğurları sırasındadır. Bununla yanaşı, 2016-cı ildə Qafqaz Universiteti və Yazıçılar Birliyinin birgə təşkilatçılığı ilə III Beynəlxalq Uşaq Ədəbiyyatı Simpoziumunun keçirilməsi, Azərbaycan, Türkiyə, Qırğızıstan, Makedoniya, Rusiya, İran və İraqın 40 fərqli universitetindən elm adamları, uşaq ədəbiyyatı sahəsi ilə məşğul olan mütəxəssislərin, şair və yazarların, uşaq jurnal və qəzet redaktorlarının iştirak etdikləri tədbirdə uşaq ədəbiyyatının inkişafı istiqamətində görülən işlər, bir sıra məsələlər müzakirə edilmişdir. Uşaqların təlim-tərbiyəsi, intellektual səviyyələrinin yüksəldilməsi, onlarda kitaba maraq oyatmaq, maarifləndirmək, oxu vərdişləri yaratmaq, virtual aləmin ənginliklərindən ayıraraq mənəvi inkişafına təkan vermək məqsədilə Firidun bəy Köçərli adına Uşaq Kitabxanası da hər il olduğu kimi ötən ildə bir çox layihələr reallaşdırmış, tədbirlər, kitab sərgiləri təşkil etmişdir. Bütün sadalananlar bu sahədəki ictimai-təşkilati işlər kimi təqdirəlayiqdir. Bəs yola saldıığımız 2016-cı ildə uşaq ədəbiyyatının bədii keyfiyyəti, məzmun-forma, janr axtarışları hansı səviyyədə olmuşdur? Suala cavab vermək o qədər də asan deyil! Düzdür, uşaq nağılları, hekayələri yazılmış, ayrı-ayrı dərgilərdə çap olunmuşdusa da, əfsuslar olsun ki, bu ilə imzasını qoyan müəllif və əsərə rast gələ bilmədik. Əldə etdiyimiz “Göyərçin”, “Göy qurşağı”, “Yemlik”, “Sehrli dünya”, “Günəş” jurnalları və “Sava-

lan”, “Tumurcuq” qəzetlərində uşaq yazarlarının nağıl, hekayə və pyesləri çap olunmuş, uşaqların zövqünü oxşayan, onlarda yüksək insani keyfiyyətlər aşılaman, əxlaqi-tərbiyəvi mövzuda yazılmış nümunələr yer almışdır. Maraqlı rubrikaları, uşaqların məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirən, öyrədiciyi, informativliyi ilə fərqlənən “Göy qurşağı”, həm klassik, həm də müasir şair və yazıçıların yaradıcılığına geniş yer verən, müxtəlif xalqların ədəbiyyatından seçmə nağıl və hekayələrin yer aldığı “Göyərçin” jurnalı, yeni yaradıcı qüvvələrin təmsil olunduğu, mövzu rəngarəngliyi, yeniliyi, bədii dəyəri və müasirliyi ilə gənc nəslin zövqünü oxşayan “Yemlik” jurnalı, görkəmli şəxsiyyətlər, qəhrəmanlar haqqında maraqlı məlumatları, əxlaqi-tərbiyəvi mövzularda yazılmış hekayə və nağılları ilə diqqət çəkən “Savalan” qəzeti uşaq mətbu orqanları içərisində seçilənlərdəndir.

Yola saldıığımız ilin ədəbi mənzərəsində müəyyən uğurları olan Zahid Xəlil, Rafiq Yusifoğlu, Qəşəm İsabəyli, Sevinc Nuruqızı, Reyhan Yusifqızı, Gülzar İbrahimova, Aygün Bünyadzadə, artıq öz imzası ilə diqqət çəkən Arzu Soltan, Əfsanə Laçın, Elvira Məmmədova, Sevinc Elsəvər, Murad Köhnəqala, Alov İnnanavə başqa müəlliflərin nağıl, hekayə, povest və pyeslərinin bir qismi kitab halında, böyük bir qismi isə “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Göyərçin”, “Göy qurşağı”, “Yemlik”, “Şehrli dünya” jurnallarında, “Ədalət”, “Kaspi”, “Savalan”, “Tumurcuq” və digər qəzetlərdə dərc edilmiş, manera.az., kultur.az. saytlarında yerləşdirilmişdir. 2016-cı ilin statistikasına nəzər salsaq, uşaq yazarlarının kitab halında çap olunmuş əsərləri azlıq təşkil

edir. Zahid Xəlilin “Çınqı” (Bakı, “SkyG”, 2016), Arzu Soltanın “Birpərdəli uşaq pyesləri” (Bakı, “Elm və təhsil”, 2016), Reyhan Yusifqızının “Məstan və Babu” (Bakı, “Altun kitab”, 2016), Vüqar Haqverdiyevin “Sehrli planşet” (Bakı, “Altun kitab”, 2016), Mehriban Nağıyevanın “Əsmərin sehrli zənbili” (Bakı, “Time Print”, 2016) kitabları çap olunmuş, Rafiq Yusifoğlu, Reyhan Yusifqızı, Sevinc Nuruqızı, Aygün Bünyadzadə, Rasim Qaraca, Əfsanə Laçın, Sevinc Elsəvər, Gülzar İbrahimova, Əfsanə Laçın, Alov İnanna, Elvira Məmmədova, Mirmehdi Ağaoğlu, Murad Köhnəqala, Əjdər Olun və başqalarının nağıl, hekayə və pyesləri yuxarıda adları qeyd olunan dərgi və saytlarda yayımlanmışdır. Konkretlik yaransın deyə, ilin uşaq ədəbiyyatı nümunələrini tipoloji olaraq üç istiqamətdə təsnif edə bilərik.

1. Öyrədici, əxlaqi-tərbiyəvi, didaktikməzmunlu nağıl və hekayələr

2. Sosial-psixoloji hekayələr

3. Müxtəlif məzmunlu nağıl və hekayələr

Kiçik yaşlı uşaqları ətraf mühitlə tanışlıqda maarifləndirmək, onların intellektual inkişafına təkan vermək, müstəqil düşünmə, bilik və bacarıq vərdişlərini formalaşdırmaq Reyhan Yusifqızı üslubuna xas xarakterik keyfiyyətlərdəndir. Onun “Məstan və Babu” nağılı bu cəhətdən ilin seçilən nümunələri sırasındadır. Məstan pişik və ayı balası Babunun arasında təsadüfi tanışlıqdan yaranan dostluq əlaqələri və bunun əsasında qarşıya çıxan suallara verilən düşündürücü, məntiqi cavablarla uşaqların bilmədikləri məsələlərə aydınlıq gətirilir. Öyrədici xarakter daşıyan bu

nağıl uşaqları düşündürür, onların müəyyən anlayışlar haqqında təəssüratlarını genişləndirir, təfəssilatlı məlumatlar verir. Qarşılıqlı münasibət, ətraf mühitlə tanışlıqdan yaranan müxtəlif suallar uşaqlarda yerin cazibə qüvvəsi, suya düşən kölgə, eynək taxan Dovşanın öz eynəyini Babuya verməsi, başqasının eynəyini geyməyin mənfi tərəfləri, bir-birilə görüşərkən salamlamağın mənası, təbiət hadisələrini ağıllı analiz etmək, ağ və qara bulud, saymağın əhəmiyyəti, fəsillər və onların xüsusiyyətləri, saati asan öyrənmə üsulu haqqında uşaqlara bilgiler verilir.

Öyrədici, intellektual nağılda diqqət çəkən əsas məsələlərdən biri də Məstan pişik obrazının milli obraz kimi yeni biçimdə təqdimi və səciyyələndirilib fərqləndirilməsidir.

Əvvəlki illərdə olduğu kimi ötən il də yazarlarımız folklorun ən çevik, fantaziyaya dayaqlanan nağıllara, əsasən, hekayə-nağıl, povest-nağıla daha çox müraciət etmişdilər. Təcrübəli yazar Zahid Xəlilin “Çınqı” nağılı bu cəhətdən seçilən nümunələr sırasındadır. İlk dəfə “Azərbaycan” jurnalında və eləcə də, yazıcının “Yetmiş yaşın işığı” kitabında müxtəlif məzmununda nağıl və hekayələrlə birgə çap olunmuş “Çınqı” nağılı maraqlı süjet və kompozisiyaya, qeyri-adi və eləcə də fərqli obraz özünəməxsusluğuna, çevik nağıl təhkiyəsinə malikdir. Əsərdə Çınqı həm milli uşaq ədəbiyyatımızın, həm də dünya ədəbiyyatında ona oxşar obrazlarla birgə canlandırılır ki, bu da balaca oxucunun maraq dairəsini genişləndirməklə yanaşı, onda yeni təəssüratlar yaradır. Yazıçı nağılın başlanğıcından uşağın diqqətini nəzarətdə saxlayır. Şəhərdə baş verən

qeyri-adi hadisənin təsiri altında kiçik oxucu yeni dünyaya gələn nağıl qəhrəmanının sərgüzəştlərini izləyir, nağıllar aləminə düşür. Şəhərin işıqlarının sönməməsi və bunun yeni nağıl qəhrəmanı Çınqının doğulması ilə bağlılığı, qeyri-adi qəhrəmanın nağılçı ilə görüşməsi, onun yazıçının yazı makinasından başlanan səyahəti maraqla doğurur. Çınqının avtobusla təyyarə meydanına, sonra təyyarə ilə öz qardaşı Cırtanla görüşmək üçün Rusiyadan Azərbaycana – Yevlaxa gəlməsi, başına gələn sərgüzəştlər, yol boyu uşaqları bəzən həyəcanlandıran səfər hadisələri, balaca Təranə ilə tanışlığı, tənha baba və nənə ilə rastlaşması, müəllifin nağıllarından yaxşı məlum olan Azman və Cırtanla bağlı hadisələr süjet boyu maraqla izlənilir. Nağılın dili sadə, təmiz, oxunaqlı, cazibədar təhkiyəsi ilə seçilir. Lakin son dövr müasir nağıllarda rast gəlinən qüsurlardan biri kimi nağıl təhkiyəsinin pozulması, nağılçının mətnə müdaxiləsi və bunun nağıl seyrini dağıtması yazıçının üslubundan da yan keçməmişdir. “– Görün bizim ölkəmiz necə qüdrətlidir ki, onun paytaxtındakı işıqlar gündüz də sönmək istəmir. Bu həqiqətə inanmayanlar şəhərin işıq şəbəkəsinin rəhbərliyinə zəng edib soruşa bilər:

- Bəli, bizim yüksəlişimiz o qədər çoxalıb ki, təkə işıqlarımız deyil, bütün işıldayanlar, parıldayanlar, şöləsalanlar canı-dildən bərq vururlar. Bu, xalqla dövlətin birliyinin təntənəsi deyilsə, bəs nədir?

Qoy bu boğazdan saz, ağıldan az adamlar nə qədər istəyirlər, boğazlarını yırtsinlar.Mən isə sənə kiçik bir sirr açım...”

Əsərin süjet və maraqlı kompozisiyası nağılın janr imkanlarının genişləndirilməsinə imkan yaradırdı ki, balaca Çınqının sərgüzəştləri fonunda uzaq Rusiyadan başlayıb Azərbaycana – Yevlax şəhərinə qədər uzanan məsafədə müəllif daha maraqlı, təfsilatlı, dolğun təsvir və bilgilərlə kiçik oxucunu məlumatlandırır, həm Rusiyanın, həm də Azərbaycanın təbiəti, ətraf mühiti, insanları və bunlar arasında fərqliliyi dolğun təsvirlərlə əsaslandırır. Bu zaman balaca Çınqının sərgüzəştlərini əks etdirən nağıl daha maraqlı olardı.

Uşaq yazarlarımız ötən il yeniyetmələrin ehtiyaclarını ödəməyə çalışmış, əsasən, kiçikhəcmli hekayələrlə onların maraqları, sıxıntıları, arzu və istəkləri, ruhi-psixoloji durumlarını səciyyələndirən nümunələr yaratmağa müvəffəq olmuşdular. Reyhan Yusifqızının “Təranənin arzusu”, “İki şahin”, Mirmehdi Ağaoğlunun “Oğlum üçün hər şey”, İncilab Nasehin “Təzə paltar qoxusu” hekayələri bu cəhətdən düşündürücü və təsirlidir.

Reyhan Yusifqızının balaca qəhrəmanı Təranə soyuq havada sığınacaq axtaran göyərçinə qayğı göstərir. Ona öz isti otağında yer verən, qayğısına qalan balaca qızcığaz bir gün göyərçinin uçub getdiyini, yerində isə bir lələk qoyduğunu görür. Nağılvarı süjet, qeyri-real əhvalatdan real dünyaya bağlanan hadisələr uşaq dünyasının maraqlı tərəflərini, ilk baxışda primitiv görünən, amma məğzində böyük istək və arzular aləmini açmaqla daha geniş məsələlərə yönəldilən mətləblərə istiqamətlənir. Qeybdən gələn, balaca qızcığazı diksindirən səs, etdiyi yaxşılığın müqabilində onun bir arzusunun həyata keçiriləcəyini bil-

dirir, onu düşündürür. Özünün kiçik arzusundan anasının böyük mənzil almaq, nənəsinin tez sağalması, Qarabağda yaralanan, əlil arabasına məhkum olan qonşu Oqtay əminin bu əzabdan azad olması və sair arzular balaca Təranəni düşünməyə, götür-qoy etməyə yönəldir.

Təranənin: – Oqtay əmi, əlil arabasını atmaq, ayağa qalxmağı çox istəyirsizmi? – sualına: – Əlbəttə, istəyirəm, qızım, çox istəyirəm. Amma bu mümkün deyil. Həm də mən tək deyiləm axı. Müharibədə yüzlərlə cəsur oğullarımız şəhid olub, məndən də yaxşı oğlanlar ömürlük əlil qalıblar. Müharibə amansızdır. Amma nə edək, müharibəni biz başlamamışıq... İnşallah, Qarabağı alandan sonra müharibə bitəcək”. Artıq arzusunu qərarlaşdıraraq balaca qızcığaz göyərçinə Qarabağı istədiyini bildirir. Qızcığazın istəyinə qarşı müəllif xoşbəxt sonluq, arzu-istəkləri reallaşdıran nağıl təhkiyəsini dağıdaraq oxucunu daha dərin, real düşüncələrə istiqamətləndirir.

Sənin arzun o qədər böyükdür ki, onu yerinə yetirməyə mənim gücüm çatmaz. Amma mən nə edəcəyimi bilirəm. Mən sənin ürəyindəki o böyük Vətən sevgisini bütün Azərbaycana yayacağam! O zaman ki, hər kəsin ürəyi Vətən sevgisi ilə dolacaq, onda Qarabağ azad olacaq. Və siz daha heç vaxt müharibə görməyəcəksiz. Ağ göyərçin uçub getdi. Qızcığaz onun ardınca baxıb əl elədi.

O gündən Təranə gözləyir”.

Yola saldıığımız ildə uşaq yazarları əvvəlki illərə nisbətən mövzu müxtəlifliyi və rəngarəngliyinə diqqət yetirmiş, xüsusilə, 2016-cı ildə bir nömrəsi çapdan çıxan “Yemlik” jurnalında nisbətən orta yaşlı və eləcə də, yeni-

yetmələr üçün maraqlı psixoloji hekayələr qələmə almışdılar. Mirmehdi Ağaoğlunun “Oğlum üçün hər şey” və İnkilab Nasehin “Təzə paltar qoxusu” hekayələri bu cəhətdən maraqlı nümunələr sırasındadır. Birinci hekayədə atasını erkən itirən ərköyün oğlan övladının tərbiyəsində bir tərəfdən ananın yaşadığı həyat, digər tərəfdən atasız böyüyən övladın psixoloji sarsıntıları, daxili-mənəvi iztirabları əks olunur. Əlindən telefon düşməyən oğlanın atasının facebook ünvanına məktub yazması və ondan cavab gözləməsi, ananın atanın ünvanından oğula cavab göndərməsi təsirləndirirsə, ikinci hekayədə küçədə başsız, səfil həyat keçirən, hər axşam paltar mağazasının qapısında gecələyən oğlanın burnuna hakim kəsilən qoxuyla bağlı narahatçılığı və sonda onun yaxınlığında gecələdiyi paltar dükanının qoxusu olması və bu qoxuya həsrət uşağın daxili-psixoloji yaşantıları əks olunur. Bununla yanaşı, Qəşəm İsabəylinin “Allah və İnsan”, Aygün Bünyadzadənin “Qoca mələyin hədiyyəsi”, Sevinc Nuruqızının “Melissa”, “Kədərli nağıl”, Murad Köhnəqalanın “Cücənin sarı pomadası”, Sevinc Elsəvərin “Xeyirxah siçan”, Alov İnanmanın “Bir və sıfır”, Əfsanə Laçının “Qış nağılı”, “Balaca qaya”, Reyhan Yusifqızının “İgid şahin”, Musa Sadığın “Sehrlı dən”, “Zəhmət”, Lətif Vəlizadənin “Həbib” hekayə və nağılları uşaqlar üçün yazılmış maraqlı nümunələrdəndir. İlin nəsr nümunələri içərisində quru təsvirçilik, şablon ifadə üsulu, məna tutumu olmayan, reallıqdan uzaq, kiçiklərin fantaziyaya söykənən yalançı qəhrəmanlıqları, uşaqlarda heç bir estetik hiss, bədii zövq aşılamaayan hekayələrə də rast gəlmək mümkündür. Günel Məmmədخانlının

“Dənizin nağılları”, Gülzar İbrahimovanın “Gizli qəhrəmanlar”, Şahnaz Kamalın “Yaxşılıq” və başqa hekayələr bu qəbildəndir. Ayrı-ayrı uşaq qəzet və jurnallarında kiçik yaşlı uşaqların zövqünü oxşayan, onları tərbiyələndirən, dünyagörüşlərini, məntiqlərini gücləndirən müxtəlif səpki-li əsərlərə də rast gəlmək mümkündür. Qarabağ müharibəsi, torpaq uğrunda şəhid oğullarımız haqqında əsərlər yazmaq, bir tərəfdən onların qəhrəmanlıqlarını əbədiləşdirmək, digər tərəfdən isə gənc nəslin qəhrəman, vətənpərvər ruhda formalaşmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Lakin təcrübə göstərir ki, müharibə mövzusunun yaratdığı ictimai-sosial, mənəvi-psixoloji yaşantıların uşaqların psixologiyasında doğurduğu ağrılar bir çox uğurlu hekayələrin mövzusunə çevrilə bilmişdir. Son illərdə bu mövzuda maraqlı nümunələrə az da olsa, rast gəlmək mümkündür. Əfsuslar olsun ki, qəhrəmanlarımız, igid oğullarımızın şücaətinə həsr olunan bir çox əsərlər primitivliyi, dağınıq süjet xətti, ümumiləşdirmə gücü zəif, təsir qüvvəsi isə olduqca az olan nümunələrə də rast gəlmək mümkündür. Xanım Mehdixanlının “Mübarizin nağılı” hekayəsi buna misal ola bilər. Milli qəhrəman Mübariz İbrahimovun igidliyini əfsanə kimi kiçik oxucuya diqtə edən müəllif onu təqdim edə bilmir, sadəcə sərgiləməyə üstünlük verir. Hətta dildə üslub xətalari, söz təkrarları mətn boyu oxucunu yorur.

Son illər uşaq nəsrində janr təkamülü diqqət cəlb edən və yeni, fərqli nümunələrin yaranmasına təkan verən əsas amillərdən biri kimi nəzərə çarpır. Xüsusilə, elmi-fantastik janr, intellektual nəsr, dekonstruktiv mətn, nağıl və klassik

hekayələrin variantlı şəkildə təqdimi diqqəti cəlb edir. Buna misal olaraq Sevinc Elsəvərin “Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm”, “Tıq-Tıq xanım”, Rasim Qaracanın “Cırtan” xalq nağılı əsasında yazılmış “Kim yatmış, kim oyaq” nağılıının yeni versiyada improvizasiyası maraqlı doğurur. Ədəbiyyat yalnız milli çərçivədə məhdudlaşmamalıdır. Qloballaşma, dünya elminə, təhsilinə inteqrasiya, ədəbiyyatlararası rabitə yaradır. Əgər nəzərə alsaq ki, ədəbiyyat bu gün həm də ən gəlirli kommersiya sahələrindən biridir. Müxtəlif dünya ölkələrinin nağıllarının variantivliyi, mətnin əsasında yeni mətnin yaranması, çeşidli animasiya filmlərinin çəkilməsi və kütləvi yayımı buna əyani misal ola bilər. “Disney”, “Şirek”, “Rapunzel” kimi müasir tammetrajlı film və nağıl süjetlərinin əksəriyyəti dekonstruksiya olunub. Milli uşaq ədəbiyyatımızda da müxtəlif mətn variantları olan və mətnin buna imkan yaratdığı “Cırtan”ın dekonstruksiyası həm milli obrazın tanıtılması, həm də maraqlı animasiya filmlərinin çəkilib yayılmasında xüsusi effekt yarada bilər. 2016-cı ildə Rasim Qaracanın “Cırtan” xalq nağılı əsasında yazılmış “Kim yatmış, kim oyaq” nağılı, adından göründüyü kimi, bütöv mətnin deyil, Cırtanın öz dostları ilə birgə azıb divin evinə düşməsi epizodunun əsasında tərtib olunub. Məndə Cırtanın dostları xalqı simvolizə edir. Div Cırtanı öz dostları ilə üz-üzə qoyur. Ona belə dostlardansa, onun tərəfinə keçməyi məsləhət görür və dolabdan çıxartdığı pullarla onu şirnikləndirir: “Mən sənə səmimi qəlbdən deyirəm, al bu pulları, yoldaşlarına verib onları yola sal, özün

isə mənim yanımda qalıb firavan yaşa. Yaz, yarat, intellektual işlərlə məşğul ol...”

- İndi isə, mənim əziz balam, yoldan gəlmisən, çox yorulmusan, gedib yata bilərsən. Qalan şeyləri də sabah danışarıq! Div Cırtdanı yuxuya verdikdən sonra manqal üçün odun toplamağa yollanır.” Dərin məna, dolğun məzmun, mətnin alt qatındakı informativliyi, nağıl təhkiyəsini saxlamaqla onu tam yeni, müasir mətn kimi təqdim etməkdə müəllif peşəkarlığı diqqəti cəlb edir. Nağıl təkcə uşaqlar üçün deyil, böyüklərin də marağını cəlb edir. K.Çukovski yazırdı: “Uşaq əsəri ən yüksək bədii “sınağa” malik olmalıdır, uşaqlar və böyüklər tərəfindən estetik dəyər kimi qəbul edilməlidir.” Qeyd edək ki, bu cür mətn-daxili gəzişmələr, dekonstruksiya təkcə nağıl və hekayələrdə deyil, uşaq pyeslərində də tez-tez təsadüf olunan hallardandır.

Uşaqlar üçün yaradılmış ədəbiyyatın sayəsində oxucu üçün yeni dünya, obrazlar, davranış modelləri açılır, şəxsiyyətin mənəvi-əxlaqi inkişafının əsas təkanvericisi olan ədəbiyyat uşağın aqlını, təxəyyülünü inkişaf etdirir. Bu gün hekayə və nağılların çoxluğuna baxmayaraq, milli uşaq ədəbiyyatımızda irihəcmli povest və romanların yaranmasına böyük ehtiyac hiss olunur. Kiçikhəcmli nağıl və hekayələrlə kifayətlənən uşaq yazarlarımız dünya uşaq ədəbiyyatının təcrübəsindən yararlanmalıdırlar. İlk növbədə uşaq cəmiyyətinə adaptasiya olmalı, günümüzün mürəkkəb mənzərəsində intiharların çoxalması, sosial bərabərsizlik, ailə-məişət problemləri, narkomaniya və xəstəliklərin qurbanlarının əsasən uşaqlar olduğu bir zamanda

uşaqlarda yalnız estetik zövq, anlayış formalaşdırmamalı, onları həm də neqativ komplekslərdən qoruyan, uzaqlaşdıran, yaşamağa, elmə, təhsilə istiqamətləndirən əsərlərlə gündəmə gəlməlidir. Bu cəhətdən uşaq ədəbiyyatının üzərinə az vəzifə düşür. Uşaqların mənəvi acılığını, istək və arzularını ödəyən ədəbiyyat psixologiyada həm də terapiyanın bir formasıdır. 2016-cı ilin sonlarında “Mayak” radiostansiyasında ilin ən yaxşı uşaq kitabları mütəxəssislərin iştirakı ilə müzakirəyə çıxarılmış, uşaq ədəbiyyatının müasir durumu hərtərəfli təhlil edilmişdir. Həm dünya, həm də rus uşaq ədəbiyyatı nümunələri içərisində amerikan yazıçısı Lora İnqlz Uaylдерin “Böyük meşələrdə kiçik evcik” kitabının davamı olaraq çap olunan “Preriyada evcik” kitabında vəhşi Qərbin indiki həyatı və yaşam tərzini, yeniyetmələr üçün ənənələrə bağlı gözəl nümunələr yaranan Yulya Yavlerin “Leninqrad nağılları” seriyasından buraxılan “Qarğanın uşaqları”, “Oğurluq şəhər” kitabları, Darya Dorukun “Səs”, Evqeni Rudaşevskinin “Salam qardaşım Bzau” kitabları mövzu əlvanlığı, genişliyi, global dünyanın hadisələrinə mistik yanaşma, tarixi faktlar, məişət stixiyası və əlvan lövhələri, sosial həyatın geniş, epik təsvirləri ilə diqqəti cəlb etdiyi vurğulanmış, uğurlu nümunələr kimi yüksək qiymətləndirilmişdir. Ədəbiyyat təbliğatının analitik, tez təsir edən formalarından biridir. Çox zaman uşaqlarımızın müəyyən tarixi hadisələr, şəxsiyyətlər, qəhrəmanlarımız, incəsənət, terrorizm haqqında bilgilərinin azlığı məktəblə, müəllimlə əlaqələndirilir. Halbuki, bu sahədəki gerilikdə uşaq ədəbiyyatımızın zəifliyi az əhəmiyyət kəsb etmir. Bu gün şəxsiyyət, vətəndaş

formalaşdırmaqda ədəbiyyatımızın üzərinə böyük məsuliyyət düşür.

2016-cı ildə əvvəlki illərlə müqayisədə uşaq dramaturgiyası sahəsində bir canlanma, yeni nəfəs duyulur. Bu canlanmanı uşaq teatrlarının repertuarlarında, uşaqların teatr tamaşalarına maraq və diqqətlərinin artmasında da müşahidə etmək mümkündür. Xüsusilə, ənənəvi nağılların yeni quruluş və tərtibatda təqdimi uşaqlarda maraq doğurur. Bu məqamda teatr və kukla tamaşaları ilə bağlı bir neçə məsələyə də aydınlıq gətirmək və bizi razı salmayan bəzi məqamlara toxunmaq istərdim. Ənənəvi nağılların yeni quruluşda işlənilib hazırlanması təqdirəlayiqdir. Lakin bu tamaşalarda həddindən çox səs-küy, danışıq dilində kobud ifadələrə yer verilməsi, uşağın anlaq səviyyəsinə uyğun olmayan informasiya uşağın estetik zövqünə təsirsiz ötürülmür. Hər bir tamaşanın öz auditoriyası olmalıdır. Bədii mətn də konkret ünvana istiqamətlənməli, tamaşacıyı tapmalıdır. Bunun üçün teatr tamaşalarında müəyyən yaş səviyyəsi nəzərə alınmalı və repertuarda qeyd olunmalıdır. Digər bir məqam isə çox zaman tamaşalarda işlənən ifadələrin yalnız boş hırıltı, gülüş doğurmaq məqsədi, sözlərin yerli-yerində işlədilməməsi, informasiyanın yanlış ötürülməsi fikir və zövqün formalaşmasında problemlər yaradır. Bir nümunə: “Qırmızıpapağın nağılı”nın yeni versiyada təqdimində meşədə qarğa canavarın digər heyvanlardan fərqliliyini nəzərə çatdırmaq üçün “Sən meşənin ən ziyalı sakinisən” deyərək tərif edir və yaxud uşaqların o qədər də informasiyası olmayan meşə mühitinin təqdimində “meşədə çoxlu ərik ağacları var” ifadəsin-

də ötürülən məlumatın yanlışlığı diqqəti cəlb edir. Böyük-lərin aldığı informasiyanı dəqiqləşdirmək, analiz etmək, nəyin doğru, nəyin yanlış olduğunu aydınlaşdırmaq imkanı olduğu halda, beyni ağ vərəq kimi təmiz olan, ətraf mühiti, anlayışları yenicə dərk edən uşağa informasiyanın ötürülməsində ehtiyatlı davranmaq gərəkdir.

İlin əlamətdar hadisələrindən biri İçərişəhərdə Marionet teatrının açılışı olmuşdur. 1880-ci ildə antik obraz və motivlərdən, klassik rus rəssamlığı və Avropa dekorlarından istifadə üsulu ilə inşa edilən bu bina 2013-cü ildən Marionet Teatrı kimi fəaliyyət göstərir. Yola saldıığımız ilin dekabrında tarixi-mədəni irsimizi qorumaq, milli dəyərlərimizin beynəlxalq aləmdə tanınması və təbliği istiqamətində mühüm işlər həyata keçirən Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın dəstəyi ilə teatrın fəaliyyətinin genişləndirilməsi, teatr üçün binanın ayrılması işi həyata keçirilmiş, yenidən inşa edilmiş binanın açılışında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev də iştirak etmişdir. Yenicə fəaliyyətə başlayan bu teatr ümidvarıq ki, milli-mədəni irsimizin təqdimi, uşaqlarda yüksək estetik zövq formalaşdırmaqda maraqlı layihələrlə fərqlənəcək.

Yola saldıığımız ildə uşaq dramaturgiyasında da canlanma hiss olundu. Təhsil Nazirliyinin “Ən yaxşı şeir, hekayə, dram” müsabiqəsində Sevinc Nuruqızının dram üzrə qalib olması, peşəkar jurnalist Arzu Soltanın “Bir pərdəli pyeslər” (Bakı, “Elm və təsil”, 2016, səh.336) kitabının və Əjdər Olun “Biri vardı, biri yox” adlı pyesinin çap olunması uzun müddət bu sahədəki sabitliyi pozdu. Mövzu

əlvanlığı, müasir mövzuların və problemlərin işıqlandırılması, gənc nəslin təlim-təربiyəsində xüsusi önəm kəsb edən məsələlərin qoyuluşu baxımından diqqət cəlb edən Arzu Soltanın “Bir pərdəli pyeslər” kitabının çap olunması ilin əlamətdar hadisələrindən biri oldu. 21 pyesin yer aldığı kitabda irihəcmli nümunələrə də yer verilmişdir. Diqqət çəkən məqamlardan biri topluya daxil olan nümunələrdə bütün yaş qruplarında olan uşaqların nəzərə alınması, hər yaşa uyğun müasir mövzuların qoyulması və uşaq psixologiyasının dərinliyinə varmaq ustalığıdır. Kitabdakı pyeslər dəfələrlə Bakı Uşaq teatrında səhnələşdirilmiş, uşaqların və gənclərin rəğbətini qazanmışdır. Bu pyeslərin özəlliyi nədədir? Mövzusu əsasən, müasir cəmiyyətin və gəncliyimizin problemlərini, cəmiyyətdəki mənəvi-əxlaqi aşınmaların qurbanı olan gəncliyin taleyini, yaşadıkları ruhi-psixoloji sarsıntıları əks etdirən pyeslərin təربiyəvi əhəmiyyəti, təsir qüvvəsi olduqca böyükdür. Pyeslərdəki ən başlıca özəllik uşağa yönəldilən baxışın, təربiyə üsulunun ənənəvi, klassik üslubda olduğu kimi didaktik-maarifçi yönümdə, nəsihət xarakterli deyil, müasir həyatın təcrübəsinə, uşaqların qayğı və problemlərinə, psixologiyalarına uyğun formada şərtlənməsi, uşağa ötürüləcək informasiyanın cilalanmış şəkildə deyil, “hadisə və hərəkətlərlə çatdırmağın özəlliyidir” (İnqilab Soltan). Kitabda müxtəlif nağıl süjetlərinin yeni formada, mətndə təqdimi müasirliyi, ənənəvi nağıla müasir mətn tərtibatı vermək və onun praktik şəkildə tətbiqi yönümü də maraqlandırır. Pyeslərin içərisində ənənəvi nağıl süjetləri əsasında yazılmış “Fidan və qoğal” (“Qoğal” nağılının motivləri əsasında)

da), “Adam badam iyisi gəlir” (“Cırtan”), “O kimdir damın üstdə?” Şəngülüm, Şüngülüm və Məngülüm cinayət işində (“Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm”), ayrı-ayrı klassiklərin müxtəlif janrlı uşaq əsərlərinin yeni tərtibat və quruluşda improvizasiyası, hətta dekonstruksiya olunmuş “Yaxşı nədir, pis nədir” (S.S.Axundovun “Qaraca qız” hekayəsi əsasında), “Qucaqla məni” (C.Cabbarlının “Əhməd və Qumru” hekayəsi əsasında) və sair pyeslərə də rast gəlmək mümkündür. Topluda tərbiyəvi, maarifləndirici, uşaqlara öz hüquqlarını bilmək, ondan doğru yönümdə istifadə etmək vərdişləri aşılamanı didaktik məzmunlu pyeslər də çoxdur. Əsasən, tanış nağıl süjetləri, personajları, hadisə və situasiyalar ilə rastlaşdığımız bu pyeslərin müsbət cəhətlərindən biri müəllifin toxunduğu məsələləri öz məqsədinə uyğun verməsi, mətni özünüküləşdirmək və təqlid yolu ilə getməməsidir. Bu pyeslər tək-cə uşaq zövqü və düşüncəsi dairəsində məhdudlaşmır, böyük-küçük, valideyn – övlad, müəllim – şagird münasibətlərinə istiqamətlənir, tərbiyə üsulundakı müəyyən boşluqların müxtəlif tərəflərinə nəzər yetirilir.

Kitabda müasir gəncliyin yaşam tərzini, qayğı və problemləri, cəmiyyətdəki naqisliklərdən onları necə qorumaq, tərbiyə etmək yolları, uşağın ailə və cəmiyyətdəki yeri, mövqeyi və sair məsələlərə toxunulur. Bu cəhətdən müəllifin “Şapalaqsız gün”, “Qeyri-adi məhkəmə”, “Xaşxaşın göz yaşı və ya həyatla oyun”, “Günahsız günahkarlar” pyesləri yeniyetmələr üçün yazılmış maraqlı nümunələr sırasında yer alır. Topluda gənclər üçün yer alan pyeslər daha çox maarifləndirici, tərbiyəvi xüsusiyyətləri ilə diqqəti

çəkir. Bu cəhətdən maraqlı pyeslərdən biri “Xaşxaşın göz yaşı və ya həyatla oyun” adlanır. Əsərdə günümüzün bəlası olan narkomaniya və SPİD-dən danışıılır. Müəllifin məqsədi uşaqları maarifləndirmək, iki yeniyetmənin taleyi fonunda bu xəstəliklərin yaratdığı ictimai-sosial, mənəvi-əxlaqi bəlaları açmaq, məsələnin mahiyyətindən xəbərsiz olan gəncləri məlumatlandırmaq, onları cəmiyyətin əks təsirlərinə qarşı ayıq-sayıq olmaq, ailə və insan faciəsinə gətirib çıxaran bu bəlalardan qurtulmaq, xüsusilə, əksər qurbanı gənclər olan pis vərdişlərlə bağlı onların xəbərsiz olduqları mətləbləri açmaq missiyası daşıyır. Pyes Bakı Uşaq Teatrında 700 dəfədən çox tamaşaya qoyulmuşdur. Müəllif yalnız pönaram yaratmır, gəncliyi bu bəlalara sürükləyən səbəbləri açıqlayır, əsas səbəbin arxasında ailə münasibətlərindəki problemlərin olduğunu, ailədə yetərin-cə uşaqlara diqqətin ayrılmaması, cəmiyyətin əxlaqındakı mənəvi-əxlaqi aşınmaları ustalıqla açır. Pis vərdişlərə aludə olan iki gəncin Nicat və Dumanın simasında ictimai mətləblərə işıq salınır. Əgər Nicatı bu yola sürükləyən atasının ailəsini atıb getməsi, anasının əzab çəkməsi, imkansızlıq, bundan çıxış yolu tapa bilməmək acizliydirsə, Duman üçün isə bu, heç də yad mövzu deyil. Yeri gəldikcə QİÇS xəstəliyi, ona yoluxma yolları və əsas səbəbləri haqqında uşaqlar məlumatlandırılır. Bu bəlanın ağrısını yaşayan, günü-gündən məhv olan Dumanın dayısı Kazımın bacısına: “– Naza, uşağı qoru belə şeylərdən. Yadından çıxmasın, *“xaşxaşın göz yaşını içən, öz göz yaşını ömrü boyu içər”*” sözləri əsərdə epiloq kimi müəllifin əsas məqsəd və ideyasını reallaşdırır. Arzu Soltanın “Birpərdəli

uşaq pyesləri” kitabına daxil edilən pyeslərin əksəriyyəti müasirliyi, aktuallığı, yüksək maarifləndirici keyfiyyəti ilə seçilir.

2016-cı ilin uşaq nəsrı və dramaturgiyası ilə bağlı müsahidə və təhlillərimizi ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticələrə gələ bilərik.

1. Uşaqlar üçün çap olunan jurnal və dərgilərin dövlət nəzarətində olması. Bu ən vacib məsələlərdən biridir. Bu gün uşaqların bədii zövqü, estetik baxışları, elmi bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirən, maarifləndirici jurnalların olmasına baxmayaraq, əfsuslar olsun ki, lazımı ünvana çatdırılmır. Nəticədə həmin jurnal və dərgilərin kimin üçün çıxarıldığı bəlli olmur.

2. Əvvəlki illərlə müqayisədə nəsrə mövzu rəngarəngliyi, üslub polifonizmi, nəsrin janr imkanlarının genişləndirilməsi diqqəti cəlb etsə də, uşaq nəsrı kiçik oxucu sindromundan qurtula bilmir.

3. Vətənin təbiəti, tarixi, ədəbiyyatı, qəhrəmanları haqqında geniş epik planda əsərlərin yazılmasına böyük ehtiyac duyulur.

4. Uşaq dramaturgiyası sahəsindəki canlanma, yeni pyeslərin yazılması, xüsusilə, müasir gəncliyin problemlərinin əksi təqdirəlayiqdir.

Doğrudur, 2016-cı ildə uşaq nəsrı örnəklərində mətnədə yeni gəzişmələr, yeni tərtibat və quruluş, dram əsərlərində yeni üslub, müasir mövzu axtarışları olmasına baxmayaraq, ədəbi proses hələ də ilin bədii hadisəsinə çevrilərək uşaq əsərlərinin axtarış mərhələsini keçməmişdir. Ümid edirik ki, həm uşaq nəsrı, həm də dramaturgiyanın

Ədəbi proses–2016

inkişafı yaxın gələcəkdə bu sahədəki nöqsanları aradan qaldıracaq, uşaqların mütaliəsini genişləndirən və bədii zövqünü formalaşdıran yeni əsərlərlə gündəmdə olacaqdır.

Aygün BAĞIRLI
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

UŞAQ ŞEİRİ

2015-ci il Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun uşaq ədəbiyyatının problemlərinə dair müşavirəsi və 3 ildir ardıcıl olaraq Ədəbi proses – ilin yekun yaradıcılıq müşavirəsində uşaq ədəbiyyatı haqqında ayrıca məruzələrin salınması, uşaq yazarları və ədəbi ictimaiyyətin birgə keçirdiyi dəyirmi masalar, seminarlar mövcud problemlərin aradan qaldırılması üçün axtarılan yollar, görünür, öz bəhrəsini verməkdədir. Belə ki, 2015-ci ildəki müşavirədə haqqında danışmaq üçün çap olunan uşaq pyesləri tapmırıqsa, artıq 2016-cı ildə uşaq pyeslərindən ibarət kitablar da nəşr olunub. 2015-ci ilin ümumi mənzərəsindən danışanda “uşaq şeiri” yoxdur, deyirdiksə, bunu 2016-cı il haqqında deyə bilmərik. Çünki yola saldıığımız ildə bir neçə şeir kitabı çap olunmuş, uşaqlar üçün antologiyalar tərtib edilmiş, “Göy qurşağı”, “Göyərçin”, “Günəş”, “Sehrli dünya”, “Yemlik” kimi uşaq mətbuat orqanlarında, müxtəlif saytlarda azyaşlı uşaqlar üçün yetərincə şeirlər təqdim olunmuşdur. Bunlardan əlavə təqdirəlayiqdir ki, “Azərbaycan” jurnalı 12-ci sayında uşaq ədəbiyyatına xüsusi bölmə həsr etmiş, oxuculara xeyli nümunələr təqdim etmişdir. “Ədəbiyyat qəzeti” isə il boyu öz səhifələrində uşaq ədəbiyyatına yer ayırmış, balaca oxucuları diqqətdən kənar qoymamışdır. Apardığımız müşahidələr onu deməyə əsas verir ki, kəmiyyət etibarilə uşaqlara təqdim olu-

nan bədii materiallar, o cümlədən şeirlər də çoxalmışdır. Bir müsbət irəliləyiş də ondan ibarətdir ki, uşaq yazarları ilə Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşları arasında sıx yaradıcılıq ünsiyyəti yaranmışdır. Uşaq müəllifləri bizimlə daim ünsiyyət saxlayır, çap olunan kitabları və iştirak etdikləri müsabiqələr haqqında bizə məlumat verirlər. Bu sahədəki problemlərimiz nədən ibarətdir? Mən bunu “Ədəbiyyat qəzeti”nin keçirdiyi dəyirmi masada da dedim, indi də səsləndirirəm, problem çap olunan materialların öz ünvanına – uşaqlara gedib çatmamasındadır. Bu gün uşaqlar üçün xeyli sayda gözəl tərtibatda jurnallar nəşr olunur. Amma bizdə jurnalların nəşrini və yayımını tənzimləyən mexanizm yoxdur, bu jurnalların əksəriyyəti nə uşaq kitabxanalarına təqdim olunur, nə məktəblərə gedib çıxır.

İlin uşaq şeirindən danışmamışdan əvvəl onu da qeyd edim ki, ötən il Təhsil Nazirliyinin keçirdiyi ayrı-ayrı növlər və janrlar üzrə uşaq ədəbiyyatı müsabiqəsində “Uşaq şeiri” üzrə I yerə Rafiq Yusifoğlunun təqdim etdiyi şeirlər layiq görülmüşdür. Sevinc Nuruqızının isə “Xocalı” poeması Böyük Britaniyada Xocalıya həsr olunmuş əsərlər müsabiqəsində III yeri tutmuşdur.

İndi isə nəşr olunan uşaq şeirləri haqqında fikirlərimizi bölüşək. Zahid Xəlil bu il “Ağ leyləklər” adlı genişhəcmli şeirlər kitabını balacalara hədiyyə edib. Şair burada illərlə yazdığı şeirlərini toplayıb. Təbiətin ayrı-ayrı varlıqları, fəsilləri, gül – çiçəkləri haqqında uşaqlara maraqlı bə-

dii nümunələr təqdim edən müəllifin müxtəlif heyvanların dilindən yazdığı poetik teleqramlar diqqəti çəkir. Tülkünün teleqramı daha maraqlıdır:

*Meşələrdə gəzməkdən,
Düzü doymuşam daha.
Bicliyi, tülkülüyü,
Yerə qoymuşam daha.
Meyvəylə dolanıram
Dəyməyirəm quşlara.
Məndən salam deyərsən,
Xoruz, hinduşkaya.*

Şair əslində burada tülkünün növbəti tülkülüyünü göstərmişdir.

Analar haqqında çox əsərlər yazılıb, elə bir şair tapmaq çətinidir ki, anaya həsr olunmuş şeiri olmasın. Zəhid müəllimin şeiri anaların sülh arzusu haqqındadır.

*Sökülən dan, açan səhər.
Anaların arzusundan
Qanadlanır göyərçinlər.
Bir ananın təbəssümü,
Neçə topu yox eləyər.
Hərb başlasa düşməninə,
Kirpiyini ox əyləyər.
Bir ananın gülüşündən
Milyon çiçək bitə bilər.
Bir ananın göz yaşında,
Bütün dünya itə bilər.*

Gülzar İbrahimovanın, yaxud Gülzar nənənin şeirləri haqqında danışmaq istəyirəm. Bu xanımın uşaqlar üçün xidmətləri çoxdur. Gülzar nənə imzasıyla balacalara say-sız-hesabsız nağıllar, kitablar hədiyyə edən xanım müəllif özünün redaktoru olduğu “Sehrlı dünya” jurnalında hərdən onlar üçün yazdığı şeirləri də təqdim edir: Bu şeirlərdən birində – daha doğrusu, özünün şeir-nağıl adlandırdığı “Su pərisi”ndə belə bir əhvalat nəql olunur: Dənizdə yaşayan bir su pərisi var. Atası bu pəri qızına insanlardan uzaq durmağı, onlarla ehtiyatlı davranmağı tövsiyə edir:

*Ey qızım, bəxtəvər olmaq istəsən,
Gərək insanlardan uzaq gəzəsən.
Vəhşi bir qan axır insan canından,
Gözü heç vaxt doymaz dünya malından.
Kimsəyə rəhm etməz olsa qarnı ac,
Can alar canlıdan, qalsa naəlac.
Bizə qəm-kədər gələr yalnız ondan
Dənizin qatı düşməni olan o insandan.*

Bunu oxuyanda “Meşəyə insan gəlir” hekayəsi yadıma düşdü. Yəqin çoxunuzun yadındadır, insan meşəyə gəlir, digər canlılar bir-birlərinə xəbər edir, qorxaraq yuvalarına çəkilir, ağaca çıxır, ilk dəfə gördükləri bu canlıdan qorxmağa başlayırlar, amma sonda onun xeyirxahlığını, alicənablığını görüb qorxunun boş yerə olduğunu anlayıb onunla dostlaşırlar da. Ancaq bu əsər fərqli sonluqla bitir. Pəri qızın sevgilisi – yəni oğlan onun gözləri qarşısında pərinin sevdiyi ceyranın acımadan başını kəsir və pəri belə qənaətə gəlir ki, atası doğru deyirmiş, insan, həqiqətən də,

“vəhşi” imiş. Bu ideyada əsərin uşaqlara təqdim olunması nə dərəcədə doğrudur? Zənnimizcə, təbiəti sevməyi, digər canlılarla mərhəmətli davranmağı təlqin etmək məqsədi güdən müəllif uğurlu metoddan istifadə etməmişdir.

Rafiq Yusifov bu il çap olunan “Sabahın sorağında” kitabında ötən əsrin 70-80-ci illərində qələmə alıb, amma indiyədək çap etdirmədiyi şeirlərini toplayıb. Balacalara təqdim olunan bu şeirlər maraqlı poetik nümunələrdir. Kitab müxtəlif bölmələrdən ibarətdir. Kiçik oxucularına ətraf aləmi, təbiəti öyrədən müəllif həm də vətənin gözəlliklərini ona təqdim edir. Şair Azərbaycanın çaylarının hər birini: Arazı, Kürü, Bərgüşadı, Arpaçayı, Vəlvələ və Quruçayı ayrı-ayrı bədii nümunələrdə özlərinə xas xüsusiyyətləri ilə təsvir etməklə, balacaları həm də onlarla tanış edir. Vəlvələ çayı, Bərgüşad, Dağ çayı bu şeirlərdə əgər təbiətin bir varlığı kimi göstərilirsə, Arazın, Arpaçayın milli yaddaşdakı ağırlı obrazı yada salınır:

*Deyirlər ki, qabaqlar ,
Arpaçayı, daşmısan.
Mənim Sara xalamı
Sən götürüb qaçmısan.*

Yaxud

*Tanıdırsan, Arazdı,
Sən görən çaylar bunun
Yanında çox dayazdı.
Bu tayda güllü yazdı,
O tayda sevinc azdı.*

Təbii ki, bu şeiri oxuyan uşaq böyüklərdən niyə Arzın o tayında sevincin az olduğunu soruşacaq və bəlkə də, ikiyə bölünmüş Azərbaycanın yaralı xəritəsi, ağırlı taleyi haqqında ilk dəfə eşidəcəkdir. Müəllif uşaqların tanıdığı, adını bilmədiyi neçə-neçə dağ çiçəyinin, şəfalı bitkilərin, güllərin, otların maraqlı təqdimatını verir. Bəd-rənc, çaytikanı, zəncirotu, şahpencəri, yemlik, qantəpər, baldırğan, quşəppəyi, həmərsin, çobanyastığı, nərgiz, novruzgülü çiçəkləri, alça, tut, badam, dağdağan, gilənar ağaclarının hər biri haqqında bədii lövhə yaratmaqla, azyaşlı oxucuda onlar haqqında müəyyən təsəvvür yaradır.

Kitabın maraqlı bölmələrindən biri də “İşıq nəğmələri” adlanır. Bu bölmədəki şeirlərin ulduzlardan, aydan, günəşdən tutmuş, kiçik lampalara qədər bədii qəhrəmanları var və bu nümunələrdə ulduzlar, ay, günəş şairin fərqli-fərqli məcaz və bənzətmələri ilə təqdim olunur. “Ay elə bil xonçadır, ulduzlar şamlardılar”, “Ay elə bil toyuqdu, cücələri ulduzlar”, “Qaranlığın qoynunda ulduzlar parlaq çiçək” kimi obrazlar şairin istifadə etdiyi təşbeh və epitetlərdir.

“Günəşin yorğanı”, “Günəş küsübdü”, “Günəş nənə”, “Əskik olmasın” şeirləri isə günəş haqqındadır. Günəşin doğuşu və qurubu isə ayrı-ayrı şeirlərdə belə təsvir olunur:

*Necə gözəl bir mənzərə,
Uşaqlar, baxın Xəzərə!
Görürsünüz, günəş çıxır,
Su içindən atəş çıxır...*

*Günəşin qürubu isə:
Sanki yuxusu gəlir,
Diqqətlə bax sən ona
Dağ yorğandı elə bil,
Günəş girir altına...*

kimi bədii mənzərə ilə təqdim olunur. Bu bölmədəki maraqlı şeirlərdən biri də “İşıq ağacı”dır:

*Baxın işıqçı əmi,
Hər evə işıq çəkib
Bağban tək küçələrdə
İşıq ağacı əkib.
Axşam o, işıqları
Yandırmağa yollanır,
İşıqlar meyvə kimi
Dirəklərdən sallanır.*

Əslində bütün insanların bağbanın məhsulu kimi bəhrəsi, əməyinin bar-bəhəri olur. İşıqçı əminin “meyvələri” isə qaranlığı qovan lampalardır. Lampaların meyvəyə, işıq dirəklərinin isə ağaca bənzədilməsi maraqlı assosiasiya yaratmışdır.

Qəşəm Nəcəfzadə bu il uşaqlar üçün 30-a yaxın şeir çap etdirmişdir. Bunların içərisindən bir maraqlı nümunəni diqqətinizə çatdırıram:

Atam ağ boya alsə

*Qaranlıqdan qorxuram,
Anamı görmürəm mən*

*Qaranlıqdan qorxuram,
Atamı görmürəm mən.
Kuklamı da tapmıram,
Yuxum gəlir, yatmıram.
Nə qardaşım, nə bacım
Görünür gözlərimə.
Nə dəftərim, nə çantam
Görünür gözlərimə.
Heç belə də iş olar,
Bəs indi hara gedim?
Atam ağ boya alsın,
Gecəni rəngləyərdim.*

Gecəni rəngləmək istəyən kiçik poetik qəhrəmanın simasında şair dünyada ancaq işıq görmək istəyən uşaqların arzusunu vermişdir. Bu uşaqlar müharibə istəmir, göz yaşını istəmir, gecəni də, yuxularını da, işıqlı və bəyaz görmək istəyirlər.

Uşaq şairlərinin əksəriyyətinin müraciət etdiyi eyni predmetlər var. Məsələn, əksər uşaq şairi bənövşə, şəlalə, ay, günəş, çobanyastığı, günəbaxan, ağacdələn, saat, göbələk, bulud kimi predmetlərə müraciət edir, ya onlara xitabən, ya da adi şeir yazırlar və onların bənövşəsi də, günəbaxanı da, şəlaləsi də fərqli olur. Şamaxıdan Yaşar Piri-yev adlı bir müəllifin “Bənövşə” şeirinin sonuncu bəndinə nəzər salaq:

*Quzeydə qar gördü, xəyalı çaşdı,
Baxdı cığırlara fikri dolaşdı.
Günəşi görəndə gözü qamaşdı,
Başını aşağı saldı bənövşə.*

Əgər bu şeirdə bənövşənin boynunu əyməsi günəşin gözlərini qamaşdırmasına görədirsə, başqa bir şairin şeirində ya düşüncəli, kədərli olduğuna görə, yaxud ömrünün azlığına görədir.

Eləcə də, şalalə ayrı-ayrı şairlərdə, “dağ çayının oynaq teli”, “bulaqların gümüş gölü”, “saçları topuğunda olan gözəl”, “özünü bayırdan atan gözəl”, “Sıldırımından sallanır, elə bil dağ yoludur” kimi müxtəlif epitetlərlə balacalara təqdim olunur. “Salam, uşaq! Çiyələk və süd ətri və rən nəfəsin hər birimiz üçün çox doğmadır. Sən bizim üçün Ulu Yaradanın ən gözəl hədiyyəsi, ən əvəzedilməz uğurusan. Bahar mehinin gətirdiyi çiçək tərəvəti, yay günəşinin bəxş etdiyi istiliksən insan ömrünə. Səni sevmək çox inanılmaz xoşbəxtlik və sehr, sənin sevgini duymaq cənnət bulaqlarının suyunu içmək qədər arzuolunandır”, – kimi ilıq və xoş münasibətlə, səmimi və doğma müraciətlə balacaların görüşünə gələn, ilboyu onlara İrlandiya yazıçısı Sem Makbratnidən, İsveç yazıçısı və illüstratoru Sven Nurdkvistdən, Selma Lagerlyofdan, ingilis uşaq yazıçısı və rəssamı Elen Beatris Potterdən, İsveç əsilli fin yazıçısı Tuve Yanssondan maraqlı tərcümələr təqdim edən Sevinc Nuruqızı eyni zamanda onlar üçün “Kaspi” qəzetində, “Günəş” jurnalında öz şeirlərini də çap etdirmişdir. 2016-cı il ərzində “Günəş” jurnalında müəllifin “Cırdan”, “Qoğal”, “Tıq-tıq xanım”ın yeni improvizələrlə, maraqlı nəzm formaları təqdim olunub. Dili olduqca oxunaqlı, axıcı olan bu mətnlər balacalara yaxşı tanış olan, bəlkə də hər gün

böyüklərin dilindən eşitdikləri məşhur nağılların şeir formaları kimi daha maraqla oxunur.

Sevinc xanımın Böyük Britaniyada Xocalıya həsr olunmuş əsərlər müsabiqəsində III yerə layiq görülən “Xocalı” poemasında erməni vəhşilikləri, bir kəndə, onun əhalisinə, qocasına, uşağına edilən zülmələr tutarlı bədii lövhələrlə verilir. Bu kəndin tünd poetik boyalarla çəkilən, bütün dünyaya sərgilənən “çiçəkləri açılmayan baharı”, “qarı qara qışı”, “boş yüyürüyü” təkcə xanım müəllifin ürək ağrısını, həssas qəlbini deyil, bütün insanlığın adına ləkə olan bu faciənin acısını içindən keçirdən hər kəsin duyğularının ifadəsidir.

*Bu torpaqda kədər qat-qat
Götür apar bir hərracda
Çox baha sat.
Tərədilən vəhşiliyin
Ən möhtəşəm izi kimi.
Yer üzündə vəhşiliyə
Örnək olan ikinci bir
Muzey yoxdur
Xocalının özü kimi.
Açıq səma altıda muzey
Hər addımda
Külü qalmış bir ev yadır.
Hər ovuc kül
Bir ocağın son izidir.
Bura adi muzey deyil,
Bura insan deyilənin
O üzüdür...*

By müsibətlər o vaxt baş verir ki, Xocalı Novruzunu, baharı qarşılamağa hazırlaşır, uşaqların tonqal hazırlığı, qız-gəlinlərin bayram tədarükü yarımçıq qalır, xonça göz-ləyən nişanlı qızlar əsir götürülür, bütün dünyanın gözü qarşısında bir kənd məhv edilir.

*Yad ellərdən dönən quşlar
Qonacaqmı
Barıt qoxan budaqlara?!
Yaz gələcək Xocalıya,
Dolaşacaq boş evləri
Sərsəri tək.
Yaz gələcək viran qalmış
Yurd yerinin dərd-səri tək
Yaz gələcək, sığındığı qucaqları tapmayacaq,
Yaz gələcək, istisinə isindiği ocaqları tapmayacaq.
Qapı-qapı dolaşacaq,
Əsən yalnız küləyinin hayqurtısı
Xocalının naləsinə qarışacaq.
Yaz gələcək Xocalıya
Qərib durna qatarının qanadıyla
Barışacaq Xocalının qara yazı
Taleyin kor inadıyla.
Yaz gələcək...*

“Qan əmmiş çöllər” bu yazdan nə çəkəcək, yuva qur-
mağa bir dam altı tapmayan qaranquşlar neyləyəcək – ki-
mi ağır və ağırlı suallar, təəssüf ki, 2016-cı ildə də uşaq
poeziyasının cavabsız sualları olaraq qalır.

Pərvanə MƏMMƏDLİ
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

CƏNUBİ AZƏRBAYCANDA
ƏDƏBİ PROSES

Cənubi Azərbaycanda ədəbi prosesdən danışmaq, ondakı təmayülləri, forma-məzmun yeniliklərini izləyib təhlil etmək bir qədər fərqlidir. Məlum siyasi məhdudiyyətlər, azsaylı nəşrlər, qəzet və dərgilər Cənubdakı ədəbi prosesin tam mənzərəsini yaratmağa imkan vermir. Daha çox yazarlarla şəxsi əlaqə və məktublaşma nəticəsində əldə etdiyimiz materiallara əsaslanmaq məcburiyyətindəyik.

Həmişə olduğu kimi 2016-cı ilin nəşrləri arasında şeir topluları üstünlük təşkil edir. Bu sıradan Əli Qəlyanın “Yağmurlu duyğular”, Qənbərzadə Yusifin “Yasaq sevdə”, Əlirza Miyanəlinin “Bu da Bermuddu”, Səhər xanımın “Mavilər”, Nadir Əlhinin “Balta” və “Bu quş da uçdu”, Nəsim Cəfərinin “Yakamoz”, Mahmud Əşraqinin “Günəş”, Ramın Xudayinin “Zənbil”, Əkbər Rizayinin “Alnı açıq”, Cavanmərd Babalının “Qara badımcın”, (Satirik-tənz şeirlər) Məcid İrani Şəhbağın “Çığır bağır” (Satirik-tənz şeirlər) Cavadpurun “Səsində bir hekayə var”, Saleh Səccadinin “Dan yolu”, Turab Nurinin “Sevinirəm, yaşayırım”, Xosrov Barışanın “İçdim Təbrizin işıqlarını”, Aqşin Ağkəmərlinin “Öpdüm Xəzəri”, Nadir Paşayinin “Bizim də Allahımız var”, Firudin Həsərinin “Hicran nəğməsi”, Əli Namurun “Tanışlıq”, Şirməhəmmədzadə Nəsrinin “Armut serçələri”, Rəna Zarenin “Kapşonum”,

Abdullah Xəlilinin “Sönmüş ocaq”, Qəffar İbrahiminin “Mən dağların oldum, dağlar da mənim”, Behbud Muradinin “Qızıl qafiyələr” və Həmdulla Mədədinin “Kəndimizin bulağı” və başqa bu kimi şeir kitablarının adlarını çəkmək olar.

2016-cı ilin nəsr əsərlərinə gəldikdə isə Rüqayyə Kəbirinin ”Quşlar daha qorxmurlar”, Kərim Güləndamın “Yarı turş, yarı şırın”, Qafur Xiyavinin “Qırmızım”, Mahmud Mehдинin “Bağdadda qar yağır”, Müjgan Siaminin ”Sekansın sonu”, Həmid Məmmədzadənin “Bir povest, iki hekayə (Çapa hazırlayan Əlyar Polad) Həbib Sahirin “Talançılar” kimi hekayə topluları işıq üzü görüb.

Həcm etibarilə 2016-cı ildə nəşr olunan ən böyük kitab “Yaşmaq” nəşriyyatı tərəfindən Azərbaycan çağdaş şeir antologiyası (“Ağ məqbərələrin şairləri”) adlı üç cildlik şeir antologiyası kitabıdır. 900 səhifəni çevrəyənləşən toplu özündə 150 güneyli şairi birləşdirir. Səid Muğanlı və Saleh Səccadinin tərtib etdiyi kitaba ön sözü tanınmış tənqidçi və şair Hümət Şahbazi yazıb.

Kitabda Güneydə müasir şeirin ümumi mənzərəsini açıb göstərmək və bu ədəbi panoramı bütün rəngarəngliyi ilə geniş coğrafiyada tanıtmək kimi bir məqsəd qarşıya qoyulub. Güneydə modern şeirin başlanğıcını qoyan Sahirdən tutmuş, Tağı Rüşət, M.Ətimad, Səhənd Şəhriyar, Barışmaz, Savalan, Nasir Merqatı, Kiyav Xiyav, İsmayıl Ülkər və bu kimi müxtəlif dövrlərdə yaşayıb yaradan şairlərin yaraqdıcılıq nümunələrinin timsalında çağdaş şeirin yarandığı illərdən günümüzə qədər keçdiyi yol və açdığı cığırları izləmək mümkündür.

“Yaşmaq” yayın evinin nəşiri şair Səid Muğanlı antologiyanın “Çağdaş yazmaq, yoxsa çağdaş yaşamaq” adlı giriş hissəsində yazır ki, “Azərbaycan şeirinin danışan dilini, sevişən şeirini (eləcə də savaşan və düşündürən şeirini – P.M.) hamısını ehtiva edir də, etmir də”. Vurğulamaq lazımdır ki, şeirimizin bir çox qocamanları bu məcmuədə yaddan çıxıb. Onun üçün də sayın və sevgili şeir-şair əhlimizdən bağış diləmək ilkin borcumuzdur.” Onun bu etirafını qəbul etmək olar. Çünki, kitabda Məhəmmədrza Ləvayi, Salih Ətəyi, Məhəmməd Sübhəli, Bulud Muradi, Vüqar Nemət, Əmin Hacılu, Qafur İmamizadə, Zaman Paşazadə, Mir Camal Hüseyni, İlqar Müəzzinzadə, Məryəm Qurbanzadə, Yusuf Behnemun (Dalğın) kimi ünlü şairlərin əsərləri yer almayıb.

Şeir antologiyasını geniş giriş özü ilə açan tanınmış şair və tənqidçi Hümət Şahbazi haqlı olaraq qeyd edir ki, çağdaş dövrün bir tərəfdən dünya xalqlarına, insan haqları çərçivəsində haqq verməsi, o biri tərəfdən də Səhəndin dili ilə desək, insan haqlarını əldə tutalqa edərək yerli (güneyliləri) insanların ən ilkin haqlarından məhrum edilməsi özlüyündə modern dünyanın paradoksluğunu göstərir. Söylənən fikrə Hadi Qaraçay bir şeirində güzgü tutub bəlirtləyir:

*Mən həyat tanrısının altında
Ölüm şərqilərindən keçirəm hər gün
Orda ki boyu boyuna biçilib ürəklərin mərmilər.
Orda ki alma ağaclarından ölüm kəndiri asmışlar
Və gərdək yerinə məhbəs tikmişlər ağalar...*

*Hələ heç vaxt sönməyəcək səslər var qulaqlarımda
harda ilk eşitdiyim bəlirsiz.
Bəzz qalasında axan qan səmindən
Qızıl hasarda sınan sümük səsinədək uzanır bu səs
Hələ uzaqlardan gəlirmiş hardasa eşitdiyim səslər.*

Antologiyada şeirləri yer alan Hadi Qaraçayın bu silsilədən olan şeirləri Güney Azərbaycan türklərinin tarix boyu çəkdiyi iztirablı həyatlarının yaşam salnaməsidir:

*Bizdə hər ev, qoruqçusu bilinməyən zindandır
və hər qapı,
ölümə açılan bır cığır başı
gecələr,
yel qonaq gəlir qamışlığa
və gündüzlər
günəş altında,
ölüm mahnısı oxuyur mızraqlar
ah eşidən qulaqlar.*

Hümmət Şahbaziyə görə Azərbaycan şairini fərdi yaşam durumu maraqlandırmır. Onu yalnız toplumsal həyat düşündürür. Buna görə Azərbaycan şeirinə hər zaman içəri və düşüncə hakimdir. O, bu durumun hətta lirik və epik əsərlərdə, folklorda da əks olunduğunu vurğulayır. Yazır ki, Həbib Sahir və Həmid Nitqinin yeni toplumsal lirikası, Səhənd, Bərişmaz, Oxtay və Hadi Qaraçayın yeni realist içəriyi, Şəhriyar, Məftun Əmini və Sönməzin yeni folklorik səmimiyyəti, Məhəmmədağlı Zehtabı və Hadi Qaraçayın yeni ritmik epikası öz çərçivələrini aşaraq həyatın

bütün sahələrinə baş çəkir. H.Şahbazi bunu Güney şeirində şəxsi təcrübələrin, ali amalların, yüksək anlam-ların belə ixtyarında olduğu ilə bağlayır. Həmidə Rəisza-dənin “Səhər” şeirində yazdığı kimi, şair öz mənlüyündən qırağa çıxmaq və bütün sədləri yarıb keçmək istəyir:

*Dilək qoxusu gəlir havalardan
duvarları aş, aş,
qoy daşa çırpılsın yaşayışım
qoy al qanların itsin həyatımdan,
göz yaşlarım yuyar olsun
qoy bütün duvarların dalısında,
duvar olsun
itən qoxuların dalıca uçmaq,
bir bağırçı kimi,
çökmüş sükutu parçalamaq,
günəş boyda yaraları bağlamaqdır,
yaşayışım
bu duvarlardan uca duvarları aşmağa gedirəm
özlüyümdən savaşımağa
diləklər məni diləyir.*

Əgər 1990-cı illərə qədər kimlik məsələsi, məğlubiyyət və iztirab ziyalılarda tarixin parlaq çağlarına dönmə, əcdadın ruhundan şövq və qüvvət alma, keçmişlə öyünmə ehtiyacı doğuran mövzulara geniş yer verilibdisə, artıq 1990-cı illərin sonunda, kimlik toxunulmazlığı və bir sıra kimliklə bağlı təəssübkeşlik, aşırı öyünmələr, yavaş-yavaş məntiqi düşüncələrlə tənqid edilməyə başlayır. Hümmət Şahbazi haqlı olaraq qeyd edir ki, bunun özü də, kimlik

haqda dərin düşünmək anlamındadır. Şair Məhəmmədrza Ləvayinin bir şeirində yazdığı kimi qəssabları saatları şaq-qalayan, çörəkçiləri həyatı kündələyən, partiyaçıları kağızlarla savaşıyan, qızcığazları telefonlarla sevişən, öpüşləri dənizlərdən iraq düşən balığı yamsıyan, məktəblərdə beyinlər girdəkan kimi çalınan, qadınları xəstəxanalarda doğmayıb, ərik kimi çərdəklənən bir dünyada yaşayırıq. Aşağıdakı poetik parçada bu durum və kimlik dartışması bütün saxtılıqları və doğru-düzgünlükləri ilə açıqlanır:

*Giley yeri yoxdur,
uçurum özümdən başlandı
batını özüm qan qusdum kağıza
atamın əkdüyü rəya
deyiləm ya?!*

*giley yeri yoxdur,
asfalt yolların sonu
bir fit ilə diyəümlənir
alovlu şəkillər bitmədə
baqqallar gündüzü çeynəyirlər!
qəssablar saatları şaqqalayırlar!
çörəkçilər həyatı kündələyirlər!*

*Partiyaçıları kağızlarla savaşımada,
qızcığazlar telefonlarla sevişmədə,
gözlər üzüm kimi dənənədə,
surucuları ovuşduran yorğunluq
süzülür hamıya, hər şeyə.
öpüşlər dənizlərdən iraq düşən balığı yamsılamaqda,
məktəblərdə beyinlər,*

*girdəkan kimi çalınır
xəstəxanalarda qadınlar doğmayırlar
ərik kimi çərdəklənirlər!*

*giley yeri yoxdur,
burası Təbriz
səninləyəm, hey!
azadlığı sümsünmə xiyabnlarda, insan oğlu!
azadlığı tüfəng edib əkmə bağçalarda
azadlığı öl, bir axşam üstü
öl!
giley yeri yoxdur...*

Ümumilikdə, çağdaş ədəbi nəslə meydana gətirən ikimininci illər poeziyada müxtəlif üslubi meyillərin meydana çıxması ilə yadda qaldı. Onlar ədəbi nəsillərin heç birinə bənzəməyən, eləcə də bitdiyi kökün üzərində cücərən pöhrələr kimi köklərinə sadıq qala bildilər. Bu ədəbi nəsil içərisində Nasir Merqati, Kiyav Xiyav, Səid Muğanlı, Heydər Bayat, İsmayıl Ülkər, Hadi Qaraçay, Məhəmməd Çalğın, Məhəmmədrza Ləvai, Nadir Əlhi, Sayman Aruz, Ülkər Ucqar, Atilla Kişizadə, Xosrov Barışan, Nadir Əzhəri, Məliha Əzizpur, Nadir Paşazadə kimi şairlər yeni yaddaqalan əsərlərə imza atdılar.

O illərdən başlayaraq poeziyada elə imzalar oldu ki, öz poetik yaşamları ilə klassik janrların ən yaxşı nümunələrini yaratmaqla yanaşı, həm də gələcək poetik parçaların gəlişməsinin yönünü müəyyən etmiş oldular.

Ötən əsrin altmışıncı illərindən 2000-ci illərə qədər müəyyən səbəblərə görə, o cümlədən, dilin işləklikdən uzaq

olması, şairlərin şeirlərinin işıq uzun görməməsi ədəbiyyatda, böyük bir boşluğun yaranmasına gətirib çıxarmışdı. Tənqidçi Eldar Muğanlı bu illərə təkcə Səhər xanımın “Yaşıl mahnı” kitabı ilə bir körpü saldığını yazır. Səhər xanımdan sonra isə 2000-ci illərdən bəri modern şeirə yeni ətir və rəng qatan Nasir Mərqatı, Hadı Qaraçay, Kyan Xi-yav, Həmid Şahangi, Lalə Cavanşır, Saleh Ətayı və Rza Qəfari kimi şairlər meydana gəldi.

Yeni ədəbi nəsil Səhər xanımın gətirdiyi metaforik düşüncə tərzinin yeni çalarlarını ortaya çıxarırdılar.

2016-cı ildə Səhər xanımın “Mavilər” toplusu yenidən oxucuların görüşünə gəldi. Şair Səhər çox şey istəmir. İstəyi bütün insanlar kimi dilədiklərinin həyata keçməsi, şairin öz dili ilə desək, duyğularının susuzluğunun aradan qaldırılmasına bağlıdır:

*Nə bir kəsi çağırmaq istəyirəm,
Nə bağlı bacalardan bağırmaq.
Sevimsiz bir havada solğun yarpaq kimi,
Susuzam yağış təravətinə susuz
Nə tutqun maviliklərə köçmək istəyirəm,
Nə buludlar arxasından uçmaq,
Yelkənsiz bir gəmi kimi,
Susuzam dəniz təravətinə susuz.*

Səhər xanım şeirlərində çox səmimidir, həmişə şablonlardan uzaq olub, Güney şeirini yeni tapıntılarıyla zənginləşdirir. Fikirlərini həm öz, həm də 3-cü şəxsin dilindən söyləyir. Və bu zaman oxucu ilə şair arasında çox səmimi və ortaq bir ortam yaranır. Səhər xanımın şeirlərinin zahiri

formasını, onun daxili mahiyyətinin gücünü də özündə əks etdirir. Səhər şeirlərində varlığı öz obraz və təsvir dünyasından apararaq onun mahiyyətini poetik dillə çatdırır.

2016-cı ildə çap olunmuş şeir topluları içərisində Nadir Əlhinin “Bu qəfəs də uçdü bəlkə” kitabı ətrafında geniş dayanmaq istərdik. Heca vəznində gözəl nümunələr yarıdan və Güneydə milli dil hadisəsi sayılan Məhəmməd-hüseyn Şəhriyar, Həbib Sahir, Bulud Qaraçorlu Səhənd kimi əsərlərində xalqın milli kimlik duyğusu, milli yaddaşı, milli koloritini əks etirən ədəbi nəslin nümayəndələrindən biri də Nadir Əlhidir.

Nadir Əlhinin şeirləri klassik şeir üslubuna yaxındır. Rübai və qəzəllərlə yanaşı, sərbəst şeirlər də yazır. Bu zaman misraları başdan-başa rəngarəng xəyallara güzgü tutsa da, əsas poetik predmeti gizlətməsi onu divan şeiri estetikasına yaxınlaşdırır. Bununla bərabər, şeirlərində Qərb imajist şairlərinin də etkisi duyulur:

*Saçlarının həsrətindən,
Dedim darağa dönəcəm.
Ay gülüm! Nə biləydim mən
Əlim orağa dönəcəm.
Ay bu qaranlığa qadam
Qoymadı bir ulduz dadam
Vallah bu asılan adam
Bir gün çırağa dönəcəm.*

Şeir hər şeydən öncə bir dil musiqisidir. Onu yansıdan vəzn və dil ancaq və ancaq bir vasitədir. Şairin başqa bir poetik parçasında bunu görmək çətin deyil:

*Buludam... amma ağlaşan deyiləm
Ürəyım dolmasa, yağın deyiləm*

Nadir Əlhinin şeirlərini təhlilə cəlb edən şair və tənqidçi Hümət Şahbazi yazır ki, N.Əlhinin şeiri, həm poetikdir, həm də qavranılası məzmunu var. Bu iki sahəni cəlb edərək oxucunu özü ilə ayaqlaşdıran şeirlərimizin sayı barmaq sayı qədərdir. Bayağılaşan şeirimiz, poetiklikdən, poetikləşən şeirimiz isə bayağılaşan şeirdən yollarını, cırıqlarını ayıraraq uzaqlaşdırırlar. Yəni Nadirin şeirində, nə şeiri bayağılaşdırıb «kütlə də başa düşsün» ifadəsi, nə də şeiri poetik qapalılığa apararaq ayağını toplumdan qırma dedi-qodusu vardır. Nadir Əlhinin şeir ifadəsi, həm kütlə, həm də intellektual toplumun ruhunu oxşayır.

Biz zahiri dünyamıza duyğularımızdan boylanıb baxırıq. Şair üçün görülən mənzərə və ya varlıq bir duyğunun aynasıdır. Eynən güneyli şairə Nəsim Cəfərinin bir şeirində olduğu kimi:

*Sap qırılır,
Ulduzlar tökülür,
Röyalar tökülür,
Yalnız
Buludlar qalır yoxluğumla.*

Bu şeir Nəsim Cəfərinin yeni çapdan çıxmış “Yakamoz” kitabındandır.

*Axşamlar
Sənsizlikdə qurulmuş axşamlar
Məni uyumamış yoxluğuma oyandır*

*Mən sənsiz
Şaxlanmamış buğdayam,
Yapılmamış bir çörək
Hüznlü bir şənlik
Və artıq
Yağışı sonsuzluğa yaslayan
Qısır bir bulud*

Türkiyə şairi Yəhya Kamal yazırdı ki, misranın ayaqları yerdən qopmazsa, yaxud ən xəfif bir qulağı bir səs kimi doldurmazsa, xalis şeir deyil. Şeir hər şeydən öncə bir dil məsələsidir. Gənc şair Nəsim Cəfərinin şeirlərində bunun şahidi oluruq.

Dövrədən, zəmanədən şikayət, xalqın ağır yaşayışı şair və yazıçıların əsərlərində getdikcə həqiqi bir anlayışa çevrilərək ictimai və siyasi bir mahiyyət qazanır. Şairlər şəxsi problemlərinin dar çərçivəsində qalmayıb cəmiyyətin ehtiyaclarına diqqət yetirir, həyatdan doğan əsl həyəcanları öz şeirlərində əks etdirirlər. Hətta, klassik janrlı ənənəvi şeir anlayışı və mövzuları yanında getdikcə aydın müəyyən edilməyə başlayan gerçək insani duyğuların, fərdi hiss və düşüncələrin və real həyat anlayışının əks olunduğu əsərlər ortaya çıxmağa başlayır. Təsvir edilən aşiq artıq xəyali bir varlıq deyil, canlı-qanlı gerçək bir insandır.

Məcid Sabbağ İraninin "Çığır Bağı" (2016) kitabında nəşr olunan şeirləri cəmiyyətdəki yarıtmaz iqtisadi vəziy-

yəti, dövlət dairələrindəki nöqsanlar və rejimin xalqa basqı və təzyiqlərini kəskin satira atəşinə tutur. Məcid Şabbağ İrani çox zaman şeirlərini “Yalqız” təxəllüsü ilə yazır. “Cığan” və “Çığır Bağır” adlı kitabların müllifidir.

Mirzə Əli Möcüzün əlindən su içən şair satiralarında cəhalətə, xurafata qarşı mücadilə aparır, maarifin modernləşməsi və qadın haqlarını müdafiə edir.

*Nadanı xan qoruyur xanı nadan
Həm nadanlıq, həm xanlıq qalacaq*

*İkisi saxlayacaq bir-birini
Qorxu vəhşətdə qaranlıq qalacaq*

*Salacaq xəz şineli çiyinə xan
Nökərə bağlı tumanlıq qalacaq*

Güneydə kitab nəşirləri vaxtaşırı Quzeyin ünlü yazarlarının əsərlərini hazırlayıb çap edirlər. Maariflənmə, ortağ düşüncə və milli birliyə xidmət etmə göz qabağındadır. Burada nəşirlər oxucuların maraqlarını, mövzuya olan ehtiyac və tələbatı, nəhayət, hasilatın alıcılıq qabiliyyətinə üstünlük veririrlər. Bu il çap olunan kitablar içərisində Ramiz Rövsən, Vaqif Səmədoğlu, Anar, Elçin, İsmayıl Şıxlı, Afaq Məsud, Rasim Qaraca, Aqıl Əliyev və b.-nin kitabları buna əyani göstəricidir. Bu kitablarla yanaşı, Türkiyə, Avropa, Rusiya yazıçı, şair və tənqidçilərinin də əsərləri çapa hazırlanır.

Təqdirəlayiq haldır ki, Güneydə klassik ədəbiyyatımızın inciləri üzə çıxarılır və yeni baxışla araşdırılır. Hüm-

mət Şahbazinin mənşəcə Azərbaycan türklərindən olan XIV əsr şairi və dövlət xadimi Qazi Burhanəddinin yaradıcılığına həsr olunmuş “Qazi Burhanəddin Əhmədin tuyuqları” adlı araşdırması nəşr olunub.

Kitab çeşidli qaynaqlara, mülahizələrə, o cümlədən əlyazmalara əsaslanan bir araşdırmaadır. Əsərdə Qazi Burhanəddin Əhmədin ömür yolu, yaradıcılığı, tuyuqlarının özəllikləri, onun ədəbi dilimizdə rolundan geniş bəhs olunur. Əsərdə eləcə də Azərbaycan türklərinin əski şeir qəliblərindən olan “tuyuğ”un mənşəyi, özəllikləri araşdırmaaya cəlb olunur.

H.Şahbazi ön sözdə qeyd edir ki, tuyuğ sözü “Divanilüğati-türk”də müstəqil bir kəlmə kimi yox, bitişik sözlərlə yanaşı işlənərək «bağlı, qapalı» anlamda olub. Halbuki Şeyx Səlmən əfəndi Özbəki öz kitabında bunu əks anlamda mənə, yəni «faş və şivə olmuş» kimi açıqlayıb. Burhanəddinin qəzəlinin bir beytində isə bu kəlmənin «tuyux» kimi yazılmasını görürük.

H.Şahbazi klassik ədəbiyyat bilicilərinin, ö cümlədən F.Köprülüzadə, Samoyliç, Siruşəmisə və başqalarının tuyuqla bağlı fikirlərini açıqlayıb, müqayisələr aparıb və bəzi qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirib.

Sonda müəllif belə bir qənaətə gəlir ki, ümumiyyətlə, bu şeir qəlibi haqda türk ədəbiyyatşünasları, o cümlədən Əlişir Nəvau “Mızanalavzan», «Mühakimətül-lüğətəyn», Z.M.Baburun «Əruz risaləsi», Ə.Marağayinin «Camalhan», M.Əstarabadinin «Sənglax» kimi əsərlərində geniş toxunmuşdur.

Cənublu yazar və tənqidçi Əlirza Zihəq bir məqalə-

sində Cənubda nəsr əsərlərinin az sayda olmasının səbəblərini açıqlayaraq yazır: “Nəsr şeirdən artıq diqqət istəyir və bu da hər həvəskarda mövcud olan bir keyfiyyət deyildir. Şeir həcmcə kiçikdir, bundan başqa onun yaradılması prosesi də bir elə çətinlik törətmir, elə bu səbəbdən kitab mağazalarında əlini hansı kitaba uzatsan bu, şübhəsiz ki, poeziya nümunəsi olacaqdır. Azərbaycan dili ritmik dildir, başqa sözlə desək, elə binadan şeir dilidir, şeirə çox yatımlıdır. Təbiidir ki, bu haqda nəsr yazanların sayı şairdən az olur.”

İnqilabdan sonra Cənubda ədəbi-bədii söz irəliyə doğru xeyli dəyişib. Xeyli şair və yazıçılar ana dillərində yazmağa başlayıb. Ədəbiyyat yeni bir mərhələyə qədəm basıb. Mətbu orqanlarında publisistikanın inkişafı nəsr təfəkkürünün də inkişafına təkan verir. Nəsr, əsasən, 1980-ci illərin ikinci yarısından inkişaf etməyə başladı. Nəsr örnəkləri içərisində hekayə daha yığcam, konkret janr olduğu üçün cənublu yazıçıların diqqətini daha çox cəlb edə bilir.

Aparıcı mövzu həmişəki kimi azadlıq, yaşam mücahiləsi, kimlik axtarışı ilə bağlıdır. Nəsr əsərlərinin mərkəzində Cənubi Azərbaycan xalqının yaşantıları və iztirablarıdır. Ancaq bu iztirablar daha çox, keçmişdə yaşanmış faciələrin dilə gətirilməsi üstündə köklənir. Təzyiq və çətinliklərə baxmayaraq, yeni yetişən yazarlar, Cənubi Azərbaycan nəsrinə yeni bir ruh, nəfəs və baxış gətirirlər. Beləliklə, nəsrə müxtəlif nəsillərin nümayəndələri öz töhfələrini verirlər. Milli ruh, mühüm tarixi hadisələrə çağdaş baxış bir problem kimi həm yaşlı, həm gənc nəsli düşün-

dürmüş, onlarla gözəl əsərlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Nəsr nümunələrində əsas mövzu milli-azadlıq ideyaları, azadlıq axtarışı, ictimai-siyasi ədalətsizlik probleimidir. Bu əsərlərin dil, təhkiyə üslubuna gəldikdə onlara nağıl, əsatir üslubu səciyyəvidir. Çünki yazılmış əsərlərdə daim gələcəyə inam ciddi və səmimi bir şəkildə təsvir olunur. Seçilən qəhrəmanlar, çəkdikləri çətinliklərə və yaşadıkları tragediyalara baxmayaraq, həyata daim qalib gəlirlər. Zeynalabdin Marağayinin, Qulamhüseyn Saidinin üslubu bugünkü nəsrə özünü göstərir. Onların əsərləri farsca yazılsa da, öz quruluşu baxımından müasir nəsrə təsir edir.

Nəsr əsərlərinin mərkəzində Cənubi Azərbaycan xalqının yaşadığı çətinliklər olsa da, bu iztirablar yalnız keçmişdə yaşanmış faciələrin unudulmamasına xidmət göstərir. Bu vəziyyət eyni zamanda, gələcəyə hesablanan ümidlərin də ifadəsidir.

Güneydə nəsrin yaranması tarixi və elmi baxımdan araşdırılması məsələlərində boşluq olduğundan bu mövzu ilə bağlı bəzi məqamları açıqlamaq istərdik.

Tanınmış tədqiqatçı Rza Bərahəni yazır: “Təzyiq və təhqirlərə baxmayaraq, İranda bir yazıçı nəslə meydana çıxdı ki, onlar Azərbaycanın və azərbaycanlıların bərsində yazırdılar. Düzdür, onlar Azərbaycan türkcəsində yazmırdılar, farsca yazırdılar. Amma onlar Türk təfəkkürünü fars ədəbiyyatına gətirdilər. Bu çox da çətin olmadı. Çünki bu yazı üsulunun qədim ənənəsi vardı. Keçmişlərdə də türkcə düşünüb farsca yazan onlarla şairimiz olmuşdu.”

“Türkcə düşünüb farsca yazan” bu şair və yazıçıların türkcə əsərləri də yox deyildi. Əsərlərini farsca qələmə alan yazıçılardan Səməd Behrəngi “Təlxun” əsəri, Qulamhüseyn Saidi isə “Qurdlar” pyesi ilə anadilli nəsrin layiqli davamçılarından olublar.

Ümumilikdə götürdükdə, nəsr sahəsində ən uğurlu əsərlər Güneydən Quzeyə mühacirət edən Pənahi Makulu Fəthi Xoşginabi, Qəhrəman Qəhrəmanzadə və s. yazıçıların qələminə mənsubdur.

Azərbaycan türkcəsində Güneydə ilk romanı, eləcə də hekayəni kim yazıb sualına araşdırıcıların fərqli fikirləri vardır. Yavuz Akpınar Əli Təbrizlinin şifahi xalq ənənələrindən faydalanaraq qələmə aldığı iki cildlik "Şah İsmayıl" adlı əsərini Güneydə roman növünün ilk türkcə nümunəsi olduğunu yazır.

İlk hekayəyə gəlinəcə isə Makulu Pənahinin 1925-ci ildə “Yeni fikir” qəzetində hissə-hissə çap olunmuş “Pərişan”adlı hekayəsi nəzərə gəlsə də, başqa bir araşdırıcı Eldar Muğanlı müasir Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının nəsr qolunun yaranmasını yazıçı Gəncəli Səbahının adı ilə bağlayır.

Eldar Muğanlı fikrini əsaslandırmaq üçün yazır ki, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı üzrə akademik təhsil sahibi, dil və ədəbiyyatın incəliklərini və bədii xüsusiyyətlərini dərinləndirən, doğma xalqının mənəvi aləmini yaxşı tanıyan qocaman ədib parlaq nəsr əsərlərinin yaradıcısı olmuşdur.

Qeyd edək ki, Cənubi Azərbaycanda ilk nəsr örnəyi 1920-ci illərdə ədəbiyyata vəsiqə alsada, onun inkişaf

edib formalaşması Milli hökumət dövrünə (1941-1946) təsadüf edir.

Cənubi Azərbaycan nəsrinə ilə bağlı ayrıca antologiya hazırlayan Həmid Arğış yazır: “Milli Hökumət dövründə yazılan və ortaya çıxan hekayələrin dili çox zaman qabarıq şəkildə bir-birindən fərqlənir. Yazılan hekayələrin dili bəzən ədəbi formanı çətinliklə qorumağı bacara bilib. Ancaq bəzi hekayələrin dili bugünkü ədəbi dildə yazılmış kimi nəzərə gəlir. Bunu da unutmayaq ki, Güney Azərbaycanda ədəbi dilin inkişafı müxtəlif siyasi və tarixi hadisələrdən dolayı çox az olmuşdur.”

Həmid Arğış Milli Hökumət dövründə yazılan nəsr əsərlərinin dilinin çox sadə və xalq arasında işlək olan kəlmə və cümlələrdən ibarət olduğunu da diqqətə çatdırır. Hekayələrin çoxu realist üslubda olsa da, romantizmdən xali olmadığını yazır.

Beləliklə, 1945-ci ildə qurulan Milli Hökumətlə birlikdə, Cənubi Azərbaycan nəsrinə, böyük bir təcrübə keçib tamamilə inqilabi bir xarakter aldı. Bu dövrdə bir sıra ana dilli qəzet və jurnalların nəşri nəsr sahəsində əhəmiyyətli bir zəmin oldu. Milli Hökumətin süqutundan sonra da əsərlərin əsas mövzusu o dövrdə baş vermiş milli demokratik hərəkatın işıqlanması ilə bağlı idi. Bu işə Cənubi Azərbaycan yazıçıları arasında eyni mövzuda birləşən, lakin çox rəngarəng və fərqli bir ədəbiyyatın yaradılmasına da zəmin hazırlayırdı. Yəhya Şeydanın sonralar hazırladığı “Şairlər məclisi” kitabı bunun əyani göstəricisi idi.

Bu dövrdə Fəthi Hoşginabi, Qulaməli Səmsan, Gəncəli Səbahi, Məhəmmədli Abbasi, Əli Azəri, Məhəmmə-

dəli Afiyət, Abbas Pənahi Makulu, Əli Təbrizli, Rəhim Dəqiq, Həbib Sahir, Məhəmmədəli Ocagverdi, Qulamhüseyn Saidi, Mürtəza Məcidfər, Səməd Behrəngi, Abbas Mehیار, Söhrab Tahir, Həmid Məmmədzadə, Firuz Sadiqzadə, Qəhrəman Qəhrəmanzadə kimi yazıçı və şairlər yetişdi.

2016-cı ildə təqdim olunan nəsr əsərləri içərisində Həbib Sahirin əsərləri üzərində geniş dayanmaq istərdik. Güney Azərbaycanın tanınmış simalarından olan Həbib Sahir daha çox poeziyaya gətirdiyi yeniliklərlə tanınır, şeirə yeni ruh, yeni biçim tərzini gətirən şairlərdəndir. Modern şeirin başlanğıcını qoyan Həbib Sahir qələmini nəsr sahəsində də sınamışdır. Amma indiyədək onun nəsr əsərləri kölgədə qalıb, az üzə çıxarılib və tədqiqata cəlb olunmayıb. “Talançılar” hekayə toplusu bir zamanlar çox az tirajla H.Cəfərzadə və Səid Muğanlı tərəfindən “Yaşmaq” yayını evində nəşr olunmuşdur. Əsərlər 1960-70-ci illərdə qələmə alınıb. Kitab çox sadə və anlaşılıqlı dildə yazılıb və “Gülüstən dərsləri” adlanaraq ictimai dərslük kimi yararlanmağa xidmət edir. Toplu on üç nəsr parçasını özündə birləşdirir. Sahir şeirlərində fikirlərini yığcam, lakonik və bəzən də epik növə xas olan vasitələrlə ifadə edə bilirdi. Bəlkə, elə bu cəhət onu nəsrdə də qələmini sınağa sövq etmişdi. Şeirlərində olduğu kimi, hekayələrində də ədalətsizliyə, haqsızlığa və zülmə qarşı kəskin çıxış edir. “Onun Hacı Xudaverdinin gəlini”, “Leylac”, “Vaqonda”, “Gülüstən dərsi”, “Urmiyaya sarı” (Yol qeydləri) və “İraqlı həkim” adlı hekayələrində də ənənələrə sadıq qalır. Bu hekayələrin çoxunda peyzajla bərabər, psixoloji durum da var,

hər iki məqam da bir-birini tamamlayır.

“Gülüstan dərəsi” adlı hekayəsinin qəhrəmanı şairin özüdür. Bu hekayədə Sahir gənclik illərindəki acı xatirələrini qələmə alır, molla məktəbindəki köhnə zorakı təhsil üsullarını tənqid edir.

“İraqlı həkim” əsərində müqəddəs bir peşə sayılan, dərin məlumat və zəngin təcrübə tələb edən həkimlə sənətinə zidd olan bir həkim surətinin xəstələrə qarşı qeyri-peşəkar rəftarından bəhs olunur.

Sahir “Hacı Xudavərdinin gəlini” və “Leyla” hekayələrinin mövzusunu toplumun dərdlərindən, sosial və epik həyat səhnələrindən almışdır. “Leylac” adlı hekayədə cəmiyyətdə baş verən haqsızlıqlar, cəhalətin qurbanı olan gənc qızların faciəsini kəskin dillə qələmə alıb.

“Hacı Xudavərdinin gəlini” adlı hekayədə yazıçı yaşadığı ölkədəki müxtəlif ictimai-siyasi hadisələri, sosial problemləri geniş oxucu kütləsinin rahat başa düşə biləcəyi bir formada ortaya qoyur.

“Urmiyaya sari” (Yol qeydləri) hekayəsində Zərdüştü, Şərqdə musiqiyə və ədəbiyyata aid qiymətli traktatların müəllifi Səfiəddin Urməvini yetişdirən Urmiya şəhərini, Urmiya gölü yaxınlığındakı yamyaşıl bağ və bağçaları, eləcə də təbiət gözəlliklərini təsvir edir. “Vaqonda” adlı hekayəsi isə başqa əsrlərlə müqayisədə bir qədər zəif yazılıb.

Ötən 2016-cı ilin mənzərəsi fonunda Güney Azərbaycanda olan ədəbi proseslə bağlı imkan daxilində təəssürat və fikir yaratmağa səy göstərdik. Daha çox sayılıb seçilən yazarların əsrlərindən örnəklər verib, təhlil etməyə çalışdıq.

Xanım ZAIROVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏR
(Azərbaycan–Qərb ədəbiyyatı–2016)

Ədəbi əlaqələr hər bir xalqın mənəvi dəyərlərinin, qarşılıqlı əlaqələrinin inkişafına xidmət edən mühüm sahələrdən biridir. “Ədəbiyyatların qarşılıqlı təsiri yeni şey deyildir. Bütün ümumbəşəri mədəniyyət kimi dünya ədəbiyyatı da sadəcə, milli mədəniyyətlərin və ya ədəbiyyatların məcmusu deyildir, ən əvvəl onların qarşılıqlı təsir və nüfuz prosesində yaranan müəyyən vəhdətidir. Heç bir xalq başqa xalqların nailiyyətlərindən istifadə etmədən inkişaf edə bilməz” (Алиев Г.А. Дружба народов – дружба литературы. Доклад на Всесоюзной творческий конференции писателей 27 октября 1980. Азербешр, 1980, 52 стр. Burada səh. 21). Ədəbi əlaqələr ədəbi prosesin qanunauyğunluqlarından başlıcası olub bir xalqın ədəbiyyatının digər bir xalqın ədəbiyyatı tərəfindən mənimsənilməsində mühüm faktorlardan biridir. Hazırda “Ədəbi əlaqələr ədəbiyyatşünaslıq elminin bir qolu kimi özünün yeni tarixi mərhələsini formalaşdırma prosesini yaşayır” (Həbibbəyli İ. Ədəbi əlaqələrdə müqayisəli ədəbiyyatşünaslığa. “Poetika.izm” jurnalı. Bakı: “Elm və təhsil”, 2016, s. 3).

Məruzəmizdə ədəbi əlaqələr bir neçə istiqamətdən nəzərdən keçirilmişdir.

1. Bədii tərcümə;
2. Dissertasiya və elmi məqalələr;

3. Beynəlxalq konfranslar, simpoziumlar, sərgilər;
4. Elmi müəssisələr arasında əlaqələr, birgə layihələr;
5. Yazıçı və şairlərlə, ədəbiyyatçılarla görüşlər.

Müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın əsas bölmələrindən biri olan ədəbi əlaqələr əsrlər öncəsi xalqlar arasında ədəbi-mədəni ünsiyyət forması olmuşdur. Ədəbiyyatlararası əlaqələrin beynəlxalq ünsiyyət formasına çevrilməsi, xalqların bir-birini tanıması, öyrənməsi işində **bədii tərcümənin** böyük rolu vardır. **Bədii tərcümə** milli mədəniyyətin üzvi bir hissəsidir, onun sayəsində bədii ədəbiyyatların imkanları əhəmiyyətli dərəcədə genişlənir.

Dilimizə çevrilən əsərlər içərisində epik növün janrları çoxluq təşkil edir. Tərcümələrin bir qismi müxtəlif qəzet, jurnal və toplularda oxuculara təqdim olunmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin nəşrləri olan “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Dünya ədəbiyyatı”, ARNK yanında Tərcümə Mərkəzinin “Xəzər” jurnallarında “Ədəbiyyat qəzeti”ndə təqdim olunan həmin tərcümələri belə təsnif etmək olar:

- a) Bədii tərcümələr (nəsr və poeziya)
- b) Nobel mükafatçıları haqqında yazılar
- c) Dünya yazıçılarının ədəbi-nəzəri məqalələri
- d) Dahilərin məktubları
- e) Dünya ədəbiyyatı haqqında ədəbi mozaika

Həmçinin, sim-sim.az, avanqard.net, manera.az ədəbiyyat portallarında da Qərb ədəbiyyatı nümayəndələrinin bədii əsərlərindən tərcümələrə, habelə, ədəbiyyatşünaslıq və bədii tərcümə məsələlərinə dair yazılara yer verilir.

ARNK yanında Tərcümə Mərkəzinin nəşr etdiyi kitab və topluları, xüsusilə, mərkəzin 2 cildlik “Azərbaycan Ədəbiyyatı antologiyası”nın *müxtəlif dillərə tərcüməsi*, dünyaya təqdimatı və dünya ədəbiyyatının ölkəmizdə işıqlandırılması, “Parlaq imzalar” və “Qanun” nəşriyyatının nəşrləri, Yazıçılar Birliyinin Dünya Ədəbiyyatı seriyasından olan nəşrləri də xüsusi vurğulanmalıdır.

Hər il olduğu kimi, 2016-cı ildə də ölkənin ali təhsil müəssisələrində tərcümə ilə bağlı tədbirlər keçirilmişdir. Bunun ən bariz nümunəsi 2016-cı ildə Azərbaycan Dillər Universiteti, British Council və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzi və Qafqaz Universitetinin birgə təşkilatçılığı ilə təşkil olunmuş *“Tərcümə ixtisasının tədrisi, mövcud problemlər və təhlil”* I Beynəlxalq Forumu olmuşdur. Forumun gedişində tərcümənin tədrisi, bədii tərcümə məsələləri, eləcə də ədəbiyyatlararası mübadilələr geniş şəkildə müzakirə olunmuşdur.

2016-cı ildə Azərbaycan-Qərb ədəbi əlaqələri həm də *dissertasiya və elmi məqalələr* səviyyəsində də tədqiq olunmuşdur. Fidan Bağirova (“Ernest Heminquey və Sabir Əhmədli qəhrəmanlarının mənəvi axtarışları”), Afər Əlizadə (“Müasir rus və ingilis yazıçı qadınlarının nəsrində qadın mövzusunun ideya-bədii diapazonu”), Nəsimə Abbasova (“Paremio-frazeoloji vahidlərin (aforizmlərin) tərcümə problemləri (L.N.Tolstoyun “Hərb və sülh” romanının Azərbaycan dilinə tərcümə materialları əsasında)”, Almaz Ələkbərzadə (“Postmodernizm müasir ədəbi prosesdə (rus və Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələri əsasında)

da)”, Günel Mustafayeva (“İngilis və azərbaycandilli bədii mətnlərdə ierarxik struktur”), Şəfayət Cəfərova (“Azərbaycan və rus nağıllarında qadın obrazlarının tipoloji xüsusiyyətləri”), Tural Mirzəliyev (“Azərbaycan-Avropa ədəbi əlaqələrinin inkişafında Əhməd bəy Ağaoğlunun rolu”), Aytən Məmmədova (“M.F.Axundovun yaradıcılığı rus tədqiqatlarında və tərcümələrində”), İrina Orucova (“Ernest Heminqueyin hekayələrinin dilinin üslubi xüsusiyyətləri və rus dilinə tərcümələrdə onların adekvatlığı problemi”), Nərgiz Rəhimova (“Sergey Borodin və İsa Hüseynovun tarixi romanlarında obrazların tipologiyası”), Nigar Əliyeva (“Q.Q.Markes yaradıcılığı və 1960-80-ci illər Azərbaycan nəsrində poetika məsələləri”) dissertasiya işləri yazmışlar.

Azərbaycan-Qərb ədəbi əlaqələrinin inkişafında AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun da xidmətləri çox olmuşdur. Ədəbiyyat İnstitutunun “Ədəbi əlaqələr”, “Ədəbiyyat məcmuəsi”, “Poetika.izm” toplularında Qərb ədəbiyyatına, ədəbiyyatşünaslıq məsələlərinə həsr olunmuş yüzlərlə elmi məqalələr çap olunmuşdur. Eyni zamanda institutun “Dünya ədəbiyyatı və komparativistika” şöbəsinin əməkdaşlarının respublikamızda və xaricdə Dünya ədəbiyyatı, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif məsələlərinə həsr olunmuş məqalələri ədəbi əlaqələrin inkişafında mühüm səhifələrdən hesab oluna bilər.

Ədəbi əlaqələrin inkişafında *Beynəlxalq konfrans, simpozium və sərgilərin* də mühüm əhəmiyyəti var. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu son illərdə təşkil olunan Beynəlxalq konfranslarda Azərbaycan-Qərb ədəbi

əlaqələrinin inkişafına təkan olmuşdur. Həmçinin əməkdaşlarımızın 2016-cı ildə istər Azərbaycanda, istərsə də xarici ölkələrdəki (Türkiyə, Gürcüstan, Avstriya və ABŞ) beynəlxalq ədəbiyyatşünaslıq konfranslarında iştirakı, habelə, müxtəlif beynəlxalq sərgilərin təşkili qeyd olunmalıdır. Belə konfrans və sərgilərin ən bariz nümunəsi cari ilin aprel ayında AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron akt zalında təşkil edilmiş Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illiyinə həsr edilmiş “Azərbaycan-Macaristan ədəbi əlaqələri və türkologiyanın inkişafında macar alimlərinin rolu” Beynəlxalq elmi konfransıdır. Konfransda Macarıstanın Azərbaycandakı səfiri **İmre Laszloczki** qardaş Azərbaycan və macar xalqları arasında elmi əlaqələrin bundan sonra da möhkəmləndirilməsi baxımından bu elmi konfransın böyük əhəmiyyət daşıdığını vurğulamışdır. Tədbirdə Ədəbiyyat İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, professor Məmməd Əliyev “Türk xalqları folklorunun öyrənilməsində macar alimlərinin rolu”, Macarıstanın Seged Universitetinin Orta əsr araşdırmalar kafedrasının müdiri, professor İştvan Zimonyi “Macarıstandakı türkoloji çalışmaları”, Azərbaycan Dillər Universitetində Macar dili üzrə lektor, etnoqrafiya və mədəni antropologiya üzrə fəlsəfə elmləri doktoru Edina Dalloş “Folklor və dilçilik: Volqa-Türk Macar tədqiqatçıları” və Ədəbiyyat İnstitutunun doktorantı Rəna Cahangirli “Azərbaycan-Macar ədəbi əlaqələri tarixinə baxış” mövzusunda məruzələrlə çıxış etmişlər. Eyni zamanda institutda “Tanınmış macar şərqşünasları” mövzusunda sərgi də təşkil edilmişdir.

AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası və AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun təşkilatçılığı ilə Macarıstan Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, professor Georq Hazainin xatirəsinə həsr olunmuş konfrans keçirilmişdir. Akademik İsa Həbibbəyli konfransın əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmiş, konfransın həm türkologiya elminin inkişaf tarixi, müasir problemlərinin öyrənilməsi, həm də Azərbaycan və macar ədəbi əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi sahəsində faydalı olacağını bildirmişdir.

Böyük rus şairi S.Yeseninin anadan olmasının 121-ci ildönümü münasibətilə Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin S.Yesenin adına Azərbaycan-Rusiya Ədəbi Əlaqələr Mərkəzinin yeni ekspozisiyası açılmışdır.

2016-cı ildə Azərbaycan Turin (İtaliya), London (Böyük Britaniya), Moskva (Rusiya) Beynəlxalq kitab sərgilərində iştirak etmiş, bu sərgilərdə Azərbaycanın bir çox klassik və müasir dövr şair və yazıçılarının əsərləri müxtəlif dillərdə təqdim edilmişdir. 500 illik tarixə malik Frankfurt (Almaniya) kitab yarmarkasında da Azərbaycanın tarixi, mədəniyyəti, müasir inkişafı, ədəbi nümunələrinə aid nəfis nəşrlər nümayiş etdirilmişdir. Stenddə, həmçinin, Azərbaycan Prezidentinin Sərəncamına əsasən, 2016-cı ilin multikulturalizm ili elan edilməsi ilə əlaqədar “Azərbaycanda multikultural dəyərlər” adlı tədbir də keçirilmişdir.

Bu il ARNK yanında Tərcümə Mərkəzinin nümayəndələri də Sofiyada (Bolqarıstan) keçirilən Beynəlxalq Kitab Sərgisində iştirak etmişlər.

Bundan əlavə, Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələrinin tanınması istiqamətində Belçika Krallığının Vatterlo şəhərində Azərbaycanın görkəmli şairəsi Xurşidbanu Natəvanın abidəsinin açılışı olmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin beynəlxalq əlaqələri genişlənməmişdir. 2016-cı ildə Ədəbiyyat İnstitutunun alimləri Avstriya, Fransa, Böyük Britaniya, Rusiya, Polşa, Makedoniya, Çexiya, Polşa, ABŞ kimi Qərbi ölkələrində bir çox Beynəlxalq elmi konfrans, simpozium və digər tədbirlərdə elmimizi layiqincə təmsil etmiş, ədəbiyyatşünaslığımızın nailiyyətlərinin təbliğ olunması yolunda fəaliyyət göstərmişlər.

Son dövrlərdə ədəbiyyatşünaslıq elmi sahəsində beynəlxalq əlaqələr həm də *elmi müəssisələr arasında layihələr, əlaqələr* müstəvisində inkişaf edir. 2016-cı ildə təkcə Ədəbiyyat İnstitutunda bir neçə xarici elmi müəssisə ilə müqavilə bağlanmış və həmin layihələr çərçivəsində birgə elmi əməkdaşlıq həyata keçirilmişdir. Azərbaycan, Rusiya, Belarus, Ukrayna, Estoniya, Özbəkistan, Türkmənistan, Gürcüstan, Qırğızıstan, Moldova, Tacikistanın Elmlər Akademiyalarının nümayəndələrinin iştirakı ilə "Multikulturalizm: reallıqlar və meyillər. Beynəlxalq seminar"ı (20 dekabr 2016-cı il) qeyd edə bilərik. AMEA-nın və MDB-yə üzv dövlətlərin Dövlətlərarası Humanitar Əməkdaşlıq Fondunun birgə təşkilatçılığı ilə "Yeni mərhələdə elmi əlaqələrin inkişafı, dialoq və əməkdaşlıq" mövzusunda beynəlxalq elmi seminar çərçivəsində Ədəbiyyat İnstitutu ilə Rusiya Elmlər Akademiyasının Maksim Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutu arasında (20 dekabr 2016-cı

il), habelə, Belarus Milli Elmlər Akademiyasının Belarus mədəniyyəti, dili və ədəbiyyatı tədqiqatları mərkəzinin Yanka Kupala adına Ədəbiyyatşünaslıq İnstitutu (20 dekabr 2016-cı il) arasında müqavilə imzalanmışdır.

Belə tədbirlərdən biri Ədəbiyyat İnstitutunun qoşulduğu Moskva Dövlət Humanitar Universitetinin Stavropol filialı tərəfindən təşkil edilmiş “Современное общество к социальному единству, культуре и миру” adlı (Müasir cəmiyyət ictimai birlik, mədəniyyət və sülhə doğru) beynəlxalq forum olmuşdur. Forumda AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda akademik İsa Həbibbəylinin redaksiyası ilə Azərbaycan və rus alimlərinin Azərbaycan-Rusiya ədəbi və mədəni əlaqələri, vətənpərvərlik və mədəni inteqrasiyaya dair məqalələri nəşr edilmiş “Дружба и мир – культурные ценности Азербайджана и России” (“Dostluq və sülh – Azərbaycan və Rusiyanın mədəni dəyərləri”) adlı kitabın təqdimatı keçirilmiş və forum iştirakçlarına geniş məlumat verilmişdir. Ədəbiyyat İnstitutunun Moskva Dövlət Humanitar Universitetinin Stavropol filialının birgə əməkdaşlığı ilə növbəti layihəsi “Мультикультурализм – тенденции и реальность” (Multikulturalizm – meyillər və reallıqlar) kitabının nəşri olmuşdur.

ARNK yanında Tərcümə Mərkəzi, Ədəbiyyat İnstitutu və Yazıçılar Birliyində müxtəlif xarici ölkələrin Azərbaycandakı səfirləri, Yazıçılar Birliklərinin *nümayəndələri, şair və yazıçıları ilə görüşlər* ədəbi əlaqələrin inkişafına təkan verməkdədir.

Cari ildə Ədəbiyyat İnstitutunda Macarıstanın Azərbaycanı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri İmre Laszloczki, ARNK yanında Tərcümə Mərkəzində Argentinanın Azərbaycanı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri cənab Karlos Dante Riva, Fransa Respublikasının Azərbaycanı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri xanım Aureliya Buşez və Bolqarıstan Yazıçılar Birliyinin üzvləri ilə görüşlər ölkələrimiz arasında ədəbi-mədəni və dostluq əlaqələri baxımından səmərəli olmuş, ədəbiyyatşünaslıq və bədii tərcümə məsələlərinin qarşılıqlı zənginliyinə kömək etmişdir.

2016-cı ildə Azərbaycan və Qərbi ədəbi əlaqələri məcrasında aparılmış tədqiqat işləri ümumən əhəmiyyətli olmuş və yeni araşdırmaların, anlaşmaların həyata keçirilməsinə stimül yaratmışdır.

Nizami TAĞISOY
Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

**AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ DİGƏR TÜRK
XALQLARI ƏDƏBİYYATI İLƏ ƏLAQƏLƏRİ**

Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri

Bu əlaqələrin qədim və zəngin keçmişə malik olmasına baxmayaraq, nəzərdən keçirdiyimiz sahə müstəqillik illərində daha intensiv inkişaf etmişdir. Bu müstəvidə A.A.Aydın, N.Cəfərov, Ə.Y.Akpınar, T.Məlikli, R.Əskər, M.Hacıyeva, E.Quliyev, A.Əmrahoglu, T.Məmməd, J.Əliyeva, E.Babayeva, A.Abdulla, A.Xəndan, M.Rıhtım və başqaları xeyli sayda analitik məqalə və araşdırmalarla çıxışlar etmiş, H.Cavidin, Anarın, Elçinin, M.İsmayılın, Z.Yaqubun, X.Ə.Adivarın, N.F.Qisakürəyin, A.Bəhramoğlunun və başqalarının əsərləri tərcümə olunmuşdur, buna qədər 2013-cü ilin sonlarında Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda “Yaşayan Yunus Əmrə” 1-2 dekabr 2015-ci ildə AMEA-nın vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru akademik İsa Həbibbəylinin təşkilatçılığı və dəstəyi ilə “Türk xalqları ədəbiyyatı: mənşəyi, inkişaf mərhələləri və problemləri” mövzulu Beynəlxalq konfranslarda Türkiyə türklərinin ədəbiyyatı Azərbaycan ədəbiyyatı ilə əlaqələr kontekstində nəzərdən keçirilmişdir. Bu baxımdan Arzu Hacıyevanın “Abdulla Şaiq və Mahmud Əkrəm Rəcəizadə”, Hüseyin Budan Zikrinin “Yunus Əmrə: həyatı və

sosial həyatımıza təsiri”, Nurəddin Kamal Cevirinin “Mütəəvvüf və təkkə şairi olan ərzurumlu İbrahim Haqqı və divanı”, Ömər Adil Atasoyun “Yunus Əmrənin şeirlərində barış, hoşgörü anlayışı, insan sevgisinin önəmi və birgə yaşama mədəniyyətinin əsasları”, Məsud Şənin “Hüseynbala Mirələmovun “Uzun hekayəsində “Cəza kavramı” və s. kimi maraqlı nümunələr təqdim olunmuşdur.

2016-cı ildə “Buta” Türk dünyası şairləri adlı almanax Bakıda Azərbaycan, türk, özbək və tatar dillərində oxuculara çatdırılmışdır.

25-27 may 2016-cı ildə Avrasiya Universitetində “Türk dünyası araşdırmaları” mövzulu Beynəlxalq elmi konfransda ədəbi-mədəni əlaqələrimizin bir sıra aktual problemləri əksini tapmışdır.

2016-cı ildə Sakibə Ələsgərovanın “Türk xalqları ədəbiyyatının vəzn və janr sistemi” mövzulu monoqrafiyası (Bakı, ADPU, 2016, 345 s.) işıq üzü görmüşdür.

Nəzərdən keçirdiyimiz dövrdə Azərbaycan-Türkiyə türkləri ədəbi əlaqələrinin inkişafına çoxsaylı fəlsəfə doktorluğu dissertasiyalarının təsirindən də danışmaq olar.

Bu müstəvidə Səbuhi Bayramovun “Müasir Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri (Z.Yaqub və M.Aslan yaradıcılığı əsasında)” – (Bakı, 2016), Günel Yunusovanın “Tənqizim poeziyasında ənənə və novatorluq” – (Bakı, 2016), Çevik Fatih Kasımoğlunun “Azərbaycan-Türkiyə yazılı aşiq ədəbiyyatında dini motivlər” – (Bakı, 2016), Culfa Ömər Tahsinoğlunun “Əhməd Cavad Türkiyə ədəbi mühitində” – (Bakı, 2016), Karahan Hüseynin “XIX əsrin II yarısında Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatlarında maarifçi-

ədəbi hərəkatın tarixi – müqayisəli tədqiqi” – (Bakı, 2016), Murat Dəğərin “Türkiyə və Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrı (Samihə Ayverdi və Əzizə Cəfərzadənin yaradıcılığı əsasında)” – (Bakı, 2016), Aytən Abbasovanın “Çingiz Dağçı yaradıcılığında tarixi-siyasi proseslərin təcəssümü” – (Bakı, 2016), Vüqar Teymurxanlının “Cəlaləddin Rumi və Azərbaycan ədəbiyyatı” (Bakı, 2016), Ümit Pektaşın “XX əsrin əvvəlləri Türkiyə və Azərbaycan uşaq ədəbiyyatındakı bədii nümunələrin ideya-mövzu rəngarəngliyi” (Bakı, 2016) və s. kimi araşdırmaların rolu qeyd olunmalıdır.

Azərbaycan-Türkiyə türklərinin ədəbi əlaqələri Eşqanə Babayevanın “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” ikicildiyinin 2-ci cildinin VIII fəslində “Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının dünya konteksti” başlığı altındakı “Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri” bölməsində nəzərdən keçirilmişdir (səh. 1017-1025).

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsinin əməkdaşları E.Babayevanın “X.Ə.Adıvarın “Sinəkli Baqqal” romanı multikultural dəyərlər müstəvisində”, “XX əsrin əvvəlləri türk ədəbiyyatında yeni tendensiyalar”, Peyami Səfanın “Fateh-Hərbiyyə” romanında mədəniyyətlərarası inteqrasiya” (Beynəlxalq Konfrans, Qafqaz Universiteti), “Xalidə Ədip Adıvarın “Tatarçıq” romanı multikultural dəyərlər kontekstində” (Gənclik Beynəlxalq Forumu, Gəncə, 10-14 oktyabr 2016); “XX əsrin əvvəlləri türk ədəbiyyatında qarışma” (21-22 noyabr 2016, Şərqsünaslıq İnstitutu. Türkoloji konfrans), Qazi Universitetində Azərbaycan-Türkiyə ədəbi

əlaqələri (9 iyun, 2016), Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatında multikultural dəyərlərə bir nəzər” kimi çıxış və məqalələri; Fəridə Vəliyevanın “XIII-XV əsr anadilli türk poeziyasında “Gül-Bülbül” əfsanəsi elementləri” (“Belçika Xəbər Agentliyi” jurnalı, 2 yanvar 2016), “Sultan Vələd yaradıcılığında folklor ənənəsi” (“Azərbaycan-Belçika dostluq cəmiyyəti” jurnalı, 9 aprel, 2016), XIII-XIV əsr türk şeirində “ruh anlayışı” (“Ana Vətən Niderland Azərbaycanlı Qadınlar Birliyi” jurnalı, 11 yanvar, 2016), “Yunus Əmrə yaradıcılığında yuxu arxetipi” (II Beynəlxalq Simpozium. Türkiyə, Manisa, 10-16 oktyabr 2016), “Türksoylu xalqların musiqi mədəniyyəti” (Beynəlxalq Konfrans, Türkiyə, Adana, 9-12 aprel 2016), “Yunus Əmrə yaradıcılığında folklor ənənəsi (VIII Beynəlxalq Sosial və Humanitar Elmlər Konqresi, Vyana, 2 avqust 2016); Xuraman Hümətovanın “Hacı Bayram Vəlinin şeirlərində Haqqa doğru seyri – sülukunun ilahi-estetik harmoniyası”. (Uluslararası Hacı Bayram Vəli Simpoziumu. Ankara, 25-26 may 2016), “Yunus Əmrənin nisbəsi orta çağ qaynaqları və çağdaş araşdırmalar”, Türkiyə, Aksaray, 2016) mövzularında etdikləri çıxış, məruzə və məqalələri qeyd olunmalıdır.

14-15 noyabr 2016-cı ildə “Türkoloji elmi-mədəni hə-rəkətdə orta q dəyərlər və yeni çağırışlar” mövzusunda Bakıda keçirilən Beynəlxalq konfransda (Türkoloji Qurultayın 90 illiyi) Bədirxan Əhmədlinin “Türkoloji Qurultayda ədəbiyyat məsələləri”, Aygün Orucovanın “Qərbin iki dastanında türk”, Sevil Mehdiyevanın “Azərbaycan-türk şairlərinin “Sultanüşşüəra”sı Məhəmməd Füzulinin

dili”, Ülviyyə Məmmədovanın “Əhməd Nədimin, Məhdimqulu Fəraqinin, Molla Pənah Vaqifin dilində türk-oğuz dillərində differensiasiya dövrü xüsusiyyətlərinin əksi”, Nurtac Ərgün Atbaşının “Azərbaycan ədəbiyyatından türk sinemasına bir uyarılma: “Mahmud və Məryəm”, Aytək Məmmədovanın “Türkiyəli mütəfəkkir Hilmi Ziya Ülkən – Birinci Türkoloji Qurultay haqqında” və başqa bu kimi məruzələrdə Azərbaycan-Türkiyə türklərinin ədəbi əlaqələri qarşılıqlı şəkildə təhlil obyektini kimi çıxış etmişdir.

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsinin əməkdaşları tərəfindən “Türkiyə ədəbiyyatı antologiyası. Poeziya” bəhsi hazırlanıb nəşr olunmaq üçün təhvil verilmişdir. Şöbənin aparıcı elmi işçisi Eşqanə Babayeva Elmin İnkişaf Fondunun dəstəyi və xətti ilə “XX əsrin əvvəllərində türk romanlarında multikulturalizm” layihəsi üzrə işləmiş, layihə ilə əlaqədar 2016-cı ildə iki həftəlik Ankara və Qazi Universitetlərində ədəbi əlaqələrlə bağlı seminarlara qatılmış, adıçəkilən təhsil ocaqlarında özü ayrıca seminar mövzusu ilə çıxış etmişdir.

Qeyd olunanlardan başqa Azər Turanın “Sən dəniz qoxuyursan – Çingiz Dağçı” adlı məqaləsi “Ədəbiyyat qəzeti”nin 2016-cı il 24 dekabr sayında işıq üzünü görmüşdür.

Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri

Əski kökləri qədim ənənələrə dirənən bu əlaqələrin inkişafı və formalaşması əsasən XX əsrə F.Köçərli, İ.Hikmət, S.Mümtaz, B.Çobanzadə, S.Əliyev, H.Araslı, M.Arif,

V.Zahidov, L.Kayumov, P.Xəlilov, A.Nəbiyev, C.Nağıyeva, S.Rüstəm, X.Rza, XXI əsrdə R.Əskər, A.Bağirov (Azalp), Y.Qasımbəyli, A.Binnətova və başqalarının fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. X.Rza Ulutürk M.Şeyxzadə yaradıcılığı bazasında Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrini tədqiq etmiş, özbək şairlərinin əsərləri Ə.Ziyatay, N.Xəzri, T.Bayram, B.Azəroğlu, Ə.Muxtar və başqaları tərəfindən dilimizdə səsləndirilmişdir.

Ümumiyyətlə, türk xalqları ədəbiyyatından Azərbaycan dilinə, demək olar ki, daha böyük intensivliklə tərcümə olunan məhz özbək sənətkarlarının yaradıcılığıdır. Eyni zamanda özbək ədəbiyyatının problemləri də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında müxtəlif yönəldən öyrənilmişdir. Bu müstəvidə son dövrlərdə aparılmış tədqiqatlar sırasında Y.Qasımbəyli, A.Binnətova, T.Quliyev, R.Əskər, F.Bayat və başqalarının xidmətləri daha çox nəzərə çarpandır.

“Ulu çinar” Türk xalqları ədəbiyyatı dərgisi”nin 2015-ci il 3-cü noyabr-dekabr sayında müasir özbək poeziyası nümayəndələrindən Məhəmməd Yusifin “Biz xoşbəxt olardıq...”, İqbal Mirzənin “Mən sənin könlündə qalmalı idim”, Batırcon Erqəşevin “Kaş ki, mənə sevəydin!” şeirləri Aida Eyvazlının tərcüməsində oxuculara təqdim olunub. Bundan başqa dərgidə Nizami adına Daşkənd Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru Marquba Murqasımovanın “Milli hekayəyə xas olan ədəbi ənənələr və estetik prinsiplər” adlı məqaləsi (Azərbaycan və özbək yazıçılarının hekayə nümunələri əsasında) təqdim olunmuşdur. Müəllif burada Azərbaycan yazıçılarının hekayələrin-

dən ibarət “Ömürdən uzun gecə” toplusunun özbək dilinə tərcüməsindən, təcrübəli mütərcim Rüstəm Cəbborovun özbək və Azərbaycan xalqlarının mədəniyyətini, ədəbiyyatını zəngin tarixi bağlılıqda nəzərdən keçirib, həm də onun etdiyi tərcümələrin keyfiyyətindən danışmaqla, Azərbaycan yazıçılarının yaratdığı qəhrəmanlardan, onların fərdi manerasında hekayə mətninə nüfuz etmədən, Azərbaycan nəsrinin özünəməxsusluğundan, o cümlədən Anarın qəhrəmanlarının özbəkcədə təqdimatından (Oruc həkim, Məşədi Dadaş, Ofeliya və başqa bu kimi obrazlardan), Kamil Əşrəfoğlunun “Qan iyi”, “Bərpa” adlı hekayələrindən, Kamran Nəzirinin “Qorxulu məhəbbət”, Elçin Hüseynbəylinin “Keçid dövrünün toyuğu”, Hidayət Orucun “Ömürdən uzun gecə”, Sabir Rüstəmxanlının “Daş rəngi”, “Qayalararası rəng” və s. əsərlərdəki qəhrəman və obrazların sintezindən, bu əsərlərin təfsirində satira və faciə həmahəngliyindən söhbət açılır. Qəhrəmanların mənəvi dünyası özbək nasirləri – Ulkir Həşimovun “Ağ bulud” (“Ok bulut”), “Adamın səsi” (“Odam ovozi”) Xurşid Dustmuxamadin “Məsum quşun qarğıışı” (“Beozor kuşninq karkusu”), “Göz bəbəyindəki ev” (“Kuz keraçiqidağı uy”), “On birinci qapı” (“Un birinci eşik”) hekayələrində rel-yefli verildiyinə diqqət çəkilir. Hekayələrin süjet və kompozisiyası, obrazların səmimiliyi qəhrəmanın portret-süjet cizgiləri, oxucuların mətnə inandırılması, yazıçıların öz qəhrəmanlarının ruhi halını şərh etmə bacarığı məqalə müəllifi tərəfindən ön plana qoyulur. Azərbaycan müəlliflərindən Kamil Əşrəfoğlunun “Bərpa” və “Qumru nəğməsi”ndə uzaq keçmişdə baş verən hadisələrin özünəməxsus

təsviri və yaşanılan faciəli sevgidən bəhs etmə ustalığı, insan məhəbbətinin ilahiləşdirilməsi və s. kimi məqamların oxucunun diqqətinə necə çatdırılması incələnilir. Marquba Murqasımova özbək yazıçısı Salomat Vafonun qəhrəmanlarından danışdıqda isə müəllifin onlarda daha çox psixoloji çevrilmələr və mənəvi böhran problemlərinə çətin sınaqlarla üz-üzə durmuş insanların təsvirinə yer ayırdığını, koloritli qadın obrazları qalereyasını ustalıqla təqdim etmə bacarığının bir sıra başqa məqamların təhlili fonunda sübuta yetirildiyini göstərir. Salomat Vafonun qadınların mənəvi aləminin sərhədlərini qırmaqla problemi özünəməxsus detallarla qabardaraq ədəbiyyatda xüsusi şəkilə canlandırma bilməsinə nəzər salır. Bütün bu detallara nüfuz edən məqalə müəllifi Azərbaycan və özbək milli hekayələrinə xas olan ədəbi ənənələr və estetik prinsiplərdən danışarkən yazıçıların qəhrəmanlarının psixoloji aləmini açmaq üçün daxili monoloq, sentimental hisslər və qeyri-adi təsvirlərdən səmərəli istifadə etdiklərini mətnlərdən gətirilən parçalar əsasında sübuta yetirir.

Özbəkistanda nəşr olunmuş “XX əsr Azərbaycan şeiriyyəti antologiyası” (2013), “Azərbaycan yazıçılarının hekayələri və şeirləri toplusu”nun (2014) Daşkənddə nəşri, Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələri” şöbəsinin müdiri A.Binnətovanın “Özbək ədəbiyyatı” (2016) kitabının akademik İ.Həbibbəylinin redaktorluğu və ön sözü ilə işiq üzü görməsi bu sahədə aparılan işlərin ümumi mənzərəsinə öz pozitiv təsirini göstərməkdədir.

2016-cı ildə “Müasir özbək və Azərbaycan poeziyasının xüsusiyyətləri” “Особенности современной узбек-

ской и азербайджанской поэзии (научно-популярное издание)” (Daşkənd, 2016) kitabının Azərbaycan Respublikası Səfirliyinin Heydər Əliyev adına Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin və “Özbəkistan-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyəti”nin ideyası əsasında Daşkənd Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru H.Həmidovun redaktəsi və DDPU-nin kafedra müdiri Kəramət Mollaxocayeva və AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktor müavini professor M.Əliyevin rəyi ilə nəşri, Azərbaycan dilinin leksik və üslubi imkanlarını dərinlən mənimsəmiş Usman Kuçkar, Babaxan Şərəf, Rüstəm Cabborov kimi mütərcimlər tərəfindən şairlərimizin əsərlərinin özbəkçəyə tərcüməsi, S.Rüstəmخانlının “Göy Tanrı” (“Kuk tengri”), yazıçılarımızdan Hidayət Orucovun “Ömürdən uzun gecə” (“Umrndan uzun keçə”) və s. kitabların Nizami adına DDPU-da təqdimatı, Özbəkistanın ali məktəblərinin filologiya fakültələrində “Jaxon Adabiyeti” fənni daxilində Azərbaycan şair və yazıçılarının əsərlərinin öyrənilməsi, BDU, BSU, ADPU, GDU və Azərbaycanın başqa təhsil müəssisələrində bu günün özündə “Türk xalqları ədəbiyyatı” və “MDB ölkələrinin ədəbiyyatı” fənnləri daxilində özbək sənətkarlarının əsərlərinin öyrənilməsi, Özbəkistanda fəaliyyət göstərən “Özbəkistan-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyəti” Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinin inkişafına daha böyük impuls verməkdədir.

Təsadüfi deyildir ki, 2016-cı ildə Daşkənddə nəşr olunmuş yuxarıda adını çəkdiyimiz “Müasir özbək və Azərbaycan poeziyanın xüsusiyyətləri” “Özbəkistan Azərbaycan xalqlarının dostluq kitabı” adlandırılmışdır.

2016-cı ildə Daşkənddə nəşr olunmuş “Müasir özbək və Azərbaycan poeziyasının xüsusiyyətləri” kitabında özbək və Azərbaycan alimlərinin tənqidi məqalələri ilə yanaşı, hər iki xalqın bədii təfəkkür sahiblərinin – Azərbaycandan B.Vahabzadə, E.İsgəndərzadə, Q.Ağsəs, X.İsmayılqızı, A.Şıxlı, E.Mirzəbəyli, F.Mustafa, İ.İlyaslı, M.Soltan, Ə.Cahangir, Y.Xəlil, S.Rəşid, R.Əlizadə, Ş.Kamilli, A.Arabaçı; özbək Çulpan, Qeyrət Məcid, Utkir Xıdırov, Malikə Səlimova, Məhəmməd Yusif, Batırjon Erqəşev və başqalarının əsərləri əksər hallarda orijinala tərcümə yanaşı təqdim olunmuşdur.

2016-cı ilin dekabrında dünya ədəbiyyatının ünlü nümayəndəsi Əlişir Nəvaiyə həsr olunmuş AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda akademik İ.Həbibbəylinin dəstəyi ilə keçirilmiş beynəlxalq konfrans, konfransın işində iştirak etmiş Özbəkistanın Azərbaycandakı Fövqəladə və Səlahiyyətli səfiri, səfirliyin əməkdaşları, özbək və Azərbaycan alimlərinin fikir mübadiləsi, özbək-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin intensivləşməsini sübut etməklə yanaşı, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda ayrıca “Azərbaycan-Türkmənistan, Özbəkistan ədəbi əlaqələri” şöbəsinin yaradılması, həmin şöbədə “Özbək ədəbiyyatı antologiyası”nın hazırlanması ədəbi əlaqələrimizin yüksələn xətlə getdiyinin göstəricisidir.

Elə buradaca yaxın keçmişə müxtəsər ekskurs etməyi zəruri sayırıq. Belə ki, Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinin tarixindən hələ 27 may 1996-cı ildə İslam Kərimov Gülistan sarayında rəsmi qəbul edərkən Ulu öndər Heydər Əliyev bu əlaqələrin əslində Nizamidən üzü bəri gəldiyini,

onun “Xəmsə”sinin təsiri ilə Qütbün “Xosrov və Şirin”, “Sirlər xəzinəsi”nin təsiri ilə Mir Heydər’in “Bağın sirri”, Ə.Nəvai “Xəmsə”sinin yaranması, Q.Qulamla S.Vurğunun ədəbi dostluğu, Ş.Rəşidovla M.İbrahimovun yaradıcı münasibətləri, ikincinin birincinin əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etməsi və s. bu əlaqələrin mümkünlüyünü şərtləndirən amillər kimi ortaya qoymuşdur.

Azərbaycan dövrü mətbuatında bu əlaqələr daim öz aktuallığını saxlamışdır. Belə ki, “Mədəniyyət”, “Ədəbiyyat qəzeti”, “Azərbaycan”, “Yeni Azərbaycan”, “İki sahil”, “Səs” və s. mətbuat orqanları 2016-cı ildə “Azərbaycan mədəni irsi özbək dilində”, müasir “Özbək və Azərbaycan poeziyasının xüsusiyyətləri”, “Özbək şairi ilə görüş”; “Bəxt üzüyü” filminin, Prezident Kitabxanasında özbək aliminin kitablarının təqdimatı olub və Özbək-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinə dair elmi simpozium keçirilib. Xalq yazıçısı Anarın “Mən, sən, o və telefon” kitabı özbək dilində çap edilib. Tarix İnstitutunda görkəmli özbək yazıçısı ilə görüş keçirilib, Üzeyir Hacıbəylinin “Arşın mal alan” operettası özbək dilində nümayiş etdirilib. A.Məmmədovun Vaqif Sultanlının “Ölüm yuxusu” povesti özbək dilində səsləndirilib, Bakı Atatürk liseyində görkəmli özbək alimi Şuxrat Salamovla görüş keçirilib, Bakıda özbək yazıçılarının kitablarının təqdimatı olub, “Şuxrat Salamov ermənilərin türklərə qarşı həyata keçirdikləri soyqırımları dünyaya bəyan edir” adlı yazısı, özbək demokratik ədəbiyyatının ünlü nümayəndəsi Əbdülhəmid Çolpona həsr olunmuş “Qardaş xalqların ədəbiyyatından – Əbdülhəmid Çolpon” mövzulu məqalələr toplusu oxucularda Azərbaycan-

özbək ədəbi əlaqələrinin dinamikası haqqında münbit təsəvvürlər yaradıb.

Özbəkistanda fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev adına Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi 2016-cı ildə bir sıra müsabiqələr elan etmişdir ki, burada iqtisadiyyat və turizmlə yanaşı, Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə də müsabiqə nəzərdə tutulmuşdur. Bu mövzu da özü özlüyündə Azərbaycan-özbək ədəbi-mədəni münasibətlərinə həsr olunmuş, burada ədəbi tənqid, tərcümələr və s. yer ayrılmışdır.

2017-ci ildə Muxtar Əşrəfi adına Daşkənd Dövlət Konservatoriyasında Xocalı faciəsinə həsr olunmuş konsert-rekviyem keçirilmişdir. Özbəkistandakı səfirliyimizin Heydər Əliyev adına Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi tərəfindən təşkil olunmuş bu tədbirdə müxtəlif dövlətlərin səfirlikləri, beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri, alimlər, mədəniyyət, incəsənət xadimləri və jurnalistlər iştirak etmişlər.

Azərbaycan-türkmən ədəbi əlaqələri

Son illərdə Azərbaycan-türkmən ədəbi əlaqələrinin öyrənilməsində və intensivləşməsində professor M.Əliyev, professor Ə.Quliyev, İ.Osmanlı, T.Talıbova və başqalarının rolu daha çox nəzərə çarpanır. Əvvəlki illərin mənzərəsinə toxunmadan qeyd edək ki, 2016-cı ilin yanvar ayında Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktor müavini, Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri prof. M.Əliyev “Məhtimqulu şeirinin vəzn xüsusiyyətləri” və “Məhtimqulu poeziyasının bəzi xüsusiyyətləri” möv-

zulu silsilə məqalələrlə çıxış etmiş, professor Ə.Quliyev “Azərbaycan-türkmən ədəbi əlaqələri yeni mərhələdə” və “Türk dünyasının ortağ söz sərvəti – Məhtimqulu irsi”, Zamin Məmmədov “Məhdimqulu Fəraqinin “Divan”nın təqdimat mərasimi”, Ədəbiyyat İnstitutunun dissertantı T.Talıbova 2015-ci ildə “Türk xalqları ədəbiyyatı: mənşəyi, inkişaf mərhələləri və problemləri” adlı Beynəlxalq Konfransda “Müstəqillik dövründə Məhdimqulu Fəraqi ədəbi irsinin Azərbaycanda nəşri (1991-2014)”, İ.Osmanlı “Məmmədveli Kəminə, Nurməhəmməd Əndəlib “Risaleyi Nəsimi” poeması, Annaqurban Aşırovun” Məhdimqulu Fəraqi, Molla Nəfəsin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında” kimi materiallar hər iki xalqın ədəbiyyatının bir-birinə yaxınlaşması ilə yanaşı, bu müstəvidə yeni mövzuların ortaya çıxacağına ümidləri artırmaqdadır. T.Talıbovanın “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” iki cildliyinin 2-ci cildində “Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının dünya konteksti” bölməsində “Azərbaycan-Türkmən ədəbi əlaqələri”ni nəzərdən keçirməsi (s. 1054-1063) adı çəkilən ədəbiyyatların qarşılıqlı zənginləşməsinin bir sıra məsələlərinin ümumi mənzərəsini gündəmə gətirməkdədir.

Azərbaycan-qazax ədəbi əlaqələrinin müxtəsər mənzərəsi

Azərbaycan-qazax ədəbi-mədəni əlaqələri zəngin və qədim tarixi keçmişə malikdir. Bu əlaqələr öz kökləri etibarilə oğuz-qıpçaq folklor mədəniyyəti və ənənələrinə dirənir. Bunun bariz nümunəsini qazax arealında yaranan

“Qorqud” (“Xorxut”) nəğmələrinin Azərbaycanda “Kitabi-Dədə Qorqud” halına gəlib formalaşmasında illüstrasiya etmək olar. Eyni zamanda bu əlaqələrin hər iki xalq üçün əhəmiyyətli olan oğuz – Nizami və qıpcaq – Afaq – daha doğrusu, Nizaminin sevimli xanımı Afaqla yaxınlığı müstəvisində, yaxud türk xalqlarının epos mədəniyyətində mühüm yer tutan “Koroğlu”nun timsalında da sübuta yetirmək olar.

Azərbaycan-qazax xalqlarının ədəbi irsinin bir-birinə yaxınlığını böyük maarifçi Abay Kunanbayevin Nizami və Füzuli kimi böyük klassiklərimizin yaradıcılığından əsərlərində qidalanması ilə də təsdiqləmək mümkündür. Bu faktın özü qazax yazılı ədəbiyyatının yaramasında və formalaşmasında Azərbaycan klassik ədəbiyyatının rolunun danılmazlığını ortaya qoyur. Bundan başqa XIX əsrdə A.Bakıxanov, M.F.Axundzadə, İ.Qutqaşınlı, H.Zərdabi kimi Ç.Valixanovun, İ.Altınсарinin, A.Kunanbayevin ədəbi-bədii düşüncəsində və fəaliyyətində, onların maarifçilik baxışlarında uyğunluqların, yaxınlıqların olduğunu görə bilərik.

XX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq Azərbaycan-qazax ədəbi əlaqələri yeni tarixi dövrdə daha böyük intensivliklə inkişaf etməyə başlamışdır. Bu əlaqələri müqayisəli-tipoloji baxımdan Azərbaycan yazıçıları C.Məmmədquluzadə, N.Vəzirov, Ə.Haqqverdiyev, S.S.Axundov, qazax – S.Donentayev, S.Seyfullin, İ.Cansuqurov, B.Maylin, M.Auezov və başqalarının yaradıcılığı bazasında da aydın görmək mümkündür.

Azərbaycan-qazax ədəbi əlaqələrinin möhkəmlənmə-

sinə hər iki xalqın ədəbi nümunələrinin qarşılıqlı olaraq birinin digərinin dilinə tərcüməsi əsasında daha çox aparıldığını müşahidə edə bilərik. Təsadüfi deyildir ki, M.Auezov, O.Süleymenov, A.Alimjanov, O.Bukeyev və başqalarının əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilib geniş oxucu auditoriyasına təqdim olunmuşdur. XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Abayın əsərləri çoxsaylı Azərbaycan mütərcimlərinin (M.Rahim, S.Rüstəm, A.Almazov, E.Borçalı, S.Mustafa, A.Zeynallı, Ə.Kürçaylı, İ.Tapdıq, M.Araz, F.Sadiq, Ə.Cəmil, M.Dilbazi, N.Gəncəli, Q.Qasımzadə və b.) zəhməti sayəsində, M.Auezovun “Abay” romanının, 1980-ci illərin əvvəllərində O.Süleymenovun “Az-Ya” və s. əsərlərinin, 2000-ci illərin birinci onilliyində O.Bukeyevin povest və hekayələrinin, son illərdə O.Süleymenovun əsərlərinin intensiv olaraq mütərcimlərimiz tərəfindən dilimizə tərcüməsi, A.Feyzullayevanın “Oljas Süleymenov” monoqrafiyası, F.Ağayevanın Abayın Azərbaycanla olan əlaqələrinə həsr etdiyi “Abay və Azərbaycan” monoqrafiyası, N.Tağısoyun Azərbaycan-qazax folklor əlaqələri, qazax qəhrəmanlıq dastanı “Koblandı batır”ın Azərbaycan dilinə tərcüməsi, T.Teymurovun “M.Auezovun “Abay” romanında epik vüsət və bədii detal”, N.Azadgilin “XX əsr qazax nəsrində mifologizm (O.Bukeyevin nəsrində əsasında)” mövzusunda yazdıqları fəlsəfə doktorluğu dissertasiyaları, F.Məmmədovun “Muxtar Auezov və Əbdü Cəmil Nurpeisovun roman yaradıcılığı”, Əbdü Cəmil Nurpeisovla İsmayıl Şıxlı yaradıcılığının müqayisəli-tipoloji müstəvidə təhlillər apardığı məqalə və metodik vəsaitlər Azərbaycan-qazax ədəbi əlaqələrinin daim diqqət mərkəzində olduğu-

nu sübut etməkdədir.

Bundan başqa, Azərbaycan-qazax ədəbi əlaqələrinin ümumi məzərəsini əks etdirən, bu əlaqələrin elmi-nəzəri panoramını yaradan toplunun nəşri (Bakı, 1990) Azərbaycan-qazax ədəbi əlaqələrinin aktuallığını ortaya qoymağdadır. 2005-ci ildə səriştəli mütərcim Heydər Orucovun Abayın yeganə nəsr əsəri olan “Əqliyyələr”i tərcümə edib “Ulduz” jurnalının səhifələrində yayması qazax ədəbiyyatına olan böyük marağın göstəricisi kimi əhəmiyyətlidir. B.Şaxanovun əsərlərinin doğma dilimizə tərcümə edilərək “Böyük çölün hekayələri” (Bakı, 2012) adı altında kitab şəklində çapı Azərbaycanda qazax ədəbiyyatına marağın daim yüksələn xətlə getməsinin nəticəsi kimi dəyərləndirilməlidir.

2011-ci ilin mayından BDU-da böyük qazax maarifçisi, realisti, filosofu, mütəfəkkiri, ictimai xadimi, qazax yazılı ədəbiyyatının banisi Abayın adına Qazax Dili, Tarixi və Mədəniyyəti Mərkəzi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Qeyd etmək yerinə düşər ki, Qazaxıstanda xeyli sayda azərbaycanlılar yaşamaqla, onlar ölkənin ictimai-siyasi və mədəni-mənəvi mühitində əsaslı rol oynamaqla qazaxlarla dostluq münasibətlərinin möhkəmlənməsinə öz töhfələrini verməkdədirlər.

2015-ci ildə “Ulu çinar” Türk xalqları ədəbiyyatı dər-gisi”nin 3-cü noyabr-dekabr sayında qazax ədəbiyyatı nümayəndələri – Kasımxan Beqmanovun şeirləri Akif Əhmədgilin, Kazıbek Şaxanovun şeirləri Elxan Zalın, Akılbek Şayaxmetin “Bacara bilsən”, “Dosta məktub” şeirləri İbrahim İlyaslının, qazax yazıçısı Sabit Dosanovun “Həya-

tın kənarına atılmışlar” hekayəsi Azər Musayevin tərcüməsində, yazıçı-ədəbiyyatşünas Aygül Kemelbayevanın “Qonur qaz” (H.K.Andersenin parlaq xatirəsinə həsr etdiyi) hekayəsi isə Nizami Zöhrabinin orijinaldan tərcüməsində oxuculara təqdim olunmuşdur.

“Ulu çinar” jurnalının baş redaktoru Elxan Zal Qaraxanlı və şair-mütərcim İbrahim İlyası 2015-ci ildə Qazaxıstana etdikləri birgə səfərlə bağlı müşahidələrini bu dərginin səhifələrində oxucularla bölüşmüşlər. İbrahim İlyası “Ürəyimi sürtdüyüm qıpçaq çölü”, “Qazaxıstan səfərindən xatırlamalarla “Çöl istəyimin başlanğıcı” adı altında geniş yazı ilə çıxış etmiş, qazax xalqının adət-ənənələri, şifahi örnəkləri, akınlarla görüşləri, qazax milli yeməkləri, səfər zamanı keçirilən törənlərdən ortaya çıxan müşahidələri, yurtlarla tanışlığı, akın ifaları, “Kökbar” yarışlarına etdikləri tamaşalar, Atilla, Çingiz xan yurdunu ziyarəti, Sabit Dosanovun 75 illik yubileyinin qazax aullarında necə davam etdirilməsini, Türkiyə, Keçmiş Sovetlər Birliyinə daxil olan respublikaların nümayəndə heyətlərinin bu törəndə iştirakı, Çöl havasının qeyri-adi aurası, yovşan ətrinin ona xüsusi təsirini və s., Sabit Dosanovun doğma Bayqabil aulunda gördüklərini və səfərdən alınan qeyri-adi təəssüratlarını qələmə almışdır.

2016-cı ilin may-iyun saylarında “Ulu çinar” dərgisi, demək olar ki, burada təqdim olunmuş bütün materialları Oljas Süleymenovun 80 illik yubileyinə həsr edib. Dərgidə Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayevin “Mənim əbədi dostum – Oljas”, İsa Həbibbəylinin “Xalq yazıçısı Oljas Süleymenov haqqında söz”, Sabit Dosanovun “Oljas

– дух нации и символ времени”, Elxan Zal Qaraxanlının “Oljas Süleymenovun “Gil kitab”ı”, Firuz Mustafanın “Tanıdığım Olyas”, Adil Cəmilin Olyas Süleymenova həsr etdiyi “Amal və əməl sahibi” adlı məqaləsi, Nurəddin Ədiloğlunun “Türkün nəhəng oğlu”, Akif Əhmədginin “Qazax şeirinin ipək yolu” kimi yazıları ilə bərabər, Ağacəfər Həsənlinin “Böyük Çölün yağışı” şeiri və ən başlıcası Oljas Süleymenovun “Xəzər Albaniyası”, “Odun transformasiyası” və “Gil kitab” poeması E.Zalın tərcüməsində, O.Süleymenovun “İpək yolları” tarixi-linqvistik novellasında isə qazax yazıçısının ipək məsələsinə müxtəlif rəqurslardan yanaşması (“Cod ipək”, “İpək və qotlar”, “İpək və türklər”, “İpək müharibələri”, “Qədim türklərin böyük köçü”, “Neçə Albaniya olmuşdur?”, “Dünya Qərb-Şərq deməkdir”) oxuculara çatdırılmışdır.

“Ulu çinar” dərgisində qazax ədəbiyyatının aparıcı nümayəndələrinə belə sayğı və qayğı ilə yanaşma, onların əsərlərinin tərcümə edilib Azərbaycan oxucularına çatdırılması son illərdə Azərbaycan-qazax əlaqələrinin mühüm mərhələyə qədəm qoyduğunu sübut etməkdədir.

Azərbaycanın Qazaxıstanla əlaqələrinin intensivliyini 2017-ci ilin 3 aprelində Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayevin ölkəmizə etdiyi işgüzar səfəri də təsdiqləməkdədir. Bu səfər nəinki ticari-iqtisadi, siyasi-mədəni münasibətlərimizin, həm də xalqlarımızın və ölkələrimizin digər sahələrdə daha da yaxınlaşmasının yeni formatda əsasını qoyacağına inamı ifadə etməkdədir (Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayevin Azərbaycana rəsmi səfəri. “Respublika” qəz., 2017, 4 aprel). Görüş zamanı

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev digər sahələrlə yanaşı, dövlət başçıları arasında humanitar sahədə əməkdaşlığın müzakirə olunmasından danışıaraq qeyd etmişdir ki, “biz bu əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi üzrə konkret addımlar müəyyənləşdirmişik. Eləcə də gənc nəslin bir-birini yaxşı tanıması, dostluq etməsi və xalqlarımız arasında qardaşlıq münasibətlərinin, ölkələrimizin yaxınlaşması məqsədi ilə Qazaxıstan və Azərbaycan rəhbərlərinin apardıqları siyasəti onların da gələcəkdə aparması üçün Qazaxıstan və Azərbaycan gənclərinin müxtəlif tədbirlərdə iştirakını nəzərdə tutmuşuq” (İlham Əliyev. Azərbaycan və Qazaxıstan prezidentləri mətbuata bəyanatla çıxış etdilər. (“Respublika” qəz., 2017, 4 aprel, s. 2). Bütün bunlar, heç şübhəsiz ki, Azərbaycan-qazax ədəbi əlaqələrinin intensivləşməsinə və daha da zənginləşməsinə nəzərdə tutur.

Azərbaycan-qazax ədəbi əlaqələrinin möhkəmlənməsinə Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru akademik İsa Həbibbəyli yetərinəcə impuls verməkdədir. Belə ki, onun 2016-cı ildə Qazaxıstanın paytaxtı Astana şəhərində keçirilən Türkdilli Ölkələrin Ədəbiyyat İnstitutlarının Direktorlar Şurasının yığıncağında iştirakı və türk xalqlarının ədəbiyyatlarının qarşılıqlı inkişaf problemlərini çevrələyən çıxışı, türk ədəbiyyatşünaslığının magistral xəttinin müəyyənləşdirilməsində uğurlu addım kimi dəyərləndirilməkdədir.

25 ildən yuxarıdır ki, Azərbaycan-qazax ədəbi-mədəni-siyasi əlaqələrinin inkişafına nə Azərbaycanda, nə də Qazaxıstanda bəlkə də Oljas Süleymenov kimi öz əməli tə-

sirini göstərən başqa bir yazıçı, sənətkar tapmaq mümkün deyildir. Belə ki, 2016-cı ildə Oljas Süleymenov Azərbaycanı iki dəfə – bir böyük forum keçirilən zaman ziyarət etmiş, Azərbaycan ictimaiyyəti qarşısında geniş çıxış etmiş, bununla da Ulu öndər Heydər Əliyevin təbirincə desək “onun tək-cə qazaxlara deyil, bütün türklərə lazım” olduğunu sübut etmişdir. Bundan başqa 2016-cı ilin aprel ayında Oljas Süleymenov anadan olmasının 80-illiyi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fəxri Diplomuna layiq görülməklə Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun fəxri doktoru seçilmişdir. Bu münasibətlə Ədəbiyyat İnstitutunda O.Süleymenovla Qazaxıstanın Azərbaycandakı Fövqəladə və Səlahiyyətli səfiri Beybit İsabəyev və səfirliyin əməkdaşları ilə birlikdə Azərbaycan ictimaiyyətinin nümayəndələri, ali məktəb rektorları, elm xadimləri, Beynəlxalq Atatürk Mərkəzinin rəhbəri, Ədəbiyyat İnstitutunun kollektivinin geniş görüşü olmuş, çıxışlar edilmiş, fikir mübadiləsi aparılmış, O.Süleymenovun Qazax-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin, həm də Qazaxıstan siyasi, ictimai, iqtisadi, mədəni əlaqələrinin inkişafında rolundan danışılmışdır.

2016-cı ilin may ayında Astanada keçirilmiş “Böyük çöl” Birinci Beynəlxalq Humanitar Elmlər Forumunda akademik İ.Həbibbəyli, M.Nağısoylu, A.Şükürov və başqalarının çıxışları da əlaqələrə impuls verə biləcək faktor kimi ortadadır.

Azərbaycan-qazax ədəbi əlaqələrinin inkişafında bu sətirlərin müəllifinin də müəyyən rolu olmuşdur. Belə ki, o, 2016-cı ildə O.Süleymenovun yaradıcılığına həsr olun-

muş iki məqalə, qazax akın yaradıcılığının spesifik xüsusiyyətləri ilə bağlı bir neçə məqalə nəşr etdirib geniş oxucu ictimaiyyətinin diqqətinə təqdim etmişdir.

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşı Ağahüseyn Şükürovun “Müstəqillik dövründə Azərbaycan-Qazaxıstan ədəbi əlaqələri” adlı məqaləsi də problemin gündəmdə olduğundan xəbər verməkdədir.

Qazax şairi Şayaxmet Akılbekin və O.Süleymanovun Azərbaycan dilinə çevrilmiş əsərləri, N.Nazarbayevin “Dostum Oljas haqqında bir neçə kəlmə”, Malik Otarbayevin “Biz “Arşın mal alan”ı seyr edərək böyüdük” kimi məqalələri ölkəmizdə və Qazaxıstanda ədəbi əlaqələrə verilən önəmin güzgüsü kimi ortada dayanır.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan-qazax ədəbi əlaqələrinin daha mühüm səhifələri Abay yaradıcılığı ilə bağlı olmuşdur. Hələ XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq onun əsərləri – şeirləri və poemaları Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında mütərcimlərimizin köməyi ilə dilimizə tərcümə olunub, müxtəlif illərdə ayrı-ayrı şairlərimiz onun yaradıcılığından oxuculara müxtəlif fraqmentlər təqdim etsələr də, 2017-ci ildə BDU-da fəaliyyət göstərən Abay adına Qazax dili, Tarixi və Mədəniyyəti Mərkəzi Abayın əsərlərini yenidən nəşr etmişdir. 29 mart 2017-ci ildə BDU-nun Heydər Əliyev məktəbində “Abay” kitabının geniş təqdimat mərasimi keçirilmiş, təqdimatda H.Əliyev adına Azərbaycan-Qazaxıstan Dostluq Cəmiyyətinin sədri professor Eldar Günaydın, BDU-nun professor-müəllim və tələbə kollektivi, Qazaxıstanın Azərbaycandakı Səfirliyinin müşaviri Darxan Kuşerbayev, səfirliyin əməkdaşları,

alimlər, ictimaiyyət nümayəndələri və başqaları çıxışlar etmiş, Abay yaradıcılığının müxtəlif tərəflərindən söhbət açmışlar. Bu təkrar nəşrin ən mühüm cəhəti ondan ibarətdir ki, burada ilk dəfədir ki, Abayın fəlsəfi-didaktik nəsr əsəri “Əqliyyə” dosent Heydər Orucovun tərcüməsində oxuculara çatdırılmış, mütərcimin özü əsərin tərcüməsi üzərindəki işin çətinliklərindən söhbət açmışdır. Bundan başqa kitabın təqdimatı zamanı professor R.Əskər, professor N.Tağısoy və başqaları Abayla bağlı fikirlər söyləmiş, Azərbaycanda bu qazax mütəfəkkirinə iki monoqrafik araşdırma həsr etmiş Firuzə Ağayeva Abay yaradıcılığının bir sıra xüsusiyyətləri üzərində dayanmışdır.

Azərbaycan-tatar ədəbi əlaqələri

Azərbaycan-tatar ədəbi əlaqələrinin inkişafı XIX əsrin ikinci yarısından başlayır. Bu əlaqələrin inkişafına əsasən N.Vəzirov, R.Əfəndiyev, N.Nərimanov və başqa yazıçıların təsiri böyük olmuşdur. XX əsrdə isə bu əlaqələrin möhkəmlənməsi M.Ə.Sabir, Q.Tukay, C.Məmmədquluzadə və “Molla Nəsrəddin ” jurnalı ilə bağlı nəzərdən keçirilməlidir. Eyni zamanda tatar demokratik mətbuatının və fikrinin formalaşmasını da Azərbaycanın demokratik fikrli yazıçılarının fəaliyyəti ilə bağlamaq zəruridir. Q.Məmmədli “Molla Nəsrəddin” və Qabdulla Tukay”, N.Axundov Q.Tukayla bağlı “Tatar jurnalı Azərbaycan haqqında”, “Vaqif” və Azərbaycan mətbuatı” və s. kimi məqalələr yazmış, T.Əyyubov Tatarıstan yazıçılarının IV qurultayı ilə bağlı “Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzeti (1958), Tatarı-

tanda 1969-cu ildə Azərbaycan mədəniyyəti həftəsi keçirilmiş, M.İbrahimov bu mədəniyyət həftəsi ilə bağlı “Şeiriyətlə dolu günlər” adlı məqalə çap etdirmiş, F.İslamov “Böyük dostluq əlaqəsi” məqaləsini Azərbaycan-tatar mədəni əlaqələrinə həsr etmiş (1972), Tatarıstan yazıçılarının V qurultayı (1963) ilə bağlı mətbuatda geniş məlumat verilmiş, M.Qaynullin, R.Xarisov, L.Həbibullin maraqlı məqalələrlə çıxış etmiş, Ə.Ağayev və S.Vurğunun tatar şairi Musa Cəlilin “Qəhrəmanlıq mahnıları” kitabının Azərbaycan dilinə tərcüməsi və s. bağlı çoxsaylı məqalələr çap etdirmişlər.

Azərbaycan-tatar ədəbi-mədəni əlaqələrinin inkişafında İ.Qaspiralı, Y.Akçuralı və başqalarının zəhməti böyük olmuşdur. Azərbaycan-tatar ədəbi-mədəni əlaqələrinin intensivləşməsinə son illərdə AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsinin ildə dörd dəfə nəşr etdirdiyi “Türk xalqları ədəbiyyatı” məcmuəsi daha böyük impuls vermişdir. Bu məcmuələrdə bir qayda olaraq Azərbaycan-tatar ədəbi əlaqələri məsələləri prioritet təşkil etmişdir. Burada B.Çobanzadə, İ.Qaspiralı, Q.Tukay və başqalarının ədəbiyyatımızla bağlı olan məqamlarına nəzər salınmışdır.

Mənzər İbrahimova Azərbaycan-tatar ədəbi əlaqələrinin inkişafına nəzərə çarpacaq təsir etmiş, A.S.Qubaydilinin fəaliyyətinin “Bakı səhifələrini” təhlil edən əsər yazmışdır.

X.Hümmətova Q.Tukayın “Saman bazarı, yaxud yeni kəsikbaş” poemasını tərcümə edib “Ön söz”lə birgə dörd dildə: Azərbaycan, tatar, Türkiyə türkcəsi və rus dillərində

oxuculara təqdim etmişdir. 2012-ci ildə AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda “Qabdulla Tukay Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında” adlı məcmuə işiq üzü görmüşdür. R.Əskər Q.Tukayın “Millətim” adlı altında şeirlər kitabını öz tərcüməsində nəşr etdirmişdir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin X qurultayında Tatarıstan Yazıçılar Birliyinin sədri Danil Salihovun şeir, sənət və ədəbiyyat haqqında müsahibəsi çap olunmuşdur.

“Ulu çinar”ın 2015-ci il 3-cü noyabr-dekabr sayında Azərbaycan-tatar ədəbi əlaqələri məxsusi olaraq tatar şairəsi Çulpan Zarif yaradıcılığının özəl xətləri araşdırma müstəvisində Elxan Zal Qaraxanlı tərəfindən “Sağamsa – sevərək yaşayacağam” məqaləsində öyrənilir və Ç.Zarifin bir neçə şeiri oxuculara onun özünün tərcüməsində təqdim olunur. Məqalə müəllifi burada Türkiyədə Elazığ poeziya festivalında tatar şairəsi ilə necə tanış olmasından danışmaqla, Çulpan Zarifin əsərlərinin poetik biçim və xüsusiyyətlərinə nəzər salır. Bizi və məqalə müəllifini ilk növbədə şairənin adına diqqət çəkmək maraqlandırır. Çulpan (Şolpan, Çolpan, Çolpon və s.) qədim türk adı olub, bir sıra türk xalqları yaddaşlarından silib onu Zöhrə adlandırsa da, özbəklərdə, qazaxlarda, tatarlarda bu adın hələ də yaşadılması təqdirəlayiq haldır. Çulpan Zarif poeziyasının özəl cəhətlərindən söhbət açarkən E.Zal onun yaradıcılığının sevgidən ibarət olan ana xəttini ön plana çıxarır. Şairənin öz doğma və rus dilində yazılmış şeirlərində tatar təbiətinin qeyri-adi lövhələri, məsələn, “yayın qızıl ağırılığı”, “fanarların axşam ahı”, “yasəmənli küçələr”, “qış qoxuyan sevgili yar”, “kirpiklərdə əriyən qar”, “məzarlar üs-

tündə yanan ryabina” və s. kimi bənzətmələrdə Ç.Zarifin trafaretsiz poetik tapıntılara əl atdığını görmək mümkündür. Belə maraqlı assosiativ düzümdə Çulpan Zarifin Yeseninsayağı ilmələr vurmağa istiqamətlənməsi bu tatar şairini digərlərindən fərqləndirən məqam kimi ortadadır. Çulpanın şeirlərindən onun ruhi halı, ovqatı sanki olduğu yerə görə dəyişir, yeni dona girir, o, yeni üslub axtarışına çıxır və elə bundan asılı olaraq, şairə öz poetik manifestini ortaya qoyur. Məhz elə bu cəhətlərinə görə Çulpan Zarifin şeirlərinin sədasi nəinki Tatarıstanı, Rusiyanı, həm də dünyanın başqa tərəflərini dolaşmaqdadır. Çulpanın şeirləri fərdi və fərqli mahiyyət və duyum tərzinə görə Azərbaycan, Türkiyədə və türk xalqları yaşayan digər regionlarda da sevilə-sevilə oxunmaqdadır.

2016-cı ildə tatar ədəbiyyatı Azərbaycanda daha intensiv təbliğ və təqdim olunmuşdur. Belə ki, məhz 2016-cı ildə Dünya Gənc Türk Yazarlar Birliyinin “Yeni Tatar şeiri antologiyası” (Tərtibçilər: Ə.Qoşalı, M.Şəmi, S.Şirvan, məsləhətçilər: N.Cəfərov, Q.Oğuz və b.) nəşr olunmuş bu antologiyanın nəşri ilə bağlı “525-ci qəzet”də Reyhan Mirzəzadənin “Moabitdə – Faşist zindanında ucalan haqqın səsi” məqaləsi dərc edilmişdir. Tatar xalqının qəhrəman övladı Musa Cəlilin anadan olmasının 110 illiyi münasibətilə yer almış informasiyalar, Almaz Binnətovanın Azərbaycanda Qabdulla Tukay şəxsiyyətinə həssas münasibət, Savalan Fərəcovun “Doğma yurdun mahnıları”, Musa Cəlil haqqında, “Şeir çələngi. Türk dünyası şeiri antologiyası”, 3 cildliyinin ikinci cildi və s. işıq üzü görmüşdür.

Azərbaycan-qırğız ədəbi əlaqələri

Bu əlaqələr əsasən “Manas” dastanının Azərbaycanda tədqiqi və Çingiz Aytmatovun əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi yoli ilə, eləcə də ədəbiyyatımızın bir sıra nümayəndələri: S.Vurğun, R.Rza, B.Vahabzadə, Ş.Əkbərzadə və başqalarının qırğız ədəbiyyatı ilə olan təmaslarından ibarət olmuşdur. 2013-cü ildə Bakıda Ç.Aytmatova həsr olunmuş kitabın İsa Həbibbəylinin baş redaktorluğu ilə araya-ərsəyə gəlməsi, İbrahim İlyaslının hekayələrinin nəşri, “Ədəbiyyat qəzeti” səhifələrində M.Həsənin Ç.Aytmatovun “Ağ yağış” hekayəsi, “Üz-üzə” povesti və “Kassandra damğası” romanından parçanın tərcüməsi, Nərgiz Cabbarlının tərcüməsində “Kassandra damğası” romanının nəşri və “Üz-üzə” povestinin akademik İ.Həbibbəylinin ön sözü ilə Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən oxuculara təqdim olunması, S.Sərvinin tərtibçiliyi ilə Azərbaycan Yazıçılar Birliyi tərəfindən “Çingiz Aytmatov. Mən Manas oğluyam” kitabının işıq üzü görməsi və onun yaradıcılığında etno-epik yaddaş problemi” doktorluq dissertasiyası və monoqrafiyası, Ç.Aytmatovun “Ana tarla” povestinin Teymur Elçin tərəfindən səhnələşdirilmiş versiyasının Akademik Milli Dram Teatrında tamaşası, “Gün var əsrə bərabər”in əsasında hazırlanmış “Manqurt” tamaşasının son onilliklərdə Azərbaycanın müxtəlif teatrlarında nümayiş etdirilməsi, yenə də Ç.Aytmatovun qazax dramaturqu Muxtar Şaxanovla birlikdə yazdıqları “Sokratı anma gecəsi” pyesinin Akademik Milli

Dram Teatrının səhnəsində, “Manqurt” pyesinin Lənkəran, Naxçıvan teatrlarında və Dövlət Pantomima teatrında səhnəyə qoyulması Azərbaycanda qırğız ədəbiyyatına və Ç.Aytmatov yaradıcılığına diqqətin təzahürü kimi başa düşülməlidir.

Mehman Həsənovun məqalələrində Ç.Aytmatovun “Üz-üzə” və M.Süleymanovun “Şanapipik” povestlərində müharibənin bədii ədəbiyyatda əksi, müharibə dövrü qırğız kəndinin reallıqlarının təsviri, Ç.Aytmatovun “Əbədi gəlin” romanında təbiət və cəmiyyətin vəhdəti məsələləri, “Dağlar çökəndə” romanında obrazlararası münasibətlərin əksi, Ç.Aytmatovun əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və nəşri problemləri, Ç.Aytmatov və Y.Səmədoğlu yaradıcılığında repressiya məsələləri, Azərbaycan ədəbləri Ç.Aytmatov baxımından (yəni onun B.Vahabzadə və Anar haqqında fikirləri), Heydər Əliyev fenomeni Ç.Aytmatov baxışında, Azərbaycan-qırğız ədəbi əlaqələri, Qırğız və Azərbaycan nəsrində xeyir və şər motivi (Ç.Aytmatovun “Çingiz xanın ağ buludu” və Y.Səmədoğlunun “Qətl günü” əsərləri əsasında), Azərbaycan ali məktəb dərslərlərində Ç.Aytmatov yaradıcılığının tədqiqi, Azərbaycan-qırğız ədəbi əlaqələri Ç.Aytmatov yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı kontekstində nəzərdən keçirilmişdir.

2016-cı il Azərbaycan-qırğız ədəbi əlaqələri AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsinin əməkdaşı Mehman Həsənovun “Çingiz Aytmatov və Azərbaycan ədəbiyyatı” mövzusunda müdafiəyə təqdim etdiyi filologiya üzrə fəlsəfə doktorluğu dissertasiyasında bu əlaqələrin görümlü mənzərəsi

yaradılmışdır.

2016-2017-ci illərdə Azərbaycanda qırğız ədəbiyyatına kifayət qədər diqqət yetirilmiş, “Ədəbiyyat qəzeti”, “Mədəniyyət”, “Bakı-xəbər”, “Səs”, “Yeni Azərbaycan”, “Azərbaycan”, “525-ci qəzet” və s. kimi qəzetlər, “Azərbaycan” və “Mədəni-Maarif” jurnalları ardıcıl məqalələr təqdim etmişlər. Məqalələrdə “Manas”ın qırğız ədəbiyyatının bazası kimi çıxış etməsi, Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasının qırğız dilinə tərcüməsi, Bəxtiyar Vahabzadənin kitabının qırğız dilində nəşri, Bakıda ünlü qırğız akını Toktoqul Satılqanovun 150 illik yubileyi ilə bağlı Beynəlxalq konfransın keçirilməsi ilə bağlı məqalə və materiallar qırğızlarla olan ədəbi əlaqələrimizin gündəmdə olduğunu sübut etməkdədir. Bundan başqa 2016-cı ildə Yunus Oğuzun əsərlərindən biri qırğız dilində nəşr olunmuşdursa, Ç.Aytmatovun “Dənizkənarı ilə qaçan alabaş” romanını X.Əliyev Bakıda “Qanun” nəşriyyatında çapdan buraxmışdır. “Manas”ın tədqiqatçısı və tərcüməçisi Adil Cəmil “Qırğız atalar sözləri və məsəlləri” məqaləsini “Azərbaycan” jurnalının 2016-cı il 5-ci sayında nəşr etdirməklə, Azərbaycan-qırğız ədəbi əlaqələrinin hər iki mədəniyyət üçün aktuallığını ortaya qoymuşdur.

Azərbaycan-qaraqalpaq ədəbi əlaqələri

Azərbaycan-qaraqalpaq ədəbi əlaqələrinin qədim kökləri hər iki xalqın folklor və epik nümunələrində yer almış oxşar örnəklərdən başlayır. Bu xalqların mədəni-mənəvi mənbələri “Orxon-Yenisey abidələri”, türk xalqlarının

möhtəşəm dastanları, “Qorqud Ata” və “Koroğlu” və s. özünü əks etdirir ki, onların hər ikisi azərbaycanlıların və qaraqalpaqların müştərək örnəkləri hesab olunsa da, hər bir xalq onun öz milli variantlarını doğma dillərində formalaşdırmışlar. Bundan başqa qaraqalpaqların və Orta Asiyada yaşayan digər türk xalqlarının “Dədə Qorqud”u (“Xorxut ata”) Azərbaycan türklərinin “Kitabi-Dədə Qorqud”u ilə səsləşməkdədir. XIX əsrdə yazıb yaratmış Bərdag – şairin “Nəvəyiyə meyl saldım, Füzulidən dürlər aldım” beyti hər iki xalqın ədəbi müstəvidə olan əlaqələrinin bariz sübutudur.

Bununla belə, Azərbaycan ədəbiyyatı ilə qaraqalpaq ədəbiyyatının qarşılıqlı tanışlığı daha əyani şəkildə XX əsrin 30-cu illərindən başlayır. 1934-cü ildə Ü.Hacıbəylinin “Arşın mal alan” komediyası Qaraqalpaq Dram və Komediya Teatrında səhnəyə qoyulmuşdur. 1935- ci ildə bir qrup Qaraqalpaq yazıçısı (İzbasar Fazilov, Qali Darıbayev və Dali Nazbergenov və başqaları) Bakıda Azərbaycan şairləri (S.Vurğun, S.Rüstəm, M.Rahim və başqaları) ilə görüşmüş, Göygöldə, Hacıkənddə, Daşkəsəndə olmuş, ictimaiyyət, xalq təsərrüfatı və kənd təsərrüfatı nümayəndələri, mədəniyyət xadimləri ilə görüşlər keçirmişlər.

1945-ci ilin yanvarında Qaraqalpaq Dram və Komediya Teatrı M.S.Ordubadinin “Beş manatlıq gəlin” pyesini tamaşaya qoymuşdur. Bundan başqa 1940-cı illərdə Qaraqalpaq Teatrı Ü.Hacıbəylinin xidmətindən istifadə etmiş, Əlizadənin müəllifliyi və T.Allahnəzərovun rejissorluğu ilə tamaşaya qoyulmuş “Qızıl gül” pyesinə musiqini də məhz Ü.Hacıbəyli yazmışdır. Azərbaycan müəllifləri

M.S.Ordubadi və Ü.Hacıbəylinin dram əsərlərinin qaraqalpaq səhnəsinə ayaq açması, həm də qaraqalpaq səhnə mədəniyyətinin inkişafına nəzərəcarpacaq təsir göstərmişdir.

1960-cı illərdə ədəbi-mədəni əlaqələr yenidən intensivləşmiş özbək ədəbiyyatı ongunlüyü cərcivəsində özbək yazıçıları ilə birlikdə qaraqalpaq bədii fikir sahibləri T.Kaipbergenov, İ.Sultanov, M.Babayev, J.Aymirzəyev və başqaları Azərbaycanda olmuş, J.Aymirzəyev Azərbaycan və qaraqalpaq ədəbiyyatlarının əlaqəsinə toxunaraq Ü.Hacıbəylinin “Arşın mal alan”ı komediyası və C.Cabbarlının “Od gəlini” operettasının qaraqalpaq teatrında uğurla səhnəyə qoyulmasından danışmış, M.Ə.Sabirin əsərlərinin təsir gücü altında olduğunu vurğulamışdır. Azərbaycan mühiti, insanları, ədəbiyyatı J.Aymirzəyevə yetərinəcə təsir etdiyindən o, Bakıdaykən Azərbaycana, onun insanlarına iki şeir (“Gəlmişəm” və “Bakıda bir qız gördüm”) həsr etmiş və bu şeirlər elə həmin günlərdə şairlərimizin tərcümələrində oxuculara çatdırılmışdır.

XX əsrin 80-ci illərində Qaraqalpaqıstan Yazıçılar Birliyinin sədri İ.Yusupov Azərbaycanda olmuş, ədəbiyyat və mədəniyyətimizlə yaxından tanışlıq onda böyük təəsürat yaratmışdır. 1985-ci ildə xalq şairi Hüseyn Arif Özbəkistanın Xarəzm vilayətində xalq sənətkarlığı ilə əlaqədar keçirilən beynəlxalq tədbirlərin iştirakçısı olmuş, burada qaraqalpaq şairləri ilə görüşüb söhbət etmiş, bundan bir qədər sonra qaraqalpaq ədəbiyyatının klassiki Berdagin şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, onun yaradıcılığının Aşıq Alı, Dədə Ələsgərə yaxın olan məqamlarına nəzər salmışdır.

Son illərdə Azərbaycan-qaraqalpaq ədəbi əlaqələri tamamilə yeni, fərqli intensiv mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bu istiqamətdə Nizami Məmmədov–Tağısoy ardıcıl tədqiqatlar aparmaqdadır. İndiyə qədər onun qaraqalpaq lirik və epik folkloru, dastanları, klassik, XX əsr və müasir dövr ədəbiyyatı, qaraqalpaq ədəbiyyatşünaslığı, qarşılıqlı ədəbi əlaqələrlə bağlı onlarca məqalələri, iki – “Каракалпакская литература” və “Qaraqalpaq ədəbiyyatı” kitabları geniş oxucu ictimaiyyətinin ixtiyarına verilmişdir. Bu gün Nizami Məmmədov–Tağısoyun timsalında qaraqalpaq alimlərinin Azərbaycanla, onun ədəbiyyatı ilə sıx əlaqələri mövcuddur.

Məhz 2007-ci ildə Bakı Slavyan Universitetinin professoru Nizami Tağısoyun nəşr etdirdiyi “Karakalpakskaya literatura” dərslisində qaraqalpaq şifahi xalq yaradıcılığının xeyli janrları, klassik ədəbiyyat, XX əsr, müasir dövr ədəbiyyatı, bu ədəbiyyatın tanınmış nümayəndələrinin əsərlərinin təhlili verilmişdir. Nizami Tağısoyun yaradıcılığında qaraqalpaq ədəbiyyatının müxtəlif problemləri sonralar da tədqiq edilmiş, o, dövrü mətbuatda, Beynəlxalq konfranslarda çoxsaylı məqalələr və məruzələrlə çıxışlar etmiş, qaraqalpaq ədəbiyyatının bizim ədəbiyyatımızla bağlı oxşar və fərqli məqamlarına nəzər salmışdır. 2009-cu ildə Bakı Slavyan Universiteti və Özbəkistan Respublikasının Azərbaycandakı Fövqəladə və Səlahiyyətli Səfirliyinin təşkilatçılığı ilə Nizami Tağısoyun “Karakalpakskaya literatura” (2007) kitabının geniş təqdimat mərasimi keçirilmişdir. Mərasimdə çıxış edənlər Özbəkistan Respublikasının Azərbaycandakı Fövqəladə və Sə-

lahiyyətli səfiri İsmətulla İrqaşev, BSU-nun tədris işləri üzrə prorektor, professor Asif Hacıyev, klassik rus ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, Əməkdar elm xadimi, professor Məmməd Qocayev, Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, professor Rəhilə Qeybullayeva, BSU Türk-Slavyan Araşdırmaları Laboratoriyasının müdiri, professor Rəhilə Quliyeva, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti “Türk araşdırmaları” Elmi-Tədqiqat Mərkəzinin elmi rəhbəri, professor Elman Quliyev, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun şöbə müdiri, professor Cənnət Nağıyeva, BSU Filologiya fakültəsinin dekanı dosent İbrahim-paşa Babayev ADPU-nun Pedaqogika kafedrasının dosenti Heydər Cəfərov və başqaları Nizami Tağısoyun arayərsəyə gətirdiyi bu kitabın Azərbaycan-qaraqalpaq ədəbi əlaqələrinin inkişafında mühüm rolundan söhbət açmışlar.

Nizami Tağısoy qaraqalpaq mədəniyyəti, şifahi xalq yaradıcılığı və ədəbiyyatının tədqiqinə 25 ilə yaxın vaxt sərf edib. Onun 2006-cı ildə “Mütərcim” nəşriyyatında nəşr etdirdiyi “Qaraqalpaq xalq nağılları” tərcümə kitabı qısa bir zamanda oxucular arasında geniş yayılmışdır. 2015-ci ildə müəllif “Qaraqalpaq ədəbiyyatı” kitabını daha da genişləndirilmiş və dərinləşdirilmiş variantda əlavə faktik və nəzəri materiallarla zənginləşdirib Azərbaycan türkologiyasının və ədəbiyyatşünaslığının müzakirəsinə təqdim etmişdir. 2015-ci ildə nəşr etdirilmiş «Qaraqalpaq ədəbiyyatı» kitabında milli ədəbiyyatı yarananların, ədəbi tənqidin inkişafında xidmətləri olan folklorşünasların və ədəbiyyatşünasların bədii-nəzəri mülahizələri təhlil olunmuş, Qaraqalpaq ədəbiyyatının türk ədəbiyyatları çevrə-

sində yeri və rolu müəyyənləşdirilmiş, Azərbaycan-qaraqalpaq ədəbi əlaqələrinin ümumi mənzərəsi yaradılmışdır.

Azərbaycan-qaraqalpaq ədəbi əlaqələri professor N.Tağısoyun elmi-nəzəri prioritetlərində bu gün də təhlillərə çəkilməkdədir. 2015-ci ilin sonlarında o, Qaraqalpaq folklorunun 100 cildliyinin çapdan çıxması ilə bağlı Qaraqalpaqstanın paytaxtı Nökisdə keçirilmiş Beynəlxalq konfransda məruzə ilə çıxış etmiş, bu xalqın etnik-milli cizgilərinin xüsusiyyətlərini araşdıran materiallarla mətbuat səhifələrində diskussiyalar açmış, müxtəlif elmi məclislərdə iştirak etmişdir. Bundan başqa Nizami Tağısoy 2016-cı ildə Bakıda ADMİU tərəfindən keçirilmiş Beynəlxalq konfransda “Qaraqalpaq dramaturgiyası və teatrının inkişaf yolları” mövzusunda məruzə edərək, Azərbaycan və qaraqalpaq dramaturgiyası və teatr əlaqələrini nəzərdən keçirmişdir.

Neçə illərdir ki, professor Nizami Tağısoy Qaraqalpaq folklorşünasları, etnoqrafları, ədəbiyyatşünasları, tənqidçiləri, şairləri, yazıçıları, alimləri ilə sıx yaradıcılıq mübadilələri aparmaqdadır. 2016-cı ildə onun qaraqalpaq ədəbiyyatı ilə yaradıcı əlaqələrinə həsr olunmuş “Lyubly karakalpakskiy narod” mövzulu məqaləsi Nökisdə nəşr olunan “Vesti Karakalpakstana” qəzetində oxuculara təqdim olunmuşdur.

Ədəbi əlaqələr üzrə səriştəli tədqiqatçı şair Abbas Abdulla 2015-ci ildə nəşr etdirdiyi “Türk oğlu türkəm” kitabında təqdim etdiyi “Tapmacalı qaraqalpaq nağılı” şeirində qaraqalpaq, qarapapaq və Qarabağın yaxınlığından bəhs açmaqla, həm də xalqlarımız arasında olan tarixi və

ədəbi yaxınlığı diqqət mərkəzinə çəkmişdir.

2016-cı ildə Özbəkistan Elmlər Akademiyası Qaraqalpaqıstan şöbəsinin “Xəbərlər”ində (“Xabarşı”) qaraqalpaq alimləri A.Alniyazov, İ.Xoşniyazov, P.Oteniyazov Nizami Tağısoy haqqında “N.Məmmədov folklorşünas və ədəbiyyatşünas kimi” adlı məqalə ilə çıxış etmiş, onun yaradıcılığının spesifik tərəfləri ilə bağlı elmi prioritetlərinin özəl tərəflərini Qaraqalpaqıstan folklor-ədəbi və elmi ictimaiyyətinə çatdırmışlar. (Öзбекстан Республикасы Илимлер Академиясы Каракалпакстан бөлиминин Хабаршысы. Нукус, «Илим», 2016, s. 196-198).

Nizami Tağısoyun qaraqalpaq ədəbiyyatı, ədəbiyyatşünaslığı, ədəbi tənqidi, folklorşünaslığı və dastanşünaslığı ilə bağlı fikir və mülahizələri hazırda da intensiv şəkildə davam etdirilməkdə, əlaqələrin bir sıra problemləri işlənilməkdədir.

Azərbaycan-Şimali Qafqaz türkləri (malkar, qaraçay, kumux, noğay) ədəbi əlaqələri

Mədəni inkişafın mühüm formalarından biri olan ədəbi əlaqələr mədəniyyətlərin qarşılıqlı inkişafını tənzimləyən və onların formalaşmasına nəzərəcarpacaq təkan verən amillərdəndir. Bu baxımdan Azərbaycan-Şimali Qafqaz türkləri ədəbi əlaqələrinin müasir vəziyyəti o qədər də ürəkaçan deyil. Bununla belə XX əsrin 20-30-cu illərində bu sahədə prof. Bəkir Çobanzadənin müəyyən rolu olmuşdur. Azərbaycan və Şimali Qafqaz türklərinin ədəbi əlaqələrinin inkişafına əsasən bu xalqların ədəbiyyatlarından

Azərbaycan dilinə tərsümə edilən nümunələr yardımçı olmuşdur.

Azərbaycan-malkar ədəbi əlaqələri

Bu müstəvidə əsasən malkar ədəbiyyatının ünlü nümayəndəsi Qaysın Quliyevin yeri daha önəmlidir. Malkar ədəbiyyatı ilə bizim ədəbiyyatın əlaqələri əsasən 1938-ci ildən Q.Quliyevin S.Vurğunla tanışlığından başlayır. Həmin dövrdən Q.Quliyev yaradıcılığı Azərbaycan mütərcimlərinin orbitinə düşür. Bundan sonra o, Səməd Vurğunun 1976-cı ildə Bakıda keçirilmiş 70 illik yubiley şənliklərində iştirak etməklə, ona şeir də həsr edib. Ardıcıl olaraq Qaysın Quliyecin çoxsaylı əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilib. Malkar ədəbiyyatının Azərbaycan oxucularına sevdirilməsində Ə.Kürçaylı, V.Rüstəmzadə, T.Bayram, X.R.Ulutürk, R.Heydər və başqalarının rolu böyük olub. Tanınmış malkar şairəsi T.Züməqulovanın «Xəncər və söz. Şeirlər və poemalar» kitabı R.Heydər tərcüməsində Bakıda nəşr etdirilib.

Malkar ədəbiyyatına X.R.Ulutükün böyük marağı onun bir sıra “Balkar xəzinəsi”, “Poeziya ilə alışan ürək”, “T.V.Qurtuyevanın “Çağdaş balkar poeziyasında gələnek və yenilikçilik” əsəri haqqında analitik yazılarında yer alıb.

Azərbaycan-malkar ədəbi əlaqələrinin yaxınlaşıb zənginləşməsində Respublika dövrü mətbuatının, «Ulduz» və «Azərbaycan» jurnallarının, kütləvi informasiya vasitələrinin rolu da danılmazdır. Aybala Namazova 1990-cı illər-

də Qaysın Quliyevin yaradıcılığında etik məsələlər» adlı fəlsəfə doktorluğu dissertasiyası müdafiə edib.

Azərbaycanla sıx bağlı sənətkarın burada çoxsaylı dostları vardır. O, ölkəmizi hədsiz dərəcədə sevirdi. Onun S.Vurğuna həsr etdiyi “Nə yaman tez köçdün, şair” şeiri müəllifin dərin kədərinin ifadəsi kimi səslənməkdədir. Malkar ədəbiyyatı, K.Meciyev, Q.Quliyev, T.Züməqulova yaradıcılığı və başqaları haqqında A.Nəbiyev, V.Rüstəmzadə, A.Namazova, M.Quliyev, N.Tağısoy və başqaları dövrü mətbuatda bir sıra məqalələr və yazılarla çıxış etmişlər. Müstəqilliyin hazırkı illərində malkar ədəbiyyatına Azərbaycanda maraq bir qədər səngisə də, 2000-ci illərdə Azərbaycanda keçirilmiş bir sıra beynəlxalq sinpozium və konfranslarda malkar-qaraçay alimləri A.Kaziyeva, F.Uzdenova, T.Xaççayeva, B.Tetuyev, X.Malkonduyev və başqaları maraqlı məruzələr etmişlər. Azərbaycan-malkar ədəbi əlaqələrinin son dövrlərdə inkişafında Nizami Tağısoyun bu ədəbiyyatla bağlı çıxış və məqalələri ardıcılığı ilə fərqləndirməkdədir.

Azərbaycan-qaraçay ədəbi əlaqələri

Azərbaycan-malkar ədəbi əlaqələri XX əsrdə müəyyən inkişaf yolu keçmişdirsə, ədəbiyyatımızın qaraçay ədəbiyyatı ilə əlaqələrinin zəif olduğunu qeyd etməliyik. Azərbaycan-qaraçay ədəbi əlaqələrinin təşəkkülü əsasən XXI əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Məhz bu illərdə Azərbaycanda keçirilən bir sıra nüfuzlu beynəlxalq konfranslarda qaraçay-malkar folklorşünasları və ədəbiyyatşünas-

ları A.Kazıyeva, F.Uzdenova, T.Xapçayeva, B.Tetuyev, X.Malkonduyev və başqaları iştirak etməklə Azərbaycan alimləri ilə fikir mübadilələri aparmışlar.

Azərbaycan-qaraçay ədəbi əlaqələrinin intensivləşməsinə Nizami Tağısoyun son illərdə bu ədəbiyyatla bağlı yazdığı çoxsaylı məqalələr və 2016-cı ildə nəşr etdirdiyi “Qaraçay ədəbiyyatı” araşdırması xüsusi impuls vermişdir. 2016-cı ilin oktyabrında bu müəllifin adı çəkilən kitabının Qaraçay-Çərkəz Respublikasındakı Karaçayevsk şəhərində Qaraçay-Çərkəz Dövlət Universitetində təqdimat mərasimi keçirilmiş, qaraçay alimləri bu kitabın əlaqələrimizin intensivləşəcəyinə ümidlərini ifadə etmişlər. Bundan başqa Qaraçay ədəbiyyatının və ədəbiyyatşünaslığının bir sıra problemləri N.Tağısoyun beynəlxalq konfranslarda etdiyi çıxış və məruzələrdə öz əksini tapmışdır. Qaraçay ədəbiyyatında İ.Xubiyev, H.Urtenov, D.Bayqulov, H.Appayev, H.Boqatırov, S.Laypanov, H.Ebzeyev, D.Kubanov, Q.Qorxmazov, H.Bayramukova, O.Xubiyev və başqa bu kimi maraqlı ədəbi şəxsiyyətlər vardır ki, onların əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümələri hər iki xalq arasında ədəbi əlaqələrin inkişafına müsbət təsir edə biləcəyi qənaətini formalaşdırmaqdadır.

Azərbaycan-kumux ədəbi əlaqələri

Azərbaycan-kumux ədəbi əlaqələrinin qədim kökləri özünü “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Koroğlu” dastanlarında əks etdirir. Azərbaycan ədəbi ənənələri kumux ədəbiyyatının yaradıcıları Ummu Kamalın (XV) və XIX əsr şairi

Abdurahman Bakaşuralinin yaradıcılığına təsir etmişdir.

Azərbaycan-kumux ədəbi-mədəni əlaqələrinin tarixini, fikrimizcə, XIX əsrin ortalarından Şimali Qafqazda və Dağıstanda yaranan ədəbi ideya və əhval-ruhiyyənin genişləndiyi dövrdən başlamaqla əslən Dərbənddən olan Mühəmmədəli Qasım oğlu Mirzə Kazımbəyin (1802-1870) fəaliyyəti ilə bağlamaq zəruridir. XIX əsrin 30-cu illərində ərəb, fars və türk dilləri üzrə hazırladığı metodik vəsaitin L.N.Tolstoyun Kazan Universitetinə daxil olması üçün zəmin hazırlamışdı. Həmin dövrlərdə Dərbənddə Kazan Universitetinin müxbiri olan ərəb və fars dilləri bölməsində çalışan Molla Tağı da orada yaşayıb işləyirdi. O, Kazımbəyə vaxtı ilə I Pyotra hədiyyə olunmuş “Tarixi-Dərbəndnamə”nin əlyazmasını təqdim edir. Əlyazması tərcümə üçün D. Kantemirə verilsə də, o, bu əlyazmanı sona qədər tərcümə edib başa çatdıra bilmir. Buna görə də əsəri M.Kazımbəy ingilis dilinə çevirib, onu əlavə izahlarla zənginləşdirərək 1851-ci ildə Peterburqda nəşr etdirir. Bununla yanaşı, “Dərbəndnamə”nin rus dilinə tərcüməsi ilə A.Bakıxanov və N.Muravyov da məşğul olmuş, əsərin onlar tərəfindən 1829-cu ildə edilmiş tərcüməsi məcmuələrdə dərc olunmuşdur. 1867-ci ildə M.Kazımbəy dağıstanlı şair və folklor toplayıcısı M.Ə.Osmanovun Peterburq Universitetinin Şərq Dilləri Fakültəsinin Azərbaycan dili müəllimi vəzifəsinə işə qəbul olunmasına kömək etmişdir. M.Kazımbəy hətta Kumuxda Şamilin özü ilə görüşmüş və bu görüşün nəticəsində “Müridizm və Şamil” mövzusunda məqaləsini 1859-cu ildə “Russkoe slovo” jurnalında nəşr etdirmişdir.

Azərbaycan yazıçısı və maarifçisi Əbdürrəhim Talibovun şagirdi böyük kumux maarifçisi Əbusufyan Akayev olmuşdur. Həsən bəy Zərdabi və Hacı Zeynalabdin Tağıyev XX əsrin əvvəllərində kumux tədris müəssisə və təşkilatlarına nəzərəcarpacaq maliyyə yardımı göstərməklə kumuxların mədəni və ədəbi inkişafına xeyli dərəcədə kömək etmişlər.

1925-ci ildə B.Çobanzadənin “Kumux ədəbiyyatı” adlı məruzəsi M.Kərim tərəfindən “Qumuq türk ədədəbiyyatı” haqqında məruzə adı altında 14 noyabr 1925-ci ildə “Yeni yol” qəzetində nəşr olunmuşdur. Yenə də 1926-cı ildə B.Çobanzadə “Kumux dili və ədəbiyyatının “tədrisə” ilə bağlı Bakıda kitab nəşri etdirmişdir.

Azərbaycan-kumux ədəbi əlaqələrinin xeyli xüsusiyyətlərinin təhlili ilk növbədə Azərbaycan-kumux xalqlarının lirik növə aid olan folklor nümunələrinin oxşarlığında özünü büruzə verir. Təəssüf ki, bu istiqamətdə hər hansı tədqiqatlar aparılmamış, bu əlaqələrin tarixi baxımdan cizgiləri müəyyənləşdirilməmişdir. Bununla belə, hələ XX əsrin 30-cu illərində professor Bəkir Çobanzadə kumux ədəbiyyatının banisi Yırcı Kazak yaradıcılığının bir sıra cəhətlərinə nəzər salmış, onu kumux şairlərindən ən istedadlısı kimi təqdim etmişdir. Onun fikrincə Yıral Kazakın dilinin ifadəliliyi, müqayisələrinin gerçəkliyi əks etdirməsi baxımından, orada özünü biruzə verən “qəlbdeki kədəri” inikas etdirmək nöqtəyi-nəzərdən onun yaradıcılığını məşhur türkmən şairi Məhtimqulu yaradıcılığı ilə bir sıraya qoyduqda Yırcı Kazakın üslubunun Məhtimqulu üslubundan daha güclü və görümlü olduğunu söyləmişdir. B.Ço-

banzadə hesab edirdi ki, Yırçı Kazak hər hansı təqliddən uzaq olmaqla yaradıcılığı həm də kifayət qədər orjinal estetik məqamlarla zəngindir.

Azərbaycan-kumux ədəbi əlaqələrinin intensivləşməsinə böyük tədqiqatçı-alim, yazıçı Murad Avcının da təsiri az olmamışdır. Belə ki, Murad Avcının əsərləri Azərbaycanda geniş yayılmaqla ictimaiyyət nümayəndələri tərəfindən hərarətlə qarşılanmış, onun Azərbaycan ali məktəblərində professor-müəllim və tələbə həyatı ilə sıx-sıx görüşləri olmuş, əsərlərinin müzakirələri aparılmış, dilimizə tərcümə olunmuşdur.

Kumux şifahi xalq yaradıcılığının bəzi məqamlarına Nizami Tağısoy da tədqiqatlarında nəzər salmışdır. Vurğulamağa ehtiyac vardır ki, Azərbaycan və Şimali Qafqaz türklərinin ədəbi əlaqələrinin inkişafına AMEA-nın Folklor İnstitutu tərəfindən “Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq türk gələcəyinə” və Bakı Slavyan Universitetində “Müqayisəli ədəbiyyat” mövzusunda bir neçə il ardıcıl keçirilən beynəlxalq konfranslar nəzərəcarpacaq dərəcədə kömək etmişdir.

2000-ci illərdən başlayaraq kumux ədəbiyyatşünasları İmperiat Xalipayeva, Samilya Xurdamiyeva, F.A.Muratçayeva, A.M.Aciyev, M.A.Aciyev və başqaları Azərbaycanla Dağıstan, o cümlədən kumuxlarla olan tarixi, folklor, mədəni və ədəbi əlaqələrdən bəhs açmışlar.

Azərbaycan-noğay ədəbi əlaqələri

Azərbaycan-noğay tarixi əlaqələri onların dil, adət-

ənənə, mədəniyyət və s. kimi elementlərində özünü göstərsə də, mədəni, ədəbi, folklor mənbələri bu əlaqələrlə bağlı hər hansı şahadət vermir. Bununla belə, bu əlaqələrin müəyyən mənada təkamülünə XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanca gedən türk xaqaları ədəbiyyatlarının qarşılıqlı öyrənilməsi prosesi öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Bunun bariz nümunəsini biz AMEA-nın Folklor İnstitutunda “Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə” mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfrans və simpoziumlarda noğay alimlərinin iştirak etməsində görürük. Məsələn, 2007-ci ildə noğay alimi Şahidət Kurmanqulova bu simpoziumda “Noğay ədəbiyyatının etno-bədii əsaslarına dair: mənbələri, problemləri” adlı məruzə ilə çıxış etməklə Azərbaycan alimlərini mövzuyla bağlı diskussiyalara cəlb etmişdir.

2016-cı ildə Nizami Tağısoy Qaraçay-Çərkəz Respublikasında təşkil olunmuş “Noğaylar: XXI əsr Tarix, Dil, Mədəniyyət: keçmişdən gələcəyə” İkinci Beynəlxalq Konfransda “Noğayın səsi” (“Noğay davası”) qəzetində məqalə dərc etdirmiş, noğay məhəbbət dastanları ilə bağlı çıxış etmiş, bu xalqın folkloruna dair elmi-tədqiqat işi hazırlamışdır. Azərbaycan-noğay ədəbi əlaqələrinin çağdaş dövrdə intensivləşməsinə böyük ehtiyac duyulmaqdadır. XX əsrdə yazıb-yaratmış A.Canıbəyov, F.Abdüçəlilov, K.Seitov, S.Kapayev, Ş.Kumratov, D.Akaçiyev, X. Bultukova, İ.Kapayev və başqa bu kimi yazıçıların yaradıcılığı bu baxımdan zəngin materiallar verməkdədir.

Vüqar ƏHMƏD
Filologiya üzrə elmlər doktoru

**NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA ƏDƏBİYYAT
İNSTITUTUNDA ƏDƏBİ PROSES**

Ədəbi proses bütövlükdə real, canlı ədəbi həyatı təcəssüm etdirir, ədəbi inkişafın, ədəbiyyatın müxtəlif meyil və təmayüllərini, nəsillərin qarşılıqlı əlaqələrini özündə əks etdirərək toplayır. Yazılan bütün əsərləri ədəbi prosesə daxil etmək olmaz. Mütəmadi olaraq yazılan bədii nümunələrin estetik tutumu, keyfiyyəti, poetik səviyyəsi, ədəbi çəkisi olmalıdır ki, ədəbi tənqidin diqqətini cəlb etsin. Yüksək sənətkarlıq tələblərilə yazılan, çap və nəşr edilən əsərləri izləmək, onları ictimaiyyətə təqdim etmək tənqid və ədəbiyyatşünaslığın vəzifələrindən biridir. İstedad və sənətkarlıqla yazılan əsərlər ədəbi qiymətini almalıdır.

AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, burada çalışan ədəbiyyatşünas alimlər, tənqidçilər daim ədəbi prosesin inkişaf dinamikasının izlənməsi, tənzimlənməsi, təhlili, tənqidi və təbliğində böyük rol oynayırlar. Bu gün də həmin tarixi ənənə davam etməkdədir.

Eyni zamanda Ədəbiyyat İnstitutunda çalışan tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar elmi-tədqiqat işləri ilə bərabər, bu və ya digər səviyyədə bədii ədəbiyyat nümunələri yaratmışlar və bu gün də müxtəlif janrlarda əsərlər yazırlar.

Son üç ildə Ədəbiyyat İnstitutunda canlanma göz önündədir. İnstitutun rəhbərliyinin burada elmi fəaliyyəti yeni bir yüksək mərhələyə qaldırmasını vurğulamaqla ya-

naşı, qeyd edək ki, bədii yaradıcılığa məhəbbəti analoqu olmayan hadisədir. Rəhbərlik mütəmadi olaraq orijinal təşəbbüs və təşkilati yenilikləri ilə hamını sevindirib, təəcübləndirir.

Bu yaxınlarda Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, hörmətli ədəbiyyatşünas alim, akademik İsa Həbibbəylinin təşəbbüsü ilə institutun nəzdində “Elmi şüranın 29 oktyabr 2016-cı il tarixli qərarı ilə “Ədəbiyyatşünaslıq+Yaradıcılıq Birliyi” yaradıldı. Birliyin ətrafında iyirmi nəfərə yaxın ədəbiyyatşünas alim cəmləşdi. Bu birlik üzvləri həm tədqiqatçı kimi istedadlı alimlər, həm də bədii ədəbiyyatın müxtəlif janrlarında qələmlərini sınayaraq uğur qazanmış şairlər, nasirlər, publisistlər və tərcüməçilərdir.

Tez bir zamanda Birlik üzvlərinin ədəbi-bədii materiallarının toplanmasına və onların əsərlərinin tərəfimizdən növ və janrlar üzrə təsnif olunmasına başlandı (nəsr, poeziya və tərcümə).

Bu tədqiqatda məqsədimiz institutumuzdakı ədəbi prosesi üzə çıxarmaq, burada fəaliyyət göstərən alimlərin yaradıcılıq nümunələrini izləmək, araşdırmaq və təhlil etməkdən ibarətdir.

Ədəbiyyat İnstitutundakı ədəbi prosesi yaradan alimlərdən söz açmaq istəyirəm. Bu sırada İsa Həbibbəyli, Orxan Paşa (Məhərrəm Qasımlı), Bahar Bərdəli, Məhəmməd həsən Qənbərli, Rəhim Əliyev, İslam Qəribli, Nizami Tağısoy, Elçin Mehrəliyev, Cavanşir Yusifli, Baba Babayev, Mərziyyə Səlahəddin, Rasim Nəbioğlu, Salidə Şəmmədqızı, Leyli Əliyeva, Şahbaz Şəmioğlu, Fəridə Hicran, Təranə Məhəmmədqızı, Təhminə Bədəlova, Nərgiz Cab-

barlı, Fidan Abdurəhmanova, Xədicə Murad və başqalarını göstərmək olar.

Ədəbiyyatşünas və tənqidçi şairlərimizin yaradıcılığına ümumi bir nəzər saldıqda görürük ki, onlar ədəbiyyatın daha çox əbədi-əzəli mövzularına müraciət edirlər. Ümumi xətt – leytmotiv Vətəndir, onun ağrı-acılarıdır, itirilmiş torpaqlarımızın həsrətidir. Ana mövzusunda da şeirlər ənənəvi olaraq çoxluq təşkil edir. Şübhəsiz, bütün əsərlər, şeirlər məhəbbətdən doğur: Allaha, Vətənə, Anaya, Sevgiliyə olan eşq.

Nəzər saldıığımız poetik nümunələr arasında Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi olaylarla bağlı şeirlərə rast gəlirik. Vaxtilə ermənilərlə “dostluq”dan yazardı şairlərimiz. Bu gün isə müəlliflər reallıqdan çıxış edərək Qarabağın qədim Azərbaycan torpağı və musiqi beşiyi, habelə sənətkarlar yurdu olmasını şeirlərində vurğulayırlar.

Görkəmli alim, akademik İsa Həbibbəyli AMEA-nın vitse-prezidenti olmaqla və Ədəbiyyat İnstitutuna rəhbərlik etməklə yanaşı, bədii ədəbiyyat sahəsində də qələmini sınayır.

Ötən il İsa müəllimin “Əsərləri”nin X cildində müxtəlif illərdə yazdığı şeirləri və digər bədii ədəbiyyat nümunələri toplanmışdır.

Ədəbiyyat İnstitutunun direktor müavini, Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin sədri, professor Məhərrəm Qasımlı uzun illərdir ki, “Orxan Paşa” təxəllüsü ilə şeirlər yazır. Onun

iki şeir kitabı çıxıb. Sonuncu şeirlər kitabı “Yağmur qoxusu” adlanır. Orxan Paşa yazır:

*Düşünürəm
Bəlkə yenidən qurulmaqdı,
Dünyanın qəsdı –
Bəlkə bu bahar leysanı,
Bizim bilmədiyimiz
Bir ismarıcdı,
Bir səsdı...
Hər nədirsə,
Söykəndiyim qurumuş ağacın da
Canına oyanıb təzədən yaşamaq
Duyğusu gəlir.
Yoxsa bu nə arınmaq,
Nə durulmaq?!
Ruhun titrəyiş içində
Havadan Tanrı qoxusu gəlir.*

Müəllifin oxucularına müraciətlə yazdığı “Bir neçə kəlmə” adlı ürək sözlərində oxuyuruq: “2004-cü ildə “Sənə sözüm var” adlı ilk şeirlər kitabımı gec də olsa duyğularıma ünvanlamışam. Aradan on ildən çox keçib. Bu on ildən adlayıb bir daha sənə yetişməyim asan olmadı. 2009-cu ildə ağır ürək əməliyyatı, 2014-cü ildə beyin-qan dövranının kəskin pozulması kimi çətin tale imtahanları ilə üzbəüz qaldım, sağalmağım aylar çəkdi. Həkimlərin, ailə üzvlərimin diqqət və qayğısı, eləcə də dava-dərmanla yanaşı isti duyğular, məhr-məhəbbət dolu sözlər canıma təpər verib yenidən yolumu davam etmək üçün qolumdan

tutdu. Sənin sevgində yolumu gözlədiyini bilirəm. O səbəbdən də bu dəfə “Yağmur qoxusu” ilə qarşıma çıxıram. Kitabı, oxuyub qurtarandan sonra çəkinə-çəkinə bircə söz soruşacağam: “Yağmur qoxusu” ürəyincə oldumu?!

Üz-üzə söhbətdəşim kimi aldığım bu suala cavab vermək istəyirəm: “Orxan Paşa, həm tədqiqatçı, həm də oxucu kimi-bəli, Məhərrəm bəy, həm şeirlərinin “yağmur qoxusu”, həm də şeirlərinin bədii ətri ürəyimcə oldu”.

Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşlarının şeir yaradıcılığı poetik mövqelərin, mövzuların, üslubların əlvanlığı ilə diqqəti cəlb edir. Həqiqəti etiraf edək ki, Azərbaycanımızın istiqlal qazanması poeziyada sərbəstlik yaratmışdır və bu, qələmə alınan poetik nümunələrdə də öz bədii təzahürünü göstərməkdədir.

“Azərbaycan şeirinin müasir uğuru milli varlığın ifadəsini poetik palitra ilə verə bilməsindədir. Milli şeir doğma xalq vəznü heca, klassik əruz və XX əsrin sərbəst şeiri zəminində inkişaf etdiyindən, poetik məcazların, fiqurların, ritm və tədqiqlərin bolluğundan, janr-üslub çalarları, forma və struktur çevikliyindən, şeir dilinin sərrastlığından şikayətlənməyə dəyməz. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan şeiri bu gün fərdi üslub və dəst-xətlərin parlaqlığı, təkrarsızlığı ilə seçilir, müasir oxucuların zövqünü oxşaya bilir”.

Xədicə Murad (İsgəndərli) İnstitutun Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin aparıcı elmi işçisi vəzifəsində çalışır, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosentdir, «Məlhəm» Humanist Qadınlar İctimai Birliyinin sədridir. AYB-nin və AJB-nin üzvü, 9 kitab müəllifidir:

1. Nizami və türklük. Bakı, “Nafta-Press” nəşriyyatı,

2004, 78 s.

2. Yuxulardan başlayır qocalıq. Bakı, “Gənclik”, 2005, 302 s.

3. Xeyirxah ömrün işığı. Bakı, Azərnəşr, 2006, 102 s.

4. O ilahi işıq, o tanrı nuru. Bakı, “Əbilov, Zeynalov və oğulları”, 2006, 184 s.

5. Bulaq üstə bitən susuz laləyəm. Bakı, “Ozan”, 2009, 106 s.

6. Nağıl dünyamızın nağıl şahzadəsi. Bakı, “Qanun”, 2010, 136 s.

7. Dıpduru bulaq kimi. Bakı, “Qanun”, 2010, 225 s.

8. Səni kimdən soruşum. Bakı, “Nurlan”, 2011, 80 s.

9. Analı günlərin davamı.... Bakı, 2014, 112 s.

Filologiya elmləri doktoru, professor Nizami Tağısoyun poetik yaradıcılığı da diqqətəlayiqdir. Vaxtilə Nizami müəllimin “Axtaracaqşan məni” (2000) və “Bəlkə dünya öz yolunu çaşıbdı” (2004) şeir kitabları nəşr edilmişdir. Bu gün də yazıb-yaradan alimin poetik dünyası zəngindir. N.Tağısoy qələmini müxtəlif mövzularda və irili-xırdalı lirik-epik janrlarda sərbəst işlədir. Onun poemaları yüksək ideya-bədii məziyyətləri ilə oxucu zövqünü oxşayır. Nizami müəllimin çap olunmuş şeirləri “onun poeziya aləmində daha da püxtələşdiyini, sözü daha xəsisliklə, yerində işlətməyə çalışdığını, həyatın dibinə daha dərindən nüfuz etdiyini göstərir” [İdris Hacızadə].

*Canımın canı ana, canım ana,
Yanıram yoxluğuna, yanıam ana!
Getdiyən haqq yoluna göz yaşı yox,*

*Damla-damla tökülür qanım, ana,
Ay ana, canım ana,
Canımın canı ana.*

Bu bir bənd şeirin müəllifi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, institutun Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin aparıcı elmi işçisi Leyli Əliyevadır. Xanım-xatınlığı və möminliyi ilə seçilən alim-şairə Leyli Əliyeva incə-qəlbli, sözü duyan və sözə məhəbbətlə yanaşan bir ziyalı Azərbaycan qadınıdır. Şeirləri 1972-ci ildən dövrü mətbuatda çap olunur.

Leyli xanım poeziyanın müxtəlif janrlarında qələmini sınımış, fars dilindən, o cümlədən ulu Şəhriyardan, habelə ingilis dilindən tərcümələr etmişdir. Leyli xanım əsasən heca vəznində şeirlər yazsa da, qələmini əruzda da sınayır. Şərq poeziyası və dillərinə dərinləndən bələd olduğundan bu vəznə də məharət göstərə bilir. Müxəmməslərinə nəzər saldıqda fikrimiz öz isbatını tapır:

*Heyrətdə qalan bil bütün aləm bura gəlmiş,
El oğlu, sənə eşqini-yazan nə gözəlmiş.*

*El axtaracaq itkisini, Leyli də söylər,
Vallahi bizim Azərbaycan nə gözəlmiş.*

Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin daha bir əməkdaşı, filologiya elmləri doktoru, ərəbşünas Məhəmməd Məhdəsən Qənbərli də ara-sıra şeirlər yazır. O, “İncimə məndən” adlı bir şeir kitabçasının müəllifidir. M.Qənbərli ərəb filologiyası sahəsində tanınmış mütəxəssis olsa da

bədii təfəkkürünün məhsullarını da ara-sıra kağıza köçürməyi unutmayıb:

*Zalım fəlak nə istəyir bizlərdən,
Yaş əskilmir bu intizar gözlərdən,
Acısı çox, şirini yox sözlərdən,
Aman Allah, aman Allah, amandır!
Ayrılığın intizarı yamandır.*

İndiyədək bir çox elmi-publisistik və bədii əsərləri, kitabları işıq üzü görmüş filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsinin aparıcı elmi işçisi Fəridə Hicranın (Vəliyeva) hələlik sonuncu olan “Məni görməmişən...” kitabında Qarabağ nisgili ilə yazılmış şeirləri və poemaları toplanmışdır. Fəridə xanım yazır:

*Qarabağın döndü bəxti,
Arzuların ötdü vaxtı,
Qəlb evimin uçan taxtı,
Özüm kimi ağlar oldun.*

Professor Məhərrəm Qasımlı şairin tale və yaradıcılıq yolunu lakonik şəkildə belə dəyərləndirir: “Vətənimizin ərazi bütövlüyü uğrunda gedən qanlı döyüşlərdə onun cəbhə bölgəsinə can atdığı və hətta bir dəfə yaralandığını da xatırlayıram. Qələminə sarılan Fəridə Hicranın can yanğısı ilə yazdığı oçerklərini də unutmamışam. Şeirlərindən də bəlli olur ki, onun yurd həsrəti ilə döyünən rəvnəq qəlbində Vətən sevgisi o qədər böyükdür ki, o qəlbə bu sevgidən artıq heç nə sığmaz.

Ədəbi proses–2016

Fəridə xanım yaradıcı olduğu qədər də mübarizdir, həsrətə köklənmiş şeirlərində sabah, uğura açılan bir şəfəqli səhər də izlənilir. Sanıram ki, o səhəri görəəcəyik...” Aşağıdakı kövrək misralar da F.Hicranın ağrı dolu qəlbindən oxucu ürəyinə süzülür:

*Qarabağım talan oldu,
Çox çalışdım üzülməyim,
Bacarmadım...
Bu dünyadan bac almadım,
Məni dərdə
Salan oldu.
Arzularım yalan oldu,
İstədim ki, tez doğruldam,
Alınmadı....*

Təranə Məhəmmədqızı (Abdullayeva) Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin böyük elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvüdür. Üç şeir kitabının müəllifidir, “Bahara düşən yarpaq” adlı sonuncu şeirlər kitabı 2016-cı ildə çap olunub. Şeirlərin əksəriyyəti nakam bir ömrün-lirik qəhrəmanının fəci hiss və düşüncələrini, həyata bir qədər də bədbin münasibətini ifadə edir:

*Dünya özü bir yalandı,
Yalan gerçəyi qorxudur.
Şər xeyirə tələ qurur,
Şeytan mələyi qorxudur.
İçimdəki neyin səsi –*

*Yerin səsi, göyün səsi,
Ömrün, günün xoş vədəsi,
Xəzan çiçəyi qorxudur.*

Filologiya üzrə elmlər doktoru, tanınmış ədəbiyyatşünas alim, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin baş elmi işçisi İslam Qəribli eyni zamanda istedadla yazılmış şeirlər müəllifidir. İ.Qəriblinin 2012-ci ildə “Geçikmiş görüş” adlı ilk şeirlər kitabı çapdan çıxmışdır. Kitaba müəllifin müxtəlif illərdə yazdığı lirik şeirləri daxil edilmişdir. Tanınmış tənqidçi Q.Bayramovun “Ön söz”ündə oxuyuruq: “Bu şeirlər – 40 ildən çox bir müddətdə şeir yazan, ilk şeirlərini (tələbəlik illərinin) APU-nun “Gənc müəllim” qəzetində nəşr etdirən və sonralar bir daha şeir nəşri məsələsinə qayıtmayan, yazı-pozuya yaxından bələd olan, imzası imzalar içində tanınan bir alimin, bir Hadişünasın, tekstoloqun, publisistin, bir tənqidçi-ədəbiyyatşünasın, şeirə-sənətə qiymət verən, ədəbi-estetik təhlilini verən filologiya elmləri doktoru İslam Qəriblinin şeirləridir! İki-üç hal istisna olmaqla, heç bir yerdə, heç bir vədə nəşr olunmayan, amma İslam Qəriblinin ürək kitabında çin-çin yığılan şeirləridir...”

Həqiqətən də gözəl deyilib:

*Torpaqdan boy atan körpə bir fidan,
Saxta bir baxışdan dolandı eşqim.*

*Mən onu içimdə pünhan saxladım,
Qəlbimin qanına boyandı eşqim.*

İslamın şeir yaradıcılığında sevgi, ana məhəbbəti, təbiət gözəlliklərini əks etdirən bədii nümunələr çoxluq təşkil edir. Xüsusilə də vətənpərvərlik, Qarabağ və Cənub mövzusunda yazdığı şeirlər poetik yaradıcılığının əsas leytmotividir:

*Aydın sabahlara göz dikə-dikə,
Gözümüzün kökü saraldı, Təbriz!
Bir çıxdıq yollara son döyüş deyə,
Aldı yolumuzu qar aldı, Təbriz!*

İstedadlı yazıçı, şair, ədəbiyyatşünas Bahar Bərdəlinin (Məmmədova) imzası oxuculara yaxşı tanışdır. Bahar xanım Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktorudur.

Şair-publisist Əlirza Xələfli həmkarı Bahar Bərdəlinin “Qayıtmısan...” şeirlər kitabına “Ağrıları yaşadan poeziya” adlı “Ön söz”də onun yaradıcılığının bədii-poetik məziyyətlərini belə səciyyələndirir: “Baharın şeirləri özünün mənsub olduğu ədəbi nəslin taleyi ilə və həm də yaşadığı dövrün, zamanənin özü ilə bağlıdır. Elə bəri başdan demək yerinə düşərdi ki, onun həm poeziyası – bəzən ağırlı, bəzən düşüncəli, bəzən müdrik notlarla süslənmiş lirikası öz yaşından qabağa getmir. Bəlkə, daha çox gənclik, ötübkeçən çağların aşıladığı hiss və duyğuları qoruyub saxlamaq gücündədir. O, başqa məsələdir ki, şair fəhmi, sənət duyumu onun yaşamadığı ömürləri belə qavrayır, gələcəyin istisini və soyuğunu duyur, özündə əks etdirir”. Həqiqətən də B.Bərdəlinin şeirləri çoxçalarlıdır, hikmətli not-

larla düşündürücüdür:

*Əsrlərin daş yaddaşı,
Tarixlərin qəm sirdaşı,
Karvanların köç yurddaşı,
Qədim Bərdə, yurdum mənim,
Ulu diyar, Bərdəm mənim!*

*Nizaminin şövkətidir,
İsgəndərin heyrətidir,
Nüşabənin hikmətidir,
Qədim Bərdə, yurdum mənim,
Ulu diyar, Bərdəm mənim.*

Yuxarıdakı poetik bəndlər və bir çox digər nümunələr göstərir ki, Bahar Bərdəlinin şeir yaradıcılığında vətənpərvərlik mövzusu üstün yer tutur. Onun yaradıcılığında şəhid analarına ithaf etdiyi şeirləri diqqəti daha çox cəlb edir. “Yurdum mənim”, “Şəhidlər xiyabanı”, “Vətən bayatıları”, “Vətən”, “Heykəl analar” kimi poetik nümunələr bu silsilədənndir.

“Şairin sənətkarlığı ondadır ki, bu ağrı-acıları ürək yanğısı ilə ümumiləşdirərək poetikləşdirir və bütün dərdlərin fəvqünə qaldırır. Çünki bu acılar tək-tək fərdlərin, ayrı-ayrı şəxslərin deyil, ümumən vətənin yaralarıdır, vətənin ağrılarıdır. Vətənə atılan güllələr bu şəhidlərdən keçib torpağa sancılıb. Onların qanı ilə suvarılan məkanı əbədi məşəl qızdırır, gül-çiçəklər bəzəyir” [Mərziyyə Nəcəfova].

*Bu yerdə əbədi bir məşəl yanır,
Şənbə gecəsinin dərd-möhnətindən,
Bu yerdə boy atıb güllər boylanır,
İgid oğulların məhəbbətindən.*

Tənqidçi, ədəbiyyatşünas, tərcüməçi, Ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, Azərbaycan Yazıçılar və Jurnalistlər birliklərinin üzvü Rasim Nəbioğlu (Qurbanov) on beş ədəbi, elmi, publisistik, tərcümə kitabının (o cümlədən “Hüseyn Cavidin estetik ideali” monoqrafiyasının) müəllifi, tərtibçisi və mütərcimidir. Onun “Dərəzarat” kitabına, eyni adlı və “Xatəmül-Ənbiya” poemaları, şeirləri, esseləri, hekayələri və ingilis dilindən tərcümələri daxil edilmişdir. Kitab ədəbi-tənqidi fikrin diqqətini cəlb etmiş və tanınmış qələm sahibləri Adilxan Bayramov, Qurban Bayramov, Əli Rza Xələfli və Cingiz Qurbanovğlu əhatəli resenziyalarında onun təhlilini vermişlər.

Rasimin şeirlərini oxuduqca bir məsələnin şahidi oldum ki, onun çoxşaxəli elmi-ədəbi tədqiqatı qədər bədii təfəkkürü də zəngindir:

*Dam üstündə bürünərdik, yatardıq,
Miçətkəni üstümüzədən atardıq.
Yuxumuza şirin nağıl qatardıq.
İndi hanı bürüncəyim, köynəyim?!
Dərəzarat, kəndim mənim, ürəyim!*

Professor Məhərrəm Qasımlının “Ruhunu danışdıran adam” adlı “Ön söz”ündə deyildiyi kimi: “Bu misralardakı

poetik ruh dədə Şəhriyarın “Heydərbabaya salam”ıyla eyni ovqatı paylaşsa da, Rasim Nəbioğlunun həm kövrək kö-nüllü bir qardaş kimi, həm də əhli-qələm kimi birbaşa özüdür. Xəlqi kolorit, doğulduğu torpağın, elin folklor və etnoqrafiya dəyərlərinə bağlılığı da Rasim Nəbioğlunun yazılarına tərəvət gətirən əsas yaradıcılıq cizgilərindən sayılmalıdır”.

Professor Adilxan Bayramov isə Rasimin bədii yaradıcılığını belə səciyələndirir: “Bu etüd və esselər lirik qəhrəmanın dilindən söylənilsə də, bədii-fəlsəfi ümumiləş-dirmələrə meyil göstərən və öz etik-estetik platformasın-dan çıxış edən tədqiqatçı yazarın şəxsi qənaətləridir. Bu əsərlərdə müəllifin insanlıq, şəxsiyyət, özünüdərk və özü-nəqayıdıyla bağlı mülahizələri ilə tanış oluruq”.

Ədəbiyyatşünas alimlərimizin şeir yaradıcılığı haqqın-da fikrimizi yekunlaşdıraraq deyə bilərik ki, onların ya-ratdıqları poeziya nümunələrinin əksəriyyəti ictimai-siyasi mühitlə nəfəs alan, bu mühitin bədii təcəssümünə nail olan, yaşadıkları dövrün hadisələrinə çevik, mütəmadi reaksiya verən, vətənpərvərlik duyğuları ilə coşub-daşan, milli və əcnəbi ədəbi prosesləri izləyib onlara cavab ver-məyə çalışan müəlliflərin əsasən dəyərli əsərləridir. Bu müəlliflərin yaradıcılığında istər tarixi, istər sosial, istər təbiət, istərsə də dini-fəlsəfi mövzuda və məzmununda şeir nümunələrinə rast gəlmək mümkündür.

Tədqiqatçı-alim və ədəbiyyatşünaslarımızın bir çox bədii-poetik qələm məhsulları milli ədəbiyyatımızın, ədə-biyyat tariximizin tərkibinə daxil olmağa, onun üzvi bir hissəsinə çevrilməyə layiq ədəbi prosesi təşkil edən sənət

əsərləridir.

Ədəbiyyat İnstitutunda çalışan elmi işçi heyətinin nəsr əsərlərinə nəzər saldıqda görürük ki, onların əksər hissəsində süjet və təhkiyə real həqiqətlərə söykənir. Bu qələm məhsulları ideya və qəhrəman, janr və üslub, məzmun və bədii təcəssüm baxımından epik növün tələblərinə xeyli dərəcədə və lazımı səviyyədə cavab verən, ürəkaçan, qənaətbəxş nümunələrdir.

SSRİ-nin dağılmasından və istiqlal qazanmağımızdan, Qarabağın işğalından sonra dövrün meydana gətirdiyi yeniliklər, münafişə, müharibə atmosferi, beynəlxalq böhran, mənəvi təbəddülatlar nəsr əsərlərində də özünü büruzə verir.

İnstitutun Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin baş elmi işçisi, filologiya üzrə elmlər doktoru, tanınmış tənqidçi-ədəbiyyatşünas Rəhim Əliyev, eyni zamanda nəsr və publisistika ilə də məşğul olur. Nəsr əsərlərindən ibarət iki kitab müəllifi olan Rəhim Əliyevin dövrü mətbuatda, sosial şəbəkələrdə mütəmadi olaraq hekayələri dərc olunur. Onun 2014-cü ildə çap olunmuş və əsas qəhrəmanı qadınlar olan “Zülmətdə çəhrayı” kitabında qadınlar “Çəhrayı”, kişilər isə “Zülmət” başlığı altında təqdim olunur. “R.Əliyevin “Çəhrayı dünyası”na məxsus qadınlar ideal-sız, məqsədsiz yaşayır, nə istədiyini bilmirlər. Burada qadının ana kimi, övlad, dost, vətəndaş kimi mahiyyəti oxucu üçün qaranlıq qalır, ailədəki, cəmiyyətdəki yeri, ictimai

statusu, dünyagörüşü bir çox hallarda pərdəarxası, məqama çevrilir. O, metafizik başlanğıcı, sirri, dərkolunmazlığı ifadə etmir, əksinə, bu qadınlar demək olar ki, həmişə gözlənilən addımı atır, çıxış yolunu eyni nöqtədə tapırlar” [Mətanət Vahid].

Rəhim Əliyevin təsvir etdiyi qadınlar ədəbiyyatımızdakı ənənəvi qadın obrazlarından fərqlənir. Yazıçı-alimin bu səpkili bütün hekayələrində qadınlar onları atmış kişilərin ayrılığından iztirab çəkir, talelərindəki boşluğu kiminlə oldu, doldurmağa çalışırlar.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Mənzər Niyarlı tanınmış yazıçılardandır. Mən hələ radioda çalışdığım illərdə Mənzər xanımın böyük xanəndəimiz Seyid Şuşinskiyə ithaf etdiyi “Qızıl qaval” hekayəsini efirdə musiqi fonunda dinləyicilərə təqdim etmişdim. Bu hekayə ilə də radio tarixində musiqili hekayə janrının əsası qoyulmuşdu.

Mənzər xanım 40 ildən çoxdur ki, yazıb-yaradır. Yazıçı-alim xanımın nəsrinin özəlliyi ondadır ki, o gerçək həyat materiallarına realistcəsinə istinad edir. Mənzər xanımın hekayələrində bir cazibədarlıq, harmoniya var. Hekayələrinin süjet xətti dinamik şəkildə inkişaf edir, oxucunu həvəslə finala yetişdirir. Onun povest və hekayələri öz təhkiyəsi və şirinliyi ilə oxucunu ələ alır. Müəllifin nəsrində psixoloji məqamlar üstünlük təşkil edir. Eyni zamanda Mənzər Niyarlı qadın psixologiyasına, qadın aləminə dərinləndən bələddir. Yazıcının “Yola dikilən gözlər”, “Yarımçıq məzuniyyət” və “Səhv atılan addımlar” povestlə-

rində biz fikrimizin əyani şahidi oluruq.

Mənzər xanımın bütün hekayələri insan qəlbinə, ruhuna təsir edir. Xüsusilə də “Elə bil çay da susmuşdu” hekayəsi. Bu hekayədə obrazın keçmişi ilə bu günü üz-üzə qalır. İnsan nə vaxtsa səhv buraxır və bu səhvdən doğan günah onun həm özünü, həm də başqalarının taleyini korlayır.

Tənqidçi-ədəbiyyatşünas Aygün Bağırılı Mənzər xanımın nəsrinin özəlliklərini belə səciyyələndirir: “Mənzər Niyarlının əsərlərinin xoş təsir bağışlayan xüsusiyyətlərindən biri, bəlkə də, birincisi yazıçının adi həyat gərəklərini, hər gün rastlaşdığımız, çevrəməzdə baş verən, bəzən də yanından etinasız ötüb keçdiyimiz hadisələri yüksək bədii-estetik duyumla sənətə gətirə bilməsidir. Müəllifin maraqlı ifadə və üslub tərzı, təhkiyəsi hekayəçilik ənənələrimizin, bədii nəsrin mövcud ədəbi təcrübəsinin uğurlu davamı olmaqla yanaşı, həm də onun rəng palitrasına yeni bir çalar, yeni bir ştrix əlavə etmişdir”.

Mərziyyə Səlahəddin (Nəcəfova) Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AYB-nin üzvüdür. Bir neçə elmi və bədii kitabların müəllifidir. Qarabağda doğulan Mərziyyə xanımın istər elmi işinin (namizədlik), istərsə də bədii yaradıcılığının ana xətti Qarabağ mövzudur. Mərziyyənin povest və hekayələrində xalqımızın başına gətirilən bəlalar, bu bəlalарın törətdiyi faciələr bədii boyalarla təsvir edilir.

Real həyat həqiqətlərini canlandıran müəllifin nəsr əsərləri oxucu üçün dərin marağ doğurur. Mərziyyə xa-

nımın bədii yaradıcılığında ümumilikdə bir dərin kədər var. Nasirin “Şəhid anası”, “Bir ovuc torpaq”, “Buz heykəl”, “Qapı ağzında ölüm” hekayələrini, “Ata ocağı” və “Bağışlanmaz günah” povestlərini həyəcansız oxumaq qeyri-mümkündür. Onun yaradıcılığında humanizm, vətənpərvərlik ruhu çox güclüdür.

Vaxtilə – 15 il öncə unudulmaz görkəmli sənətkar Əlibala Hacızadə Mərziyyənin kitabına yazdığı “Ağrılı yazılar” adlı “Ön söz”də onun nəsrinə yüksək dəyər verirdi: “İstedadlı, sözə hakim olmağı bacaran, gələcəyinə böyük ümidlər bəslədiyim Mərziyyə xanım qardaşının adını öz adının yanına yazmasını alqışlayıram. İndi Mərziyyə xanımın tək öz adından yox, Səlahəddinin sözləri və arzuları ürəyində qalmış o nakam cavanın da adından danışır və danışacaq da. Mərziyyə xanım ağrılı-acılı yazıları ilə özünə də, qardaşına da, heykəl qoymaq kimi əbədiyaşar bir işlə məşğuldur. Bu, sənət hekayəsidir. Sənət hekayəsini isə hətta zaman da yıxıb uçura bilmir”.

Şahbaz Şamıoğlu (Musayev) mənim tələbə yoldaşımdır. Tələbə vaxtı ən gözəl dilçi-tələbə kimi nüfuz qazanmışdı. Tale elə gətirdi ki, peşəkar, istedadlı ədəbiyyatşünas alim oldu. Ədəbiyyat İnstitutunda Mühacirət ədəbiyyatı şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktorudur.

Şahbaz vətənpərvərlik mövzusunda Qarabağın işğalına həsr etdiyi bir hekayəsini mənə mütaliə və fikir bildirmək üçün təqdim edib. Hekayəni birnəfəsə oxudum. Müəllifin gözəl dili, şirin təhkiyəsi var.

Onun təbiət təsvirləri ənənəvilikdən gəlsə də orijinal-

lıq və simvolik yeniliklərlə zəngindir. Şahbaz Şamioğlunun hekayəsi “Əsrdən uzun gecənin səhəri” adlanır. Şahbaz gərgin süjet quraraq hekayədə erməniyə nifrəti açıq-açığa yox, real tarixi olayların bədii əksinə nail olmaqla verə bilib. Çörəyimizlə böyüyən erməni Axsaq Nişanın satqınlığını, naxələfliyini bədii boyalarla təsvir edə bilib. Hekayənin qəhrəmanı Sənəm arvadıdır.

Sənəm arvad əsl Azərbaycan türk qadınıdır. Mərd, ölümdən qorxmayan bir xanımdır. Gəlini öz namusunu qoruyaraq intihar edir. Sənəm arvad düşmənlərin şərtinə saxta vəd verərək gəlinin dəfninə razılıq alır. Yeganə sağ qalan qoca Heybət kişi qəbri qazır, gəlin mafi-qayda ilə dəfn olunur.

Ermənilər məşhur professorun Qarabağda gəbərən oğlunun xalçasını toxumağı Sənəm arvadla vədələşirlər. Həmmi Sənəm arvadı nifrətlə süzür. Mərasim vaxtı Sənəm arvadın xalçası təqdim olunur və ermənilər bir-birinə dəyir: Sənəm arvad erməni dığasını yox, xalçada üçrəngli bayrağımızı təsvir etmişdir.

“Ədəbiyyatşünaslıq+” Yaradıcılıq Birliyinin sədri, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin baş elmi işçisi, professor Vüqar Əhmədın bədii yaradıcılığı respublikada və xaricdə yaxşı tanınır.” Vüqar Əhməd yaradıcılıq dövründə tanınmış ədəbiyyatşünas-şair olmaqla yanaşı, həm də roman və hekayələr, dram əsərləri, publisistik məqalələr qələmə almışdır. Vüqar Əhməd nəsr dünyamıza hekayə ilə gəlib. Çox qədim dövrlərdən geniş yayılmış bu janrdə formaca dinamik, mənaca yığcam hadisələri ümumiləşdirən, dil baxımından sadə surətləri ilə seçilən hekayələr qələmə

almışdır”. Alim-yazıçının son illərdə üç geniş həcmli nəsr əsəri işıq üzü görüb: “Qarabağ yuxusu və yaxud yuxuda qələbə” (avtobioqrafik roman) Bakı, “MBM”, 2013; “Son nəfəsədək Azərbaycan” (roman) Bakı, “MBM”, 2014; “Qaradağlılar” (roman-trilogiya), Bakı, “MBM”, 2014. Ədəbi ictimaiyyətin diqqətinə səbəb olmuş bu üç romanın geniş təqdimatı və müzakirəsi keçirilmişdir. Romanlar haqqında görkəmli tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar mətbuatda geniş resenziyalarla çıxış etmişlər.

Eyni zamanda Vüqar Əhmədinin şeirləri də dövrü mətbuatda müntəzəm çap olunmuş, sözlərinə nəğmələr yazılmışdır.

Salidə Şəmmədqızı (Şərifova) AYB-nin üzvüdür, Rusiya Yazıçılar Birliyinin Q.R.Derjavin adına medalı ilə təltif edilmiş və M.A.Şoloxov adına beynəlxalq mükafat laureatıdır. O, Ədəbiyyat İnstitutunda baş elmi işçi, filologiya üzrə elmlər doktorudur. Hekayələrindən ibarət nəsr nümunələri toplusu vardır. “Əriyən Şam” adlanan kitabında ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, milli-mədəni proseslərdə baş vermiş problemləri bədii təhlillə oxuculara təqdim edir. “Ön söz” müəllifi, xalq yazıçısı Çingiz Abdullayev Salidənin hekayələri haqqında belə yazır: “Salidə xanım hekayələri, bir tərəfdən milli nəsrə aid ənənələri davam etdirsə də, o biri tərəfdən, janr quruluşu baxımından yeni axtarışları əks etdirir. Bir baxımdan “Əriyən şam” toplusu bizim kiçik nəsr janr formalarının inkişafının davamı kimi qiymətləndirilməlidir. Eyni zamanda müəllif aktual və kəskin suallara toxunur, qısa-həcmli əsərlərində bəşəri və ümummilli xarakter daşıyan problemləri açıqlayır. Bu xü-

susiyyətlərinə görə Salidə xanımın yaradıcılığı aktual və müasirdir”.

Yeni dövr ədəbiyyatı şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə elmlər doktoru Baba Babayev satirik nəsrini araşdırır və eyni zamanda satirik hekayələr qələmə alır. Bizə belə gəlir ki, klassiklərimizin satirik əsərlərini tədqiq etməsi ona bu janrda nümunələr yazmağa həvəs oyadıb. Baba müəllim satirik janrda yazdığı hekayələrdə bədii uğur qazana bilib. Onun lirik-psixoloji üslubda da hekayələri vardır. Baba Babayev mütəmadi olaraq müxtəlif səpkili hekayələri ilə dövrü mətbuatda çıxış edir.

Babanın vətənpərvərlik mövzusunda yazdığı “Namus” adlı hekayələrindən biri yadımdadır. “Namus” hekayəsinin əlyazmasını mənə oxumuşdu. Əsərin əsas ideya və məzmunu erməni vəhşilərindən bəhs edir.

“Deputat xəstəliyi”, “Yalan” və s. satirik hekayələrində ifşa etdiyi ictimai nöqsanlar, insanlardakı mənfi sifətlər yumoristik səpkidə gülüş doğurur.

Araşdırmamızın əvvəlində Rasim Nəbioğlunun şeirlərindən bəhs etdik. Rasim müəllim hekayə və esselər də qələmə almışdır. “Orasını da deyim ki, Rasim Nəbioğlunun yazı üslubu özünün canlılığı ilə seçilir. Səbəbi odu ki, o, elə danışdığı kimi yazır, yazdığı kimi də danışır. Səmimiyyət, ədəbi məhr-məhəbbət üçün bundan doğru yol yoxdur. Rasimin hekayə-nəsr dili bu mənada gözəl bir söhbətdir. O, öz oxucusu ilə söhbət eləməyi bacarır. Ədəbiyyat adamı üçün bundan vacib keyfiyyət yoxdur” [Məhərrəm Qasımlı]. R.Nəbioğlunun bədii cəhətdən uğurlu alınan “Ağ gün”, “Bəstə-nigar”, “Sınmış ütü”, “Yaxşı

əmi” kimi hekayələrinin adını çəkə bilərik.

Elçin Mehrəliyev filologiya üzrə elmlər doktoru, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun baş elmi işçisidir.

Bədii yaradıcılığa ötən əsrin 70-ci illərində başlamış, istedadlı nasir və dramaturq kimi tanınmışdır. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvüdür. Bir sıra əsərləri “Azərbaycan gəncləri”, “Bakı”, “Savalan”, “Azərbaycan müəllimi”, “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Ədəbiyyat və incəsənət” kimi dövrü mətbuat orqanlarında dərc edilmişdir. “Hekayə və nağıllar” (1982), “Pərvin” (1989), “İttiham” (1991), “Hər kəs öz taleyini yaşayır” (1998), “Doxsanıncı illər” (2004), “Tale döyüşü” (2011) adlı kitabları oxucular tərəfindən maraqla qarşılanıb. Bir çox əsərləri respublika radiosunda səslənmiş, “Yurd yeri” pyesi əsasında televiziya tamaşası çəkilmişdir. Onun əsərlərində saf məhəbbət, insan taleyi, torpaq sevgisi, yurd həsrəti kimi motivlər özünü qabarıq surətdə əks etdirir.

Tənqidçi-ədəbiyyatşünaslardan akademik B.Nəbiyev, müxbir üzv N.Cəfərov, professor C.Mustafayev, filologiya üzrə elmlər doktorları V.Yusifli, Ş.Xəlilov, S.Şərifova və başqaları E.Mehrəliyevin bədii yaradıcılığından bəhs etmiş, əsərlərinin özəllik və keyfiyyətlərini yüksək qiymətləndirmişlər.

Akademik Bəkir Nəbiyev Elçin Mehrəliyevin “Tale döyüşü” romanına yazdığı “Ön söz”də yazıçının Qarabağ mövzusunə müraciətini belə səciyyətləndirir: “Qeyd etməliyik ki, Elçin Mehrəliyev ağır və çətin mövzunu təsadüfən qələmə almayıb. O, Qarabağ mövzusunə tez-tez müraciət

edən, problemin istər elmi, istərsə də bədii-publisistik səp-gidə həlli yollarını ciddi-cəhdlə axtaran müəlliflərdəndir. Onun “Tale döyüşü” əsərini həyəcansız oxumaq, təsirlənməmək, ümummilli mətləblər, problemlər üzərində düşünməmək mümkün deyil”.

Yazının əvvəlində Bahar Bərdəlinin (Məmmədova) şeir yaradıcılığından söhbət açdıq. Bahar xanım ədəbi ictimaiyyətdə şair kimi daha yaxşı tanış olsa da, bir nasir kimi də qələmini sımayıb və hekayələri ilə oxucu rəğbəti qazana bilib.

“Bahar Bərdəlinin “Dünya bir pəncərədir” hekayəsi mövzu-ideya, qaldırılan problemlərin xüsusiyyətləri və ya dil-üslub, süjet-kompozisiya baxımından öz bədii-estetik cəhəti və həlli ilə diqqəti çəkir. Hekayədə qoyulan problem çoxcəhətli, çoxşaxəlidir. Pilla-pilla və ya əzab-əziyyətlə elmin yollarında addımlayan və akademik rütbəsinədək yüksələn hekayənin qəhrəmanı əsər boyu müxtəlif vəziyyət və hadisələrdə müşayiət olunur ki, onun konkret real, gerçək görüntüsü bədii mətn arxasında qalır. Buna baxmayaraq hadisə, vəziyyət, obrazlar aləmi, qaldırılan problemlər bütünlüklə əsər boyu və qəhrəman ətrafında cərəyan edir” [Xanverdi Turaboğlu].

Ədəbi tənqid şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Fidan Abdurəhmanova elmi fəaliyyət göstərməklə yanaşı, bədii yaradıcılıqla da məşğuldur. Onun “Göyərçin və büllur” (2005) və “Xəyal gəmisini” (2010) adlı iki hekayələr kitabı nəşr olunmuşdur. Fidan Abdurəhmanova yaradıcılığında göstərdiyi fəaliyyətdə görə AYB-nin təqdimatı ilə Prezident təqaüdünə layiq görül-

müəssis (2011).

Son illər Fidan xanım uşaq hekayələri ilə dövrü mətbuatda müntəzəm çıxış edir. “Göyərçin” jurnalında onun xeyli sayda uşaq hekayələri işıq üzü görmüşdür. Bu hekayələr göstərir ki, müəllif uşaq aləmini, psixologiyasını yaxşı bilir.

Bizim alim ədəbiyyatşünasların nəsr əsərləri haqqında yekun olaraq deyə bilərik ki, bu povest və hekayələrin ideya-bədii dəyəri onlardakı istedad və səmimiyyətin gücündədir. Yazıçı-alimlərin nəsr özliliyi və səmimiyyəti ilə seçilir. Bu əsərlərdə lirik ruh, romantik vüsət vardır. Əsərlərin dili axıcı, şəffaf və poetikdir. İnanıram ki, milli və əcnəbi ədəbiyyatı təhlil və tədqiq edən alimlərimizin istər poeziya, istərsə də nəsr əsərləri çağdaş ədəbi tariximizin səhifələri ola biləcəkdir...

Alim-ədəbiyyatşünaslarımızın tərcüməçilik fəaliyyətləri haqqında da qısaca danışmaq istəyirik. Ədəbiyyat İnstitutunda elmi işçi heyətinin tərcüməçilik fəaliyyəti onların yaradıcılıqlarının bir qismini təşkil edir. Onlar başqa xalqların ədəbiyyatından bədii əsərləri ana dilimizə çevirməklə ədəbi əlaqələrimizi genişləndirirlər.

“Tərcümə zamanı əsərin milli koloritini saxlamaq prosesi obyektiv çətinliklərlə qarşılaşır. Bu zaman tərcüməçi əsərin orijinalına diqqət yetirməli və çalışmalıdır ki, tərcümə əsərin orijinalında verilən səviyyədə olsun və edilən dəyişikliklər mənaca səhvə və təhriflərə gətirib çıxarmasın.”

sın”.

Yüksək orijinalılıqla tərcümə olunmuş əsərlərindən biri də Qazax xalq qəhrəmanlıq eposu “Koblandı-batır”dır. Professor Məmməd Əliyevin redaktorluğu ilə çapa hazırlanan əsəri dilimizə Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsinin baş elmi işçisi, Əməkdar müəllim, tanınmış ədəbiyyatşünas alim Nizami Tağısoy tərcümə etməklə “Şifahi sənət nümunələri”nin yetərinə orijinal olduğunu bir daha sübut etmişdir.

Mütərcimin tərcüməyə verdiyi şərhlər, “Koblandı-batır” dastanı ilə bağlı iş prosesi, o cümlədən bir neçə dildə təqdim olunmuş xülasələr əsərin geniş auditoriyada rəğbət qazandığına şübhə doğurmur.

Rasim Nəbioğlunun şeir və hekayələrinin bədii məziyyətləri barədə söhbət açmışıq. İndi isə onun tərcümələri haqqında danışmaq istəyirəm. R.Nəbioğlu ingilis-rus-Azərbaycan dillərində danışdığı kitabçasının, tədris və metodik vəsaitlərin müəllifidir. Ali məktəblərdə bir sıra humanitar fənlərlə yanaşı, ingilis dili və ədəbiyyatını da tədris etmişdir. Tanınmış yazıçılar Əmir Pəhləvanın, Ağarəhim Rəhimovun povest və romanları onun ingilis dilinə tərcüməsində Berlində və Bakıda nəşr edilmişdir. R.Nəbioğlu xalq yazıçıları Anarın və Yusif Səmədoğlunun bir neçə hekayəsini ingilis dilinə tərcümə edib. Həmin tərcümələr ABŞ-da nəşr olunmuş “Azərbaycan nəsr antologiyası”na (1913) daxil edilmişdir. Eyni zamanda ingilis ədəbiyyatından U.Şekspir, Ç.Makey, L.Hyuz, C.Törber kimi müəlliflərin şeirlərini, hekayə və yumoristik novellasını, habelə B.Şounun və U.Həzlitin ədəbi-tənqidi əsərlərini orijinalılıqla, bə-

diiliklə, məharətlə dilimizə çevirmişdir.

İnstitutun əməkdaşlarından olan tənqidçi və professional tərcüməçi filologiya üzrə elmlər doktoru, Ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsinin baş elmi işçisi Cavanşir Yusifli son üç ildə məhsuldar işləmişdir:

1. A.Kamu. Seçilmiş əsərləri. 3 roman, 1 hekayə, 1 esse və Nobel nitqi (150 cildik dünya ədəbiyyatı), 2015, fransız dilindən.

2. T.S.Eliot. “Bəhrəsiz torpaq” poeması, ingilis dilindən.

3. T.Transhomer. Seçilmiş şeirlər, 2016, fransız və İsveç dillərindən.

4. Eqzüperi. “Balaca şahzadə”, 2016, (“Parlaq imzalar” nəşriyyatı), fransız dilindən.

5. A.Kamu. Gündəliklər, 2016, fransız dilindən.

6. Çeslav Miloş. Seçilmiş şeirlər, 2016, fransız, rus və polyak dillərindən.

7. Adonis (ərəb şairi). Seçilmiş şeirlər və “Ərəb şeirinin poetikası” traktatı, 2016, fransız dilindən.

8. Edmon Jabe. Şeirlər, 2016, fransız dilindən.

9. Anarın “Göz muncuğu” romanının Polşa nəşrinə ön söz (polyak dilində), 2015.

10. Fərid Hüseyn. 10 şeir ingilis dilinə tərcümə, 2016, ABŞ-da çap edilib.

11. Memar Rasim Əliyev. Xatirələr (Memories), 2016, ingilis dilinə tərcümə, 380 səhifə.

12. Səlim Babullaoglu. 12 şeir ingilis dilinə tərcümə, 2016.

13. Vislava Şimborskaya. Şeirlər, 2016, fransız dilin-

dən.

14. Ejen Qilvik “Yarpaq gülə bilsəydi, çiçək olardı”, 2016, fransız dilindən.

Bizə belə gəlir ki, Cavanşir Yusiflinin tərcümə yaradıcılığı xüsusi araşdırma və təhlilə layiqdir.

İnstitutumuzdakı ədəbiyyatşünas alimlərimizdən tərcümə ilə məşğul olan yaradıcı insanlardan biri də Ədəbi-tənqid şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nərgiz Cabbarlıdır. Onun səkkiz tərcümə kitabı nəşr edilib:

1. Luis Sinkler. Seçilmiş əsərləri, “Şərq-Qərb”, (2012).
2. Fransuaza Saqan. Seçilmiş əsərləri, “Şərq-Qərb”, (2013).
3. Dünya yazıçılarının nağılları, “Şərq-Qərb”, (2014).
4. Falih Rıfki Atay. “Atanız Atatürk”, “Xan” nəşriyyatı, (2015).
5. Svetlana Aleksiyeviç. “Müharibə qadın simalı deyil”, “Xan” nəşriyyatı, (2015).
6. Rünoske Akutaqava. Seçilmiş əsərləri, “Şərq-Qərb”, (2016)..
7. Günter Qrass. “Mənim yüzilliyim”, “Şərq-Qərb”, (2016).
8. Marsel Prust. “Savana doğru”, “Şərq-Qərb”, (2017).

Bunlardan altısı Prezidentin sərəncamı ilə dərc olunan “Dünya ədəbiyyatı” 150 cildliyinə daxildir.

Nizamişünaslıq şöbəsinin böyük elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Təhminə Bədəlova peşəkar tərcüməçidir. Onun tərcümələrinin əhatəsi geniş və mündəricəsi zəngindir: Ş.Anderson, Bredberi, Kiplinq, İrvinq Şou, He-

minquey, Stendal, Dikkens, N.İ.İbsen, Balzak, J.Vern, Meterlink, Hüqo, Flober. Təhminə xanımın tərcümələri rus, ingilis, fransız, Amerika və digər xalqların ədəbiyyatının nəsr nümunələrini peşəkar səviyyədə əhatə edir.

Təhminə xanımın iri tərcümə kitabı çap olunmuşdur. Qeyd etdiyimiz tərcümə nümunələri “Mən səni elə axtarıram ki...” adlı ikinci kitabda toplanmışdır.

Tərcümə əsərləri həm milli mədəniyyətlərin yaxınlaşması üçün, həm də millətlərin qarşılıqlı ünsiyyəti üçün zəmin yaradan vasitədir.

Ədəbiyyat İnstitutundakı ədəbi proses ölkə miqyasında formalaşan, inkişaf edən milli ədəbi prosesin tərkib hissəsidir, çünki çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı dərin tarixi köklərə, ənənələrə, milli zəminə malikdir və coğrafiyası çox genişdir.

Tənqidçi və ədəbiyyatşünasların bədii yaradıcılığı onların elmi-tədqiqatçılıq fəaliyyətini və Ədəbiyyat İnstitutunun bütöv mənzərəsini tamamlayır.

ƏDƏBİ PROSES–2016

Bakı – “Hədəf” nəşrləri – 2017

“HƏDƏF” nəşrləri

Məsul redaktor: Töhfə Talıbova

Nəşriyyat redaktorları: Maral Poladova,
Mehparə Axundova

Texniki redaktor: Rəşid Kərimli

Formatı: 60x84 ¹/₁₆.

Tirajı: 300.

Həcmi: 28,8 ç.v.

Sifariş № 484